

4'13 }

časopis pro společenské vědy a management
číslo 4 | 2013 | ročník IX
www.sets.cz

Scientia ^{et} Societas

03 Realizované řešení eurokrize, makroekonomický vývoj v EU a demontáž evropského sociálního státu

36 Přísnější fiskální pravidla pro EU a eurozónu:lepší fungování měnové unie?

65 Stárnutí japonské populace: dopady a perspektivy

110 Praxeologická kritika teorie podnikatelského objevování

Obsah

Odborné stati

- 3 Realizované řešení eurokrize, makroekonomický vývoj v EU
a demontáž evropského sociálního státu
- 20 Nedávné a eventuelní budoucí změny právního rámce eurozóny
- 36 Přísnější fiskální pravidla pro EU a eurozónu: zlepší fungování měnové unie?
- 45 Nezaměstnanost ve světě a opatření EU k omezení nezaměstnanosti mladých osob
- 52 Relationship between bond spreads and CDS spreads
- 65 Stárnutí japonské populace: dopady a perspektivy
- 81 Proměny zahraničního obchodu Indie
- 94 Motivy poskytování čínské rozvojové pomoci
- 110 Praxeologická kritika teorie podnikatelského objevování
- 127 Finanční analýza na kapitálových trzích
- 139 Synergický efekt metody Carry trade s identifikací bodu změny
ve volatilitě časových řad k realizaci zisků
- 151 Příjmy a výdaje v systému nemocenského pojištění v České republice
- 161 Ekonomická efektivita zajišťování péče o příjemce příspěvku na péči
- 184 Nie je riziko ako riziko: diskusia o rôznych prístupoch k využívaniu pojmu riziko
- 194 Analýza vlivu liberalizace železničního trhu na hospodaření Českých drah
- 207 The relationship of environmental and economic performance

Realizované řešení eurokrize, makroekonomický vývoj v EU a demontáž evropského sociálního státu

► PhDr. Jiří Malý, Ph.D. » ředitel Institutu evropské integrace, NEWTON College, a. s.¹

* Krize eurozóny trvá již čtyři roky. Bezprostředním impulsem k jejímu spuštění bylo oznámení Řecka v posledním čtvrtletí 2009, že jeho skutečný rozpočtový deficit v roce 2009 i očekávané rozpočtové schodky v dalších letech budou výrazně vyšší, než bylo dosud uváděno, a že několikanásobně překročí maximální úroveň 3 % HDP, kterou pro deficit veřejných financí povoluje maastrichtské kritérium. Následně v prvním čtvrtletí 2010 se náklady na obsluhu řeckého veřejného dluhu zvýšily na neudržitelnou úroveň, Řecko ztratilo možnost půjčovat si na finančních trzích a požádalo o mezinárodní finanční pomoc. Ta mu také byla v květnu 2010 členskými státy eurozóny a Mezinárodním měnovým fondem poskytnuta. To však neznamenalo konec řecké dluhové krize, ale naopak počátek série dalších událostí.

Když byl přijat první balík finanční pomoci pro Řecko na období tří let, argumentovalo se tím, že Řecko musí dostat čas na vybědnutí ze svých ekonomických a fiskálních problémů a že je nutné odvrátit bankrot Řecka, aby nedošlo k dominovému efektu a nákaze dalších slabších členů eurozóny dluhovou krizí. Realita však nakonec byla v rozporu s těmito očekáváními. Dluhová krize naplno propukla již o půl roku později v Irsku a na jaře 2011 v Portugalsku, i tyto země musely přijmout

mezinárodní finanční pomoc. Navíc nedocházelo ke stabilizaci ekonomické a rozpočtové situace v Řecku, naopak řecké rozpočtové deficity zůstávaly na velmi vysoké úrovni, a řecký veřejný dluh proto nadále rychle narůstal. Významnou příčinou tohoto vývoje byla pokračující a prohlubující se hospodářská recese v Řecku v důsledku zavádění úsporných rozpočtových opatření. Proto byl na jaře 2012 spuštěn další záchranný plán pro Řecko – byla odepsána více než polovina nominální hodnoty řeckého veřejného dluhu v držení soukromých investorů a byl přijat druhý balík mezinárodní finanční pomoci pro Řecko, ještě objemnější než ten první.

Na podzim 2012, tedy o půl roku později, však Řecko opět oznámilo, že svou dluhovou a ekonomickou krizi nezvládne vyřešit v dohodnutém termínu, tedy ani s druhým záchranným balíkem a po částečném odpisu veřejného dluhu. Proto Řecko v prosinci 2012 provedlo další krok ke snížení svého veřejného dluhu, a sice částečný zpětný odkup řeckých státních dluhopisů od soukromých investorů. Zároveň se situace výrazně zhoršovala i v jiných členských státech eurozóny. V prosinci 2012 muselo na podporu svého finančního sektoru přijmout mezinárodní finanční pomoc Španělsko, na jaře 2013 pak k odvrácení státního bankrotu →

¹ Článek byl zpracován v rámci projektu „Podpora šíření poznatků výzkumu evropské integrace“ (reg. č. CZ.1.07/2.3.00/09.0128). Projekt byl v období 1. 9. 2009–31. 8. 2012 spolufinancován Evropským sociálním fondem a státním rozpočtem České republiky, od 1. 9. 2012 je v rámci udržitelnosti plně financován ze zdrojů NEWTON College, a. s.

- ➔ musel záchranný plán spojený s přijetím mezinárodní finanční pomoci přijmout i Kypr.

V tomto turbulentním prostředí pak orgány Evropské unie i členské země EU přicházejí s opatřeními a iniciativami, které by měly pomoci udržet eurozónu v dosavadním složení. Nejprve byly vytvořeny dočasné záchranné mechanismy pro krizi postižené země eurozóny – Evropský mechanismus finanční stabilizace a Evropský nástroj finanční stability –, od října 2012 pak funguje stálý záchranný mechanismus eurozóny pro členské země v obtížích – Evropský mechanismus stability. Byl zpřísněn rozpočtový dohled a zaveden makroekonomický dohled pro členské státy měnové unie. Byla podepsána Smlouva o stabilitě, koordinaci a správě v hospodářské a měnové unii, která měla ještě více utužit fiskální disciplínu v členských státech eurozóny, avšak jedna z nejproblémovějších zemí – Španělsko – několik dnů po podpisu této smlouvy oznámila, že její podmínky stejně nebude schopna dodržet. Jsou navrhovány kroky k další, ještě užší integraci eurozóny, které by podle svých zastánců měly vést k překonání eurokrize. Zastánci užší integrace navrhuji postupné zavedení bankovní unie, posléze fiskální unie a nakonec politické unie, což by vedlo k federalizaci eurozóny. Odpůrci této cesty však namítají, že federalizace eurozóny jde proti vůli většiny občanů členských států, že je to příliš nákladná cesta k řešení eurokrize a že lepším řešením by bylo vystoupení nejproblémovějších států z měnové unie.

Součástí aktivace mezinárodní finanční pomoci pro krizi postižené země eurozóny je požadavek věřitelů (poskytovatelů pomoci, tedy ostatních členských států eurozóny, respektive EU, a Mezinárodního měnového fondu) na zavádění a plnění fiskálních konsolidačních programů v problémových zemích, což přináší prohlubování ekonomické recese a v návaznosti na to i další zhoršování fiskální situace v těchto problémových zemích. Požadavky na fiskální konsolidaci jsou však – v souladu s přijímanými přísnějšími rozpočtovými pravidly pro eurozónu a EU – vznášeny i vůči dalším státům eurozóny, respektive Evropské unie,

tedy i těm, kde akutní dluhová krize neprobíhá a které mezinárodní finanční pomoc nečerpají. Výsledkem všeobecně probíhající fiskální konsolidace, tedy úsilí zaměřeného na snižování rozpočtových deficitů a veřejných dluhů, napříč zeměmi eurozóny a EU je pak odbourávání řady prvků specifického sociálně-ekonomického modelu uplatňovaného v členských zemích Evropské unie – evropského sociálního státu.

1. Charakteristiky evropského sociálního modelu

Pod pojmem evropský sociální stát se rozumí stát uplatňující specifický sociálně-ekonomický model, který se vyvinul po druhé světové válce nejprve v zemích západní a severní Evropy a který se poté v různé míře a v různých podobách rozšiřoval i do dalších zemí dnešní Evropské unie. Evropský sociální stát, respektive evropský sociální model mezi své priority řadí vysoký stupeň sociální ochrany, sociální dialog a dosahování sociální soudržnosti. Proto klade důraz na roli a odpovědnost vlády v sociální oblasti, na existenci účinné záchranné sociální sítě (včetně zabezpečení osob v důchodovém věku), na existenci rozmanité podoby veřejných služeb (včetně zdravotnictví a školství hrazeného z veřejných rozpočtů) a na odpovídající příjmy veřejných rozpočtů, aby výše uvedené funkce státu mohly být zajištěny. Z tohoto důvodu je pro evropský sociální stát charakteristická také vyšší míra přerozdělování, respektive vyšší míra zdanění v mezinárodním srovnání.

Výše uvedené charakteristiky evropského sociálního státu se však v různých zemích EU uplatňují v rozdílném rozsahu a v rozdílných podobách. Proto je možné rozlišit několik typů evropského sociálního modelu. Nejrozsáhlejší, nejrozvinutější podobu má evropský sociální stát ve skandinávských zemích (severský, skandinávský model) a v zemích západní Evropy (kontinentální model), ve slabší podobě existuje evropský sociální stát v jihoevropských zemích (středomořský model) a na Britských ostrovech (anglosaský model). Nej-

méně prvků evropského sociálního státu je přímo v nových členských zemích EU (doháněcí, catching-up model).

Evropský sociální stát, respektive evropský sociální model má jednu důležitou vlastnost. Je přímo včleněn do konstrukce Evropské unie, to znamená, že je uskutečňován na nadnárodním základě a jeho jednotlivé prvky a charakteristiky jsou upravovány primárním a sekundárním právem EU.

Charakteristiky evropského sociálního státu, respektive evropského sociálního modelu jsou v nejobecnější rovině definovány v jedné ze zakládajících smluv EU, a sice ve Smlouvě o Evropské unii, konkrétně v jejím článku 3. V příslušných odstavcích článku 3 Smlouvy o Evropské unii se uvádí následující:

- Odstavec 1:
 - Cílem Unie je podporovat mír, své hodnoty a blahobyt svých obyvatel.
- Odstavec 3:
 - Unie vytváří vnitřní trh. Usiluje o udržitelný rozvoj Evropy, založený na vyváženém hospodářském růstu a na cenové stabilitě, vysoce konkurenceschopném sociálně tržním hospodářství směřujícím k plné zaměstnanosti a společenskému pokroku a na vysokém stupni ochrany a zlepšování kvality životního prostředí. Podporuje vědecký a technický pokrok.
 - Bojuje proti sociálnímu vyloučení a diskriminaci, podporuje sociální spravedlnost a ochranu, rovnost žen a mužů, mezigenerační solidaritu a ochranu práv dítěte.
 - Podporuje hospodářskou, sociální a územní soudržnost a solidaritu mezi členskými státy.
 - Respektuje svou bohatou kulturní a jazykovou rozmanitost a dbá na zachování a rozvoj evropského kulturního dědictví.
- Odstavec 4:
 - Unie vytváří hospodářskou a měnovou unii, jejíž měnou je euro.

Z výše uvedeného znění článku 3 Smlouvy

o Evropské unii je patrné, že existence eurozóny by neměla být v rozporu s existencí jednotlivých prvků a charakteristik evropského sociálního státu.

2. Evropský sociální stát: proklamace v právu EU versus realita v době eurokrize

Výše uvedené proklamace článku 3 Smlouvy o Evropské unii jsou však v současné době v příkrém rozporu s realitou. Původně dluhová krize v Řecku, která začala na přelomu let 2009 a 2010, se postupně rozšířila na další státy eurozóny – Irsko, Portugalsko, Španělsko a Kypr – a změnila svůj charakter – ke krizi dluhové se přidala krize bankovní, ekonomická a sociální a nakonec se proměnila v institucionální krizi eurozóny. Makroekonomické výsledky těchto pěti zemí eurozóny, například vývoj jejich reálného HDP, míry nezaměstnanosti či veřejného dluhu, rozhodně nejsou projevem vyváženého hospodářského růstu ani vysoce konkurenceschopného sociálně tržního hospodářství směřujícího k plné zaměstnanosti a společenskému pokroku, jak požaduje článek 3 Smlouvy o Evropské unii. Probíhající krize ve zmiňovaných pěti státech měnové unie má přitom negativní vliv i na další členské státy eurozóny a negativně působí i na země Evropské unie mimo eurozónu včetně České republiky.

Například Řecko, členská země eurozóny nejchůře a nejdéle postižená dluhovou krizí, je již šestým rokem v hospodářské recesi (viz tabulka 1). Naposledy řecký reálný hrubý domácí produkt rostl v roce 2007, a sice o 3,5 %. Od té doby reálný HDP Řecka klesá – v roce 2008 to bylo o 0,2 %, v roce 2009 se snížil o 3,1 %, o rok později o 4,9 %, v roce 2011 dokonce o 7,1 % a v roce 2012 o 6,4 %. V roce 2013 by měl podle prognózy Evropské komise řecký reálný HDP dále poklesnout o 4,2 %.

Podobně negativně se vyvíjí míra nezaměstnanosti v Řecku. Zatímco v letech 2007 a 2008 byla její úroveň 8,3 %, resp. 7,7 %, v roce 2009 se zvýšila na 9,5 %, o rok později na 12,6 %, v roce 2011 již činila 17,7 % a v roce 2012 dokonce 24,3 %, při-

Původně dluhová krize v Řecku, která začala na přelomu let 2009 a 2010, se postupně rozšířila na další státy eurozóny — Irsko, Portugalsko, Španělsko a Kypr — a změnila svůj charakter — ke krizi dluhové se přidala krize bankovní, ekonomická a sociální a nakonec se proměnila v institucionální krizi eurozóny. Makroekonomické výsledky těchto pěti zemí eurozóny, například vývoj jejich reálného HDP, míry nezaměstnanosti či veřejného dluhu, rozhodně nejsou projevem vyváženého hospodářského růstu ani vysoce konkurenceschopného sociálně tržního hospodářství směřujícího k plné zaměstnanosti a společenskému pokroku, jak požaduje článek 3 Smlouvy o Evropské unii.

Tabulka č. 1 » Růst reálného HDP a míra nezaměstnanosti v Řecku v letech 2008–2013, v % (skutečné výsledky a predikce)

	2008	2009	2010	2011	2012	2013 ¹⁾
Růst reálného HDP	-0,2	-3,1	-4,9	-7,1	-6,4	-4,2
Míra nezaměstnanosti	7,7	9,5	12,6	17,7	24,3	27,0

¹⁾ prognóza podle European Economic Forecast — Spring 2013, European Commission
Pramen: European Economic Forecast — Spring 2013, European Commission; Eurostat

čemž ve věkové skupině do 24 let přesahovala v roce 2012 úroveň 55 %. V roce 2013 by se měla podle prognózy Evropské komise míra nezaměstnanosti v Řecku dále zvýšit na 27 %.

Kumulativní pokles řeckého reálného HDP by měl podle výše uvedených údajů za období 2008–2013 činit více než 23 %, což jistě nelze považovat za vyvážený hospodářský růst, jak požadují zakládající smlouvy EU. Ani 27% míra nezaměstnanosti v Řecku zřejmě není projevem vysoce konkurenceschopného sociálně tržního hospodářství směřujícího k plné zaměstnanosti a společenskému pokroku.

Podobně negativní makroekonomický vývoj postihl i další krizí zasažené země eurozóny. Například reálný hrubý domácí produkt Portugalska ještě v roce 2010 vzrostl o 1,9 %, avšak o rok později již poklesl o 1,6 % a v roce 2012 se snížil o 3,2 %. V roce 2013 by měl podle prognózy Evropské komise portugalský reálný HDP dále poklesnout

o 2,3 % (viz tabulka 9). Reálný hrubý domácí produkt Kypru naposledy rostl v roce 2011, a sice o 0,5 %. V roce 2012 se však reálný HDP Kypru snížil o 2,4 % a v roce 2013 by měl podle prognózy Evropské komise dále poklesnout o výrazných 8,7 % (viz tabulka 12).

Dramaticky vzrostla také míra nezaměstnanosti v těchto státech (viz tabulka 14). Například v Portugalsku se míra nezaměstnanosti zvýšila z 8,5 % v roce 2008 na 15,9 % v roce 2012 a v roce 2013 by měla podle prognózy Evropské komise dále vzrůst na 18,2 %. Ještě horší vývoj míry nezaměstnanosti zaznamenalo Španělsko, a sice nárůst z 11,3 % v roce 2008 na 25 % v roce 2012, přičemž prognóza Evropské komise na rok 2013 počítá s dalším zvýšením na 27 %. Několikanásobně se zvýšila míra nezaměstnanosti na Kypru — ze 3,7 % v roce 2008 na 11,9 % v roce 2012, přičemž prognóza Evropské komise na rok 2013 počítá s dalším nárůstem na 15,5 %.

Tyto nelichotivé makroekonomické výsledky výše uvedených zemí eurozóny jsou způsobeny řadou faktorů, mezi nimiž ústřední místo zaujímají nízká konkurenceschopnost jejich ekonomik, probíhající dluhová krize a – bohužel – také způsob jejího řešení.

3. Realizované řešení eurokrize jako jedna z příčin demontáže evropského sociálního státu

Za základ řešení dluhové krize v zemích eurozóny byla zvolena premisa, že žádná země postižená krizí nesmí zbankrotovat a že všechny tyto země musí zůstat součástí eurozóny. „Řecko nevyhlásí státní bankrot. Proším. V eurozóně státní bankrot neexistuje,“ prohlásil koncem ledna 2010 na Světovém ekonomickém fóru v Davosu tehdejší komisař EU pro hospodářské a měnové záležitosti Joaquín Almunia. „V žádném případě,“ odpověděl pak J. Almunia na dotaz, zda existuje možnost, že Řecko vystoupí z eurozóny. „Bylo by šlélené snažit se řešit problémy, které má Řecko, mimo eurozónu,“ dodal.² To předurčilo další události, jejichž výsledek prozatím vedl ke všemu možnému, jen ne k řešení krizové situace v postižených zemích měnové unie i v eurozóně jako celku.

Krizí postiženým zemím eurozóny je v současné době poskytována mezinárodní finanční pomoc – Řecku, Irsku, Portugalsku a Kypru k odvrácení státního bankrotu, Španělsku na podporu jeho finančního sektoru. Hlavní část této finanční pomoci poskytují ostatní země eurozóny, menší část Mezinárodní měnový fond a pouze okrajový podíl členské státy EU, které nejsou součástí měnové unie.

Finanční pomoc má formu zvýhodněných úvěrů postiženým zemím s nižší úrokovou sazbou

a delší dobou splatnosti. Tyto úvěry však dále zvyšují již tak rozsáhlý a neudržitelný veřejný dluh problémových zemí eurozóny. Úvěry nejsou problémovým zemím eurozóny poskytovány přímo ostatními státy měnové unie, respektive EU, ale prostřednictvím záchranných mechanismů, za jejichž financování přebírají státy eurozóny, respektive EU, záruky. Členské země EU stojící mimo eurozónu poskytují pomoc prostřednictvím dočasného záchranného mechanismu – Evropského mechanismu finanční stabilizace. Členské státy eurozóny poskytují pomoc jednak prostřednictvím dočasného záchranného mechanismu – Evropského nástroje finanční stability –, od října 2012 pak také prostřednictvím stálého záchranného mechanismu – Evropského mechanismu stability. Pokud budou krizí postižené země schopny záchranné úvěry splatit, nebude mít tato pomoc na státy, které pomoc poskytují, přímý finanční dopad. Pokud by však problémové země nakonec svým závazkům nedostály a záchranné úvěry nesplatily, záruky členských států eurozóny, respektive EU, které pomoc poskytly, by se začaly realizovat a tyto pomáhající státy by utrpěly značné finanční ztráty.

Prozatím byly pro krizí postižené země eurozóny schváleny a realizovány následující záchranné plány:

- pro Řecko:
 - první záchranný plán (schválen v květnu 2010) – úvěr 110 mld. eur;³
 - druhý záchranný plán (schválen v únoru 2012) – úvěr 130 mld. eur;⁴
 - částečný odpis řeckého veřejného dluhu v držení soukromých investorů (schválen v únoru 2012) – snížení řeckého veřejného dluhu o 107 mld. eur;⁵
 - částečný zpětný odkup řeckých státních dluhopisů od soukromých investorů (schvá-

² Eurokomisař: Řecko a státní bankrot? To v eurozóně nepřipadá v úvahu. <http://ekonomika.ihned.cz>, 29. 1. 2010.

³ Ministři financí eurozóny přiklepli Řecku rekordních 110 miliard eur. <http://finweb.ihned.cz>, 3. 5. 2010.

⁴ Eurozóna schválila 130 mld. EUR pro Řecko. Privátní sektor odepíše 75 %. Budou ke ztrátám donuceni všichni věřitelé? Co CDS? <http://www.patria.cz>, 21. 2. 2012.

⁵ Eurozóna schválila 130 mld. EUR pro Řecko. Privátní sektor odepíše 75 %. Budou ke ztrátám donuceni všichni věřitelé? Co CDS? <http://www.patria.cz>, 21. 2. 2012.

- len v prosinci 2012) – snížení řeckého veřejného dluhu o 20 mld. eur;⁶
- v současné době se uvažuje o třetím záchranném plánu, případně o dalším odpisu řeckého veřejného dluhu;⁷
- pro Irsko:
 - záchranný plán (schválen v listopadu 2010) – úvěr 85 mld. eur;⁸
- pro Portugalsko:
 - záchranný plán (schválen v květnu 2011) – úvěr 78 mld. eur;⁹
- pro Španělsko:
 - záchranný plán (schválen v prosinci 2012) – úvěr 39,5 mld. eur;¹⁰
- pro Kypr:
 - záchranný plán (schválen v březnu 2013) – úvěr 10 mld. eur.¹¹

Finanční prostředky z poskytnutých záchranných úvěrů jsou krizí postiženým zemím eurozóny uvolňovány postupně v několika tranších. Podmínkou postupného uvolňování finančních prostředků je plnění fiskálního konsolidačního programu v postižené zemi, která pomoc čerpá. Tento fiskální konsolidační program přitom odráží požadavky věřitelů (ostatních států eurozóny, respektive EU, a Mezinárodního měnového fondu) a jeho plnění je také věřiteli kontrolováno a vynucováno.

Jako příklad fiskálního konsolidačního programu, jehož přijetím a plněním je podmíněno poskytnutí finanční pomoci členské zemi eurozóny, můžeme uvést fiskální konsolidační program, který byl součástí prvního záchranného plánu pro Řecko. Řecko se zavázalo na tři roky zmrazit platy zaměstnanců ve veřejném sektoru, zredukovat 13. a 14. platy ve veřejném sektoru, zvýšit hranici odchodu do důchodu ze 65 let u mužů a 60 let u žen na 67 let, omezit předčasné odchody do dů-

chodu (průměrný věk odchodu do důchodu byl v Řecku na počátku krize 53 let), zredukovat dodatečné bonusy důchodcům, zvýšit daň z přidané hodnoty z 21 % na 23 % a zvýšit spotřební daně z pohonných hmot, alkoholu, tabákových výrobků a luxusního zboží minimálně o 10 %.

Tato opatření měla vést ke splnění dalšího závazku Řecka, a sice snížení jeho rozpočtového deficitu do roku 2012 o 30 miliard eur. Řecký rozpočtový schodek měl klesnout z 15,6 % HDP (tedy z hodnoty více než pětinasobně překračující maximální limit 3 % HDP povolený Paktem stability a růstu) v roce 2009 na 8,1 % HDP v roce 2010, 7,6 % HDP v roce 2011 a 6,5 % HDP v roce 2012.¹² Podle předpokladů prvního záchranného plánu se Řecko v roce 2013 mělo vrátit na finanční trhy, obnovit svou schopnost získávat úvěry za tržních podmínek a čerpání finanční pomoci mělo být ukončeno. Tyto předpoklady prvního záchranného plánu pro Řecko se však nepodařilo naplnit (viz tabulka 2). Skutečný rozpočtový schodek Řecka dosahoval v roce 2010 úrovně 10,7 % HDP, v roce 2011 stále vysokých 9,5 % HDP a v roce 2012 opět vyšších 10 % HDP. Proto musel být pro Řecko přijat další, ještě rozsáhlejší záchranný plán.

Harmonogramy a předpoklady záchranných plánů se však nedaří plnit ani v dalších krizích postižených zemích eurozóny. Nejedná se tedy pouze o problém Řecka, ale potýkají se s ním i další problémové státy měnové unie, které přijaly mezinárodní finanční pomoc. Hůře oproti předpokladům se v těchto zemích obvykle vyvíjí jak reálný HDP, tak fiskální ukazatele, tj. rozpočtový deficit a veřejný dluh (viz tabulky 3 až 12). V důsledku horšího vývoje reálného HDP pak v krizích postižených zemích eurozóny dochází také k razantnímu zvýšení míry nezaměstnanosti (viz tabulka 14).

⁶ Řecko zahajuje odkup dluhopisů. Dluh země se má snížit o více než 20 miliard eur. <http://byznys.ihned.cz, 3. 12. 2012>.

⁷ Schäuble: Řecko bude potřebovat další pomoc věřitelů. <http://www.patria.cz, 20. 8. 2013>.

⁸ EU schválila 85 mld. EUR pomoci Irsku, zdárou se na ní bude podílet i ČR. <http://www.patria.cz, 29. 11. 2010>.

⁹ EU schválila záchranných 78 miliard eur pro Portugalce. Ručit budou i Češi. <http://byznys.ihned.cz, 16. 5. 2011>.

¹⁰ Madrid dostal slíbených 39,5 mld. eur na pomoc bankám. <http://www.patria.cz, 12. 12. 2012>.

¹¹ Eurozóna schválila pomoc Kypru. Velcí věřitelé ztratí až 40%. <http://www.patria.cz, 25. 3. 2013>.

¹² Řecko si může trochu oddechnout. Němci Aténám půjčí přes 22 miliard eur. <http://ekonomika.ihned.cz, 3. 5. 2010>.

Tabulka č. 2 » Saldo veřejných rozpočtů Řecka v letech 2010–2012, v % HDP

	2010	2011	2012
Předpoklad podle prvního záchranného plánu	-8,1	-7,6	-6,5
Skutečný výsledek	-10,7	-9,5	-10,0

Pramen: Řecko si může trochu oddechnout. Němci Aténám půjčí přes 22 miliard eur. <http://ekonomika.ihned.cz>, 3. 5. 2010; Eurostat

Tabulka č. 3 » Růst reálného HDP Řecka v letech 2010–2013, v % (vývoj predikcí a skutečné výsledky)

	2010	2011	2012	2013
Prognóza Evropské komise — podzim 2010	-4,2	-3,0	1,1	:
Prognóza Evropské komise — jaro 2011	:	-3,5	1,1	:
Prognóza Evropské komise — podzim 2011	:	-5,5	-2,8	0,7
Prognóza Evropské komise — jaro 2012	:	:	-4,7	0,0
Prognóza Evropské komise — podzim 2012	:	:	-6,0	-4,2
Prognóza Evropské komise — jaro 2013	:	:	:	-4,2
Skutečný výsledek	-4,9	-7,1	-6,4	:

Pramen: European Economic Forecast — Autumn 2010, European Commission; European Economic Forecast — Spring 2011, European Commission; European Economic Forecast — Autumn 2011, European Commission; European Economic Forecast — Spring 2012, European Commission; European Economic Forecast — Autumn 2012, European Commission; European Economic Forecast — Spring 2013, European Commission; Eurostat

Tabulka č. 4 » Saldo veřejných rozpočtů Řecka v letech 2010–2013, v % HDP (vývoj predikcí a skutečné výsledky)

	2010	2011	2012	2013
Prognóza Evropské komise — podzim 2010	-9,6	-7,4	-7,6	:
Prognóza Evropské komise — jaro 2011	:	-9,5	-9,3	:
Prognóza Evropské komise — podzim 2011	:	-8,9	-7,0	-6,8
Prognóza Evropské komise — jaro 2012	:	:	-7,3	-8,4
Prognóza Evropské komise — podzim 2012	:	:	-6,8	-5,5
Prognóza Evropské komise — jaro 2013	:	:	:	-3,8
Skutečný výsledek	-10,7	-9,5	-10,0	:

Pramen: European Economic Forecast — Autumn 2010, European Commission; European Economic Forecast — Spring 2011, European Commission; European Economic Forecast — Autumn 2011, European Commission; European Economic Forecast — Spring 2012, European Commission; European Economic Forecast — Autumn 2012, European Commission; European Economic Forecast — Spring 2013, European Commission; Eurostat

→ **Tabulka č. 5 » Veřejný dluh Řecka v letech 2010–2013, v % HDP (vývoj predikcí a skutečné výsledky)**

	2010	2011	2012	2013
Prognóza Evropské komise — podzim 2010	140,2	150,2	156,0	:
Prognóza Evropské komise — jaro 2011	:	157,7	166,1	:
Prognóza Evropské komise — podzim 2011	:	162,8	198,3	198,5
Prognóza Evropské komise — jaro 2012	:	:	160,6	168,0
Prognóza Evropské komise — podzim 2012	:	:	176,7	188,4
Prognóza Evropské komise — jaro 2013	:	:	:	175,2
Skutečný výsledek	148,3	170,3	156,9	:

Pramen: European Economic Forecast — Autumn 2010, European Commission; European Economic Forecast — Spring 2011, European Commission; European Economic Forecast — Autumn 2011, European Commission; European Economic Forecast — Spring 2012, European Commission; European Economic Forecast — Autumn 2012, European Commission; European Economic Forecast — Spring 2013, European Commission; Eurostat

Tabulka č. 6 » Růst reálného HDP Irska v letech 2010–2013, v % (vývoj predikcí a skutečné výsledky)

	2010	2011	2012	2013
Prognóza Evropské komise — podzim 2010	-0,2	0,9	1,9	:
Prognóza Evropské komise — jaro 2011	:	0,6	1,9	:
Prognóza Evropské komise — podzim 2011	:	1,1	1,1	2,3
Prognóza Evropské komise — jaro 2012	:	:	0,5	1,9
Prognóza Evropské komise — podzim 2012	:	:	0,4	1,1
Prognóza Evropské komise — jaro 2013	:	:	:	1,1
Skutečný výsledek	-0,8	1,4	0,9	:

Pramen: European Economic Forecast — Autumn 2010, European Commission; European Economic Forecast — Spring 2011, European Commission; European Economic Forecast — Autumn 2011, European Commission; European Economic Forecast — Spring 2012, European Commission; European Economic Forecast — Autumn 2012, European Commission; European Economic Forecast — Spring 2013, European Commission; Eurostat

Podle předpokladů prvního záchranného plánu se Řecko v roce 2013 mělo vrátit na finanční trhy, obnovit svou schopnost získávat úvěry za tržních podmínek a čerpání finanční pomoci mělo být ukončeno. Tyto předpoklady prvního záchranného plánu pro Řecko se však nepodařilo naplnit. Skutečný rozpočtový schodek Řecka dosahoval v roce 2010 úrovně 10,7 % HDP, v roce 2011 stále vysokých 9,5 % HDP a v roce 2012 opět vyšších 10 % HDP. Proto musel být pro Řecko přijat další, ještě rozsáhlejší záchranný plán.

Již tak nepříznivý makroekonomický vývoj v zemích postižených dluhovou krizí je totiž dále zhoršován právě aplikací zvoleného způsobu řešení krize, tj. realizací záchranných plánů a s nimi spojených rozsáhlých a razantních fiskálních konsolidačních programů. Po aktivaci záchranného plánu se postupně zhoršují prognózy vývoje reálného HDP i veřejných financí v krizi postižené zemi. Horší dopady rozpočtových úspor na vývoj reálného HDP v této zemi oproti předpokladům

pak vedou k tomu, že se zvyšuje míra nezaměstnanosti a že skutečné příjmy veřejných rozpočtů této země jsou nižší než předpokládané. To má za následek zvýšení schodku veřejných rozpočtů i veřejného dluhu dané země nad původně predikované úrovně. Snaha krizí postižené země plnit fiskální ukazatele požadované záchranným plánem i tlak věřitelů – ostatních členských států eurozóny, respektive EU, a Mezinárodního měnového fondu – na plnění těchto ukazatelů pak vedou

Tabulka č. 7 » Saldo veřejných rozpočtů Irska v letech 2010–2013, v % HDP (vývoj predikcí a skutečné výsledky)

	2010	2011	2012	2013
Prognóza Evropské komise — podzim 2010	-32,3	-10,3	-9,1	:
Prognóza Evropské komise — jaro 2011	:	-10,5	-8,8	:
Prognóza Evropské komise — podzim 2011	:	-10,3	-8,6	-7,8
Prognóza Evropské komise — jaro 2012	:	:	-8,3	-7,5
Prognóza Evropské komise — podzim 2012	:	:	-8,4	-7,5
Prognóza Evropské komise — jaro 2013	:	:	:	-7,5
Skutečný výsledek	-30,8	-13,4	-7,6	:

Pramen: European Economic Forecast — Autumn 2010, European Commission; European Economic Forecast — Spring 2011, European Commission; European Economic Forecast — Autumn 2011, European Commission; European Economic Forecast — Spring 2012, European Commission; European Economic Forecast — Autumn 2012, European Commission; European Economic Forecast — Spring 2013, European Commission; Eurostat

Tabulka č. 8 » Veřejný dluh Irska v letech 2010–2013, v % HDP (vývoj predikcí a skutečné výsledky)

	2010	2011	2012	2013
Prognóza Evropské komise — podzim 2010	97,4	107,0	114,3	:
Prognóza Evropské komise — jaro 2011	:	112,0	117,9	:
Prognóza Evropské komise — podzim 2011	:	108,1	117,5	121,1
Prognóza Evropské komise — jaro 2012	:	:	116,1	120,2
Prognóza Evropské komise — podzim 2012	:	:	117,6	122,5
Prognóza Evropské komise — jaro 2013	:	:	:	123,3
Skutečný výsledek	92,1	106,4	117,6	:

Pramen: European Economic Forecast — Autumn 2010, European Commission; European Economic Forecast — Spring 2011, European Commission; European Economic Forecast — Autumn 2011, European Commission; European Economic Forecast — Spring 2012, European Commission; European Economic Forecast — Autumn 2012, European Commission; European Economic Forecast — Spring 2013, European Commission; Eurostat

→ **Tabulka č. 9 » Růst reálného HDP Portugalska v letech 2010–2013, v % (vývoj predikcí a skutečné výsledky)**

	2010	2011	2012	2013
Prognóza Evropské komise — podzim 2010	1,3	-1,0	0,8	:
Prognóza Evropské komise — jaro 2011	:	-2,2	-1,8	:
Prognóza Evropské komise — podzim 2011	:	-1,9	-3,0	1,1
Prognóza Evropské komise — jaro 2012	:	:	-3,3	0,3
Prognóza Evropské komise — podzim 2012	:	:	-3,0	-1,0
Prognóza Evropské komise — jaro 2013	:	:	:	-2,3
Skutečný výsledek	1,9	-1,6	-3,2	:

Pramen: European Economic Forecast — Autumn 2010, European Commission; European Economic Forecast — Spring 2011, European Commission; European Economic Forecast — Autumn 2011, European Commission; European Economic Forecast — Spring 2012, European Commission; European Economic Forecast — Autumn 2012, European Commission; European Economic Forecast — Spring 2013, European Commission; Eurostat

Tabulka č. 10 » Saldo veřejných rozpočtů Portugalska v letech 2010–2013, v % HDP (vývoj predikcí a skutečné výsledky)

	2010	2011	2012	2013
Prognóza Evropské komise — podzim 2010	-7,3	-4,9	-5,1	:
Prognóza Evropské komise — jaro 2011	:	-5,9	-4,5	:
Prognóza Evropské komise — podzim 2011	:	-5,8	-4,5	-3,2
Prognóza Evropské komise — jaro 2012	:	:	-4,7	-3,1
Prognóza Evropské komise — podzim 2012	:	:	-5,0	-4,5
Prognóza Evropské komise — jaro 2013	:	:	:	-5,5
Skutečný výsledek	-9,8	-4,4	-6,4	:

Pramen: European Economic Forecast — Autumn 2010, European Commission; European Economic Forecast — Spring 2011, European Commission; European Economic Forecast — Autumn 2011, European Commission; European Economic Forecast — Spring 2012, European Commission; European Economic Forecast — Autumn 2012, European Commission; European Economic Forecast — Spring 2013, European Commission; Eurostat

k další sérii úsporných rozpočtových opatření v této zemi, která je pak následována dalším poklesem reálného HDP, dalším zvýšením míry nezaměstnanosti, pomalejším tempem snižování rozpočtového deficitu a dalším nárůstem veřejného dluhu v krizi postižené zemi.

Realizace rozsáhlých a razantních fiskálních konsolidačních programů a prudký nárůst míry nezaměstnanosti v krizi postižených zemích eu-

rozóny vedou k narušení sociálního smíru, k masovým negativním reakcím obyvatelstva na zaváděná úsporná rozpočtová opatření, která jsou podmínkou poskytnutí mezinárodní finanční pomoci, k četným a rozsáhlým stávkám a demonstracím spojeným s násilnostmi. Zvyšuje se podíl sociálně vyloučených osob a lidí žijících pod hranicí chudoby, snižuje se míra sociální ochrany obyvatel, rozpadá se sociální soudržnost ve společnosti.

Tímto způsobem dochází k narušení či přímo k destrukci základních pilířů, na nichž stojí evropský sociální stát.

K demontáži evropského sociálního státu však dochází nejen v zemích měnové unie, které jsou postiženy dluhovou krizí, ale i v dalších členských státech eurozóny, respektive EU. Země napříč eurozónou, respektive Evropskou unií, se z preventivních důvodů, aby zabránily případnému vzniku dluhové krize, zaměřují ve své hospodářské politice prioritně na fiskální konsolidaci, zavádění roz-

počtových úspor, redukci rozpočtových deficitů a snižování veřejných dluhů. V řadě těchto zemí však tyto kroky oslabují tempo ekonomického růstu a následně zvyšují míru nezaměstnanosti, mnohdy nad úroveň 10 % (viz tabulka 14). Výsledkem hospodářské politiky primárně zaměřené na fiskální konsolidaci je pak narušení sociálního smíru, zvyšování příjmových a sociálních rozdílů ve společnosti, snižování míry sociální ochrany obyvatel, zvyšování podílu osob ohrožených chudobou a sociálním vyloučením a oslabování sociál-

Tabulka č. 11 » Veřejný dluh Portugalska v letech 2010–2013, v % HDP (vývoj predikcí a skutečné výsledky)

	2010	2011	2012	2013
Prognóza Evropské komise — podzim 2010	82,8	88,8	92,4	:
Prognóza Evropské komise — jaro 2011	:	101,7	107,4	:
Prognóza Evropské komise — podzim 2011	:	101,6	111,0	112,1
Prognóza Evropské komise — jaro 2012	:	:	113,9	117,1
Prognóza Evropské komise — podzim 2012	:	:	119,1	123,5
Prognóza Evropské komise — jaro 2013	:	:	:	123,0
Skutečný výsledek	94,0	108,3	123,6	:

Pramen: European Economic Forecast — Autumn 2010, European Commission; European Economic Forecast — Spring 2011, European Commission; European Economic Forecast — Autumn 2011, European Commission; European Economic Forecast — Spring 2012, European Commission; European Economic Forecast — Autumn 2012, European Commission; European Economic Forecast — Spring 2013, European Commission; Eurostat

Tabulka č. 12 » Vývoj vybraných makroekonomických ukazatelů Španělska a Kypru v letech 2010–2013 (skutečné výsledky a predikce)

		2010	2011	2012	2013 ¹⁾
Španělsko	růst reálného HDP (v %)	-0,2	0,1	-1,6	-1,5
	saldo veřejných rozpočtů (v % HDP)	-9,7	-9,4	-10,6	-6,5
	veřejný dluh (v % HDP)	61,5	69,3	84,2	91,3
Kypr	růst reálného HDP (v %)	1,3	0,5	-2,4	-8,7
	saldo veřejných rozpočtů (v % HDP)	-5,3	-6,3	-6,3	-6,5
	veřejný dluh (v % HDP)	61,3	71,1	85,8	109,5

¹⁾ prognóza podle European Economic Forecast — Spring 2013, European Commission
Pramen: European Economic Forecast — Spring 2013, European Commission; Eurostat

→ **Tabulka č. 13 » Vývoj vybraných makroekonomických ukazatelů Německa, Rakouska a Finska v letech 2010–2013 (skutečné výsledky a predikce)**

		2010	2011	2012	2013 ^{*)}
Německo	růst reálného HDP (v %)	4,0	3,3	0,7	0,4
	saldo veřejných rozpočtů (v % HDP)	-4,1	-0,8	0,2	-0,2
	veřejný dluh (v % HDP)	82,4	80,4	81,9	81,1
Rakousko	růst reálného HDP (v %)	1,8	2,8	0,9	0,6
	saldo veřejných rozpočtů (v % HDP)	-4,5	-2,5	-2,5	-2,2
	veřejný dluh (v % HDP)	72,0	72,5	73,4	73,8
Finsko	růst reálného HDP (v %)	3,4	2,7	-0,8	0,3
	saldo veřejných rozpočtů (v % HDP)	-2,5	-0,8	-1,9	-1,8
	veřejný dluh (v % HDP)	48,6	49,0	53,0	56,2

^{*)} prognóza podle European Economic Forecast — Spring 2013, European Commission
Pramen: European Economic Forecast — Spring 2013, European Commission; Eurostat

Tabulka č. 14 » Míra nezaměstnanosti ve vybraných zemích EU v letech 2008–2013, v % (skutečné výsledky a predikce)

	2008	2009	2010	2011	2012	2013 ^{*)}
Rakousko	3,8	4,8	4,4	4,2	4,3	4,7
Nizozemsko	3,1	3,7	4,5	4,4	5,3	6,9
Německo	7,5	7,8	7,1	5,9	5,5	5,4
Česká republika	4,4	6,7	7,3	6,7	7,0	7,5
Finsko	6,4	8,2	8,4	7,8	7,7	8,1
Francie	7,8	9,5	9,7	9,6	10,3	10,6
Itálie	6,7	7,8	8,4	8,4	10,7	11,8
Kypr	3,7	5,4	6,3	7,9	11,9	15,5
Litva	5,3	13,6	18,0	15,3	13,3	11,8
Slovensko	9,6	12,1	14,5	13,7	14,0	14,5
Irsko	6,4	12,0	13,9	14,7	14,7	14,2
Lotyšsko	8,0	18,2	19,8	16,2	15,1	13,7
Portugalsko	8,5	10,6	12,0	12,9	15,9	18,2
Řecko	7,7	9,5	12,6	17,7	24,3	27,0
Španělsko	11,3	18,0	20,1	21,7	25,0	27,0

^{*)} prognóza podle European Economic Forecast — Spring 2013, European Commission
Pramen: European Economic Forecast — Spring 2013, European Commission; Eurostat

ní soudržnosti prakticky ve všech členských státech eurozóny, respektive EU. K oslabování či k demontáži prvků evropského sociálního státu tedy dochází na území celé Evropské unie, i když v různé míře v různých členských státech.

Pod nejmenším tlakem se evropský sociální stát nachází v některých zemích eurozóny, respektive EU, které navzdory probíhající eurokrizi vykazují díky své vysoké konkurenceschopnosti a exportní výkonnosti relativně příznivé makroekonomické výsledky, ať už jde o tempo růstu reálného HDP, míru nezaměstnanosti, saldo veřejných rozpočtů nebo veřejný dluh (viz tabulky 13 a 14). Mezi tyto země patří například Německo, Rakousko, Finsko či Nizozemsko.

Většina zemí eurozóny, respektive EU, však vykazuje horší, v některých případech až krizový vývoj makroekonomických ukazatelů, mezi nimi i salda veřejných rozpočtů a veřejného dluhu. Proto tyto země realizují rozsáhlé fiskální konsolidační programy, jejichž důsledkem je však prohlubování negativního vývoje jejich reálného HDP a další zvyšování míry nezaměstnanosti. Na to, že zvolená strategie řešení dluhové krize v některých zemích eurozóny a realizovaný způsob prevence jejího vzniku v dalších státech měnové unie, respektive EU, přináší více nákladů než přínosů, upozorňovala a upozorňuje řada ekonomů a institucí. Můžeme uvést několik příkladů.

V dubnu 2010, tedy ještě v době příprav prvního záchranného plánu pro Řecko před jeho aktivací, německý deník Frankfurter Allgemeine Zeitung napsal, že jediná cesta pro Řecko, jak se stát znovu konkurenceschopným, je vystoupení z eurozóny. V opačném případě mu hrozí jen další zadlužování. Podle Frankfurter Allgemeine Zeitung nebyla řecká vláda schopna již své dluhy splácet. „První úvěrový balíček od partnerských zemí eurozóny a Mezinárodního měnového fondu je jen kapka na rozpálená kamna, neboť jím Řekové budou moci obhospodařit jen malou část státních dluhů. Když

je stát v platební neschopnosti, platí pro něj to samé co pro podniky. Musí dojít k přeúvěrování, pomocí něhož bude moci Řecko spravovat své dluhy,“ uvedl deník k možnému následnému vývoji. Vedle dluhů mělo podle tohoto deníku Řecko ještě větší problém – jeho hospodářství bylo kvůli nadměrné spotřebě všechno možné, jen ne konkurenceschopné. „Když teď EU po Řecku uprostřed těžké recese požaduje krátit výdaje a mzdy a zvyšovat daně, hrozí deprese,“ varoval tehdy Frankfurter Allgemeine Zeitung. Důsledkem toho budou další sociální nepokoje, které Řecko již v té době několik týdnů zažívalo. „Z této sestupné spirály vede ven jen znehodnocení měny,“ tvrdil deník. „Země může přes noc vystoupit z měnové unie, vrátit se ke své vlastní měně a snížit své staré eurodluhy. Pomocí toho se Řecko stane znovu cenově konkurenceschopným a bude si moci opatřit prostředky na správu svých snižovaných úvěrů,“ dodal Frankfurter Allgemeine Zeitung.¹³

Podobně například miliardář a investor George Soros počátkem listopadu 2012 uvedl: „Krise eura ohrožuje konkurenceschopnost Evropy a její soudržnost a zlikvidovala motivy, na kterých vznikl celá Evropská unie stál. Přitažlivá myšlenka rovných států, které jdou za společným cílem, je pryč či přinejmenším velmi ohrožena, v uskutečnění převážila rozdílnost mezi zeměmi. A současný stav dostali na starost investoři a věřitelé.“ Podle G. Sorose je Řecko epicentrem krize. Je pod tlakem zkrácení rozpočtového schodku a deregulace a privatizace ekonomiky, německá kancléřka Angela Merkelová svou návštěvou Řecka signalizovala snahu jej udržet v eurozóně, další a další škrtý ale přicházejí do prostředí vnitřního rozkolu v řecké politice, hluboké recese, růstu nezaměstnanosti nad 25 % a masivních pouličních protestů. „Řecký úděl rozvinul krizi humanitární, což bychom měli rozpoznat a přijmout. Nedoceňujeme závažnost a hloubku řecké krize,“ uvedl. George Soros poukázal rovněž na to, že Německo jako ekonomický lídr Evropy →

¹³ První pomoc Řecku? Jen kapka na rozpálená kamna, píše německý list. <http://ekonomika.ihned.cz>, 24. 4. 2010.

- ➔ musí buď převzít větší díl odpovědnosti, nebo eurozónu opustit.¹⁴

Profesor veřejných financí na Leibnizově univerzitě v Hannoveru Stefan Homburg šel ve svých vyjádřeních pro deník Focus-Online počátkem listopadu 2012 ještě dál: „Peníze z našich daní nejdou na dobro Řecka, ale jeho věřitelů. To je vidět už z toho, že peníze jdou na účet, ke kterému nemá Řecko přístup. Podle mého názoru si ale věřitelé žádnou podporu od nás, daňových poplatníků nezaslouží... Je paradoxní, že Německo začíná být ze všech stran nenáviděno, byť neseme obrovskou platební zátěž, abychom stabilizovali zisky finančního sektoru.“ K problému poskytování záchranných úvěrů Řecku a dalším členským státům eurozóny potom uvedl: „Klíč k řešení mají v Řecku. Je iluzorní chtít po suverénním státu, aby se dal reformovat zvenčí proti své vůli... Řecký státní bankrot by byl politicky korektní a méně nebezpečný než nekonečné pokračování v takzvané záchranné politice... Pro Španělsko a Itálii, ale také pro Irsko, Portugalsko, Maltu, Kypr a jiné platí totéž co pro Řecko. Můžete si pomoci jen sami. Neopodstatněná finanční podpora oslabuje motivaci k pomoci sobě samému. Tím se dominovému efektu nezabrání, ale naopak přispěje.“

Stefan Homburg se v rozhovoru věnoval také rozporu mezi původně nastavenými pravidly pro eurozónu a jejím skutečným fungováním: „Při zavádění eura jsme byli ujišťováni, že finanční pomoci jsou vyloučeny stejně jako státní financování přes Evropskou centrální banku. Oba sliby se pak ukázaly být lži... Z dlouhodobého hlediska by bylo setrvání u eura dražší než odstoupení od něj, jelikož bychom nadále dobré peníze vyhazovali na špatnou věc. Kromě toho, odstoupením od eura náklady nevznikají – ty již vznikly, a při odstoupení by se pouze objevily na stole. Politici ale na stole náklady vidět nechťejí, protože se bojí hněvu občanů.“

Problémy se tak snaží pokud možno co nejdéle držet pod pokličkou a nás balamutit, že Fiskálním paktem se to vyřeší. Je přitom zřejmé, že Fiskální pakt funguje stejně tak málo jako dvacet let starý Pakt stability a růstu, jenž je neustále porušován.“

Nakonec S. Homburg vysvětlil, proč je pro vystoupení Německa z eurozóny, respektive pro rozpuštění měnové unie: „Euro Evropu nesjednocuje, ono ji rozděluje. Dříve bývaly hákové křtze v Athénách či v Římě nebo karikatury spolkové kancléřky s hitlerovským knírkem nemyslitelné. A naopak, my Němci jsme Středomoří milovali. Nyní ale roste vzájemná zášť. A to je znepokojující, neboť vnitroevropské konflikty a války měly již nejednou ekonomické příčiny. Abychom se takovým nebezpečím vyhnuli, měli bychom nyní eurozónu rozpustit. Ocitli bychom se pak tam, kde jsme byli před deseti lety, kdy bylo politické klima v Evropě mnohem příznivější. Rezignací na příliš ambiciózní cíl společné měny bychom tak mohli opět Evropskou unii stabilizovat.“¹⁵

Názory kritiků zvoleného způsobu řešení eurokrize se nakonec ukázaly jako opodstatněné, jimi předpokládané negativní důsledky aplikovaných kroků k řešení dluhové krize se dostavily. Jejich analýzy, závěry a doporučení však nemají příliš velký vliv na hospodářskopolitická opatření doporučovaná a realizovaná institucemi Evropské unie i vládami členských států EU. Destrukce evropského sociálního státu tak pokračuje.

4. Je destrukce evropského sociálního státu nevyhnutelná?

Jak ukázala výše uvedená analýza, krize eurozóny a zvolený způsob jejího řešení ničí evropský sociální stát, respektive evropský sociální model jako jeden ze základních prvků konstrukce Evropské unie. Podporuje prohlubování poklesu reálného

¹⁴ Soros: Krize zničila síly držící EU pospolu i její smysl, v Řecku je humanitární. Turbulence trhů budou pokračovat. <http://www.patria.cz>, 9. 11. 2012.

¹⁵ Německo by se mělo eura vzdát. Překlad rozhovoru s profesorem Stefanem Homburgem. <http://neviditelnypes.lidovky.cz>, 9. 11. 2012.

Tabulka č. 15 » HDP na obyvatele v paritě kupní síly ve vybraných zemích EU v letech 2008–2012, v % (EU-28 = 100 %)

	2008	2009	2010	2011	2012
Rakousko	125	126	128	129	131
Nizozemsko	135	132	132	131	129
Německo	116	115	119	121	122
Česká republika	81	83	80	80	79
Finsko	119	115	114	115	115
Francie	107	109	109	109	108
Itálie	105	104	101	100	99
Kypr	100	100	97	95	91
Litva	65	58	61	66	70
Slovensko	73	73	73	73	75
Irsko	131	128	127	129	130
Lotyšsko	59	54	54	59	62
Portugalsko	78	80	81	78	75
Řecko	93	94	87	79	75
Španělsko	104	103	100	99	97

Pramen: Eurostat

HDP, zvyšování veřejného dluhu a nárůst míry nezaměstnanosti v řadě zemí eurozóny a sekundárně i v mnoha státech EU, které nejsou členy měnové unie. Vysoká míra nezaměstnanosti v řadě zemí měnové unie, respektive EU, ničí životní a profesní perspektivy minimálně jedné generace v těchto státech.

Protože některé země eurozóny, respektive EU, navzdory probíhající eurokrizi vykazují stále relativně příznivé makroekonomické výsledky, vede tato situace nakonec k prohlubování makroekonomických rozdílů mezi členskými státy eurozóny, respektive Evropské unie. To se odráží i v odlišném vývoji ukazatele ekonomické úrovně – HDP na obyvatele v paritě kupní síly – v různých zemích eurozóny, respektive EU (viz tabulka 15). V jižních zemích Evropské unie (Řecko, Kypr, Portugalsko, Španělsko, Itálie) došlo v období eurokrize k poklesu ekonomické úrovně v porovnání

s průměrem EU, naopak v Německu, Rakousku nebo na Slovensku se ekonomická úroveň v porovnání s průměrem EU zvýšila. Česká republika, ačkoli není členem eurozóny, čelila v tomto období poklesu relativní ekonomické úrovně.

Zvolený způsob řešení krize eurozóny zapojuje do řešení Mezinárodní měnový fond jako spoluvytvářce fiskálních konsolidačních programů v problémových zemích eurozóny a jako garanta vynucení plnění těchto fiskálních konsolidačních programů. Požadavky Mezinárodního měnového fondu v oblasti hospodářské politiky však nejsou kompatibilní s přístupy evropského sociálního modelu. To nakonec ukazuje slabost institucí Evropské unie a jejich neschopnost řešit eurokrizi vlastními silami.

Zvolený způsob řešení eurokrize pak nutí vlády krizí postižených zemí eurozóny, aby byly odpovědný svým věřitelům (ostatním státům eurozóny,

- respektive EU, a Mezinárodnímu měnovému fondu), nikoli svým občanům. To však vede k oslabování až ničení evropské demokracie.

Je otázkou, jestli je destrukce evropského sociálního státu skutečně nevyhnutelným důsledkem eurokrize. Na základě dosavadních poznatků a statistických dat je spíše pravděpodobné, že destrukce evropského sociálního státu je důsledkem zvoleného a realizovaného způsobu řešení krize eurozóny. Kdyby byl zvolen jiný koncept řešení,

například radikální v podobě zrušení jednotné evropské měny, nebo kompromisní v podobě odchodu problémových zemí z eurozóny, mohly by být makroekonomické a sociální důsledky odlišné. Za připomenutí stojí, že evropský sociální model se utvářel v podmínkách existence národních měn současných zemí Evropské unie. Existence eurozóny proto není nutnou podmínkou udržení evropského sociálního státu.

Názory kritiků zvoleného způsobu řešení eurokrize se nakonec ukázaly jako opodstatněné, jimi předpokládané negativní důsledky aplikovaných kroků k řešení dluhové krize se dostavily. Jejich analýzy, závěry a doporučení však nemají příliš velký vliv na hospodářskopolitická opatření doporučovaná a realizovaná institucemi Evropské unie i vládami členských států EU. Destrukce evropského sociálního státu tak pokračuje.

LITERATURA A PRAMENY

1. Eurokomisař: Řecko a státní bankrot? To v eurozóně nepřipadá v úvahu. <http://ekonomika.ihned.cz>, 29. 1. 2010
2. European Economic Forecast – Autumn 2010. European Economy 7/2010, European Commission, 2010
3. European Economic Forecast – Spring 2011. European Economy 1/2011, European Commission, 2011
4. European Economic Forecast – Autumn 2011. European Economy 6/2011, European Commission, 2011
5. European Economic Forecast – Spring 2012. European Economy 1/2012, European Commission, 2012
6. European Economic Forecast – Autumn 2012. European Economy 7/2012, European Commission, 2012
7. European Economic Forecast – Spring 2013. European Economy 2/2013, European Commission, 2013
8. Eurostat, Statistics by theme – Economy and finance, Government finance statistics (<http://epp.eurostat.ec.europa.eu>)
9. Eurostat, Statistics by theme – Economy and finance, National accounts (<http://epp.eurostat.ec.europa.eu>)
10. Eurostat, Statistics by theme – Population and social conditions, Labour market (<http://epp.eurostat.ec.europa.eu>)
11. Eurozóna schválila 130 mld. EUR pro Řecko. Privátní sektor odepíše 75 %. Budou ke ztrátám donuceni všichni věřitelé? Co CDS? <http://www.patria.cz>, 21. 2. 2012
12. Eurozóna schválila pomoc Kypru. Velcí věřitelé ztratí až 40 %. <http://www.patria.cz>, 25. 3. 2013
13. EU schválila 85 mld. EUR pomoci Irsku, zárukou se na ní bude podílet i ČR. <http://www.patria.cz>, 29. 11. 2010
14. EU schválila záchranných 78 miliard eur pro Portugalce. Ručit budou i Češi. <http://byznys.ihned.cz>, 16. 5. 2011

15. *Konsolidované znění Smlouvy o Evropské unii a Smlouvy o fungování Evropské unie*. Úřední věstník Evropské unie, 2010/C 83/01, 30. 3. 2010
16. *Madrid dostal slíbených 39,5 mld. eur na pomoc bankám*. <http://www.patria.cz>, 12. 12. 2012
17. *Ministři financí eurozóny přiklepli Řecku rekordních 110 miliard eur*. <http://finweb.ihned.cz>, 3. 5. 2010
18. *Německo by se mělo eura vzdát. Překlad rozhovoru s profesorem Stefanem Homburgem*. <http://neviditelnypes.lidovky.cz>, 9. 11. 2012
19. *První pomoc Řecku? Jen kapka na rozpálená kamna, píše německý list*. <http://ekonomika.ihned.cz>, 24. 4. 2010
20. *Řecko si může trochu oddechnout. Němci Aténám půjčí přes 22 miliard eur*. <http://ekonomika.ihned.cz>, 3. 5. 2010
21. *Řecko zahajuje odkup dluhopisů. Dluh země se má snížit o více než 20 miliard eur*. <http://byznys.ihned.cz>, 3. 12. 2012
22. *Schäuble: Řecko bude potřebovat další pomoc věřitelů*. <http://www.patria.cz>, 20. 8. 2013
23. *Six-pack? Two-pack? Fiscal compact? A short guide to the new EU fiscal governance*. European Commission, <http://ec.europa.eu>, 14. 3. 2012
24. *Soros: Krize zničila síly držící EU pospolu i její smysl, v Řecku je humanitární. Turbulence trhů budou pokračovat*. <http://www.patria.cz>, 9. 11. 2012
25. *Treaty on Stability, Coordination and Governance in the Economic and Monetary Union*. Brussels, 2. 3. 2012

KLÍČOVÁ SLOVA

Evropská unie, euro, eurozóna, měnová unie, fiskální politika, ekonomický růst, nezaměstnanost, veřejné finance, veřejný dluh, dluhová krize, evropský sociální model

ABSTRACT

The article is focused on the impact of the euro area crisis and of the realized solution to this crisis on the development of macroeconomic imbalances in the euro area and on the future of the European social model. It analyzes macroeconomic consequences of bailout programmes for Greece, Ireland, Portugal, Spain and Cyprus, especially influence of these programmes on the economic growth, unemployment and public finances in rescued countries. The author also discusses the alternative ways of solution to the euro area crisis and their potential different impacts on the macroeconomic development of the euro area member states as well as on the future of the European welfare states.

KEYWORDS

European Union, euro, euro area, monetary union, fiscal policy, economic growth, unemployment, public finances, public debt, debt crisis, European social model

JEL CLASSIFICATION

E23, E24, E62, F02, F15, H62, H63

x

Nedávné a eventuální budoucí změny právního rámce eurozóny

► Mgr. Ing. Petr Wawrosz, Ph.D. » Institut evropské integrace, NEWTON College, a. s.¹

* Ekonomické problémy eurozóny, které se projevují přinejmenším od roku 2009, vedou mj. i k otázkám, které se týkají právního zakotvení eura jako společné měny. Diskutuje se, zda je současná právní úprava vyhovující, zda není jedním ze zdrojů problémů apod. Tento text chce přispět do dané diskuse následovně. Nejprve stručně popíše historické důvody, které stály za projektem společné měny. Poté se zaměří na povinnosti členských zemí Evropské unie (EU), které doposud nezavedly euro, a na kritéria pro zavedení eura. Další kapitola se týká právního zakotvení eura a pravidel pro jeho fungování v primárním právu EU. Čtvrtá kapitola potom popisuje, jak se tato pravidla měnila po 1. prosinci 2009 – tedy poté, co vstoupila v platnost Lisabonská smlouva. Konečně pátá kapitola přináší přehled aktuálních názorů na změny, které se týkají eura jako společné měny. Závěr shrnuje hlavní poznatky.

1. Evropská unie a jednotná měna

Právní úprava eura je zakotvena v tzv. primárních dokumentech EU, tj. ve smlouvách, ve kterých se členské země vzdávají některých svých pravomocí a přenášejí je na EU. V současné době jsou těmito

primárními dokumenty Smlouva o Evropské unii (SEU) a Smlouva o fungování Evropské unie (SFEU).² Co se týče historie společné měny, je možno konstatovat, že ve svých počátcích žádná zakládající smlouva s měnovou spoluprací ani integrací nepočítala. Smlouva o založení EHS, kde by logicky mohla být nějaká problematika měnové integrace řešena, se pouze omezila na obecné výzvy ke koordinaci hospodářských politik a chápání kurzových záležitostí jako věci společného zájmu. Důvod, proč měnová spolupráce a integrace nebyla řešena v rámci EHS, je prostý – v té době (tj. na přelomu 50. a 60. let 20. století) se o totéž usilovalo v celosvětovém měřítku (myšleno v měřítku demokratických kapitalistických zemí). V dané době fungoval tzv. brettonwoodský systém pevných, avšak přizpůsobitelných kurzů jednotlivých měn. Rozhodující měnou v tomto systému byl americký dolar (USD), který byl pevně směnitelný za zlato (35 USD za 1 trojskou uncii, tj. 31,1 g zlata). Ostatní měny byly vůči USD a tím i vůči sobě navzájem směnitelné za pevný kurz (s možností odchylky od tohoto pevného kurzu vůči USD o $\pm 1\%$), tento pevný kurz se však mohl po splnění určitých podmínek změnit, tj. příslušná měna mohla vůči USD devalvovat nebo revalvovat. Šlo tedy o úřední změ-

¹ Článek byl zpracován v rámci projektu „Podpora šíření poznatků výzkumu evropské integrace“ (reg. č. CZ.1.07/2.3.00/09.0128). Projekt byl v období 1. 9. 2009–31. 8. 2012 spolufinancován Evropským sociálním fondem a státním rozpočtem České republiky, od 1. 9. 2012 je v rámci udržitelnosti plně financován ze zdrojů NEWTON College, a. s.

² Aktuální znění těchto dokumentů lze najít na www.euroskop.cz.

nu kurzu, provedenou příslušnými zeměmi, nikoliv o zhodnocení nebo znehodnocení v důsledku tržních změn.

Brettonwoodský systém fungoval do počátku 70. let 20. století. Rozpadl se v letech 1971 až 1973. Příčin rozpadu bylo více – jednak rostl vývoz ostatních zemí do USA a klesal vývoz USA do ostatních zemí. To vedlo k růstu poptávky po měnách ostatních zemí a k poklesu poptávky po USD. Důsledkem by měla být masivní devalvace USD vůči jednotlivým měnám. Tato devalvace by však způsobila, že 1 USD lze získat za méně jednotek jiné měny. Protože USD byl nadále směnitelný za zlato, dostávaly by se tak jednotlivé země snadněji ke zlatu. I když k masivním devalvacím USD vůči ostatním měnám nedocházelo, i tak (zejména z důvodu vyšší inflace v USA koncem 60. let) zlaté rezervy v USA postupně klesaly. Americká vláda nechtěla ani nemohla riskovat jejich úplný odliv do jiných zemí, takže nakonec byl brettonwoodský systém od března 1973 nahrazen systémem volných, plovoucích kurzů. Protože plovoucí kurzy znamenají možnost vysokého zhodnocení nebo znehodnocení jednotlivých měn, čímž činí zahraniční operace nejisté (zhodnocení měny zdražuje vývoz, tudíž vede k jeho poklesu, a naopak zlevňuje dovoz, tudíž vede k jeho růstu), lze od počátku existence systému plovoucích kurzů sledovat úsilí o měnovou spolupráci, respektive integraci v rámci evropských integračních uskupení.

Ne všechna tato úsilí byla úspěšná. Není cílem tohoto textu vyjmenovávat jednotlivé iniciativy měnové spolupráce, které se nezačaly realizovat. Stručně se zastavme pouze u Evropského měnového systému (EMS), který začal fungovat v roce 1979 a fungoval až do oficiálního vzniku eura v roce 1999 (v modifikované podobě pro některé členské státy EU, které dosud nepřijaly euro, funguje dodnes). EMS zavedl tzv. Evropskou měnovou jednotku (ECU), která sloužila ke sledování finančních toků ve Společenství. ECU vznikla jako vážený koš jednotlivých členských měn. Byl zaveden rovněž systém pevných kurzů jednotlivých členských měn vůči ECU i vůči sobě navzájem

s možností odchylky od tohoto pevného kurzu o $\pm 2,25\%$. Pokud se potom kurzy dostaly k některému z okrajů příslušného fluktuačního pásma, byly povinny příslušné centrální banky intervenovat (centrální banka, jejíž měna zhodnocovala, musela tuto měnu prodávat, naopak centrální banka, jejíž měna znehodnocovala, musela tuto měnu nakupovat). Jestliže nestačily samotné intervence, mohl kurz příslušné měny oficiálně devalvovat nebo revalvovat.

EMS nebyl právně zakotven v zakládajících smlouvách. Rovněž nebylo povinností, aby členská země EHS (resp. ES) byla členem EMS. Zejména země, které do EHS přistupovaly (Řecko, Španělsko, Portugalsko), se hned nestaly členy EMS. Samotný systém prošel po svém vzniku fází řady změn parit kurzů. Tato fáze skončila v roce 1987. Poté až do roku 1992 vykazoval systém relativní stabilitu, která však byla narušena sjednocením Německa. To vedlo k vyšší německé inflaci – nové spolkové země, které předtím tvořily NDR, vyžadovaly masivní investice, kterým neodpovídal rozsah produkce. Zavedení západoněmecké marky i na území nových východoněmeckých spolkových zemí potom vedlo ke zdražení nákladů v nových spolkových zemích. Německá centrální banka (Bundesbank) reagovala růstem svých úrokových sazeb. To ale vedlo k růstu poptávky po německých markách a k tlaku na devalvaci ostatních měn. Tyto tlaky se projeví formou spekulativních útoků na měny, které vůči německé marce nejvíce oslabovaly (britská libra, italská lira, francouzský frank). Kurzové parity, které v danou dobu existovaly, nedokázaly těmto tlakům odolat. Krize se projevila zejména mezi zářím 1992 a červencem 1993. Výsledkem bylo, že Velká Británie zcela opustila EMS a Itálie své členství pozastavila. Reakcí na krizi bylo rozšíření fluktuačního pásma na $\pm 15\%$ od stanoveného pevného kurzu. EMS však nakonec krizi překonal a fungoval dále. Dokonce reálné odchylky kurzů od stanoveného pevného kurzu se přes dané rozšíření fluktuačního pásma u většiny měn pohybovaly v dříve stanoveném rozpětí $\pm 2,25\%$.

→ Jedním z důvodů, proč EMS přetrval a kurzy se vrátily do relativně úzkého kurzového rozpětí (byť v období krize došlo k rozšíření povolené hodnoty rozpětí), byla skutečnost, že v té době již byla v účinnosti Maastrichtská smlouva, která si jako jeden ze svých cílů stanovila zavedení společné měny. Jak bylo uvedeno výše, Maastrichtská smlouva mj. novelizovala Smlouvu o založení EHS (a přejmenovala ji na Smlouvu o založení Evropského společenství). Novelizací se do Smlouvy o založení ES dostala též ustanovení o monetární integraci. Jinými slovy, konkrétní ustanovení o vzniku společné měny do primární (tj. zakládající) legislativy EU zavedla až Maastrichtská smlouva. Ustanovení se týkala jednak harmonogramu zavádění společné měny, jednak přímo fungování společné měny. Harmonogram zavádění spočíval v utváření hospodářské a měnové unie (HMU). První fáze přechodu k hospodářské a měnové unii byla zahájena zpětně již 1. července 1990 odstraněním všech překážek pohybu kapitálu mezi členskými státy. V roce 1994 započala druhá fáze vzniku HMU. Byl vytvořen Evropský měnový institut, jehož úkolem bylo především posílení spolupráce centrálních bank členských států, koordinace měnových politik a příprava vzniku Evropského systému centrálních bank – tento systém funguje od roku 1999. Na madridském zasedání Evropské rady v prosinci 1995 bylo rozhodnuto o zavedení jednotné měny euro k 1. lednu 1999. Přes měnovou krizi v letech 1992 až 1993 členské státy ve svém úsilí o měnovou integraci a zavedení společné měny nepolevily, což do jisté míry zabránilo dalším spekulacím útokům. Lze se domnívat, že svůj vliv na to, že členské země nepolevily ve svém úsilí, sehrála i skutečnost, že poprvé byla problematika měnové integrace právně zakotvena v zakládajících dokumentech ES a EU. Smlouvy navazující na Maastrichtskou smlouvu, tedy Amsterdamská smlouva a Smlouva z Nice, právně na problematice měnové integrace změnily jen nepatrné detaily – tyto dvě smlouvy, protože vstoupily v platnost až poté, co euro začalo oficiálně existovat, pouze mírně upravily problematiku jeho samotné existence.

Smlouva o založení ES z hlediska měnové integrace:

- definovala jednotlivé etapy zavádění eura včetně některých termínů;
- členům ES (s výjimkou Velké Británie a Dánska) stanovila povinnost učinit jednotlivé kroky vedoucí k zavedení eura;
- stanovila konvergenční kritéria, která musí země usilující o zavedení společné měny splnit;
- definovala Evropskou centrální banku (ECB) a Evropský systém centrálních bank (ESCB).

Je třeba konstatovat, že z hlediska zavedení společné měny nebyla přijímána pouze právní rozhodnutí. Řada rozhodnutí, včetně těch nejdůležitějších, měla politický charakter – např. datum, kdy byly kurzy měn zemí, které splnily příslušná konvergenční kritéria, neodvolatelně zafixovány k euru (1. ledna 1999), nebo datum, kdy tyto měny byly definitivně nahrazeny eurem (1. ledna 2002), stejně jako název společné měny. Zakládající smlouvy však umožňovaly (nebo byly vyloženy takovým způsobem, že umožňují), aby příslušné orgány (v daném případě Evropská rada) tato politická rozhodnutí učinily.

2. Kritéria pro vstup do eurozóny a pravidla pro země EU mimo eurozónu

Z hlediska přístupu k euru bývá největší pozornost v literatuře věnována konvergenčním kritériím, která musí stát usilující o zavedení eura splnit. Často se také nazývají maastrichtská kritéria. Rámcově jsou nyní vymezena ve Smlouvě o fungování EU, podrobně potom v protokolu k zakládajícím smlouvám. Než daná kritéria rozebereme, konstatujme, že povinnost zavést euro plyne u většiny zemí, které euro dosud nezavedly, z jejich přístupové smlouvy k EU. Jedná se o země, které k EU přistupovaly v roce 2004 a v roce 2007. Přístupovou smlouvou se povinnost zavést euro vztahuje i na Švédsko, to ale prozatím prohlásilo, že nemá o zavedení eura zájem (zavedení eura bylo ve Švédsku odmítnuto i v referendu v roce 2003). Trvalou výjimku na zavedení

Po 1. prosinci 2009 došlo v primárních dokumentech k jediné změně, která se týkala článku 136 SFEU. Tento článek byl rozšířen o třetí odstavce, jenž konstatuje: „Členské státy, jejichž měnou je euro, mohou zavést mechanismus stability, který bude aktivován v případech, kdy to bude nezbytné k zajištění stability eurozóny jako celku. Poskytnutí jakékoli požadované finanční pomoci v rámci tohoto mechanismu bude podléhat přísné podmíněnosti.“ Článek umožnil členským zemím eurozóny legálně uzavřít mezinárodní smlouvu zakládající tzv. Evropský mechanismus stability (ESM).

aura mají z členských zemí pouze Velká Británie a Dánsko.

Samotná Smlouva o fungování EU ve svém článku 140 konstatuje: Alespoň jednou za dva roky, nebo na žádost členského státu, na který se vztahuje výjimka (tj. členského státu, který nezavedl euro a má povinnost jej zavést), Komise a Evropská centrální banka podávají Radě zprávy o pokroku dosaženém členskými státy, na které se vztahuje výjimka, při plnění jejich závazků týkajících se uskutečňování hospodářské a měnové unie. Tyto zprávy posuzují také slučitelnost právních předpisů každého z těchto členských států včetně statutů jejich národních centrálních bank s články 130 a 131 a se statutem ESCB a ECB. Zprávy dále posoudí, zda bylo dosaženo vysokého stupně udržitelné konvergence, na základě toho, jak jednotlivé členské státy splnily následující kritéria:

- dosažení vysokého stupně cenové stability patrného z míry inflace, která se blíží míře inflace nejvýše tří členských států, jež dosáhly v oblasti cenové stability nejlepších výsledků,
- dlouhodobě udržitelný stav veřejných financí patrný ze stavu veřejných rozpočtů nevykazujících nadměrný schodek,
- dodržování normálního fluktuálního rozpětí stanoveného mechanismem směnných kurzů Evropského měnového systému po dobu alespoň dvou let, aniž by došlo k devalvaci vůči euru,
- stálost konvergence dosažené členským státem, na který se vztahuje výjimka, a jeho účasti

v mechanismu směnných kurzů, která se odráží v úrovních dlouhodobých úrokových sazeb.

Tato čtyři kritéria a rozhodné období, po které mají být respektována, jsou blíže stanovena, jak již bylo uvedeno výše, v protokolu připojeném ke Smlouvám. Zprávy Komise a Evropské centrální banky také přihlídnou k výsledkům integrace trhů, situaci a vývoji běžného účtu platební bilance a posouzení vývoje nákladů na jednotku pracovní síly a jiných cenových indexů.

Protokol č. 13 o kritériích konvergence konstatuje:

- Kritérium cenové stability, jak je uvedeno v čl. 140 odst. 1 první odrážce Smlouvy o fungování Evropské unie, znamená, že členský stát vykazuje dlouhodobě udržitelnou cenovou stabilitu a průměrnou míru inflace měřenou v průběhu jednoho roku před provedeným šetřením, jež nepřekračuje o více než 1,5 procentního bodu míru inflace nejvýše tří členských států, které v oblasti cenové stability dosáhly nejlepších výsledků. Inflace se měří pomocí indexu spotřebitelských cen na srovnatelném základě s přihlédnutím k rozdílnému vymezení pojmů v jednotlivých členských státech.
- Kritérium stavu veřejných financí, jak je uvedeno v čl. 140 odst. 1 druhé odrážce uvedené smlouvy, znamená, že v době šetření se na členský stát nevztahuje rozhodnutí Rady podle čl. 126 odst. 6 uvedené smlouvy o existenci nadměrného schodku. V praxi podle ustanovení dalšího Protokolu č. 12 o postupu při nad-

→ měrném schodku platí, že schodek veřejných financí nesmí přesáhnout 3 % hrubého domácího produktu v tržních cenách a veřejný dluh nesmí přesáhnout 60 % hrubého domácího produktu v tržních cenách. Smlouva zároveň umožňuje volnější výklad tohoto kritéria v případě překročení uvedených referenčních hodnot – kritérium pak může být splněno i tehdy, jestliže se poměr veřejného dluhu k HDP dostatečně snižuje a blíží se uspokojivým tempem k referenční hodnotě, nebo jestliže poměr schodku veřejných financí k HDP podstatně a nepřetržitě klesal a dosáhl úrovně, která se blíží referenční hodnotě, nebo překročení referenční hodnoty bylo pouze výjimečné a dočasné a poměr zůstával blízko k referenční hodnotě.

- Kritérium konvergence úrokových sazeb, jak je uvedeno v čl. 140 odst. 1 čtvrté odrážce uvedené smlouvy, znamená, že v průběhu jednoho roku před šetřením průměrná dlouhodobá nominální úroková sazba členského státu nepřekračovala o více než 2 procentní body úrokovou sazbu nejvýše tří členských států, které dosáhly v oblasti cenové stability nejlepších výsledků. Úrokové sazby se zjišťují na základě dlouhodobých státních dluhopisů nebo srovnatelných cenných papírů, s přihlédnutím k rozdílnému vymezení pojmů v jednotlivých členských státech.

Není cílem tohoto textu hodnotit ekonomický smysl daných ustanovení. Má smysl pouze podotknout, že stanovení konkrétních hodnot konvergenčních kritérií je arbitrárním rozhodnutím, čili jinými slovy konkrétní hodnoty kritérií míry inflace, schodku veřejných financí, veřejného dluhu nebo dlouhodobých úrokových sazeb mohou být stanoveny odlišně.

Článek 140 Smlouvy o fungování EU dále stanovuje, že pokud země, na které se vztahuje výjimka (tj. země usilující o euro), splňují výše uvedená kritéria, Rada po konzultaci s Evropským parlamentem a po projednání v Evropské radě rozhodne na návrh Komise o zrušení výjimek dotýčných stá-

tů. Rada přitom rozhoduje po obdržení doporučení přijatého kvalifikovanou většinou jejích členů zastupujících členské státy, jejichž měnou je euro. Je-li rozhodnuto o zrušení výjimky, stanoví Rada neodvolatelně hlasy členských států, jejichž měnou je euro, a dotyčného členského státu na návrh Komise a po konzultaci s Evropskou centrální bankou jednomyslným rozhodnutím přepočítací koeficient, podle něhož euro nahradí měnu dotyčného členského státu, a přijme další opatření nezbytná pro zavedení eura jako jednotné měny v dotyčném členském státě.

Článek 141 Smlouvy o fungování EU konstatuje, že dokud existují členské státy, které nezavedly euro, zřizuje se jako třetí rozhodovací orgán Evropské centrální banky Generální rada Evropské centrální banky, která zahrnuje i země, jež nepřijaly euro.

Po dobu existence členských států, na které se vztahuje výjimka, Evropská centrální banka ve vztahu k těmto členským státům:

- posiluje spolupráci mezi národními centrálními bankami,
- posiluje koordinaci měnových politik členských států s cílem zajistit cenovou stabilitu,
- dohlíží na fungování mechanismu směnných kurzů,
- konzultuje otázky spadající do působnosti národních centrálních bank a ovlivňující stabilitu finančních institucí a trhů,
- vykonává bývalé úkoly Evropského fondu pro měnovou spolupráci, které předtím převzal Evropský měnový institut.

Smlouva o fungování EU dále ve vztahu k zemím, které nezavedly euro, konstatuje:

- Článek 142: Každý členský stát, na který se vztahuje výjimka, pokládá svou kurzovou politiku za věc společného zájmu. Přitom členské státy přihlédnou ke zkušenostem získaným ze spolupráce v rámci mechanismu směnných kurzů.
- Článek 143: Nastanou-li nebo hrozí-li vážně členskému státu, na který se vztahuje výjimka, obtíže s jeho platební bilancí vyplývající z cel-

kové nerovnováhy jeho platební bilance nebo z typu měny, kterou má k dispozici, a mohou-li tyto obtíže zejména ohrozit fungování vnitřního trhu nebo uskutečňování společné obchodní politiky, prozkoumá Komise okamžitě situaci dotyčného státu a opatření, která tento stát s využitím všech prostředků, jež má k dispozici, v souladu s ustanoveními Smluv přijal nebo může přijmout. Komise uvede opatření, jež dotyčnému státu doporučuje.

Ukáží-li se opatření přijatá členskými státy, na který se vztahuje výjimka, a opatření navržená Komisí jako nedostatečná k překonání obtíží, které nastaly nebo mohou nastat, Komise po konzultaci s Hospodářským a finančním výborem doporučí Radě poskytnutí vzájemné pomoci a vhodných metod jejího poskytnutí. Komise pravidelně informuje Radu o situaci a jejím vývoji.

Rada poskytuje vzájemnou pomoc; přijímá směrnice nebo rozhodnutí stanovící podmínky a podrobnosti této pomoci, jež může mít zejména formu:

- a) dohodnutého postupu ve vztahu k jiným mezinárodním organizacím nebo v jejich rámci, na něž se mohou členské státy, na které se vztahuje výjimka, obrátit;
- b) opatření potřebných k zamezení odklonu obchodu, pokud členský stát, na který se vztahuje výjimka a který má obtíže, udržuje nebo znovu zavádí množstevní omezení vůči třetím zemím;
- c) poskytnutí omezených úvěrů ostatními členskými státy; k tomu je třeba jejich souhlasu.

Neposkytne-li Rada vzájemnou pomoc doporučenou Komisí nebo jsou-li poskytnutá vzájemná pomoc a učiněná opatření nedostatečná, zmocní Komise členský stát, na který se vztahuje výjimka a který má obtíže, aby přijal ochranná opatření, jejichž podmínky a podrobnosti stanoví Komise. Rada může takové zmocnění odvolat a měnit podmínky a podrobnosti těchto opatření.

- Článek 144: Dojde-li k náhlé krizi v platební bilanci členského státu, na který se vztahuje výjimka, a není-li okamžitě přijato rozhodnutí ve smyslu článku 143, může dotyčný členský stát přijmout preventivně nezbytná ochranná opatření. Taková opatření směřují k fungování vnitřního trhu narušit pouze v co nejmenší míře a nesmějí překročit rozsah nezbytně nutný pro odstranění náhle vzniklých obtíží.

Komise a ostatní členské státy budou o takových ochranných opatřeních informovány nejpozději při jejich vstupu v platnost. Komise může Radě doporučit poskytnutí vzájemné pomoci podle článku 143. Poté, co Komise vydá doporučení, a po konzultaci s Hospodářským a finančním výborem může Rada rozhodnout, aby dotyčný členský stát změnil, pozastavil nebo zrušil výše uvedená ochranná opatření.

3. Pravidla pro fungování eura

Pochopitelně i samotná společná měna musí být právně zakotvena v zakládajících smlouvách. Má zde smysl připomenout, že zatímco peníze jsou obecnou ekonomickou kategorií, tak měna je právním vyjádřením této obecné ekonomické kategorie pro určité území – prostřednictvím měny je určeno, co může být oficiálně použito jako peníze.

Z hlediska postavení eura a fungování eurozóny zakládající smlouvy konstatují:

- Článek 3 Smlouvy o EU: Unie vytváří hospodářskou a měnovou unii, jejíž měnou je euro. Tento článek tedy oficiálně konstatuje, že euro je v zemích, které jej zavedly, jedinou oficiální měnou, jejímž prostřednictvím lze provádět peněžní transakce. Závazky vyplývající z daných transakcí apod. je tedy možno vymáhat v eurech, euro se používá k oceňování a k dalším činnostem. Oficiální stanovení nějaké měny jako formy peněz samozřejmě není jedinou podmínkou, že tato měna bude používána. Nicméně je podmínkou nutnou (nikoliv však postačující). Používání měny musí být dále vynucováno, musí být sankcionovány osoby, které →

- by se pokoušely emitovat jiné měny. Důležité rovněž je, aby občané daného území měly k této měně důvěru, tj. aby nedocházelo k jejímu znehodnocování prostřednictvím inflace apod. Většina těchto podmínek je řešena v dalších ustanoveních zakládajících, případně jiných právních dokumentů EU.
- Článek 3 Smlouvy o fungování EU (SFEU): Unie má výlučnou pravomoc v oblasti měnové politiky pro členské státy, jejichž měnou je euro.
- Článek 119 SFEU: Činnosti členských států a Unie ve smyslu článku 3 Smlouvy o Evropské unii zahrnují za podmínek stanovených Smlouvami zavedení hospodářské politiky, která je založena na úzké koordinaci hospodářských politik členských států, na vnitřním trhu a na vymezení společných cílů a která je prováděna v souladu se zásadou otevřeného tržního hospodářství s volnou soutěží. Souběžně s tím zahrnují tyto činnosti za podmínek a v souladu s postupy stanovenými Smlouvami jednotnou měnu — euro, jakož i vymezení a provádění jednotné měnové a devizové politiky, jejímž prvořadým cílem je udržet cenovou stabilitu, a aniž je dotčen tento cíl, podporovat obecnou hospodářskou politiku v Unii v souladu se zásadou otevřeného tržního hospodářství s volnou soutěží. Tyto činnosti členských států a Unie zahrnují dodržování následujících hlavních zásad: stabilní ceny, zdravé veřejné finance a měnové podmínky a trvale udržitelná platební bilance.
- Článek 133 SFEU: Aniž jsou dotčeny pravomoci Evropské centrální banky, přijmou Evropský parlament a Rada řádným legislativním postupem opatření nezbytná pro používání eura jako jednotné měny. Tato opatření se přijmou po konzultaci s Evropskou centrální bankou.
- Článek 136 SFEU: K zajištění řádného fungování hospodářské a měnové unie a v souladu s příslušnými ustanoveními Smluv přijme Rada opatření týkající se členských států, jejichž měnou je euro:
 - a) k posílení koordinace jejich rozpočtové kázně a dohledu nad ní;

b) k vypracování směrů hospodářské politiky pro tyto státy, přičemž se dbá na to, aby byly slučitelné se směry přijímanými pro celou Unii a byl nad nimi zajištěn dohled.

- Článek 138 SFEU: K zajištění postavení eura v mezinárodním měnovém systému přijme Rada na návrh Komise rozhodnutí, které stanoví společné postoje k otázkám, jež mají zvláštní význam pro hospodářskou a měnovou unii, v příslušných mezinárodních finančních institucích a konferencích. Rada rozhoduje po konzultaci s Evropskou centrální bankou. Rada může na návrh Komise přijmout vhodná opatření pro zajištění jednotného zastoupení v mezinárodních finančních institucích a konferencích. Rada rozhoduje po konzultaci s Evropskou centrální bankou.
 - Článek 219 SFEU: Rada může buď na doporučení Evropské centrální banky, nebo na doporučení Komise a po konzultaci s Evropskou centrální bankou ve snaze dosáhnout shody slučitelné s cílem cenové stability uzavírat formální dohody o systému směnných kurzů eura ve vztahu k měnám třetích států. Rada může buď na doporučení Evropské centrální banky, nebo na doporučení Komise a po konzultaci s Evropskou centrální bankou ve snaze dosáhnout shody slučitelné s cílem cenové stability stanovit, upravovat nebo opouštět střední parity eura v rámci systému směnných kurzů.
- Při neexistenci systému směnných kurzů vůči jedné nebo více měnám třetích států může Rada buď na doporučení Komise po konzultaci s Evropskou centrální bankou, nebo na doporučení Evropské centrální banky formulovat obecné směry kurzové politiky ve vztahu k těmto měnám. Tyto obecné směry nesmějí být na újmu prvořadému cíli ESCB udržovat cenovou stabilitu.

Pro země, které euro již zavedly, Smlouva o fungování EU definuje postavení Evropské centrální banky (ECB) a Evropského systému centrálních bank (ESCB). Z hlediska ECB a ESCB

Smlouva o EU a Smlouva o fungování EU (včetně protokolů k těmto smlouvám) stanoví:

- Evropská centrální banka a národní centrální banky tvoří Evropský systém centrálních bank. Evropská centrální banka a národní centrální banky členských států, jejichž měnou je euro, tvoří Eurosystem a řídí měnovou politiku Unie.
- Prvořadým cílem Evropského systému centrálních bank je udržovat cenovou stabilitu. Aniž je dotčen cíl cenové stability, podporuje ESCB obecné hospodářské politiky v Unii se záměrem přispět k dosažení cílů Unie, jak jsou vymezeny v článku 3 Smlouvy o Evropské unii.³ ESCB jedná ve shodě se zásadami stanovenými v článku 119 SFEU a v souladu se zásadou otevřeného tržního hospodářství s volnou soutěží, čímž podporuje efektivní umisťování zdrojů.
- ESCB plní tyto základní úkoly:
 - vymezuje a provádí měnovou politiku Unie,
 - provádí devizové operace,
 - drží a spravuje oficiální devizové rezervy členských států,
 - podporuje plynulé fungování platebních systémů.
- Evropská centrální banka je konzultována:
 - ke všem návrhům aktů Unie v oblasti její působnosti,
 - vnitrostátními orgány ke všem návrhům právních předpisů z oblasti její působnosti,

avšak v mezích a za podmínek stanovených Radou.

- Evropská centrální banka může předkládat stanoviska příslušným orgánům, institucím nebo jiným subjektům Unie nebo vnitrostátním orgánům v záležitostech spadajících do oblasti její působnosti. ESCB přispívá k řádnému provádění opatření, která přijímají příslušné orgány v oblasti dohledu nad úvěrovými institucemi a stability finančního systému.
- Evropská centrální banka má právní subjektivitu. Pouze ona může povolovat vydávání eura. Je nezávislá při výkonu svých pravomocí a správě svých financí. Orgány, instituce a jiné subjekty Unie, jakož i vlády členských států respektují tuto nezávislost.
- Evropská centrální banka má výlučné právo povolovat vydávání eurobankovek v Unii. Tyto bankovky mohou vydávat Evropská centrální banka a národní centrální banky. Bankovky vydávané Evropskou centrální bankou a národními centrálními bankami jsou jedinými bankovkami, které mají v Unii status zákonného platidla. Členské státy mohou vydávat euromince, objem jejich emise však vyžaduje schválení Evropskou centrální bankou. Rada může na návrh Komise a po konzultaci s Evropským parlamentem a Evropskou centrální bankou přijímat opatření k sladění nominálních hodnot

³ Konkrétně článek 3 Smlouvy o EU konstatuje:

1. *Cílem Unie je podporovat mír, své hodnoty a blahobyt svých obyvatel.*
2. *Unie poskytuje svým občanům prostor svobody, bezpečnosti a práva bez vnitřních hranic, ve kterém je zaručen volný pohyb osob ve spojení s vhodnými opatřeními týkajícími se ochrany vnějších hranic, azylu, přistěhovalectví a předcházení a potírání zločinnosti.*
3. *Unie vytváří vnitřní trh. Usiluje o udržitelný rozvoj Evropy, založený na vyváženém hospodářském růstu a na cenové stabilitě, vysoce konkurenceschopném sociálně tržním hospodářství směřujícím k plné zaměstnanosti a společenskému pokroku a na vysokém stupni ochrany a zlepšování kvality životního prostředí. Podporuje vědecký a technický pokrok. Bojuje proti sociálnímu vyloučení a diskriminaci, podporuje sociální spravedlnost a ochranu, rovnost žen a mužů, mezigenerační solidaritu a ochranu práv dítěte. Podporuje hospodářskou, sociální a územní soudržnost a solidaritu mezi členskými státy. Respektuje svou bohatou kulturní a jazykovou rozmanitost a dbá na zachování a rozvoj evropského kulturního dědictví.*
4. *Unie vytváří hospodářskou a měnovou unii, jejíž měnou je euro.*
5. *Ve svých vztazích s okolním světem Unie zastává a podporuje své hodnoty a zájmy a přispívá k ochraně svých občanů. Přispívá k míru, bezpečnosti, udržitelnému rozvoji této planety, k solidaritě a vzájemné úctě mezi národy, volnému a spravedlivému obchodování, vymýcení chudoby, ochraně lidských práv, především práv dítěte, a k přísnému dodržování a rozvoji mezinárodního práva, zejména k dodržování zásad Charty Organizace spojených národů.*
6. *Unie sleduje své cíle vhodnými prostředky na základě pravomocí, které jsou jí Smlouvami svěřeny.*

Neoficiálně zaznívají nejrozumnější názory, které vycházejí ze skutečnosti, že se některé členské země eurozóny stále potýkají s hospodářskými problémy. Dané názory se věnují hospodářské politice členských zemí i eurozóny jako celku, zaznívají myšlenky, že by některé země měly eurozónu opustit, případně že by se eurozóna měla zcela rozpadnout, nebo naopak hlouběji integrovat atd. Nicméně tyto názory zpravidla nejsou dotaženy do postupů, které by zahrnovaly změnu primárního práva.

a technických specifikací všech mincí určených pro oběh v rozsahu nezbytném k umožnění jejich plynulého oběhu v Unii.

- ESCB je řízen rozhodovacími orgány Evropské centrální banky, kterými jsou Rada guvernérů a Výkonná rada. Statut Evropského systému centrálních bank a Evropské centrální banky je stanoven v protokolu připojeném ke Smlouvám. Jedná se o protokol číslo 4. Tento protokol detailně upravuje orgány ESCB i ECB a další otázky. Rada guvernérů se skládá z členů Výkonné rady Evropské centrální banky a z guvernérů národních centrálních bank členských států, jejichž měnou je euro. Výkonná rada se skládá z prezidenta ECB, viceprezidenta ECB a čtyř dalších členů.
- Prezident ECB, viceprezident ECB a další členové Výkonné rady jsou jmenováni z uznávaných a zkušených osobností s profesionální zkušeností v měnových a bankovních záležitostech Evropskou radou kvalifikovanou většinou na doporučení Rady, po konzultaci s Evropským parlamentem a Radou guvernérů. Jejich funkční období je osmileté; nemohou být jmenováni opakovaně. Členy Výkonné rady mohou být pouze státní příslušníci členských států.
- Při výkonu pravomocí a plnění úkolů a povinností svěřených jim Smlouvami a statutem ESCB a ECB nesmějí Evropská centrální banka, žádná národní centrální banka ani žádný člen jejich rozhodovacích orgánů vyžadovat ani přijímat pokyny od orgánů, institucí nebo jiných subjektů Unie, od žádné vlády členského státu

ani od jakéhokoli jiného subjektu. Orgány, instituce nebo jiné subjekty Unie a vlády členských států se zavazují zachovávat tuto zásadu a nesnažit se ovlivňovat členy rozhodovacích orgánů Evropské centrální banky či národních centrálních bank při plnění jejich úkolů. Každý členský stát zajistí, aby jeho vnitrostátní právní předpisy, včetně statutu jeho národní centrální banky, byly slučitelné se Smlouvami a se statutem ESCB a ECB.

- K plnění úkolů svěřených ESCB, v souladu s ustanoveními Smluv a za podmínek stanovených statutem ESCB a ECB, Evropská centrální banka:
 - přijímá nařízení a rozhodnutí v rozsahu nezbytném pro plnění úkolů ESCB a ECB,
 - vydává doporučení a zaujímá stanoviska.
 Evropská centrální banka může rozhodnout o zveřejnění svých rozhodnutí, doporučení a stanovisek.
- Pro zajištění úkolů, kterými je pověřen ESCB, shromažďuje ECB ve spolupráci s národními centrálními bankami nezbytné statistické informace buď od příslušných vnitrostátních orgánů, nebo přímo od hospodářských subjektů. Za tím účelem spolupracuje s orgány, institucemi nebo jinými subjekty Unie, s příslušnými orgány členských států nebo třetích zemí a s mezinárodními organizacemi.
- Pro dosažení cílů ESCB a uskutečnění jeho úkolů mohou ECB a národní centrální banky:
 - obchodovat na finančních trzích s pohledávkami a obchodovatelnými cennými papíry

znějícími na euro nebo na jiné měny a s drahými kovy formou promptních nebo termínovaných nákupů a prodejů, formou dohod o zpětném odkupu nebo formou výpůjček či půjček,

- provádět úvěrové operace s úvěrovými institucemi a s ostatními účastníky trhu s tím, že úvěry jsou dostatečně zajištěny.

ECB stanoví obecné zásady operací na volném trhu a úvěrových operací prováděných ECB nebo národními centrálními bankami včetně zásad pro vyhlášení podmínek, za nichž jsou národní centrální banky připraveny takové operace provádět.

- ECB může požadovat na úvěrových institucích usazených v členských státech, aby v souladu s cíli měnové politiky udržovaly na účtech u ECB a u národních centrálních bank minimální rezervy. Rada guvernérů může vydat nařízení týkající se výpočtu a určování požadované výše minimálních rezerv. V případech jejich nedodržení je ECB oprávněna vybírat úroky z prodlení a ukládat jiné sankce s rovnocenným účinkem.
- Je zakázáno přečerpávání účtů nebo jakýkoli jiný typ úvěrování od ECB nebo od národních centrálních bank ve prospěch orgánů, institucí nebo jiných subjektů Unie, ústředních vlád, regionálních, místních nebo jiných veřejných orgánů, jiných veřejnoprávních subjektů nebo veřejných podniků členských států; ECB nebo národním centrálním bankám je rovněž zakázán přímý nákup jejich dluhových cenných nástrojů.

4. Změny v pravidlech pro fungování eura po prosinci 2009

Současné primární právo EU (tj. SEU a SFEU) platí od 1. prosince 2009. Jak již bylo konstatováno výše, ustanovení, která se týkají eura, převzaly dané dokumenty z předchozích primárních dokumentů prakticky beze změny. Platí tedy, že od doby účinnosti Maastrichtské smlouvy (od 1. listopadu 1993) se právní úprava eura v primárních do-

kumentech prakticky nezměnila. Po 1. prosinci 2009 došlo v primárních dokumentech k jediné změně, která se týkala článku 136 SFEU. Tento článek byl rozšířen o třetí odstavec, jenž konstatuje: „Členské státy, jejichž měnou je euro, mohou zavést mechanismus stability, který bude aktivován v případech, kdy to bude nezbytné k zajištění stability eurozóny jako celku. Poskytnutí jakékoli požadované finanční pomoci v rámci tohoto mechanismu bude podléhat přísné podmíněnosti.“ Daný odstavec vstoupil v platnost 3. dubna 2013. Článek umožnil členským zemím eurozóny legálně uzavřít mezinárodní smlouvu zakládající tzv. Evropský mechanismus stability (ESM). Samotná smlouva zakládající daný mechanismus byla podepsána již 11. července 2011 a vstoupila v platnost 15. října 2012 (podmínkou platnosti smlouvy je, že smlouvu ratifikují členské země reprezentující 90 % závazného kapitálu daného mechanismu). Česká republika není zemí eurozóny, tudíž danou smlouvu nemůže podepsat.

Evropský mechanismus stability vznikl jako reakce na hospodářské problémy některých členských zemí eurozóny. Je třeba konstatovat, že primární dokumenty EU před daným rozšířením článku 136 SFEU byly poměrně přísné z hlediska pomoci státům postiženým nějakou krizí. Problematika pomoci je upravena zejména v článku 122 SFEU, který konstatuje:

1. Aniž jsou dotčeny jiné postupy stanovené ve Smlouvách, může Rada na návrh Komise rozhodnout v duchu solidarity mezi členskými státy o opatřeních přiměřených hospodářské situaci, zejména když vzniknou závažné obtíže v zásobování určitými produkty, především v oblasti energetiky.
2. Nastanou-li členskému státu z důvodu přírodních pohrom nebo mimořádných událostí, které nemůže ovlivnit, obtíže nebo je-li z téhož důvodu vážně ohrožen závažnými obtížemi, může Rada na návrh Komise poskytnout dotyčnému členskému státu za určitých podmínek finanční pomoc Unie. Předseda Rady informuje o rozhodnutí Evropský parlament.

→ Je zřejmé, že poskytování pomoci podle tohoto článku před vznikem ESM bylo problematické. Pomoc stěžejí mohla být poskytnuta podle bodu 1, protože dané země netrpěly obtížemi v zásobování určitými produkty. Ačkoliv příklad energetiky je v daném bodě pouze demonstrativní, daný příklad ukazuje, že podle bodu 1 by pomoc měla být poskytnuta pouze v případě, kdy se některé členské zemi nedostávají strategické suroviny. U bodu 2 je problematická formulace „z důvodu přírodních pohrom nebo mimořádných událostí, které nemůže ovlivnit“. I zde vše nasvědčuje tomu, že pod pojmem mimořádné události se myslely zejména události typu živelních katastrof. Pomoc v důsledku neschopnosti splácet své dluhy je extenzivním rozšířením daného článku. Pokud bychom důsledně trvali na formulaci „událostí, které nemůže ovlivnit“, lze dospět k závěru, že jednotlivé státy si v daném případě mohly být vědomy situace, že tvorbou deficitů veřejných rozpočtů se mohou dostat do situace, kdy nebudou mít dostatek zdrojů na splácení těchto deficitů, respektive veřejného dluhu, čili že danou událost mohly ovlivnit.

Přes zde uvedené ale platí, že dočasné záchrané mechanismy, z nichž byla pomoc poskytována před vznikem ESM, se odvolávají na článek 122 SFEU hovořící o pomoci z důvodu mimořádných událostí, které členský stát nemůže ovlivnit. Nařízení č. 407/2010, které upravuje Evropský mechanismus finanční stabilizace (EFSM), konstatuje:

- Ustanovení čl. 122 odst. 2 Smlouvy stanoví možnost poskytnout finanční pomoc Unie členskému státu, u něhož z důvodu mimořádných událostí, které nemůže ovlivnit, nastanou obtíže, nebo který je z téhož důvodu vážně ohrožen závažnými obtížemi.
- Tyto obtíže mohou být způsobeny vážným zhoršením mezinárodního hospodářského a finančního prostředí.
- Bezprecedentní celosvětová finanční krize a hospodářský útlum, které zasáhly svět během uplynulých dvou let, vážným způsobem poškodily hospodářský růst a finanční stabilitu a vy-

volaly podstatné zhoršení schodků i zadlužení členských států.

- V důsledku prohloubení finanční krize došlo u několika členských států k tomu, že se podmínky pro získávání půjček výrazně zhoršily, a to ve větší míře, než lze přičítat vývoji základních ekonomických veličin. Pokud by nyní stávající situace nebyla urychleně vyřešena, mohla by vážně ohrozit finanční stabilitu Evropské unie jako celku.
- S cílem reagovat na tuto výjimečnou situaci, kterou členské státy nemohou ovlivnit, se zdá být nezbytné neprodleně zavést stabilizační mechanismus Unie na zachování finanční stability v Evropské unii. Takový mechanismus by měl Unii umožnit reagovat koordinovaným, rychlým a efektivním způsobem na náhlé obtíže v určitém členském státě. Bude spuštěn v rámci společné podpory EU a Mezinárodního měnového fondu.
- S cílem zachovat finanční stabilitu Evropské unie zavádí toto nařízení podmínky a postupy, jejichž prostřednictvím lze poskytnout finanční pomoc Unie členskému státu, který z důvodu mimořádných událostí, které nemůže ovlivnit, čelí vážným hospodářským nebo finančním obtížím nebo je z téhož důvodu takovými obtížemi vážně ohrožen, a to s přihlédnutím k možnému využití stávajícího systému střednědobé finanční pomoci platebním bilancím členských států, které nejsou členy eurozóny, zavedeného nařízením (ES) č. 332/2002.

Znění nařízení č. 407/2010 se dostávalo do rozporu rovněž s články 124 a 125 SFEU, které konstatují:

- Článek 124 SFEU: Zakazují se jakákoli opatření, která nejsou odůvodněna veřejným dohledem a která umožňují orgánům, institucím nebo jiným subjektům Unie, ústředním vládám, regionálním nebo místním orgánům nebo jiným veřejným orgánům, jiným veřejnoprávním subjektům nebo veřejným podnikům členských států zvýhodněný přístup k finančním institucím.

- Článek 125 SFEU: Unie neodpovídá za závazky ani nepřebírá závazky ústředních vlád, regionálních nebo místních orgánů nebo jiných veřejných orgánů, jiných veřejnoprávních subjektů nebo veřejných podniků kteréhokoli členského státu, pokud se nejedná o vzájemné finanční záruky pro společné uskutečňování určitého záměru. Členský stát neodpovídá za závazky ani nepřebírá závazky ústředních vlád, regionálních nebo místních orgánů nebo jiných veřejných orgánů, jiných veřejnoprávních subjektů nebo veřejných podniků jiného členského státu, aniž jsou dotčeny vzájemné finanční záruky pro společné uskutečňování určitého záměru.

Protože půjčkou, kterou jednotlivé členské státy v období krize získaly, se de facto dostaly výhodnějším způsobem k finančním prostředkům, šlo by argumentovat, že je tato pomoc v rozporu s článkem 124 SFEU. Ačkoliv EU explicitně pomocí nepřebírá závazky členských zemí, lze namítat, že tak implicitně činí. Ze všech uvedených důvodů bylo žádoucí zřídit jiný mechanismus pomoci, který bude v souladu s primární legislativou, a primární legislativu příslušným směrem upravit. Nicméně ani rozšířením článku 136 SFEU veškeré problémy nekončí. Diskutabilní je rovněž pomoc ze strany Evropské centrální banky (ECB), případně Evropského systému centrálních bank. Proti tomu zejména následující ustanovení:

- Článek 123 SFEU: Evropské centrální bance nebo centrálním bankám členských států (dále jen „národní centrální banky“) se zakazuje poskytovat možnost přečerpání zůstatku bankovních účtů nebo jakýkoli jiný typ úvěru orgánům, institucím nebo jiným subjektům Unie, ústředním vládám, regionálním nebo místním orgánům nebo jiným veřejnoprávním orgánům, jiným veřejnoprávním subjektům nebo veřejným podnikům členských států; rovněž je zakázán přímý nákup jejich dluhových nástrojů Evropskou centrální bankou nebo národními centrálními bankami.
- Článek 127 SFEU: Prvořadým cílem Evropského systému centrálních bank (dále jen „ESCB“) je

udržovat cenovou stabilitu. Aniž je dotčen cíl cenové stability, podporuje ESCB obecné hospodářské politiky v Unii se záměrem přispět k dosažení cílů Unie, jak jsou vymezeny v článku 3 Smlouvy o Evropské unii. ESCB jedná ve shodě se zásadami stanovenými v článku 119 a v souladu se zásadou otevřeného tržního hospodářství s volnou soutěží, čímž podporuje efektivní umísťování zdrojů.

- Článek 130 SFEU: Při výkonu pravomocí a plnění úkolů a povinností svěřených jim Smlouvami a statutem ESCB a ECB nesmějí Evropská centrální banka, žádná národní centrální banka ani žádný člen jejich rozhodovacích orgánů vyžadovat ani přijímat pokyny od orgánů, institucí nebo jiných subjektů Unie, od žádné vlády členského státu ani od jakéhokoli jiného subjektu. Orgány, instituce nebo jiné subjekty Unie a vlády členských států se zavazují zachovávat tuto zásadu a nesnažit se ovlivňovat členy rozhodovacích orgánů Evropské centrální banky či národních centrálních bank při plnění jejich úkolů.

5. Aktuální diskuse o změně pravidel pro fungování eura

Změna primárního práva EU vyžaduje ratifikaci dané změny všemi členskými státy. V případě změn, které se týkají eura, to znamená, že dané změny musí ratifikovat i nečlenské země eurozóny. Zvláště země, které mají k euru rezervovaný vztah, mohou ratifikaci nejrůznějšími způsoby protahovat a brzdit. Názorně se daná skutečnost projevila právě u rozšíření článku 136 SFEU, který Česká republika jako nečlenská země eurozóny ratifikovala jako poslední, přičemž v Parlamentu existovala řada hlasů proti dané ratifikaci. Pokud by teoreticky Česká republika daný článek neratifikovala, tak by nemohl vstoupit v platnost. Fungování ESM by v takovém případě bylo diskutabilní. Vzhledem k této závislosti zemí eurozóny na nečlenech eurozóny při přijímání změn primárního práva, které se týkají eura, v současné době není →

→ oficiálně navržena žádná změna primárních dokumentů, tedy ani změna, jež by se týkala eurozóny. Neoficiálně samozřejmě zaznívají nejrůznější názory, které vycházejí ze skutečnosti, že se některé členské země eurozóny stále potýkají s hospodářskými problémy. Dané názory se věnují hospodářské politice členských zemí i eurozóny jako celku, zaznívají myšlenky, že by některé země měly eurozónu opustit, případně že by se eurozóna měla zcela rozpadnout, nebo naopak hlouběji integrovat atd. Nicméně tyto názory zpravidla nejsou dotazeny do postupů, které by zahrnovaly změnu primárního práva. Z jednotlivých aktuálních názorů (tj. názorů, jež zazněly v průběhu podzimu 2013) vyjímáme:

- Pokud budou evropské vlády trvat pouze na úsporných opatřeních a strukturálních reformách, bude zpečetěn osud společné evropské měny, varují v otevřeném dopise, který 23. září 2013 otiskl deník Financial Times,⁴ ekonomové z některých významných evropských i amerických univerzit. Potřeba je podle nich reforma finančního systému a taková monetární a fiskální politika, která by umožnila vznik plánů na obnovu veřejných i soukromých investic, pomohla vyrovnat nerovnováhu v příjmech i mezi jednotlivými částmi eurozóny a přispěla ke zvýšení zaměstnanosti ve státech na okraji Unie. Autoři připomínají, že na konci roku 2013 bude v eurozóně 19 milionů nezaměstnaných, tedy o sedm milionů více než v roce 2007. S potíženími se potýkají především státy jako Řecko či Španělsko. Naopak v Německu a dalších zemích ve středu eurozóny je vyšší poptávka po pracovních silách. „Tato nerovnováha je jednou z příčin současné evropské politické paralýzy a trapné řady summitů, jejichž výsledky jasně nemohou zastavit pokračující divergenci,“ stojí v textu. Vědci připomínají, že v létě 2010, když začaly být patrné první potíže, přes 300 ekonomů v dopise upozornilo na problémy politiky

úspor. Ta podle nich snížila poptávku po zboží i službách, ale i zaměstnanost a příjmy, a tím ztížila splácení jak veřejných, tak soukromých dluhů. Varování však prý zůstalo nevyslyšeno a evropské vlády se rozhodly přijmout módní politiku úspor, podle které rozpočtové škrty obnoví důvěru v solventnost zemí EU, a povedou tak ke snížení úrokových sazeb a ekonomické obnově. Chyba už se stala, i když nyní sami propagátoři úspor přiznávají omyl. Také Mezinárodní měnový fond podle dopisu potvrzuje, že úsporná politika krizi prohloubila, když způsobila nečekaný propad v příjmech. Evropské vlády prý nyní ale dělají chybu novou, míní signatáři. Podle všeho jsou přesvědčeny, že země na okraji eurozóny vyřeší své problémy samy zavedením strukturálních reforem. Ty mají snížit náklady, posílit konkurenceschopnost a zajistit obnovu taženou exportem a snížením dluhu. Iluzí však prý je, že by podobné řešení pomáhalo zajistit evropskou jednotu. Deflační politika v Německu a dalších zemích, kde roky přispívala k obchodním přebytkům, napomohla také tvorbě obrovské nerovnováhy v zadlužení zemí eurozóny. Její náprava bude podle dopisu vyžadovat koordinovanou akci všech zemí platících eurem. Čekat od států na okraji Unie, že vyřeší své problémy samy, prý znamená žádat po nich výrazné snížení platů i cen. Jeho rozměr by mohl způsobit ještě silnější propad v příjmech a deflaci s rizikem dalších bankovních krizí a zmrzačení produkce v celých evropských regionech.

- Z rozhovoru s Petrem Robejškem (v letech 1998–2007 ředitel Mezinárodního institutu pro politiku a hospodářství, Haus Rissen v Hamburku) ze dne 20. září 2013:⁵ „Existence eurozóny s dnešními parametry není dlouhodobě udržitelná. Politici tedy problémy budou muset skutečně řešit – nebo se provalí a „vyřeší“ samy.“
- Názor poslance Evropského parlamentu Jana

⁴ Viz Financial Times (2013).

⁵ Viz Robejšek (2013).

Zahradila zveřejněný 7. října 2013:⁶ „Evropská unie je v hluboké systémové a institucionální krizi, o tom není pochyb. Začínají si to uvědomovat občané členských zemí, ale i některé vlády. Snad jediné instituce, kterým to nedochází (a asi nikdy nedojde), jsou Evropská komise a Evropský parlament. To je logické, jsou existenčně závislé na prohlubování integrace směrem ke kvazistátnímu celku. Federalisté všech politických barev i odstínů (od křesťanských demokratů přes socialisty a liberály až po zelené) proto navrhnou další utužení integračního rámce jako všelék na neduhy, způsobené právě integrací. Jak už bylo mnohokrát trefně řečeno, připomíná to snahu o hašení požáru dalším přiléváním benzínu. Nejenom že začne hořet ještě víc, ale na konci zpravidla přijde exploze. Je řešením za této situace z EU vystoupit, teď či v blízké budoucnosti? Podle mě není. Nehodlám se teď zabývat technicko-legislativními detaily takového kroku, i když si troufnu říci, že by to bylo o mnoho řádů složitější než dělení Československa. Nehodlám ani spekulovat o tom, zda lze v dohledné době vůbec pro tento krok vygenerovat většinovou podporu veřejnosti (připustíme-li, že byl-li náš vstup podmíněn referendem, mělo by tak být podmíněno i naše vystoupení). Uvedu jeden jediný argument, týkající se obchodu: předpokládám, že i stoupení našeho vystoupení z EU chtějí, aby Česká republika zůstala členem EEA (Evropského ekonomického prostoru), stejně jako země EFTA (Norsko či Švýcarsko). To ovšem předpokládá, že drtivá většina eurounijní legislativy (která se týká právě tak či onak vnitřního trhu) zůstane v České republice zachována i po našem vystoupení, které tak na tyto naše závazky nebude mít žádný dopad. Kdo si myslí, že se z této legislativní sítě můžeme tak snadno vyvléci, mýlí se. Jakákoliv taková snaha může být „honorována“ příslušnými obchodními sankce-

mi, což by v situaci, kdy přes 80 % našeho exportu směřuje do EU, představovalo značné riziko. Naše členství v EFTA, po případném vystoupení z EU, také není automatickou samozřejmostí. A ponechávám stranou celé politické zákulisí EU, v němž by nepochybně nevládla ani ta nejmenší snaha vyjít nám jakkoliv vstříc při sjednávání nového obchodně-smluvního rámce vztahů s EU – už jen proto, aby nás nikdo další nenásledoval. Obávám se proto, že když už jsme do EU jednou vstoupili, nezbyvá nám, než se napřed pokusit jít pomalou, bolestivou a málo atraktivní cestou reformy EU zevnitř. Základní pilíře této reformy by měly být zhruba následující:

- zásadní revize celého systému komunitárního práva, odbourání zbytečné legislativy (což lze učinit pouze z úrovně EU, nikoliv národních států),
- zpružnění smluvního systému EU směrem k tzv. vícerychlostní EU (tedy možnost opustit, či nepodílet se na některé komunitární politice EU podle vlastní národní preference),
- trvat na daňové autonomii členských zemí,
- nepřipustit navyšování evropského rozpočtu či zavádění jeho vlastních zdrojů.

Je možno pokračovat v popisování dalších detailů, ale už tyto první čtyři zásady by znamenaly psychologický průlom do celého dosavadního evropského paradigmatu. Je to vůbec reálné? Jistou nadějí skýtá plán britského premiéra Camerona, který by se po roce 2015 chtěl pokusit o dojednání nového, pružného smluvního vztahu Velké Británie a EU a pak jej předložit voličům v referendu. Nemá se ovšem jednat pouze o jakýsi „extrabuřt“ pro Británii, ale o obecně platná pravidla, která bude pak moci využít v případě svého zájmu každá členská země. Proto bychom tento záměr měli podporovat.“

- Názor stínového ministra financí za ČSSD Jana Mládky ze dne 26. září 2013:⁷ „České země jsou →

⁶ Viz Zahradil (2013).

⁷ Viz Mládek (2013).

→ asi 1200 let součástí německého ekonomického prostoru. Čtyřicet let sovětského komunismu byla výjimka z tohoto pravidla. Teď ta výjimka byla napravena a nezdá se, že by to v dohledných letech mělo být jinak. Tudíž je velmi legitimní diskutovat o zavedení eura, protože by to omezilo transakční náklady. Pro naši zemi, která je dnes už velmi sladěna s hospodářským cyklem eurozóny, s hospodářským cyklem Spolkové republiky Německo, by to na rozdíl od zemí jižního křídla byla výhoda a nikoli náklad... V současnosti se eurozóna potýká s problémy kvůli předluženosti některých svých členů. Nepochybně potřebuje vykročit daleko razantnějším způsobem k bankovní unii, případně k ekonomické unii. Lze předpokládat, že do roku 2019, který je prvním možným termínem pro zavedení eura v Česku, budou problémy vyřešeny.“

6. Závěr

Názory na změnu současného uspořádání eurozóny logicky vyslovují především kritici současného stavu — jeho zastánci nemají důvod něco měnit, případně si jsou vědomi nákladnosti změn a možných rizik, která změny přináší. Ve výběru názorů jsme se omezili pouze na podzim 2013 a prezentovali čtyři odlišné názory — jak názory, které propagují větší integraci eurozóny, tak názory, které jsou spíše pro její rozpad, respektive opuštění. Historie

evropské měnové integrace ukazuje, že projekt společné měny vznikl na základě několika předchozích neúspěšných pokusů o větší měnovou integraci, přičemž při vzniku společné měny byli politici nuceni reagovat na aktuální ekonomický i další vývoj. Eurozóna je jednoznačně politický projekt, který má své náklady i přínosy. Nelze zapomenout, že jiné integrační procesy probíhaly i daleko drastičtějšími způsoby — integrace severní části amerického kontinentu se uskutečnila násilně, prostřednictvím krvavé občanské války. I integrace evropských států Německa a Itálie se rodila v krvi.

Současné evropské integrační procesy probíhají z historického hlediska velice civilizovaně a kulturně. Budoucnost eurozóny i její právní úprava proto bude záviset zejména na tom, kterým směrem se budou chtít členské země, jejich obyvatelé i představitelé vydat. Samozřejmě nelze obcházet ekonomické podmínky — pokud ty alespoň na základní úrovni nebudou existovat, euro logicky fungovat nebude. Nicméně i tyto ekonomické podmínky jsou produktem lidského chování, cílů, které jednotlivé subjekty mají, jejich záměrů a představ. Tento text nechce vědomě předjímát budoucnost eurozóny, právní úpravu dané měny a další otázky, které s existencí společné měny souvisejí. Je však zřejmé, že euro je lidským produktem a jednání jednotlivých lidí ukáže, zda je projekt životaschopný, nebo nikoliv.

LITERATURA A PRAMENY

1. Financial Times (2013): *The Economists' Warning*. Dostupné na: www.theeconomistswarning.com, 23. 9. 2013
2. Mládek, J. (2013): *Lékem je větší integrace*. Dostupné na: www.parlamentnilisty.cz, 26. 9. 2013
3. Robejšek, P. (2013): *Existence eurozóny s dnešními parametry není dlouhodobě udržitelná. Rozhovor s Petrem Robejškem*. Dostupné na: www.aktualne.cz, 20. 9. 2013
4. *Konsolidované znění Smlouvy o Evropské unii a Smlouvy o fungování Evropské unie*. Dostupné na: www.euroskop.cz
5. Zahradil, J. (2013): *Vystoupit z EU — ano či ne?* Dostupné na: www.pravybreh.cz, 7. 10. 2013

KLÍČOVÁ SLOVA

euro, eurozóna, primární právo EU, Evropský mechanismus stability

ABSTRACT

The paper brings short history of the European monetary integration including the reasons of the integration. The articles concerning the establishing and functioning of the euro in primary documents of the European Union are analyzed including the duties of the EU member states. Further it is described the realized change of primary documents after December 2009 and topical discussions about their possible changes.

KEYWORDS

euro, euro area, primary law of the EU, European Stability Mechanism

JEL CLASSIFICATION

F15, F33, F36, F42, H60

Přísnější fiskální pravidla pro EU a eurozónu: zlepší fungování měnové unie?

► Ing. Ivana Dostálová » Institut evropské integrace, NEWTON College, a. s.¹

* V letech 2010 až 2013 proběhla rozsáhlá reforma pravidel pro mnohostranný hospodářský dohled a koordinaci hospodářských politik v EU. Nová pravidla jsou přísnější, důslednější a propracovanější, zejména pro státy eurozóny. Zároveň jsou složitější. Kladou vyšší nároky na informační a implementační povinnosti členských států a následný dohled evropských institucí.

Když koncem října 2013 potvrdil Eurostat ve svých podzimních fiskálních notifikacích rozpočtové výsledky zemí EU za rok 2012 a jejich odhad pro rok 2013, ukázalo se, že pokračuje celkový trend snižování rozpočtových schodků, ale celková rozpočtová bilance zemí EU a eurozóny se nepřeklopila do vyrovnanosti nebo přebytku. Podle pravidel preventivního rozpočtového dohledu by obecně členské státy měly dosáhnout a udržet vyrovnané nebo přebytkové rozpočty, pokud nenastanou závažné okolnosti mimo jejich kontrolu se zásadním dopadem na rozpočtové výsledky. Doporučuje to Pakt stability a růstu ve své současné verzi a doporučoval to i ve verzi předchozí. Problémem předchozích pravidel bylo jejich nedůsledné dodržování, ale také slabé vymáhání. Upravené postupy silněji oklešťují manipulační prostor pro rozhodování národních vlád a více je nutí k dobré roz-

počtové morálce. Také se očekává, že budou evropskými institucemi přísněji vynucovány.

1. Vysoká zadluženost, vysoká hospodářská propojenost

Po několikaleté celosvětové krizi se situace ve vládních rozpočtech většiny zemí EU zhoršila – celkový dluh zemí EU se zvýšil ze 61,1 % HDP v roce 2001 na 85,1 % HDP v roce 2012 a celkový dluh zemí eurozóny vzrostl ze 68,2 % HDP v roce 2001 na 90,6 % HDP v roce 2012. Koncem roku 2012 dosáhlo kumulativní zadlužení zemí eurozóny (podle ověřených fiskálních notifikací Eurostatu) ohromující sumy – 8596,065 mld. eur. Pro velmi hrubou představu částky, bylo by za ni možné koupit každému obyvateli eurozóny, včetně nemluvnat, přibližně dva nové osobní automobily značky Škoda Octavia v základní výbavě.

Vzhledem k vysoké hospodářské a investiční propojenosti se hospodářská politika členských zemí EU stala společnou věcí všech, jako to předjímala Smlouva o fungování EU a její předchůdci. Základem pro mnohostranný hospodářský dohled a koordinaci hospodářských politik zůstává Smlouva o fungování EU (SFEU). Její článek 121 uvádí

¹ Článek byl zpracován v rámci projektu „Podpora šíření poznatků výzkumu evropské integrace“ (reg. č. CZ.1.07/2.3.00/09.0128). Projekt byl v období 1. 9. 2009–31. 8. 2012 spolufinancován Evropským sociálním fondem a státním rozpočtem České republiky, od 1. 9. 2012 je v rámci udržitelnosti plně financován ze zdrojů NEWTON College, a. s.

pravidla pro mnohostranný hospodářský dohled, článek 126 postup při nadměrném schodku a příložený Protokol 12 referenční hodnoty pro nadměrnost schodku a dluhu vládního sektoru. Primární legislativu rozvádí hlavně Pakt stability a růstu, který ve své preventivní a nápravné části definuje provádění pravidel. Dá se říci, že po rozsáhlé reformě je dokončen fiskální rámec EU. Ale zároveň je třeba upozornit na to, že integrační proces postupuje a je patrné, že rámec musí být dolaďován. Větší budoucí změny budou odrazem směřování EU k fiskální unii. Dnes dosahované rozpočtové schodky jsou menší než v období plného zásahu krize, ale i malé schodky prohlubují celkově vysokou zadluženost vládního sektoru. Správa a řízení ekonomických záležitostí se zlepšily, ale rekonstrukce složitých hospodářských kolosů nemůže přinést okamžitý obrat a náprava přichází pomalu. Zvýšila se vzájemná solidarita, byly zavedeny záchranné finanční mechanismy. V řadě zemí však přetrvává vysoká nezaměstnanost, která zatěžuje veřejné rozpočty, zvláště v zemích se slabou hospodářskou dynamikou. Několik zemí ztratilo možnost financovat se z mezinárodních finančních trhů a muselo přijmout střednědobé záchranné úvěry.

Ze silné provázanosti hospodářských a investičních struktur EU a zvláště eurozóny vyplývá automatické sdílení dobrých i špatných zpráv. Evropská politická smlouba říká, že evropské státy jsou na jedné lodi a buď budou spolu plout, nebo se společně potopí.

EU provedla rozsáhlou reformu správy a řízení hospodářské a měnové unie s důrazem na posílení jejího hospodářského pilíře. Po třech letech přitvzování pravidel se nyní zdá být krize eurozóny zažehnána. Alespoň z pohledu představitelů úspěšných zemí celého světa, kteří o ní přestali jednat jako o celosvětové hrozbě. V říjnu 2013 to uvedl stálý předseda Evropské rady Herman Van Rompuy na desátém ročníku kulatého stolu Přátel Evropy při diskusi o stavu EU: „Často se mě ptají, jakou nejdůležitější lekcí jsem získal z minulých čtyř let. Je jich několik, ale nejdůležitější je vědomí naší

vzájemné propojenosti, která je hlubší než kdykoliv v minulosti, zvláště v eurozóně. Dnes víme, že to, co se stane v jedné zemi, zvláště v eurozóně, může a bude mít vliv na všechny další země. Smlouva říká, že hospodářské politiky jsou věcí společného zájmu. To se nyní ukazuje jako každodenní realita. Druhá lekce je zřejmá – společná měna potřebuje společné politiky a silnější společnou architekturu hospodářské a měnové unie.“

2. Zásadní reforma pravidel

První změnou bylo zavedení tzv. Evropského semestru, nového postupu v preventivním rozpočtovém dohledu, který přesunul jeho hlavní zábr na první pololetí roku a zavedl integrovaný dohled nad rozpočtovým vývojem a prováděním strukturálních politik. Byl uveden do praxe již od jara roku 2011 dohodou Rady pro hospodářské a finanční záležitosti z června 2010, ačkoli oficiálně je součástí tzv. six-packu, který vstoupil v účinnost až v prosinci 2011. Během krize do nápravného dohledu spadly všechny země EU kromě Estonska a Švédska. Dnes se tam nachází 16 zemí Unie včetně České republiky. Podle nových pravidel byl zahájen postup při nadměrném schodku jen s jedinou zemí – v červnu 2013 s Maltou pro neplnění kritéria rozpočtového schodku a kritéria vládního dluhu. Paradoxně poté, co Rada svým rozhodnutím z prosince 2012 ukončila této zemi postup při nadměrném schodku s ohledem na snížení nadměrnosti schodku v roce 2011.

2.1 Six-pack

Od poloviny prosince 2011 vstoupil v účinnost tzv. six-pack, balíček šesti předpisů, který pro oblast rozpočtového dohledu zavádí reformovaný Pakt stability a růstu, doplněný novým nařízením o finančních sankcích pro země eurozóny a směrnici o požadavcích na národní rozpočtové rámce. Začal se také uplatňovat dohled nad makroekonomickými nerovnováhami.

Smyslem Paktu stability a růstu je podporovat →

Změněné institucionální uspořádání znamená i změnu povinností a závazků, vyplývajících z vyšší odpovědnosti členů eurozóny za hladké fungování měnové unie a z vyšší vzájemné finanční solidarity. To je podstatné mimo jiné také pro země přistupující k eurozóně. Přínosem nového nastavení pravidel by měl být silnější tlak na dodržování obezřetné hospodářské, potažmo fiskální politiky. Na druhé straně znamená rovněž faktické zvýšení nákladů případného vstupu země — například České republiky — do eurozóny, které je nutné mít na mysli při rozhodování o načasování termínu přistoupení.

rozpočtovou kázeň členských států. Pakt má na prvním místě motivovat členské státy k dosažení dlouhodobě udržitelných rozpočtových výsledků, tj. k udržení vyrovnané nebo přebytkové rozpočtové pozice (preventivní část). V případě vzniku nadměrného schodku (nad 3 % HDP) nebo nadměrného dluhu (nad 60 % HDP) má Pakt stability a růstu země přimět k co nejrychlejší a trvalé nápravě (nápravná část).

Nové úpravy posilují rozpočtový dohled, zavádějí širší spektrum sankcí od reputačních až po finanční, které jsou účinné pouze pro země eurozóny. Finanční sankce jsou odstupňované a přicházejí již v preventivním dohledu, kde by měly být uvaleny za závažné odchýlení od střednědobého rozpočtového cíle nebo postupné cesty k němu. Střednědobým rozpočtovým cílem se zjednodušeně myslí vyrovnaná rozpočtová pozice, nebo slabý přebytek v bilanci sektoru vládních institucí, měřeno ve strukturální podobě. Pokud se stát vážně odchýlí, dostane od Komise varování, a pokud do měsíce nepřijme účinná nápravná opatření, čeká ho doporučení Rady s lhůtou na přijetí nápravných opatření. Jestliže nepředloží zprávu o přijatých opatřeních, nebo když Rada shledá, že nejsou dostatečná, uvalí na něj (v případě člena eurozóny) finanční sankci ve formě úročeného vkladu. Finanční sankce pro země eurozóny v preventivním dohledu je novinkou, kterou zavedl six-pack. Úročený vklad je po nápravě zemi vrácen i s úroky, pokud se ale výsledek rozpočtového hospodaření na

opak zhorší a země přesáhne referenční hodnotu pro nadměrnost (3 % HDP) a Rada rozhodne o existenci nadměrného schodku, je úročený vklad převeden na neúročený. Nová pravidla přinášejí státům větší informační povinnosti a stres v podobě kontrolních misí Komise na místě, pokud budou doporučení Rady plnit.

Větší důraz bude kladen na kvalitu národních rozpočtových rámců, které by měly být do konce roku 2013 upraveny podle směrnice o požadavcích na národní rozpočtové rámce v oblasti (i) účetnictví a statistiky, (ii) nezávislých makroekonomických prognóz, (iii) přijetí numerických fiskálních pravidel, (iv) střednědobých rozpočtových rámců a (v) transparentnosti veřejných financí. Zatím to vypadá, že Česká republika nedokáže směrnici transponovat do konce roku 2013, návrhy zákonů čekají v Poslanecké sněmovně.

Základem *preventivního dohledu* je střednědobý rozpočtový cíl, který je definován jako podíl strukturální bilance sektoru vládních institucí k nominálnímu HDP a který má zajistit, že za normálních okolností nedojde k překročení 3 % referenční hranice. Každá země má svůj cíl, který odráží odlišnou zadluženost země, stejně jako fiskální rizika související s udržitelností veřejných financí. Podle six-packu státy eurozóny a členské státy EU, které se neúčastní projektu jednotné měny, ale jsou účastníky kurzového režimu ERM II, mohou mít přinejhorším strukturální schodek ve výši 1 % HDP. Střednědobý rozpočtový cíl se revi-

duje každé tři roky. Revize může být provedena, i pokud stát provádí strukturální reformu s významným dopadem na udržitelnost veřejných financí.

Při překročení referenční hodnoty pro nadměrnost schodku Komise vypracuje zprávu podle čl. 126(3) SFEU a spustí nápravné řízení. V preventivním dohledu posuzují Komise a Rada při hodnocení programů stability a konvergenčních programů zejména strukturální saldo, včetně analýzy výdajů po očištění o diskreční opatření na straně rozpočtových příjmů, a vhodnost cesty k postupnému dosažení střednědobého rozpočtového cíle, dále přijatá nebo plánovaná opatření na podporu vhodné cesty k postupnému dosažení střednědobého rozpočtového cíle a nově plnění výdajového pravidla. Zohlední přitom další relevantní faktory (například odečtou vliv zavedení druhého pilíře penzijního systému, pokud tato reforma zlepšuje dlouhodobou udržitelnost veřejných financí).

Také v *nápravném dohledu* Rada ECOFIN a Komise pravidelně sledují a hodnotí všechny členské státy. Ty z nich, které mají či plánují nadměrný rozpočtový schodek (nad 3 % HDP), či se Komise podle své poslední hospodářské prognózy domnívá, že takové riziko u nich existuje, nebo které mají či plánují nadměrný vládní dluh (nad 60 % HDP), se stávají předmětem posíleného rozpočtového dohledu v jeho nápravné části. Nápravný postup zahájí Rada svým rozhodnutím o existenci nadměrného schodku na návrh Komise. V budoucnosti bude možné, aby zahájila nápravný postup při nadměrném schodku rozhodnutím o existenci nadměrného dluhu, který nebyl náležitým tempem snižován. Je to matoucí, ale postupy zahájené na základě porušení schodkového i dluhového kritéria, případně obou současně, se nazývají shodně.

Nové úpravy posilují rozpočtový dohled, zvláště pro země eurozóny, kladou vyšší důraz na krité-

rium dluhu, definují dostatečné tempo jeho snižování, zavádějí širší spektrum sankcí od reputačních až po finanční. Sankce se stupňují a nejsou uvalovány až v pozdní fázi nápravné procedury, jako tomu mohlo být dříve, pokud by byla dřívější pravidla uplatňována. Tím, že nastupují v procesu dříve, se předpokládá, že budou stimulovat země k tomu, aby problém rozpočtové nekázně vyřešily dříve, než naroste do obřích rozměrů. Pravidla jsou posílena větším důrazem na výši vládního zadlužení, vývoj dluhu a celkovou dluhovou udržitelnost.

Nařízení o sankcích pro eurozónu stanovuje finanční sankce jak v preventivní, tak v nápravné části dohledu. Pokud Rada rozhodne podle čl. 126(6) o existenci nadměrného schodku, stát dostane podle čl. 126(7) doporučení Rady pro přijetí účinných opatření s nápravnou lhůtou. Pokud nepřijme účinná opatření, Rada to podle čl. 126(8) zaznamená a oznámí Evropské radě a Komise podnikne monitorovací misi. Finanční sankce nastupují pouze pro státy eurozóny v dřívější fázi nápravné procedury a jejich výše se stupňuje, nejsou navrhovány až v jejím závěru podle čl. 126(11) při nesplnění výzvy Rady podle čl. 126(9), jak to uváděl původní Pakt stability a růstu. Rozsah únikových doložek se zvyšuje o možnost, že Komise sama navrhne snížení nebo zrušení sankce též na základě ekonomicky nepříznivé situace.

2.2 Fiskální pakt

Od 1. ledna 2013 vstoupil v účinnost tzv. Fiskální pakt,² který zavádí pro země eurozóny povinnost udržovat každoročně strukturální rozpočtové saldo vládního sektoru vyrovnané nebo v přebytku. Hraniční hodnotou je strukturální schodek ve výši 0,5 % HDP, i když pro země s vládním dluhem významně vzdáleným od referenční hodnoty pro

→

² Smlouva o stabilitě, koordinaci a správě v hospodářské a měnové unii, která vznikla mimo legislativu EU jako mezivládní dohoda 25 členských států EU (kromě Spojeného království a České republiky). O tom, jak se rozhodne nová, 28. země EU — Chorvatsko —, se dosud neví. Je zajímavé, že Chorvatsko vyjadřovalo těsně před vstupem do EU zájem vstoupit rovnou i do eurozóny — vzhledem k vysoké euroizaci ekonomiky. To však podle evropských postupů není možné. Pro účastnické země platí, že bez podpisu a ratifikace Fiskálního paktu není možné získat finanční pomoc ze záchranného mechanismu ESM.

→ Box č. 1 » Zahajování nápravného postupu

Nápravný postup zahájí Rada svým rozhodnutím o existenci nadměrného schodku na návrh Komise. V budoucnosti bude možné, aby zahájila nápravný postup při nadměrném schodku rozhodnutím o existenci nadměrného dluhu, který nebyl náležitým tempem snižován. Zahájit postup při nadměrném schodku (Excessive Deficit Procedure, krátce EDP) nejen na základě překročení kritéria pro schodek umožňovala i předchozí pravidla, ale nebylo to zvykem. Jelikož vysoký dluh je pro vládu větší problém, protože zvyšuje náklady na dluhovou službu, nabádají nová pravidla k použití obou kritérií při zvažování zahajování a ukončování postupu při nadměrném schodku. Základem zůstává čl. 126 SFEU, který definuje postup a jednotlivé kroky. Pokud se zjistí, že členský stát dosáhl, nebo plánuje nadměrný schodek, nebo překročil referenční hodnotu pro dluh, zpracuje Komise podle čl. 126(3) SFEU zprávu, v níž dojde k závěru, zda jsou jedno, druhé, nebo obě kritéria porušena. Komise může také předložit své stanovisko podle čl. 126(5) SFEU členskému státu, pokud se domnívá, že v členském státě existuje riziko vzniku nadměrného schodku. V takovém případě o tom informuje Radu.

Na základě kritéria schodku: Za nadměrný schodek se považuje překročení hodnoty 3 % HDP, ať už skutečné, nebo plánované členským státem. Existují dvě výjimky — ve Smlouvě o fungování EU v čl. 126(2) je uvedeno, že Komise sleduje vývoj rozpočtové situace v členských státech a zkoumá kritérium schodku a kritérium dluhu v poměrových ukazatelích (v % HDP) a zajímá se o to, že nepřesáhly nebo nepřesáhly hodnoty stanovené pro nadměrnost, ledaže by nastaly následující dvě situace, při nichž Komise nenavrhne spuštění nápravného postupu pro porušení kritéria schodku: 1) pokud schodek podstatně a nepřetržitě klesal a dosáhl úrovně v blízkosti referenční hodnoty (zvykově do 3,5 % HDP), nebo 2) pokud schodek překročil referenční hodnotu pouze výjimečně a dočasně (Komise ve své poslední prognóze nepředpokládá, že by schodek dotčeného státu ve dvou následujících letech dosáhl nebo překročil 3 % HDP) a zůstává v blízkosti referenční hodnoty pro nadměrnost, tedy do 3,5 % HDP.

Zohlednění relevantních faktorů: Když Komise zvažuje, že Radě navrhne zahájit nápravný postup u státu, který má veřejný dluh pod 60 % HDP, zohlední relevantní faktory — například mezinárodní solidaritu nebo čistý dopad systémové penzijní reformy, která zavedla druhý fondový pilíř. Od skutečného nebo plánovaného schodku se pak např. odečtou čisté náklady na tuto reformu, za předpokladu, že zvýšila dlouhodobou udržitelnost penzijního systému. Když má stát veřejný dluh nad 60 % HDP, zohlední se relevantní faktory jen v případě, že schodek je zároveň v blízkosti referenční hodnoty (do 3,5 % HDP) a dočasný.

Na základě kritéria dluhu: Pokud Komise zvažuje, že připraví Radě návrh na zahájení postupu při nadměrném schodku na základě porušení kritéria dluhu, považuje za nadměrnost veřejný dluh nad 60 % HDP. Pro navržení zahájení postupu při nadměrném schodku ale nestačí pouze nadměrnost, stát musí zároveň vykázat nedostačité tempo jeho snižování. Six-pack zavádí přechodné období 3 let od ukončení situace nadměrného schodku, v němž se počítá dostatečná míra snižování dluhu prostřednictvím zlepšování strukturálního rozpočtového salda (nominálního salda očištěného o cyklické vlivy a jednorázová opatření), které vede ke snižování dluhu. Po uplynutí tříletého přechodného období se bude za dostačující považovat průměrné roční snížení převisu dluhu nad referenční hodnotou o jednu dvacetinu za tříleté období.

Zohlednění relevantních faktorů: Pokud se zahajuje nápravný postup na základě dluhu, zohlední se relevantní faktory vždy, kromě nákladů na systémovou penzijní reformu, které se neodečítají, i když jde o soukromý fondový pilíř, který zvýší dlouhodobou fiskální udržitelnost, aniž by ohrozil střednědobou rozpočtovou pozici státu.

V letech 2010 až 2013 proběhla rozsáhlá reforma pravidel pro mnohostranný hospodářský dohled a koordinaci hospodářských politik v EU. Nová pravidla jsou přísnější, důslednější a propracovanější, zejména pro státy eurozóny. Zároveň jsou složitější. Kladou vyšší nároky na informační a implementační povinnosti členských států a následný dohled evropských institucí.

Box č. 2 » Příklad Malty — nápravný postup podle nových pravidel**Malta je v postupu při nadměrném schodku (EDP) od června 2013.**

Závazek v rámci EDP: napravit nadměrný schodek trvalým a udržitelným způsobem do roku 2014 včetně; zajistit plnění nominálního rozpočtového cíle ve výši 3,4 % HDP v roce 2013 a 2,7 % HDP v roce 2014; zlepšit strukturální schodek o 0,7 p. b. HDP v obou letech a přijmout účinná nápravná opatření do 1. října 2013. Po nápravě nadměrného schodku pokračovat směrem ke střednědobému rozpočtovému cíli vyrovnaných rozpočtů.

Fáze EDP: Rada rozhodla o existenci nadměrného schodku na Maltě 21. června 2013 na základě jarních fiskálních notifikací jak pro nesplnění (a) kritéria schodku, tak (b) kritéria dluhu. Podle notifikací dosáhla země v roce 2012 schodku ve výši 3,3 % HDP a dluhu 72,1 % HDP, který se nesnižoval dostatečným tempem.

Ad (a): Překročení schodku bylo sice v blízkosti referenční hodnoty, ale převis nad referenční hodnotou nemohl být kvalifikován jako mimořádný v duchu SFEU a Paktu stability a růstu, protože nebyl následkem vážného hospodářského poklesu. Nemohl být považován ani za dočasný, protože podle jarní prognózy Komise z roku 2012 měl schodek v následujících letech překročit referenční hodnotu — v roce 2013 dosáhnout hodnoty 3,7 % HDP a v roce 2014 hodnoty 3,6 % HDP. Relevantní faktory by mohly být pro Maltu jako pro zemi s dluhem překračujícím 60 % HDP zohledněny v krocích vedoucích k zahájení postupu při nadměrném schodku, pokud by bylo řízení zahajováno na základě porušení kritéria schodku, jen kdyby schodek zůstal v blízkosti referenční hodnoty 3 % HDP a jeho převis byl dočasný, což nebyl případ Malty.

Ad (b): Dluh se měl podle jarní prognózy Komise z roku 2013 v roce 2014 dále zvýšit na 74,9 % HDP. Po ukončení situace nadměrného schodku v roce 2011 ukončila Rada svým rozhodnutím EDP v prosinci 2012. Maltě začalo běžet podle nových pravidel rozpočtového dohledu tříleté přechodné období pro hodnocení souladu vývoje dluhu s dluhovým kritériem od roku 2012, ale strukturální schodek zaznamenal zhoršení místo požadovaného zlepšení. I kdyby byly zohledněny relevantní faktory a byl by zohledněn dopad poskytnutí finančního příspěvku do záchranných evropských mechanismů na dluh během období 2011 až 2014 ve výši 3,9 % HDP a na schodek v roce 2012 ve výši 0,1 % HDP, strukturální úsilí pro rok 2012, které bylo požadováno od Malty, aby splnila dluhové kritérium, bylo vyšší než skutečné.

Stav plnění: Malta je zatím jedinou zemí, s níž byl zahájen postup při nadměrném schodku podle nových fiskálních pravidel, tedy podle reformovaného Paktu stability a růstu účinného od prosince 2011 a two-packu účinného od června 2013 pro země eurozóny. Podle nových pravidel země předložila v říjnu 2013 jako země eurozóny v rámci preventivního dohledu Návrh rozpočtového plánu na rok 2014 a podle pravidel nápravného rozpočtového dohledu Zprávu o účinných opatřeních a Program hospodářského partnerství. Pak bude v pravidelných intervalech předkládat nově zavedenou Zprávu o rozpočtové situaci, fiskálních rizicích a přijatých opatřeních. V předložených dokumentech se zavázala snížit v roce 2013 nominální rozpočtový schodek na 2,7 % HDP a v roce 2014 na 2,1 % HDP tak, aby ukončila situaci nadměrného schodku podle doporučení Rady z června 2013 a aby ve středním období směřovala k vyrovnanému rozpočtu. V Programu hospodářského partnerství se vláda zavázala přijmout reformy vedoucí k vyšším investicím a podpoře hospodářského růstu na jedné straně a na straně druhé k udržitelnému vývoji rozpočtových příjmů a výdajů.

Komentář: Jak dopadne podzimní hodnocení pokroku Malty v plnění rozpočtových doporučení, je nejasné. Komise ve svých doporučeních a při hodnocení účinnosti přijatých opatření vychází ze svých hospodářských prognóz. Podzimní prognóza Komise, která byla zveřejněna 5. listopadu 2013, u Malty předjímá, že v roce 2013 dosáhne schodku ve výši 3,4 % HDP, v roce 2014 stejné hodnoty a v roce 2015 slabého zvýšení na 3,5 % HDP. Malta se nachází v postupu při nadměrném schodku již potřetí za dobu svého členství v Unii — pobývala v něm už od července 2004 do června 2007 a od července 2009 do prosince 2012. V prosinci 2012 Rada svým rozhodnutím ukončila postup při nadměrném schodku s ohledem na snížení nadměrnosti schodku v roce 2011 a následné potvrzení jeho udržitelnosti podzimní prognózou Komise z roku 2012. V roce 2012 se ale projevila politická nestabilita, která oslabil domácí poptávku s dopadem na zhoršení salda veřejných rozpočtů. Nyní se hospodářská situace zlepšuje, vláda očekává v roce 2013 reálný růst HDP ve výši 1,2 %, který by se měl v roce 2014 zrychlit na 1,7 %. Míra nezaměstnanosti je poměrně nízká (kolem 6 %). Vláda chce splnit svůj nominální rozpočtový cíl — v roce 2013 schodek 2,7 % HDP a v roce 2014 schodek 2,1 % HDP. Veřejný dluh by se měl stabilizovat v roce 2013 na hodnotě 73,2 % HDP. Hodnota strukturálního salda by měla být v roce 2013 2,5 % HDP a o rok později 2,0 % HDP.

- ➔ nadměrnost ve výši 60 % HDP a zároveň s nízkým rizikem pro dlouhodobou udržitelnost veřejných financí je povolen strukturální schodek do 1 % HDP. To znamená, že pro účastnické země Fiskální pakt přitvrzuje pravidla Paktu stability a růstu, kde se nepožaduje každoročně, aby měl stát vyrovnané rozpočty, a kde je volnější limit pro všechny země eurozóny v podobě strukturálního schodku ve výši 1 % HDP. Od účastnických států Fiskální pakt také vyžaduje každoroční zlepšování strukturálního salda alespoň o 0,5 % HDP, pokud nemají vyrovnanou nebo přebytkovou bilanci. Další povinností plynoucí z Fiskálního paktu je zavedení automatického nápravného mechanismu na ústavní úrovni.

Na Českou republiku se tato přísnější pravidla nevztahují. Česká republika je v současnosti hodnocena evropskými institucemi jako země se středním rizikem dlouhodobé udržitelnosti (i když nemá nadměrný dluh), a proto lze předpokládat, že by od ní bylo vyžadováno, aby dodržovala na nejvýše 0,5 % HDP pro hodnotu strukturálního schodku. Nové pravidlo by tak mohlo působit ve směru tlaku na omezitější fiskální politiku, protože v posledních letech Česká republika dosahovala vyšších hodnot strukturálního salda a někdy jej ani náležitým tempem nesnižovala. Letošní podzimní prognóza Komise ale očekává zhoršování strukturálního salda v České republice. To by mohlo být důvodem pro vrácení konvergenčního programu k přepracování. Zatím na to Rada České republiky jen upozornila.

2.3 Two-pack

30. května 2013 vstoupil v účinnost tzv. two-pack, dvě nařízení, která navazují na reformovaný Pakt stability a růstu a zavádějí pro eurozónu důslednější dohled. První nařízení prohlubuje rozpočtový dohled požadavky na předkládání řady dalších informací, které posuzuje přímo Komise a vydává k nim svá stanoviska a doporučení. Druhé nařízení definuje postup pro státy, které jsou finančně nestabilní, případně pro ty, které čerpají pomoc

z evropských záchranných mechanismů. Zatímco six-pack stanovuje základní pravidla pro všechny státy EU a některá specifika pro eurozónu, two-pack se týká pouze eurozóny a obecně přitvrzuje pravidla pro preventivní a nápravný dohled.

Zásadní novinkou v preventivní části dohledu je povinnost členských států předkládat každoročně do 15. října k posouzení Komisi a Euroskupině návrhy rozpočtových plánů na další rok, zda jsou v souladu s Paktem stability a růstu a konkrétními doporučeními, která Rada jednotlivým členským státům vydala v červenci v rámci Evropského semestru. Pokud Komise zjistí vážný nesoulad, vrátí návrh rozpočtového plánu dotčenému státu k přepracování. Teprve poté je státy mají předložit ke schválení národním parlamentům. Na státy eurozóny, nacházející se v postupu při nadměrném schodku, se nově vztahuje zesílený dohled včetně řady dalších informačních povinností. Komise celkově posílila svou pozici v rozpočtovém dohledu.

Zásadní novinkou pro nápravný rozpočtový dohled je zvýšení informačních povinností států eurozóny, které jsou v nápravném dohledu. Zatímco dříve předkládaly na základě doporučení Rady ve stanovené lhůtě zprávu o přijatých účinných opatřeních, nyní budou vždy při zahájení postupu předkládat programy hospodářského partnerství s uvedením strukturálních reforem, které zajistí nápravu nadměrného schodku. Tyto programy budou předkládat v průběhu nápravného řízení rovněž při postupu do dalšího nápravného kroku. Též budou v pravidelných intervalech, pokud o tom rozhodne Komise, předkládat zprávy o rozpočtové situaci, fiskálních rizicích a účinných opatřeních (v případě předchozího doporučení Rady jednou za 6 měsíců, v případě předchozí výzvy Rady jednou za 3 měsíce). Komise bude sledovat, jak státy plní nápravná doporučení, aby se neodklonily od doporučení Rady. Když se bude domnívat, že hrozí riziko nesplnění doporučení Rady, bude státu dávat své autonomní doporučení. Jinak má Komise poměrně silnou pravomoc a může vyžadovat jakékoliv další informace, včetně komplexního nezávislého auditu vládních účtů všech subsektorů

zaměřeného na posouzení spolehlivosti, úplnosti a přesnosti.

3. Závěr

Dluhová krize eurozóny odstartovala rozsáhlou reformu fiskálního rámce EU. Ta zpřísnila – zejména pro země eurozóny – pravidla v oblasti mnohostranného hospodářského dohledu a koordinace hospodářských politik. Nová pravidla přinášejí státům větší informační povinnosti a vyšší stres v podobě kontrolních misí Komise na místě, pokud nebudou doporučení Rady plnit. Státům eurozóny navíc hrozí finanční sankce v případě nedodržení pravidel. Ztíží také život státům s vysokým dluhem, kterým přinášejí tvrdší zacházení. Větší důraz bude kladen na kvalitu národních rozpočtových rámců.

Změněné institucionální uspořádání znamená i změnu povinností a závazků, vyplývajících z vyšší odpovědnosti členů eurozóny za hladké fungování měnové unie a z vyšší vzájemné finanční solidarity. To je podstatné mimo jiné také pro země přistupující k eurozóně. Přínosem nového nastavení pravidel by měl být silnější tlak na dodržování obezřetné hospodářské, potažmo fiskální politiky.

Na druhé straně znamená rovněž faktické zvýšení nákladů případného vstupu země – například České republiky – do eurozóny, které je nutné mít na mysli při rozhodování o načasování termínu přistoupení. Vláda země, která se neúčastní eurozóny, se může o načasování vstupu rozhodnout. Když Komise letos podle článku 126(3) Smlouvy o fungování EU zpracovala zprávu, aby dala Radě doporučení, zda zahájit postup při nadměrném schodku, vyčíslila například kumulativní vliv příspěvku Malty do evropských záchranných mechanismů – na záchranu Řecka a do Evropského nástroje finanční stability (EFSF) a Evropského mechanismu stability (ESM) – na 3,9 % HDP zvyšujících dluh země v období 2011 až 2014 a 0,1 % HDP zvyšujících schodek v roce 2012. Největším nákladem, který lze s určitou mírou nepřesnosti kvantifikovat, je účast v ESM. Další závazky či vykazovací povinnosti závisí na řadě proměnných a jejich dopad nelze jednoznačně určit.

Ani velký nárůst množství pravidel omezujících rozpočtovou nekázeň, který snížil prostor pro hospodářské rozhodování vlád, nemusí být všelékem a nezabavuje vlády odpovědnosti za rozpočtové hospodaření. Navzdory tomu zpřísnění pravidel nemuselo být úplně marným počinem.

LITERATURA A PRAMENY

1. Dostálová, I.: *Six-pack, two-pack, fiskální úmluva: cesta k fiskální odpovědnosti, nebo k fiskální integritě?* Scientia et Societas, 2012, roč. VIII, č. 2, s. 42–55, ISSN 1801-7118
2. European Commission: *Report on Public finances in EMU 2013*. European Economy 4/2013
3. European Commission: *Six-pack? Two-pack? Fiscal compact? A short guide to the new EU fiscal governance*. 14 March 2012, <http://ec.europa.eu>
4. European Council: *Conclusions*. Brussels, 25 and 26 March 2010
5. European Council: *Conclusions*. Brussels, 27 and 28 June 2013
6. European Council: *Towards a Genuine Economic and Monetary Union*. Interim Report, Brussels, 12 October 2012
7. Eurostat: *Provision of deficit and debt data for 2012 – second notification*. Newsrelease, Euroindicators, 21 October 2013, <http://epp.eurostat.ec.europa.eu>
8. Nařízení Evropského parlamentu a Rady (EU) č. 1173/2011 ze dne 16. listopadu 2011 o účinném prosazování rozpočtového dohledu v eurozóně. Úřední věstník Evropské unie, Brusel, 23. 11. 2011
9. Nařízení Evropského parlamentu a Rady (EU) č. 1175/2011 ze dne 16. listopadu 2011, kterým se mění nařízení Rady (ES) č. 1466/97 o posílení dohledu nad stavy rozpočtů a nad hospodářskými politikami a o posílení koordinace hospodářských politik. Úřední věstník Evropské unie, Brusel, 23. 11. 2011 →

- 10. Nařízení Rady (EU) č. 1177/2011 ze dne 8. listopadu 2011, kterým se mění nařízení (ES) č. 1467/97 o urychlení a vyjasnění postupu při nadměrném schodku. Úřední věstník Evropské unie, Brusel, 23. 11. 2011
- 11. Nařízení Evropského parlamentu a Rady (EU) č. 472/2013 ze dne 21. května 2013 o posílení hospodářského a rozpočtového dohledu nad členskými státy eurozóny, jejichž finanční stabilita je postižena či ohrožena závažnými obtížemi. Úřední věstník Evropské unie, Brusel, 27. 5. 2013
- 12. Nařízení Evropského parlamentu a Rady (EU) č. 473/2013 ze dne 21. května 2013 o společných ustanoveních týkajících se sledování a posuzování návrhů rozpočtových plánů a zajišťování nápravy nadměrného schodku členských států v eurozóně. Úřední věstník Evropské unie, Brusel, 27. 5. 2013
- 13. Smlouva o stabilitě, koordinaci a správě v hospodářské a měnové unii. Brusel, 2. 3. 2012
- 14. Van Rompuy, H.: *Friends of Europe's tenth annual high-level roundtable: "The State of Europe: tough choices for a troubled Europe"*. Přednáška předsedy Evropské rady, Brusel, 2. 10. 2013

KLÍČOVÁ SLOVA

mnohostranný hospodářský dohled, koordinace hospodářských politik, fiskální pravidla, eurozóna, Evropská unie

ABSTRACT

In the years 2010–2013 there was conducted an extensive reform of the rules for the multilateral economic surveillance and coordination of economic policies. The new rules are stricter, more consistent and more sophisticated, especially for the euro area countries. On the other hand, they are also more complex and not much understandable to the EU citizens, sometimes even to the experts. New rules put bigger demands on information and implementation obligations of the Member States and the subsequent supervision of the European institutions. The motto of the adopted Six-pack, Two-pack and Fiscal Compact is clear: "Prevention is better than cure – it is easier to fix a bad plan than to correct the consequences of corrective measures. It is similar with the timely correction." However, the results will depend on the will of the decision-makers to respect the rules and behave properly.

KEYWORDS

multilateral economic surveillance, coordination of economic policies, fiscal rules, euro area, European Union

JEL CLASSIFICATION

E61, E62, F02, F15, H61, H62, H63

Nezaměstnanost ve světě a opatření EU k omezení nezaměstnanosti mladých osob

► Dr. Jana Sereghyová, DrSc. » externí spolupracovnice Institutu evropské integrace, NEWTON College, a. s.

- * Analýza stěžejních trendů ovlivňujících vývoj nezaměstnanosti ve světě nedávno předložená Mezinárodní organizací práce svědčí o tom, že s podstatným zlepšením současné situace nelze počítat ani v krátkodobém, ani ve střednědobém horizontu. Je zde doloženo, že v prvních dvou letech po dramatickém navýšení nezaměstnanosti, jež nastalo po vypuknutí nedávné ekonomické krize, počty nezaměstnaných sice mírně klesaly, avšak již v roce 2012 začaly znovu narůstat (v roce 2012 o 42,2 milionu osob, letos možná o 5,1 milionu osob a v roce 2014 o další 3 miliony). V tomto roce nezaměstnanost ve světě patrně překročí dvěstěmilionovou hranici a bude tak podstatně vyšší než v minulosti (nejnovější prognózy očekávají, že v té době dosáhne zhruba 203 milionů osob).

Čtvrtina navýšení nezaměstnanosti, jež nastalo v roce 2012, připadala na hospodářsky vyspělé státy, zejména na Evropskou unii, zbytek na ostatní regiony světové ekonomiky. V těch bylo zaznamenáno relativně nejslabší navýšení nezaměstnanosti ve východní a jižní Asii a v subsaharské Africe, na relativně nejvyšší úrovni se udržovala na Středním východě a v severní Africe.

Dnes je ve světě o 28 milionů (evidovaných) nezaměstnaných více, než bylo v roce 2007 před vypuknutím ekonomické krize. K tomuto počtu je však třeba přičíst 35 milionů osob, které odešly z trhu práce, neboť neviděly šanci, že by mohly najít zaměstnání. V současné době tak dosáhlo man-

ko v nabídce pracovních příležitostí zhruba 63 milionů osob. Na jedné straně relativně vysoká tempa růstu populace naší planety, která v průběhu nadcházejícího desetiletí patrně povedou k navýšení počtu uchazečů o zaměstnání zhruba o 80 milionů osob, na druhé straně snížení temp růstu většiny vyspělých tržních ekonomik, které zde bude zřejmě podvazovat tvorbu nových pracovních příležitostí, nasvědčuje tomu, že místo omezení tohoto manka by mohlo dojít k jeho dalšímu navýšení. Tomu nasvědčují především predikce vývoje situace na trzích práce členských států EU, kde se sice začíná rýsovat poněkud výraznější oživení hospodářské aktivity, zároveň však dochází k dalšímu zvyšování míry nezaměstnanosti. Letos patrně dosáhne míra nezaměstnanosti v měřítku celé Unie zhruba 12 %.

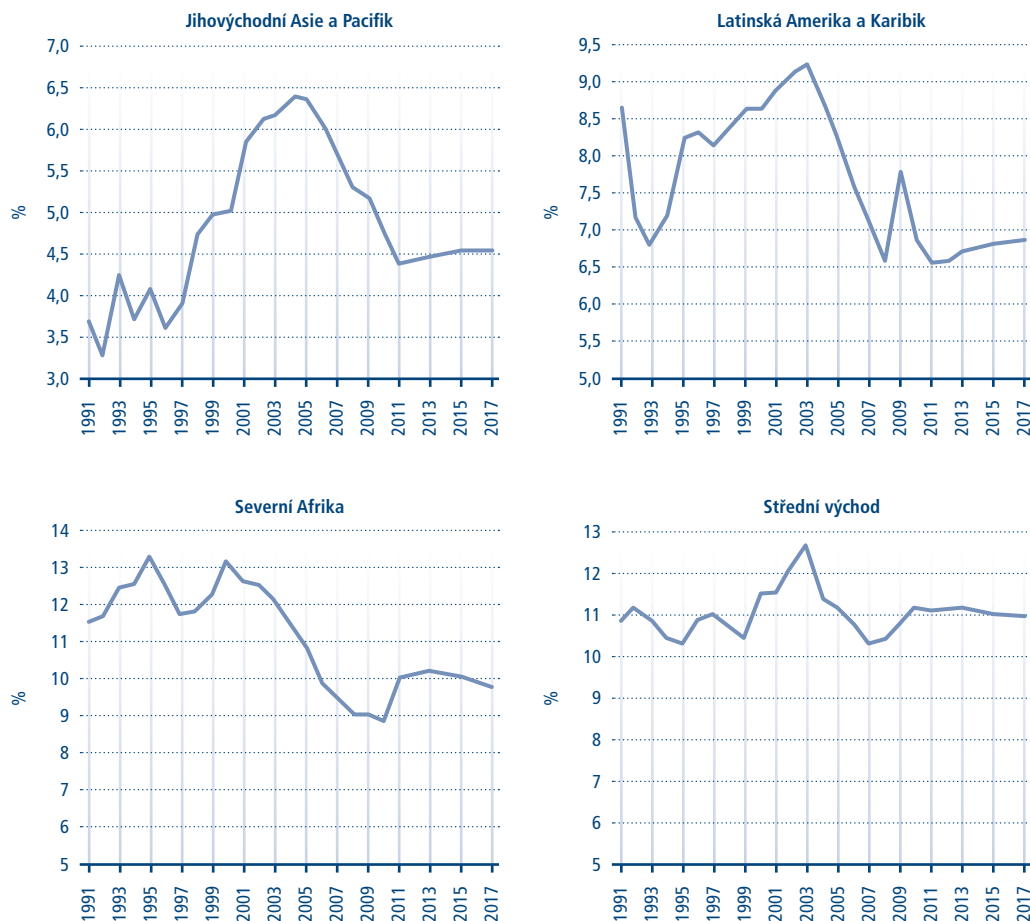
Zpomalení růstu pracovních příležitostí se však rýsuje též v zámořských vyspělých tržních ekonomikách, a to nejen v Japonsku a Austrálii, nýbrž intermitentně též v USA.

V Evropské unii došlo v poslední době též k dramatickému zvětšení rozdílů v míře nezaměstnanosti zaznamenané v jednotlivých členských státech.

Analytici zdůraznili, že tento vývoj nelze připisovat pouze přechodnému zhoršení konjunkturní situace v nejvíce postižených státech, nýbrž že je projevem toho, že globální krize zaměstnanosti vstoupila do nové fáze, která odráží též strukturální změny, jakož i změny v charakteru nezaměstna-

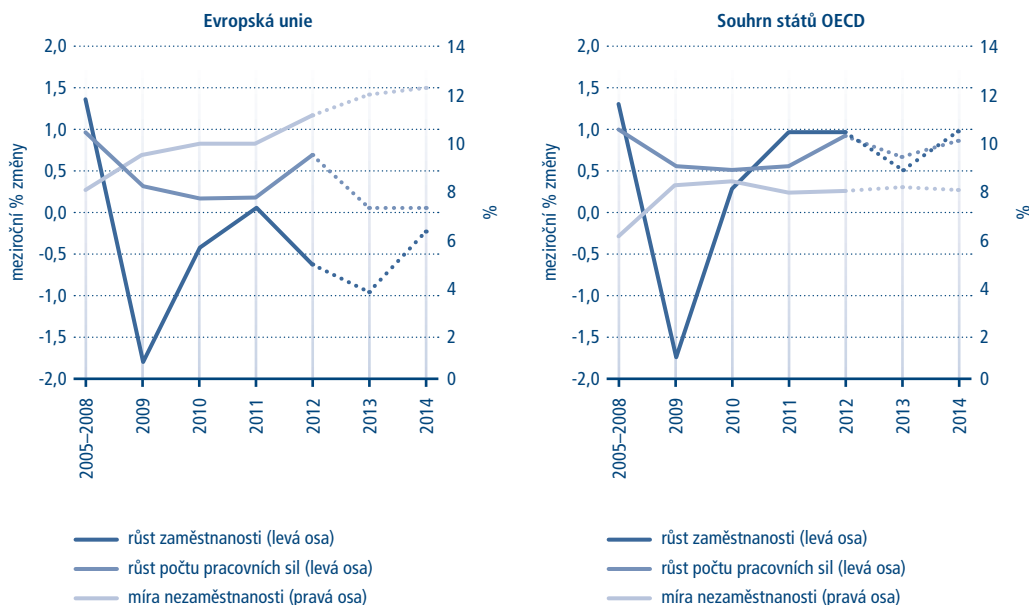
→ **Graf č. 1 » Vývoj míry nezaměstnanosti ve vybraných regionech rozvojového světa (v %)**

nosti. Poukázali též na radikální zvýšení počtu dlouhodobě nezaměstnaných, což reprezentuje nejen závažný sociální fenomén, nýbrž nese s sebou též riziko, že tyto osoby ztratí vazbu na trh práce, což jim může zabránit se na něj vrátit i v případě, zlepšili-li se podmínky. Prokázali též, že i pro ty osoby, které mají zaměstnání, se stala možnost jeho udržení stále více nejistou. Výskyt dílčích pracovních úvazků a krátkodobého pracovního nasazení se v poslední době výrazně zvýšil ve dvou třetinách hospodářsky vyspělých států. A na pra-

covníky operující v šedé ekonomice dnes připadá více než 40 % celkového počtu pracovních sil jak v hospodářsky vyspělých státech, tak v rozvojových zemích. Zhoršení pracovních podmínek a hrozba navýšení míry nezaměstnanosti vyústily v sociální neklid nejen v rozvojových zemích, nýbrž i v některých vyspělých tržních ekonomikách. Potvrdilo se tak, že vysoká míra nezaměstnanosti a nesnáze s tlumením jejího růstu se staly jedním z nejzávažnějších sociálně-ekonomických problémů naší doby.

Graf č. 2 » Vývoj situace na trhu práce v Evropské unii a v souhrnu států OECD

Dnes je ve světě o 28 milionů (evidovaných) nezaměstnaných více, než bylo v roce 2007 před vypuknutím ekonomické krize. K tomuto počtu je však třeba přičíst 35 milionů osob, které odešly z trhu práce, neboť neviděly šanci, že by mohly najít zaměstnání. V současné době tak dosáhlo manko v nabídce pracovních příležitostí zhruba 63 milionů osob.

Prognostici očekávají, že perspektivně budou podněty pro zlepšení situace na světovém trhu práce vycházet hlavně z rozvojových zemí. Zdůraznili však, že půjde o silně diferencovaný proces, jenž zabezpečí některým z těchto zemí silnou prosperitu, jiné však ponechá na pospas důsledkům akutního nedostatku pracovních příležitostí. A i v době prosperujících rozvojových zemích dochází dnes k přibrzdění tohoto procesu buď proto, že došlo ke zpomalení přesunu pracovníků ze zemědělství do oborů, kde lze dosáhnout vyšší produktiv-

ty práce, či proto, že v dané zemi narůstá poptávka po dobře kvalifikovaných pracovnících podstatně rychleji, než je možné ji zde saturovat. Leckde tak přetrvává nesoulad mezi strukturou poptávky po pracovních silách a kvalifikací disponibilních pracovníků, jenž ztěžuje omezení nezaměstnanosti mnohdy i tam, kde existují pro to příznivé předpoklady.

Proměňám podmínky na trzích práce rozvojových zemí věnovali analytici zvýšenou pozornost. Poukázali na závažnost toho, že prozatím je rozho-

→ dující část zdejší hospodářské aktivity zabezpečována nejchudší vrstvou obyvatelstva (870 milionů rodin musí vystačit s 2 USD denně, 400 milionů z nich žije v akutní nouzi a příjmy dalších 660 milionů osob se pohybují na úrovni existenčního minima). Poukázali na zvýšenou citlivost této skupiny pracujících vůči sebemenšímu zhoršení podmínek v jejich vnějším prostředí i vůči tlakům uplatňovaným vůči nim jejich zaměstnavateli. Zlepšení osudu této skupiny pracujících očekávají prognostici teprve v dlouhodobém horizontu.

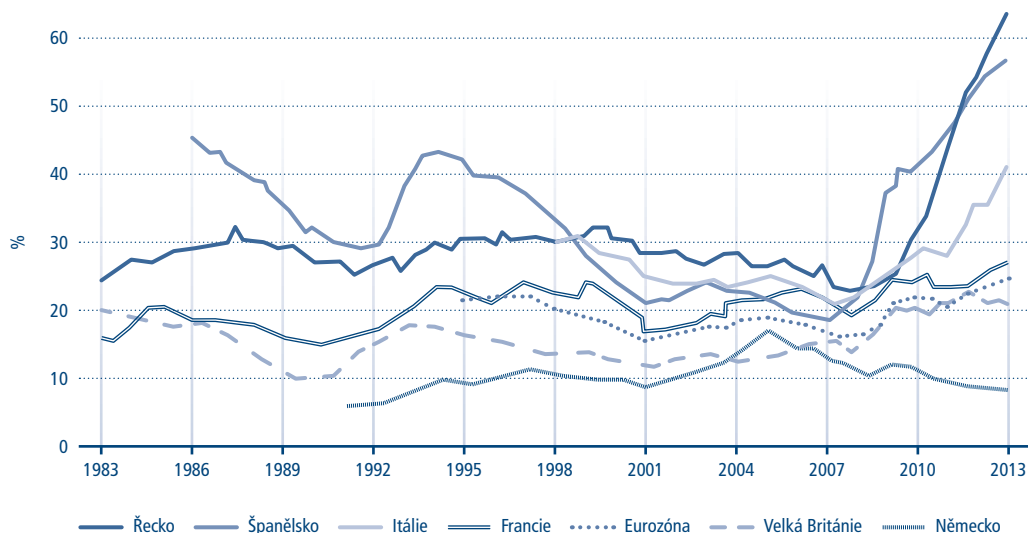
Za jednu z nejdůležitějších změn, kterou lze dnes pozorovat na globálním trhu práce, považují prognostici přesuny v těžišti hospodářské aktivity nově industrializovaných zemí (z převážně proexportního zaměření na poněkud výraznější krytí jejich domácí spotřeby), jakož i diverzifikaci jejich výrobních struktur a kvalifikace zdejších pracovníků. Poukázali v této souvislosti na dramatické posílení střední třídy, které lze pozorovat ve většině velkých asijských rozvojových zemí i v některých latinskoamerických státech, jež se patrně projevují již koncem běžného pětiletí v navýšení podílu relativně dobře kvalifikovaných pracovníků na polovinu celkového počtu pracovníků, jimiž dispo-

nuje souhrn rozvojových zemí. Je to značně optimistická hypotéza, jejíž platnost bude třeba průběžně prověřovat. Pomohla však vytyčit rámcové podmínky, v nichž se bude globální trh práce vyvíjet ve střednědobém horizontu.

Nezaměstnanost mladých osob

Nejsilnější byly a dosud jsou dopady krize zaměstnanosti na mladé osoby. Analýza předložená Mezinárodní organizací práce svědčí o tom, že v celosvětovém měřítku dnes dosahuje počet osob ve věku 15–24 let, které hledají zaměstnání, nejsou však s to je nalézt, zhruba 75 milionů. Ve členských státech OECD připadá 25 milionů osob v této věkové kategorii na mladé osoby, které se neucházejí o zaměstnání, ani nestudují, ani neprodávají profesní trénink. Světová banka odhaduje, že v rozvojových zemích je toto charakteristické pro zhruba 265 milionů mladých osob. Počet mladých osob, které nejsou zastoupeny na trhu práce, tak dosáhl v současné době téměř 290 milionů. To znamená, že dnes nepracuje zhruba čtvrtina mladé populace naší planety. V akademických kruzích bývá považována za ztracenou generaci, neboť její

Graf č. 3 » Vývoj míry nezaměstnanosti mladých osob v EU (v %)

příslušníci nenabyli, anebo pozbyli kvalifikaci a neosvojili si ani pracovní návyky, ani pracovní kázeň. Po určité době, kdy setrvávají v nečinnosti, tak ztrácejí způsobilost pracovat.

S decelerací temp ekonomického růstu, k níž došlo v letech 2011–2012 ve světě, se zvýšila nezaměstnanost mladých osob ve většině vyspělých tržních ekonomik. V Evropské unii však byl tento posun zvláště výrazný. To bývá připisováno jednak skutečnosti, že Unie se v té době nanovo propadla do recese, jednak i vyhocení finančních a sociálně-ekonomických problémů, ke kterému došlo v té době v některých jihoevropských státech. Průměrná míra nezaměstnanosti mladých osob zde dnes převyšuje 23 %. Její měřítka se v jednotlivých členských státech často mění, a to jen málokdy k lepšímu. Tak např. v Irsku a v Litvě v té době míra nezaměstnanosti mladých osob mírně klesla, v Itálii a Portugalsku však narůstala i nadále relativně vysokými tempy (dosáhla v té době 38 %). Nezaměstnanost mladých osob ve Španělsku dosáhla již počátkem roku 2012 56 %, což bylo považováno za nejvyšší možný limit, avšak již v polovině roku 2013 přesahovala míra nezaměstnanosti mladých osob v Řecku 60 % a tento trend zde dosud trvá.

Nedávno provedená šetření svědčí o tom, že mladé osoby v Evropské unii bývají ve svém pracovním životě v mnohých směrech znevýhodněny. Míra jejich nezaměstnanosti bývá podstatně vyšší než v případě nezaměstnanosti dospělých (ta dosáhla koncem roku 2012 9,3 %, zatímco nezaměstnanost mladých osob zde dosáhla v té době více než 23 %). Jejich šance, že naleznou práci, bývá podstatně slabší než v případě dospělých a jejich riziko, že ztratí zaměstnání, bývá podstatně větší. Jejich pracovní nasazení bývá často jen přechodné a ve většině případů bývá nestabilní a často též riskantní. Mladé osoby, které předčasně opustí školu či školení, jsou považovány za rizikovou skupinu pracovníků, která velmi těžko nachází zaměstnání. Kromě toho zde narůstají v poslední době rozdíly mezi strukturou poptávky po mladých pracovníích silách a jejich způsobilostí nabídnout požadované

služby. Nepřekvapuje tudíž, že nezávisle na vysoké míře nezaměstnanosti mladých osob v EU zde přetrvávají i nadále více než 2 miliony neobsazených pracovních míst.

Skutečnost, že v Evropské unii dnes žije 7,5 milionu mladých osob, které nepracují ani se nevzdělávají, považuje většina analytiků za závažnou národohospodářskou ztrátu. Poukazují na to, že jednotlivé státy tak přicházejí nejen o výrobní kapacitu svých mladých osob, nýbrž i o přínosy, které by jim mohla zabezpečit jejich dobrá kvalifikace či jejich invence či nadání, anebo jiné jejich specifické schopnosti. Přichází tedy o výsledky aktivit, které by mohly země jejich sídla významnou měrou obohatit, pakliže by se podařilo je uplatnit. Propočty svědčí o tom, že nenaplněním těchto potenciálních možností vznikají v Evropské unii národohospodářské ztráty odpovídající téměř 1,2 % jejího HDP, což reprezentuje kolektivní ztrátu souhrnu členských států dosahující zhruba 153 miliard eur ročně. Jde sice jen o pomyslné hodnoty, skýtají však silné argumenty ve prospěch převedení těchto potenciálních přínosů do reality.

Nejen národohospodáři, nýbrž i ekonomové a akademici se shodují v názoru, že zachování velice vysoké míry nezaměstnanosti mladých osob dnes přetrvávající v mnohých členských státech EU by zpomalilo vyzrávání technologických i jiných profesních zdatností zdejší mladé populace. Podvazovalo by zlepšování jejich kvalifikace, což by nepříznivě ovlivnilo nejen jejich kariéru, nýbrž i vývoj konkurenceschopnosti podnikové sféry členských států a současně s tím i ekonomické perspektivy Unie. Představitelé jejich členských států proto rozhodli již na summitech EU konajících se v roce 2012, že na půdě Unie bude vyvinut a ve členských státech urychleně uplatňován celý soubor opatření napomáhajících omezení nezaměstnanosti mladých osob (YEI – Iniciativa na podporu omezení nezaměstnanosti mladých osob). Na podporu urychlené realizace tohoto záměru již byly vyčleněny z rozpočtu Evropské unie 3 miliardy eur jmenovitě určené na financování tohoto projektu a další 3 miliardy eur budou čerpány →

- v podobě alokací plynoucích do jednotlivých členských států z Evropského sociálního fondu. K financování tohoto projektu však přispěje též Evropská investiční banka svými úvěry a svými aktivitami rozvíjenými v rámci programů nazývaných „Pracovní příležitosti pro mladé“ a „Investice

lání či ztratí zaměstnání, jí bude nabídnuta jiná – a to kvalitní – pracovní příležitost, anebo kvalitní učební místo či příležitost pro účast na kvalitním tréninku, anebo možnost pokračovat ve vzdělávání. Bylo tudíž předvídáno, že v Řecku, Irsku, Itálii, Litvě, Lotyšsku, Portugalsku a na Slovensku i ve

Nezaměstnanost mladých osob ve Španělsku dosáhla již počátkem roku 2012 56 %, což bylo považováno za nejvyšší možný limit, avšak již v polovině roku 2013 přesahovala míra nezaměstnanosti mladých osob v Řecku 60 %.

do odborných zdatností“. Podstatnou část nákladů spojených s realizací tohoto projektu však bude třeba pokrýt z veřejných rozpočtů jednotlivých členských států a to si vyžádá vynaložení nemalých částek, neboť většina předvídaných opatření je nejen organizačně, nýbrž i investičně poměrně náročná.

Předběžné propočty svědčí o tom, že v měřítku celé eurozóny dosáhnou tyto náklady zhruba 21 miliard eur ročně. Jde o částky, které budou zejména pro rozpočty silně zadlužených členských států představovat značnou zátěž. Vlády těchto států však vycházejí též z povědomí toho, že zachování současné extrémně vysoké nezaměstnanosti mladých osob by bylo ještě dražší. Vedlo by totiž nejen k prolongaci omezeného využití zdejších výrobních kapacit, nýbrž i k navýšení zde vyplácených podpor, jakož i k posílení rizika dalšího zbytnění nezaměstnanosti mladých osob v budoucnu a možná i k posílení chudoby v jejich řadách. Uplatnění nápravných opatření se tudíž stalo mimořádně naléhavým. Bylo tudíž rozhodnuto vynaložit většinu prostředků předurčených na rozběhnutí tohoto projektu již v následujících dvou letech.

Největší pozornost si zatím získalo rozhodnutí, že v těch členských státech, kde míra nezaměstnanosti mladých osob převyšuje 25 %, bude neprodleně vytvořena tzv. „Garance pro mladé“, která každé osobě ve věku 15–25 let poskytne záruku, že do čtyř měsíců od doby, kdy ukončí základní vzdě-

Španělsku bude tento program plně zprovozněn již od ledna 2014. Zároveň byly zahájeny práce na vypracování plánu realizace této i dalších iniciativ cílených na omezení nezaměstnanosti mladých osob též v ostatních členských státech.

Ukázalo se, že prozatím existují nemalé rozdíly v připravenosti jednotlivých zemí na uplatnění těchto podpůrných opatření. Leckde bude účinná realizace uvedených záměrů podmíněna dobudováním sítě veřejných zprostředkovatelů práce, jinde to vyžaduje urychlenou realizaci strukturálních změn, včetně založení sítě kvalitního odborného či učňovského školství, anebo navýšení jejich kapacity. V některých členských státech to vyžaduje urychlené dovršení pracovněprávních reforem, které by usnadnily přechod mladých osob ze škol do praktického života a zlepšily podmínky jejich uplatnění. Leckde bude úspěch uvedených opatření závislý na schopnostech zdejších expertů závčas postihnout změny ve struktuře poptávky po mladých pracovnících i na způsobilosti zdejších podniků na tyto změny vhodně reagovat.

Z podnětu Evropské komise již byly vytvořeny akční týmy, ve kterých jsou zastoupeni experti se značnými zkušenostmi s realizací uvedených opatření. Byly podniknuty též první kroky ve směru vytvoření organizačních útvarů způsobilých pomoci členským státům při zabezpečování těchto opatření. Postačí připomenout v této souvislosti založení Evropské učňovské aliance, která si klade za cíl přispět ke zkvalitnění zdejšího učňovského

školství i k realizaci jeho reformy, jakož i k posílení obliby této formy učení.

Zvýšený důraz bude kladen na posílení mobility mladých osob. Program nazývaný „EURES Portal“ bude mladé průběžně informovat o 1,4 milionu volných zahraničních pracovních příležitostí a bude jim zabezpečovat kontakty se 31 000 zahraničními zájemci o nábor nadaných mladých pracovníků. V rámci programu „Moje první EURES zaměstnání“ budou moci získat nejen přehled o existenci volných zahraničních pracovních příležitostí, nýbrž i podporu (organizační i finanční) v jejich úsilí o získání některých z těchto míst. Očekává se, že v rámci tohoto projektu bude možné zabezpečit pro mladé osoby každoročně zhruba 5000 zahraničních pracovních příležitostí. Roz-

počet tohoto projektu se bude pohybovat okolo 12 milionů eur ročně. Z rozpočtu Komise bude financována i řada dalších projektů cílených na zvýšení mobility mladých osob.

Je předvídáno též rozvinutí dalších iniciativ, například takových, které zlepší přístup mladých osob k vyššímu vzdělání či přístup mladých podnikatelů k úvěrům. Bude uplatněn celý balík opatření, jenž zlepší šance zdejších mladých pracovníků na trhu práce. Půjde o ohromný nápor na řešení aktuálních problémů mladých osob, na které bude vynaloženo více prostředků než dosud. Je však třeba pamatovat na to, že úspěch tohoto úsilí je závislý též na rychlosti, s níž se podaří vyřešit aktuální finanční problémy Evropské unie a posílit výkonnost ekonomik jejích členských států.

LITERATURA A PRAMENY

1. *World Economic Situation and Prospects. Update as of mid-2013.* U. N., New York, 2013
2. *Better Jobs for a Better Economy. World of Work Report 2012.* ILO, Geneva, 2012
3. *Global employment trends 2013.* ILO, Geneva, 2013
4. *AIECE General Report.* AIECE, Brussels, 2013
5. *Youth Employment Initiative.* European Commission, Brussels, 2013

KLÍČOVÁ SLOVA

trh práce, zaměstnanost, nezaměstnanost

ABSTRACT

In this article we tried to update information concerning developments on the labour market. Our investigations revealed that in spite of the fact that the global conjunctural situation is showing a slight improvement, the situation on labour markets is deteriorating further. Long-term unemployment is increasing and large numbers of persons are leaving the labour market. Improvements of the labour force have been slowing down and the mismatch between the demand for labour and its offer is increasing not only in developing but also in developed economies. Especially serious is the situation in youth unemployment. In an effort to alleviate it, were or will be in the European Union introduced a number of supportive measures which we outlined in this article. As yet the effects of these measures cannot be identified but we assume that they will become an important step towards improving the situation in youth employment in the Union.

KEYWORDS

labour market, employment, unemployment

JEL CLASSIFICATION

E27, F01, J21, J64

×

Relationship between bond spreads and CDS spreads

► RNDr. Petr Budinský, CSc., Ing. Herbert Heissler, Mgr. Ing. Petr Wawrosz, Ph.D. »
The University of Finance and Administration

* 1. Introduction

A credit default swap contract (CDS) does not have good reputation after world financial crisis that started in 2008. Lehman Brothers, AIG and many others financial institutions were engaged in the CDS contracts and their inability to pay liabilities connected with their exposure was one of the reasons, although not only one, of further financial problems. As the result some opinions even want to ban CDS contracts or they suggest that liabilities from the contracts should not be enforceable by law. On the other hand it is argued that a CDS contract is very similar to an insurance contract and it moreover offers more liquidity and so better, more accurate and well-timed information. Due to their liquidity the prices of CDS contracts should affect bond prices and bond yields and give investors and others financial subjects valuable information about how markets evaluate the risk of specific financial assets. CDS contracts help to improve financial decision from this point of view.

Our paper concentrates on the relationships between price of CDS and bond yields or more exactly on relationships between CDS spread and bond spread when CDS spread is another name for price of CDS contract and bond spread is the difference between yields of a specific bond and yields of a riskless bond. There is the theory saying the val-

ue of CDS spread and bond spread should be same otherwise an arbitrageur can realize profitable opportunity. The paper explains the theory and investigates whether it is valid in the case of government bonds using data for the prices of CDS contracts (CDS spread) and difference between government bonds (bond spread) for the period from the beginning of August 2008 till the end of August 2013. But at first the essence of the credit default swap is introduced and the role of CDS in financial crisis after 2008 is briefly discussed. The bond spread for Greece, Spain, Italy, Portugal, France, Poland, the Czech Republic and Slovakia is compared with CDS spread in the fourth chapter. Germany is taken as the riskless country. The conclusion summarizes our results.

2. The essence of credit default swap

A credit default swap (CDS) is a bilateral agreement designed explicitly to shift credit risk between two parties. In a CDS, one party (protection buyer) pays during the term of the CDS a periodic fee to another party (protection seller) in return for compensation for default (or similar credit event) by a reference entity. The reference entity is the party on which protection is written. For the simplest (single-name) form of CDS, the reference entity is an individual corporation or govern-

ment¹. Generally, CDS can be written on single-name reference entities, indices and tranches. CDS prices, as measured in the market, represent the size of the premium paid by the buyer of protection and are generally known as CDS spreads. Spreads are usually expressed in basic points and means share from face value of reference entity that a protection seller has to pay a protection buyer. CDS spreads change over time based on supply and demand for particular CDS contracts².

If the reference entity defaults or declares bankruptcy or another credit event occurs, the protection seller is obligated to compensate the protection buyer for the loss by means of a specified settlement procedure. The protection buyer is entitled to protection on a specified face value, referred to as the notional amount, of reference entity debt. With regard to credit events, the confirmation of a CDS deal specifies a standard set of events, one of which must occur before the protection seller compensates the buyer; the parties to the deal decide which of those events to include and which to exclude. To the possible credit events belong:

- Failure to pay obligations connected with reference entity.
- Bankruptcy in the case of corporate reference entities but not for sovereign entities.
- Restructuring which refers to actions such as coupon reduction or maturity extension in the case of corporate entities.
- Repudiation or moratorium provides for compensation after specified actions of a government reference entity and is generally relevant only to emerging market reference entities.
- Obligation acceleration and obligation default, which refer to technical defaults such as violation of a bond covenant. It is necessary to mention that these events are rarely included.

CDS contract has similar characteristic as an in-

surance contract (Stulz 2010), when an insurance company is obliged to compensate an insured party in the case of an insurance event — an insurance company usually pays insurance payments to the insured party, whereas the insured party is obliged to pay insurance premium to the insurance company for the defined period which an insurance event can occur in. An insured party can be compared to the protection buyer in the case of CDS contract, whereas protection seller has similar duties as an insurance company. CDS spreads are analogous to insurance premiums. But there are also some differences. Especially, an insurance contract is rarely a subject of the trade on the capital market. The illiquidity of insurance contracts increases their price. Insurance companies face low competition and insurance market has mainly character of oligopoly. This fact strengthens their position and allows them to construct disadvantageous contracts for the insured party. A subject interesting in making an insurance deal has not, especially in case of difficult or unusual contracts, many possibilities to choose the appropriate forms. CDS arose in response to demand by financial institutions, mainly banks, for a means of hedging and diversifying credit risks similar to those already used for interest rate and currency risks. But CDS also have grown in response to demands for low-cost means of taking on credit exposure. The result has been that credit has gradually changed from an illiquid risk that was not considered suitable for trading to a risk that can be traded much the same as others. Another difference lies in the forms of treating with risk. Insurance companies manage risk through diversification. A large portfolio of insurance contracts has close to no risk. Not so for a large portfolio of CDS contracts because such a portfolio is sensitive to macroeconomic factors that are not diversifiable. The ability to trade CDS →

¹ There is the example of specific CDS contract. The CDS spread for a five-year contract (protection period) on Ford Motor Credit with a principal of 10 million USD is 300 basis points. This means that the buyer pays 300,000 USD per year and obtains the right for 10 million USD in the event of a default by Ford during protection period.

² Details about CDS contract can be found on www.isdacdsmarketplace.com.

- is therefore a key risk management tool for both a protection seller and a protection buyer to achieve a level of risk that they can be comfortable with.

In general, CDS contract can be seen as a voluntary contract when one party (a protection buyer) is afraid of the some specific risks. Therefore this party seeks a protection and is willing to pay for it. A protection seller, on the other hand, offers the protection that can be appropriate for a protection buyer. Protection seller must, of course, count the sum of premium fee paying by protection buyer, the probability of credit events of reference entity and the value of payment in the case of credit event. If it miscalculates its revenues and costs it can suffer losses an even will not be able to pay its liabilities. It must be emphasized that a protection buyer of CDS contract still faces some risk connected with a protection seller: with the risk of inability of a protection buyer to pay compensation in the case of the credit event. But same danger threatens an insured party also in the case of an insurance contract. If an insurance company does not rightly count its revenues from insurance premium, probabilities of insurance events and costs connected with insurance settlement it can suffer losses or even go bankrupt. Both parties of an insurance contract and parties of a CDS contract have to calculate whether the contract is convenient for them. If they miscalculate it is their problem and they have to bear cost connected with their wrong decision. CDSs are widely and deeply traded, and they help to reflect market information about the credit risk of underlying financial obligations. Market price should incorporate the probability that a protection seller is not able to pay its debts. From this

point of view a CDS contract must be seen as an interesting alternative to an insurance contract.

3. CDS and financial crisis after year 2007

There were huge controversies whether CDS contract were one of the reasons of the world financial crisis after year 2007. Many opinions blame the contract for the causing the crisis or for having main share on its intensity and deepness. E.g. Mirochnik (2010) argues that while CDS are meant to simply shift economic risk to those parties most willing and able to bear it without adding systemic risk to the economy, during the recent financial crisis the unregulated and pervasive CDS market actually contributed to systemic risk. He sees as one of the most serious problems of the CDS contract the fact that an investor can choose to hold CDS protection without owning the protected security. This is referred to as a naked position in CDS. Since credit default swaps allow for naked buying there exists the possibility that the overall notional amount outstanding for CDS can be greater than the sum of the face values of the assets they reference. Bolton and Oehmke (2010) on the other hand argue that same problems threat even in case when investors choose to hold both CDS and the asset that CDS insures as a means of hedging their position. They find that in equilibrium investors tend to purchase more protection than they need to fully hedge their investment. This gives rise to a unique situation known as the empty creditor problem when for the investors can be convenient the bankruptcy of the issuer of the reference entity³.

Many studies⁴ see as the main problems that credit default swaps are traded over-the-counter

³ *Empty creditors are holders of both debt and CDS who no longer have an interest in the efficient continuation of the debtor, and who may push the debtor into inefficient bankruptcy or liquidation (Bolton and Oehmke, 2010). This situation alters the debtor-creditor relationship, especially in the event of financial distress. If a lender stands to make more money from a debtor's default, which would trigger CDS, than the lender would receive as a result of renegotiating debt, which would not trigger CDS, then renegotiation may become impossible. GM can be mentioned as the example. According to Sender (2009) and Mirochnik (2010) CDS holders would make a net profit of \$2.4 billion if GM were to default. Stulz on the other hand argues that investors into bond who have no protection can in the case of the firms problem resist the restructuring and send the firm for bankruptcy. They even can find it optimal to buy enough bonds to block a restructuring.*

⁴ *See e.g. Philips (2008), Greenberger (2010).*

(OTC) and mainly between dealers. Thus, only limited data is available. Organizations such as The Depository Trust & Clearing Corporation (DTCC) do have publicly available data, including statistics on outstanding notional CDS amounts, but historical data from even 18 months ago is difficult to obtain. Protection sellers were often insurance companies because CDS contracts were not regulated like insurance contracts are. Insurance companies so circumvented financial regulation and had had too much exposure to the reference entities. As Brown (2012) emphasizes insurance regulation means rules. If there are no rules, the players can cheat; and cheat they have, with a gambler's addiction. Jarrow (2011) points out above mentioned that the sellers of the CDS must be properly capitalized. This was not the case prior to the crisis. Due to the misratings of financial institutions, little or no collateral was required for highly rated financial institutions when selling CDS. In addition, the poor modeling of mortgage default risk created the incorrect perception that CDS prices reflected an arbitrage opportunity. This created an excess supply of CDS, resulting in the overselling of CDS. The excess of supply was balanced by excess of demand of protection buyers (see above) and market could develop till the moment when some reference entities were endangered by possible failure. When financial crisis started, it suddenly occurred that protection sellers did not have enough resources to cover their liabilities.

On the other hand it is argued that CDS should make financial markets more efficient and improve the allocation of capital because they make it possible for credit risk to reside with the investors who are best equipped to bear it and introduce greater transparency in the pricing of credit. As Stultz (2010, p. 8) writes: "CDS should make financial markets more efficient and improve the allocation of capital because they make it possible for credit risk to reside with the investors who are best

equipped to bear it and introduce greater transparency in the pricing of credit." Stultz agrees with opinion that CSD market suffered insufficient transparency that worsened financial problems especially in autumn 2008 when there was little evidence about exposure of protection sellers. However he sees as the main problem of the crisis high rating for subprime (and others) bonds. He also defends possibility of OTC CDS trading and disagrees with some suggestion to move the trade to the exchange markets. From his point of view OTC market is better at enabling innovation, at addressing specific derivatives requirements from end-users, and at finding counterparties when liquidity for a derivative on an exchange would be low. In contrast, exchanges are more efficient when there is a large volume of trading for standardized contracts. Creating huge pools for derivatives can be difficult because there is often a demand for terms that meet specific hedging needs.

4. Bond spread and CDS spread: case of Greece, Italy, Spain, Portugal, France, the Czech Republic, Poland, and Slovakia from August 2008 till August 2013

Some studies⁵ see CDS market as the example of the market with valuable information how different subjects evaluate risk. Because the number of the subjects on the CDS market is higher than number of the subjects on insurance market, especially on the protection seller side, the CDS prices should better reflect the opinions of the subjects about risk connected with specific reference entity. This fact is sometimes mentioned (Stulz 2010) as one of the reason in favor of the CDS contracts and why the contracts should not be reduced. Blanco, Brennan, and Marsh (2005) support the opinion when they explored how bonds prices and CDS prices influence each other and found that information mostly flows from CDS prices to bond prices →

⁵ E.g. Greatrex (2009), Lin, Liu and Wu (2011).

- es. The relationships deserve further attention. We would like to concentrate in our paper on the relationships among CDS prices (spreads) and bond spreads when the bond spread is understood the difference between yield of some specific bond (e.g. corporate bond, for instance a bond of Volkswagen) and yield of an riskless bond (usually some government bond, see further). The reason is simple. In the theory (e.g. Hull, Predescu and White 2004, Arce, Mayordomo, Peña 2011) CDS spreads should be closely related to bond yield spreads. Define y as the yield on an n -year par yield bond issued by a reference entity, r as the yield on an n -year par yield riskless bond, and s as the n -year CDS spread. The following relationships should be valid:

$$s = y - r. \quad (1)$$

If s is greater than $y - r$, an arbitrageur will find it profitable to buy a riskless bond, short a corporate bond and sell the credit default swap. If s is less than $y - r$, the arbitrageur will find it profitable to buy a corporate bond, buy the credit default swap and short a riskless bond. Generally speaking, if s is greater than $y - r$ CDS market overesti-

form sovereign (government) bonds from issued in same currency as the corporate bond, it is possible to explore similar relationship even among sovereign bonds issued by different states if some sovereign bond is considered as riskless. The creation of the euro area and the fact that its members issue their bonds in same currency made the comparison much easier as it is not necessary to include costs connected with exchange rates. As the riskless bond are usually for the euro area and for some European emerging market taken German bonds. For instance Arce, Mayordomo and Peña (2011) compared 5-year sovereign bond yields and CDS spreads for eleven EMU countries (Austria, Belgium, Finland, France, The Netherlands, Greece, Ireland, Italy, Portugal or Spain) for period from January 2004 till September 2010. German was used as the country of reference. Their found that Before Lehman Brothers collapse (15th September 2008), there was no persistent deviations. After Lehman Brothers collapse, CDS spread is persistently higher than the bond spread in six cases (see table 1) while there are not persistent negative bases. Arce, Mayordomo and Peña (2011) concluded that these deviations cannot be understood as arbitrage opportunities and could be partially

A protection buyer of CDS contract still faces some risk connected with a protection seller: with the risk of inability of a protection buyer to pay compensation in the case of the credit event.

mates and bond market underestimates the probability of fail of the analyzed bond. In the opposite case when s is lower than $y - r$ CDS market underestimates and bond market overestimates the probability of fail of the analyzed bond. It is necessary to emphasize that the relationship (1) works exactly only in the ideal word with no transaction or exchange costs and other frictions including asymmetry information and so on.

Although the relationship (1) is constructed for corporate bonds when r usually means the yield

explained by market frictions and restrictions on shorting bonds. Their paper mentions two main factors of deviation:

- Counterparty Risk: The higher the counterparty risk of the sellers of protection via CDS is, the lower should be the CDS spread charged as a result of the lower quality of the protection, and hence the basis.
- Liquidity: A high (low) liquidity in the bond market relative to the CDS market would go hand in hand with a higher (lower) basis.

Table 1 » *The difference between CDS spread and bond spread*

	Persistent Negative Basis	Persistent Positive Basis
Austria	No	Yes
Belgium	No	No
Finland	No	No
France	No	Yes
Greece	No	No
Ireland	No	Yes
Italy	No	Yes
The Netherlands	No	Yes
Portugal	No	No
Spain	No	Yes

Source: Arce, Mayordomo, Peña (2011, p. 8)

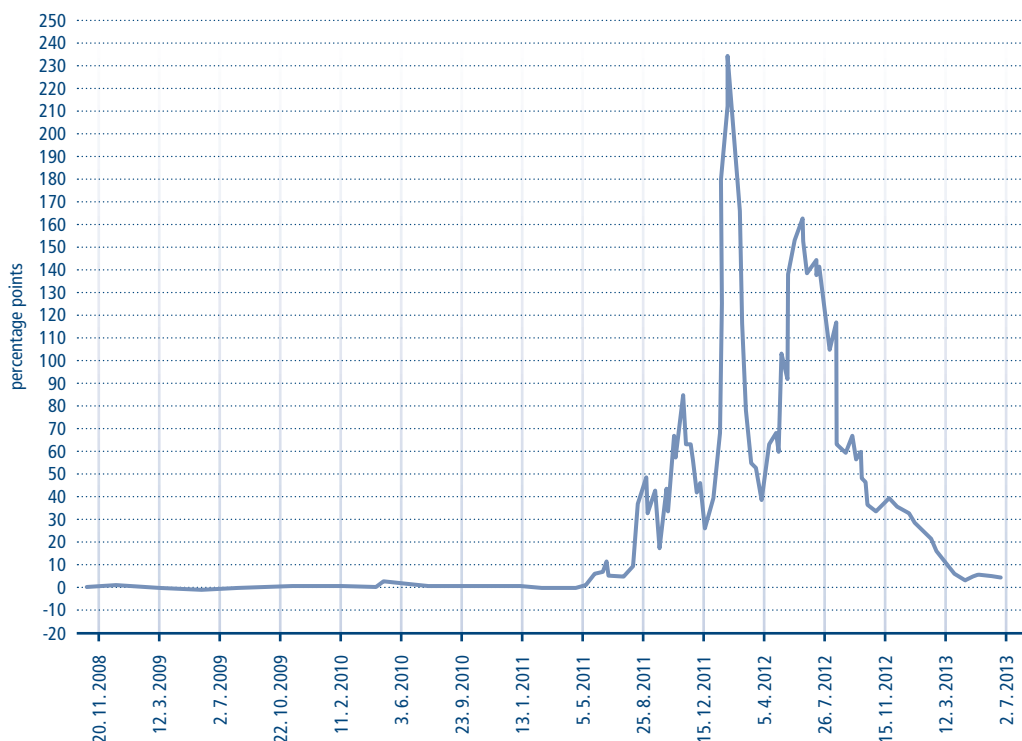
Arce, Mayordomo and Peña (2011, p. 18) conclude why CDS spreads and bond spreads differ: 1. CDS spread and bond spreads do not share the same information. 2. The price discovery process is state-dependent. 3. The levels of counterparty and global risk, funding costs, market liquidity and the volume of debt purchases by the European Central Bank are significant factors in determining which market leads price discovery.

Our research follows the Arce, Mayordomo and Peña papers. We simply compare the CDS spreads for sovereign bond and bonds spreads for all “PIGS countries” (Portugal, Italy, Greece, Spain), for France as the second highest economy in the euro area and for three countries from emerging markets (the Czech Republic, Slovakia, Poland), when Germany is always taken as the riskless country, for the period from the beginning of August 2008 till the end of August 2013, it means for 5 years. The period covers many financial problems including Lehman Brothers collapse, financial help to Greece and its debt restructuring in 2010 and 2012, Cyprus financial problems in spring 2013, and permanent worries about ability of Italy, Spain or Portugal to pay their debts. We investigate the difference between CDS spreads for the given country

(for instance Greece) and bond spread when bond spread is defined in our case as the difference between bond yields of given country and bond yields of Germany. Bloomberg is the source of data for the CDS spread and bond yields from that that bond spread and further the difference between CDS spread and bond spread are count. Let’s look on our results.

We start with the most problem country – Greece (see figure 1). It is evident that from the start of our observed period (the beginning of August 2008) for the long time (till June 2011) the difference between CDS spread and bond spread (in the percentage points) was negligible. In fact it was less than one percentage point till beginning of May 2010. There were some higher differences after this date. For instance 7th May 2010, it means in the time when first help to Greece was discussed, the CDS spread was about 4.1804 percentage points higher, but when Greece received the help, the difference again became smaller and till beginning of June 2011 did not exceed 3 percentage points. The difference started to grow in the middle of June 2011, when CDS spread become permanently higher than bonds spread. For some period there is no data either for bonds yields of Greece →

→ **Figure 1 »** *The difference between CDS spread and bond spread: Greece*

Source of data: Bloomberg; own calculation and construction

sovereign bonds or for CDS spread of these bonds but if the data are available we can easily see that CDS spread was at least about 10 percentage points higher than bond spread. The difference was reduced after the end of April 2013. Its average value was about 4.41 percentage points from May 2013.

The situation of other PIGS countries (Portugal, Italy, and Spain) is shown in the common figure 2. The general pattern could be described as follows: at first, from August 2008 till June 2011 the differences were quite small. They did not exceed 1 percentage points in absolute value for Italy and Spain. The difference for Portugal was the most volatile for the entire observed period but it did not exceed 1.5 percentage points in absolute value till

June 2011. The CDS spread was mostly little higher than bond spread. Same relationship continued till June 2012 with higher volatility for all countries and Portugal especially. The volatility reduced after June 2012 although it remained highest for Portugal. Different relationship can be found from June 2012 till the end of observed period: the CDS spreads for all countries were usually lower than their bonds spreads, although the difference usually did not exceed one percentage point in the case of Spain and Italy respective 1.5 percentage point in the case of Portugal.

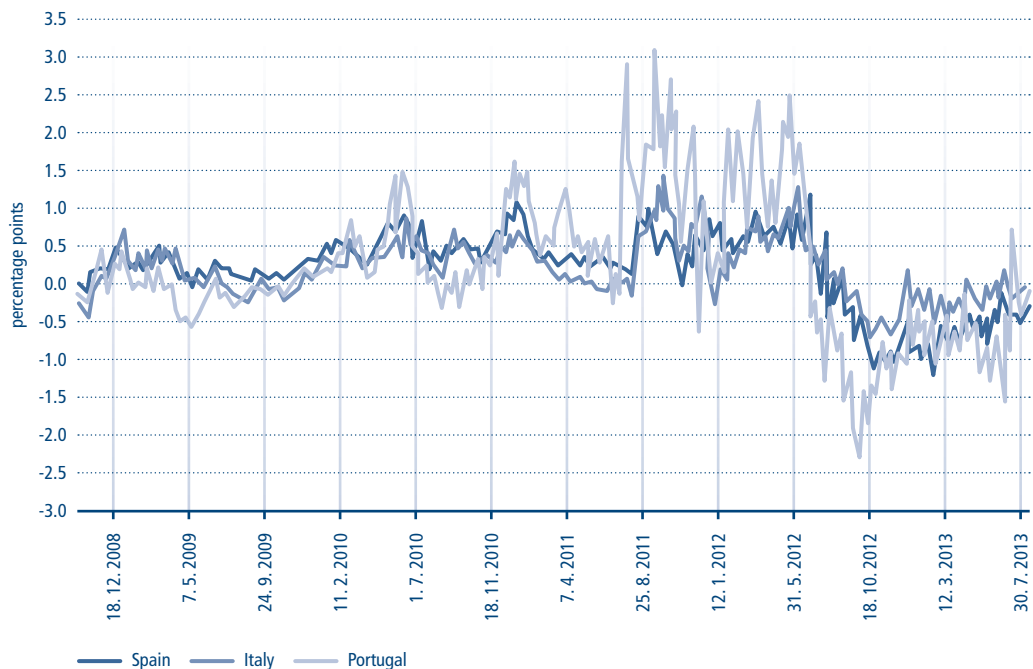
France is often seen as the example of the country with strong and dynamic economy, however also as the country with huge government debt,

over regulated labor market and inefficient institutions (formal and informal rules affected human behavior)⁶. It is sometimes mentioned, after the start of the world financial crisis and especially after worsening of debt situation of many EU countries, as the country that can also in future have problems to pay its debt and it could be threatened by possible bailout⁷. Do CDS spreads and bonds spreads reflect these views? The figure 3 shows that after August 2008 CDS market is more worried about France economic situation than bond markets as the value of CDS spread is usually for observed period higher than value of bond spread. The difference is not, however, significant – it did not exceed 1.2 percentage points. Unlike the situa-

tion of Spain, Italy and Portugal, when in the end of the observed period (from June 2012 till August 2013) the CDS spread was lower than bond spread, the situation of France is different: the CDS spread was after June 2012 only three times (it means only for three days) slightly lower than bond spread, for the rest time CDS spread was higher, although the highest value of the difference was only 0.3126 percentage points (19th December 2012).

Last bundle of the countries in our investigation contains emerging markets in Central Europe – the Czech Republic, Poland, and Slovakia (see figure 4). No of the countries have accepted the euro as its currency what should affect especially bond yields but also could have impact on the profitabil-

Figure 2 » The difference between CDS spread and bond spread: Spain, Italy, Portugal

Source of data: Bloomberg; own calculation and construction

⁶ E.g. OECD (2013).

⁷ E.g. Jolly (2012).

The relationship between CDS spread and bond spread must be taken as the approximate one. It could valid in troubles or calm timed when from the view of a subject there are no reason to be afraid of possible bailout of some assets and when there is no abrupt changes affecting bond yields. However, different factors play role in the time of financial problems or even crisis and they are not identical on each market what causes difference. Our research confirms that CDS market and bond market has different information and different views. The confrontation of both markets could help find more exact opinions.

ity of arbitrage. It is sometimes said that all countries are seen together and that financial investors do not distinguish among them. Our investigation offers different view. In the case of the Poland CDS spread was almost for entire observed period lower than bond spread. Only one exception was period between November 2008 and March 2009 when CDS spread exceeded bond spread. The peak of the difference amounted to 1.133 percentage points (16th February 2008). Slovakia seems to follow Poland pattern. But its positive difference started early (already in October 2010) and Slovakia achieved two peaks — first 23rd October (1.245 percentage points), second at the same date as Poland (16th February 2008, difference 1.153 percentage points). From the June 2009 Slovakia followed different way than Poland: although the values of the Slovak difference were usually negative they came more close to zero than in the case of Poland — the Polish difference was at least about one percentage point below the Slovak difference. The Slovak difference was even mostly positive from September 2011 till June 2012 and above zero till February, while Polish difference remained still negative at mentioned period. In May 2013 it seemed that value of Polish and Slovak differences came closer each other when they attacked the value -0.8 percentage points (Slovakia from above and Poland from below) but this development did not prove to be true. The Slovak difference starts to reduced and it even achieved again positive value in August

2013 but the Polish difference remained further negative. The Czech Republic had in the beginning of the observed period the values of the difference between CDS spread and bond spread similar to the Slovak difference. However, in the period when both the Slovak difference and little later the Poland difference moved to the positive values the Czech difference followed opposite way and its values were negative. The bottom of negative values was achieved approximately one month after the Poland positive peak and Slovak second positive peak — 19th March 2009 when the Czech CDS spread was about 2.357 percentage points lower than the bond spread. From that time till the end of the observed period the Czech difference moved most time around zero although its value are mostly slightly negative. The Czech volatility is lower as the Slovak volatility. It should be mentioned two periods. The first one from January 2012 and June 2012 when the Slovak difference was usually positive while the Czech difference negative with bottom -0.6267 percentage points (2nd April 2012). The second one from March till May 2013 has opposite pattern: the Czech difference was above zero, while Slovak difference was negative.

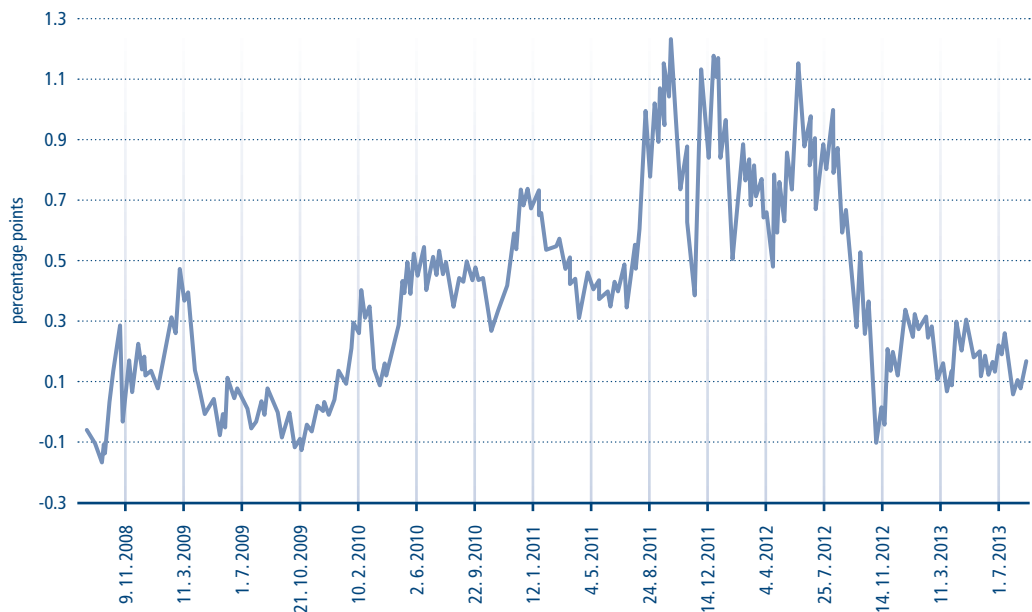
5. Conclusion

Our investigation shows that CDS spread and bond spread differs for investigated countries (Greece, Italy, Spain, Portugal, France, the Czech Republic,

Poland, and Slovakia) when Germany is taken as the riskless country. However there is no common pattern:

- In the case of Greece the difference was quite small till May 2011. Then the CDS spread strongly exceed bond spread for the most rest time (if the data are available).
- For other so called PIGS countries (Portugal, Italy, Spain) it is possible to write: if we neglect volatility of the specific difference (especially in the case of Portugal), that the CDS spreads were higher than bonds spreads till June 2012. The difference did not exceed 1 percentage point in both directions⁸ for Italy and Spain and 3.5 percentage points in both directions for Portugal. From June 2012 till August 2013 the CDS spreads for all countries were usually lower than bond spread but the difference did not exceed 1.5 percentage point for Italy and Spain and 2.5 percentage point in both directions for Portugal.
- France had usually slightly higher CDS spread than bond spread for entire observed period. The difference did not exceed 1.3 percentage points in both directions.
- The relatively unclear development is seen in the case of emerging post-communism Central-European countries. The Czech Republic and Slovakia had the differences usually slightly below zero (the CDS spread was usually slightly lower than the bond spread) but there were periods when Czech and Slovak developments significantly differed – one country had positive difference and the rest one negative differ-

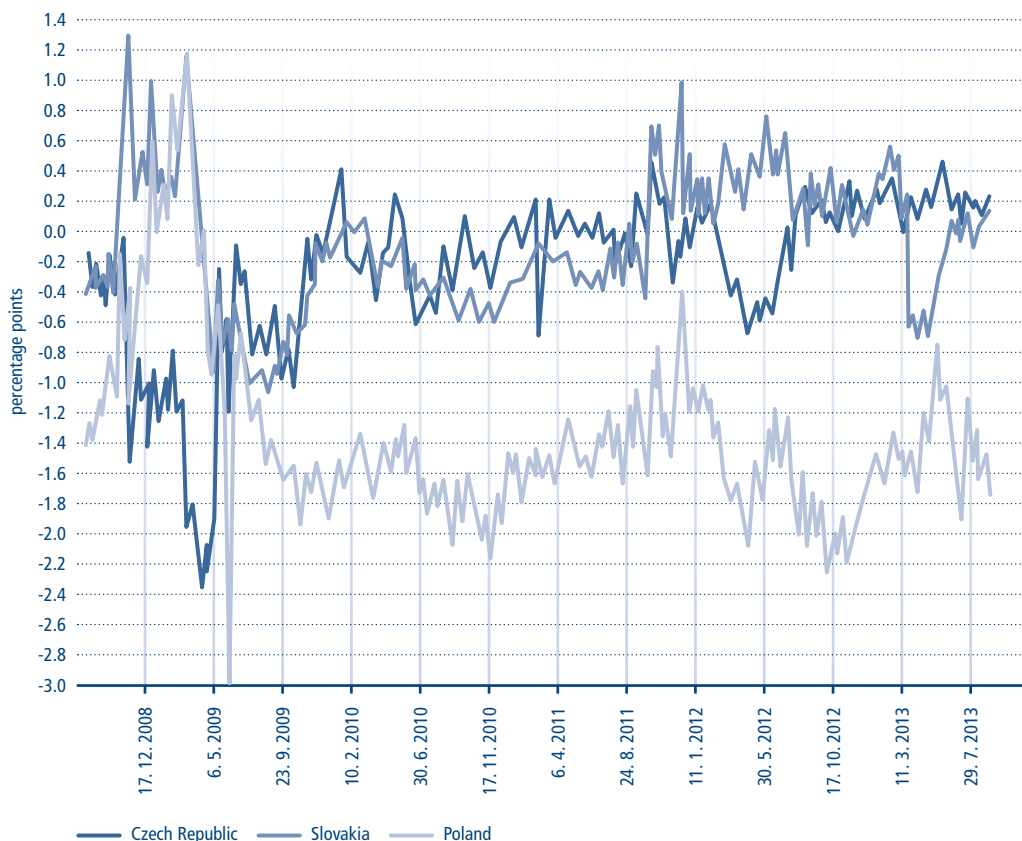
Figure 3 » *The difference between CDS spread and bond spread: France*

Source of data: Bloomberg; own calculation and construction

⁸ Both directions means above zero (positive difference) and below zero (negative difference).

→ **Figure 4 »** *The difference between CDS spread and bond spread: the Czech Republic, Slovakia, Poland*

Source of data: Bloomberg; own calculation and construction

ence. Polish difference was most volatile with mostly negative values. The lowest value for Poland was about minus 3 percentage points and the average value is about minus 1.6 percentage point.

We conclude our investigation confirms that exact relationship between CDS spread and bond spread is not valid. It can be, of course, objected that the results depend on the choice the Germany as riskless country. If we or other studies chose another country or another asset as riskless one, the result would be certainly different. But, as is mentioned above, Germany is usually accepted as the

riskless country. Present situation of the euro area and the European Union when development of the specific country is often compared with development of Germany and when German economic indicators are the best ones supports the choice.

We do not want to speculate in the paper, why results differ for specific day or specific countries, what caused differences among countries and so on. The difference can be in most cases caused by the fact that we do not live in the ideal word with no transaction or exchange costs and other frictions including asymmetry information (see chapter 4). But it is not the case of Greece. Its huge dif-

ference must be caused by other factors. We agree with conclusion of Arce, Mayordomo and Peña (2011) study, especially with saying that CDS spread and bond spread do not share the same information. Bond yields that affect the bond spread contain not only information about possible failure of the assets or its issuer but also about investment opportunity, profitability and other similar values. CDS spread concentrates on the narrow defined target and should reflect only probability of default. Also further aspects mentioned in Arce, Mayordomo and Peña (2011) as levels of counterparty and global risk, funding costs, market liquidity and the volume of debt purchases by the European Central Bank affected the difference. We would like here to emphasize the funding cost. If somebody realizes the arbitrage operation explained in the chapter four, the result should be decreasing the difference till zero. However these operations are connected with cost and if the difference is small, the revenues from the operation can be lower than the costs. It is also necessary to take into account path dependency. We simply compare the difference for CDS spread and bond spread at given day (e.g. 1st August 2008).

Some external change (as the decision of the European Central Bank to buy bonds of some country) can occur during the day and both CDS market and bond markets can respond for the change in different time period. The subjects operating on the both markets are not always same and they use different tools for evaluating of changes what causes time-lag.

Generally speaking, the relationship between CDS spread and bond spread must be taken as the approximate one. It could valid in troubles or calm timed when from the view of a subject there are no reason to be afraid of possible bailout of some assets and when there is no abrupt changes affecting bond yields. However, different factors play role in the time of financial problems or even crisis and they are not identical on each market what causes difference. Our research confirms that CDS market and bond market has different information and different views. The confrontation of both markets could help find more exact opinions. That is why we disagree with ban of CDS market but support suggestion that liabilities from CDS contract must be clear, available for further protection buyer and other financial investors.

REFERENCES

1. Arce, Ó., Mayordomo, S., Peña, J. I. (2011): *Do Sovereign CDS and Bond Markets Share the Same Information to Price Credit Risk? An Empirical Application to the European Monetary Union Case*. In: *Sovereign Debt and Default after the Financial Crisis of 2007*. Atlanta: Federal Reserve Bank of Atlanta
2. Bolton, P., Oehmke, M. (2010): *Credit Default Swaps and the Empty Creditor Problem*. Social Science Research Network, 10 May 2010
3. Blanco, R., Brennan, S., Marsh, I. W. (2005): *An empirical analysis of the dynamic relation between investment-grade bonds and credit default swaps*. *Journal of Finance*, 60, pp. 2255–2281
4. Greatrex, C. A. (2009): *The Credit Default Swap Market's Reaction to Earnings Announcements*. *Journal of Applied Finance*, 19(1–2), pp. 193–216
5. Greenberger, M. (2010): *The Role of Derivatives in the Financial Crisis*. Washington, D. C.: Financial Crisis Inquiry Commission
6. Hull, J., Predescu, M., White, A. (2004): *The relationships between credit default swap spreads, bonds yields, and credit rating announcements*. SSRN working paper, January 2004
7. Jarrow, R. A. (2011): *The Role of ABS, CDS and CDOs in the Credit Crisis and the Economy*. In: *Economic Lessons from the Financial Crisis*. Ithaca: Cornell University
8. Jolly, D. (2012): *French Downgrade Complicates Life for Bailout Funds*. *The New York Times*, 22 November 2012

- 9. Lin, H., Liu, S., Wu, C. (2011): *Dissecting Corporate Bond and CDS Spreads*. The Journal of Fixed Income, 20(3), pp. 7–39
- 10. Mirochnik, M. (2010): *Credit Default Swaps and the Financial Crisis*. Working paper. New York: Columbia University
- 11. OECD (2013): *Economic Survey of France 2013*. Paris: OECD
- 12. Sender, H. (2009): *Credit Insurance Hampers GM Restructuring*. Financial Times, 11 May 2009
- 13. Phillips, M. (2008): *The Monster That Ate Wall Street*. Newsweek Magazine, 26 September 2008
- 14. Stulz, R. M. (2010): *Credit Default Swaps and the Credit Crisis*. Journal of Economic Perspectives, 24(1), pp. 73–92

KLÍČOVÁ SLOVA

CDS, dluhopis, výnos

ABSTRACT

The paper investigates the relationships between CDS spread and bond spread. Some theories say both indicators should have same value. We verify the theory using data of CDS spread and bond spread from the beginning of August 2008 till the end of August 2013 for Greece, Italy, Spain, Portugal, France, the Czech Republic, Poland and Slovakia, when we take Germany as the riskless country for bond spread. The results show some differences between both indicators. The paper describes and tries to explain them. Also the essence of CDS contract is introduced and the role of the contract in world financial crisis after year 2007 is briefly discussed.

KEYWORDS

CDS, bond, yield

JEL CLASSIFICATION

G01, G22, G29, G32, G33

×

Stárnutí japonské populace: dopady a perspektivy

► Ing. Zuzana Stuchlíková, Ph.D., Ing. Petr Zapletal, MBA »

Katedra světové ekonomiky a Centrum pro výzkum asijských ekonomik, Fakulta mezinárodních vztahů, Vysoká škola ekonomická v Praze¹

* Stárnutí populace je možné zjednodušeně definovat jako růst počtu seniorů (tj. osob nad 60, příp. 65 let) v celkové populaci. Za „stárnoucí“ někteří demografové označují takové společnosti nebo země, kde podíl osob starších 65 let na celkové populaci dosahuje 7 a více procent (Matsutani 2006: 1). Tento fenomén se netýká pouze vyspělého světa, stále více se tedy diskutuje o jeho možných dopadech na ekonomiku a společnost. Již v roce 2002 byl přijat na úrovni OSN akční plán proti stárnutí (Madrid International Plan of Action on Ageing, MIPAA), který si mj. vzal za cíl dosáhnout věkově různorodé společnosti („society of all ages“) v signatářských zemích (viz např. OSN 2012b). Podobné plány přijímají i další instituce na úrovni globální či regionální. V rámci Asie můžeme zmínit i přístup Hospodářské komise OSN pro Asii a Pacifik (Economic and Social Commission for Asia and the Pacific, ESCAP), která považuje stárnutí populace v regionu za jedno z klíčových témat současnosti a zejména budoucnosti.

Japonsko je jednou ze zemí nejhůře postižených stárnutím populace. Počet seniorů v populaci se zvyšuje velmi rychle a dopady tohoto procesu jsou stále více zjevné jak v oblasti ekonomické, tak sociální. Diskuse o nutnosti řešení nepříznivého demografického vývoje jsou ovšem velmi citlivé.

V Japonsku se začaly zintenzivňovat od 80. let 20. století, dnes již patří tento problém mezi hlavní výzvy pro japonskou ekonomiku a společnost.

Hlavním cílem této studie je analyzovat demografický vývoj současného Japonska a především zhodnotit hlavní ekonomické, sociální, příp. další možné dopady rychlého stárnutí japonské populace. Studie proto připomíná i zásadní demografické trendy ve vyspělém světě, u Japonska pak související ekonomické problémy i reformy reagující na demografický vývoj.

Text článku je rozdělen do čtyř částí. V první a druhé části je popsán demografický vývoj ve světě a v Japonsku v poválečném období a současnosti, při srovnání vývoje v Japonsku s vybranými vyspělými zeměmi. Hlavní pozornost autoři věnují ekonomickým a sociálním dopadům stárnutí populace, a to ve třetí a čtvrté části textu. Analyzovány jsou především dopady stárnutí na veřejné rozpočty, trh práce a celkový sociální systém. Poslední část stručně nastiňuje možnosti pro řešení negativních dopadů a nezbytné změny a reformy, včetně nutného uvolnění dosud striktní imigrační politiky.

Autoři příspěvku využívají primární i sekundární prameny. Vedle oficiálních japonských statistik a vládních dokumentů využívají zdroje mezi-

¹ Článek byl zpracován v rámci Výzkumného záměru Fakulty mezinárodních vztahů Vysoké školy ekonomické v Praze MSM6138439909 „Governance v kontextu globalizované ekonomiky a společnosti“. Kontakty na autory: stuchliz@vse.cz; petr.zapletal.email@gmail.com.

- národních ekonomických organizací, zejména Organizace pro hospodářskou spolupráci a rozvoj (Organization for Economic Cooperation and Development, OECD), Mezinárodního měnového fondu (International Monetary Fund, IMF), Organizace spojených národů (OSN), Asijské rozvojové banky (Asian Development Bank, ADB) nebo známého amerického výzkumného ústavu NBER (National Bureau of Economic Research).

Problematikou stárnutí populace ve světě se zabývá stále větší množství autorů, protože jde mj. o problém velmi aktuální, který se dotýká stále většího počtu zemí a regionů. Zmiňovaný NBER např. vydává od roku 2002 samostatný Bulletin on Aging and Health, v němž se koncentrují převážně teoretické příspěvky k dopadům demografických změn na ekonomický růst, úspory apod. Z novějších příspěvků věnovaných i Japonsku zmiňme např. Horioka (2009), Horioka, Suzuki a Hatta (2007) nebo Horioka (2006). Rozsáhlou analýzu obecných dopadů stárnutí přináší i Davies a James (2011), na příkladu Japonska pak např. Matsutani (2006). Dopady stárnutí se nutně projevují i ve vývoji veřejných financí, které jsou v případě Japonska ve velmi vážném stavu. Tomuto problému se věnují např. Doi, Hoshi a Okimoto (2011), částečně i Hendry (2013), Kingston (2013) nebo Citrin a Zanello (2008).

1. Stárnutí světové populace

Podle posledních dostupných dat OSN (2011) se počet obyvatel planety v roce 2011 blížil 7 miliardám a dle středních odhadů by do roku 2050 měl vzrůst k 9,3 miliardám. Růst celosvětové populace je ovšem tažen převážně současným rozvojovým

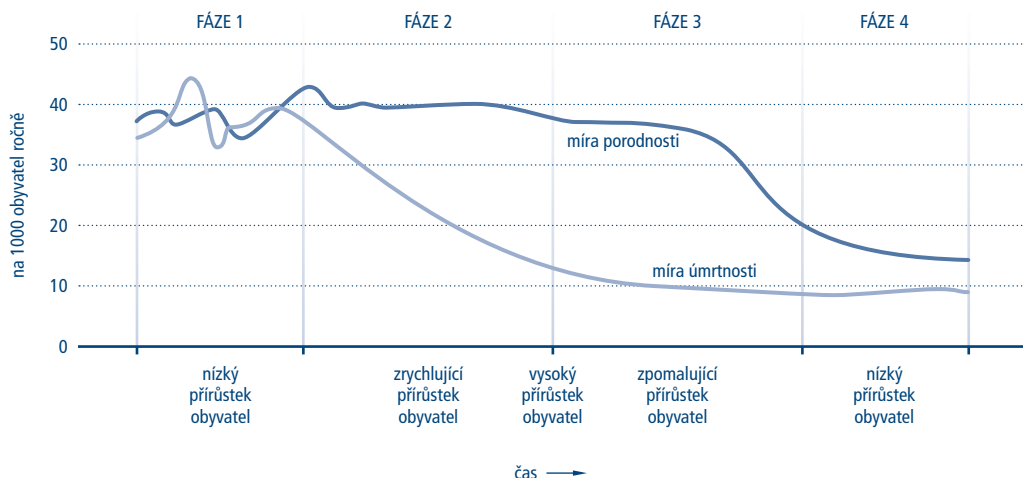
světem, který prochází (s určitými výjimkami) střední fází demografického vývoje, tzv. populační explozí, spojenou s vysokou porodností a klesající úmrtností (zejména u zemí afrických a asijských). Oproti tomu země vyspělé nebo v pokročilejších fázích ekonomického rozvoje vykazují spíše přirozený úbytek populace. Jsou v pozdějších fázích tzv. demografického přechodu (nebo revoluce), spojených s úbytkem populace v důsledku pokračujícího poklesu porodnosti i úmrtnosti.

Teorie demografického přechodu se začaly ve vyspělém světě prosazovat od poloviny minulého století jako alternativa malthusiánským nebo neomalthusiánským teoriím² populačního růstu. Demografický přechod např. dle Stutze a Warfa (2012: 69–80) ukazuje, jak a proč se vyvíjí a mění míry porodnosti, úmrtnosti a růstu populace v jednotlivých fázích vývoje společnosti, a to od společnosti zemědělské a tradiční ke společnosti progresivnější, zdravější, urbanizovanější a celkově modernější – viz graf č. 1.

V první fázi demografického přechodu (tzv. předindustriální společnost) jsou míry porodnosti i úmrtnosti vysoké, přirozený přírůstek populace je mírný nebo stagnuje. Převážně zemědělské rodiny jsou velké, založené na velkém počtu dětí, které jsou mj. důležitou pracovní silou a zajišťují i starší členy rodiny. V současnosti se tato fáze týká jen menších kmenů, žijících ve střední Africe, Brazílii nebo Papui-Nové Guineje. Ve druhé fázi (raně industriální společnosti) se rozevírají pomyslné nůžky mezi stále vysokou mírou porodnosti a rychle klesající mírou úmrtnosti díky zlepšující se zdravotní péči, dostupnosti kvalitnější vody a výživy a celkově zlepšujícím se podmínkám života v důsledku rozvoje průmyslu. Výsledkem je

² Britský reverend Thomas Robert Malthus se proslavil zejména svou knihou *Essay on the Principle of Population Growth* z roku 1798, v níž předložil své vize vývoje světové populace v následujících dekáдах a stoletích. Zjednodušeně řečeno, předpovídal neustálý (exponenciální) růst populace, který měl vyčerpávat světové zdroje natolik, že měla výrazně klesnout produktivita i celkový hospodářský výkon jednotlivých zemí. Planeta dle jeho předpokladů neměla být schopna uživit své obyvatele. Malthus ovšem nezahrnul do své teorie technologické změny, růst produktivity v zemědělství, ani nečekal postupné zpomalování populačního růstu v Evropě i jiných regionech. Neomalthusiánské teorie se objevily pak ve druhé polovině 20. století. Nejznámější jsou aktivity a publikace tzv. Římského klubu (Club of Rome), na jehož půdě byla publikována i kniha *The Limits to Growth* (1972). Vzhledem k vývoji v 70. letech (ropné a surovinové krize apod.) neomalthusiáni očekávali poměrně brzké vyčerpání zdrojů energií a surovin, vážné ekologické škody a další negativní následky pokračujícího růstu světové populace. Na vize Římského klubu (viz také oficiální webové stránky: www.clubofrome.org) navázali i další ekonomové a futurologové.

Graf č. 1 » Stádia demografického prechodu (míry porodnosti a úmrtnosti na 1000 obyv.)

Pramen: Stutz, Warf (2012: 69)

rychlý populačný rúst, dnes zejména ve slabších rozvojových zemích (např. v subsaharské Africe). Třetí fáze (pozděně industriální společnost) je spojená s nízkou mírou úmrtnosti i klesající mírou porodnosti v době rychlé industrializace a nárůstu počtu lidí žijících ve městech. Vzhledem ke změnám na trhu práce (roste mj. zapojení žen) i v jiných oblastech není pro rodinu tak důležité ani žádoucí mít příliš velký počet dětí. Populační rúst se postupně zpomaluje, což je v současnosti zřetelné u většiny zemí, včetně rozvojových. Poslední fázi (postindustriální společnost) vykazují převážně země s vysokou úrovní zdraví, urbanizované a vyspělé. Míra porodnosti zde dále klesá, a populační přírůstek je proto velmi nízký, postupně se dostává až do záporných hodnot. To se týká dnes zejména vyspělých zemí.

Tento proces je dle demografů součástí celkové modernizace společnosti a má různé typy. Vedle francouzského typu (současný pokles porodnosti a úmrtnosti v jednotlivých fázích demografického vývoje) a anglického typu (snížování míry úmrtnosti při stabilní porodnosti v první fázi a současný pokles porodnosti a úmrtnosti ve druhé fázi) se

vymezuje i japonsko-mexický typ demografické revoluce (porodnost klesá až ve druhé fázi, úmrtnost v první fázi klesá a ve druhé stagnuje, výsledkem je tak nejrychlejší nárůst počtu obyvatel). Čím později pak tato revoluce přichází, tím kratší je i její průběh (viz Klufová a Poláková 2010 nebo Koschin 2005) a tím rychleji pak přichází fáze stárnutí společnosti.

Existují ovšem i kritiky uvedeného přístupu (Stutz, Warf 2012: 80). Teorie demografického přechodu vychází ze zkušeností a statistik vyspělých, převážně západních zemí. Není ovšem jisté, zda podobný vývoj vykáží i země rozvojové, které za sebou mají odlišnou (mnohdy koloniální) historii i cestu průmyslového a společenského vývoje. Demografické změny zde také často probíhají rychleji (např. pokles míry úmrtnosti).

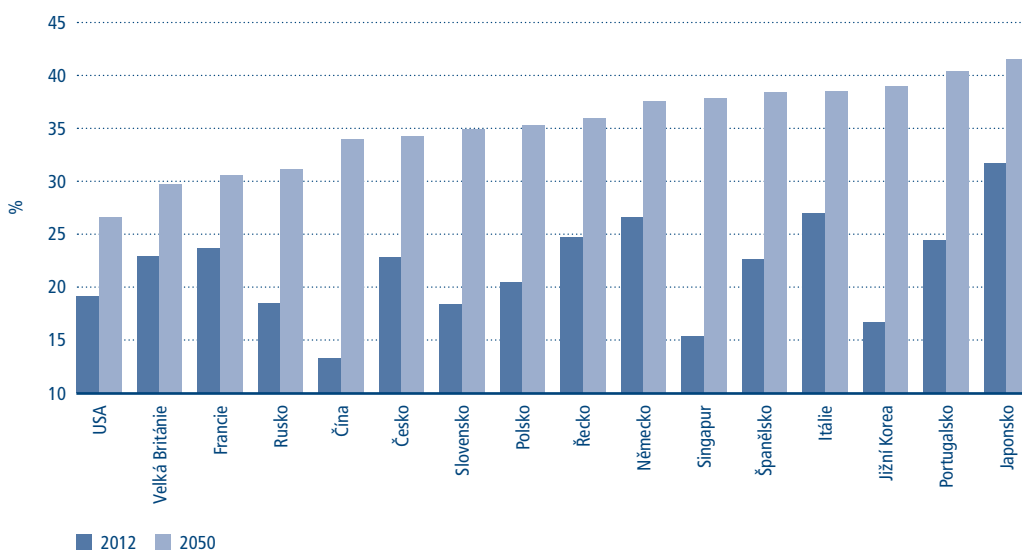
Stárnutí populace (bez ohledu na to, na bázi jakého modelu nebo teorie se společnost vyvíjí) se v současnosti týká již téměř všech světových regionů a mnoha zemí, včetně rozvojových. Do roku 2050 by dle středních odhadů OSN měl vzrůst počet lidí starších 60 let celosvětově na více než 2 mld. (ze současných 809 mil.). Většina seniorů →

→ **Tabulka č. 1 » Stárnutí populace ve světě a v jednotlivých regionech, 2012–2050**

Skupina zemí/ region	Populace starší 60 let						Doba dožití ve věku 60 let (2010–2015) v letech		Podíl seniorů na pracovní síle (2012) v %	
	Počet v mil.		Podíl na celkové populaci v %		Podíl starších 80 let na popu- laci nad 60 let v %		Muži	Ženy	Muži	Ženy
	2012	2050	2012	2050	2012	2050				
Svět	809,7	2031,3	11	22	14	20	18	22	42	20
Vyspělé země	279,3	418,3	22	32	20	29	21	25	26	15
Rozvojové země	530,4	1613,0	9	20	11	17	18	20	50	22
Nejméně rozvinuté země	46,4	181,6	5	11	8	10	16	17	68	43
Afrika	59,8	215,2	6	10	8	10	16	18	60	39
Asie	447,0	1252,6	11	24	12	19	18	21	48	20
Evropa	166,4	241,8	22	34	20	28	20	24	18	10
Latinská Amerika	63,1	187,9	10	25	15	22	20	23	49	22
Severní Amerika	67,6	120,8	19	27	20	30	22	25	34	24
Oceánie	5,9	13,0	16	24	18	27	22	25	34	21

Pramen: OSN (2012a)

Graf č. 2 » Podíl seniorů (nad 60 let) na celkové populaci ve vybraných zemích, 2012–2050 (pořadí dle roku 2050), v %

Pramen: OSN (2012a)

přítom bude v roce 2050 žít v rozvojovém světě, převážně v Asii, což souvisí zejména s očekávaným rychlým stárnutím rozsáhlé čínské populace a dalších zemí v subregionu východní Asie³, kde se očekává nárůst počtu obyvatel starších 60 let na celkové populaci z 15 % v roce 2012 na 35 % v roce 2050 (tj. celkem 521,9 mil. osob). Podíl seniorů na celosvětové populaci by se měl zdvojnásobit na 22 %, nejnižší bude pravděpodobně v Africe (10 % africké populace), nejvyšší naopak v Evropě (34 %) a v Severní Americe (27 %) — viz tabulku č. 1, podrobněji např. Abrahám, Bič (2011) nebo Neumann (2009).

V relativním vyjádření tedy postihuje stárnutí populace nejvíce země vyspělé. Japonsko je na špičce odhadů (OSN 2012a), tj. v roce 2050 by mělo mít největší podíl populace starší 60 let, a to 41 %

hodobě vyšší než u mužů, stále větší podíl na celkovém počtu seniorů mají právě ženy — viz tabulku č. 1. OSN očekává ale rychlejší prodlužování doby dožití u mužů v následujících dekádách. Zatímco v roce 2012 připadalo ve věkové skupině 60+ na 100 žen 84 mužů, v roce 2050 by to mělo být 86 mužů. Růst počtu seniorů v populaci již také začíná převyšovat růst počtu dětí.

2. Stárnutí japonské populace — základní demografické trendy

Japonská populace zažila hlavní boom ve druhé polovině 19. století, v době tzv. reformy Meidži. Do té doby se udržovala na poměrně stabilních hodnotách (kolem 30 mil.). V období budování moderní ekonomiky a společnosti vzrostl počet obyvatel

Japonská populace je v současnosti označována demografy za „regresivní“, v níž již od roku 1997 převažují senioři starší 65 let (23,3 % obyvatelstva, tj. 29,7 mil. osob v roce 2011) nad dětmi (13,1 %, tj. 16,7 mil.). Počet Japonců v produktivním věku (15–64 let) tak již od roku 1993 klesá (na 63,7 %, tj. 81,3 mil. osob).

z celkové populace (tj. 45 mil. osob oproti 32 %, tj. 40 mil. osob v roce 2012). Velkým problémem je rovněž stárnutí populace vyspělých evropských ekonomik (např. v Německu má podíl seniorů dosáhnout až 38 % v roce 2050, v Portugalsku 40 %, v Itálii 38 %). Ve zmiňované Číně se má počet seniorů více než zdvojnásobit, podíl seniorů na celkové populaci pak téměř ztrojnásobit (na 34 %) — viz graf č. 2. Nepříznivý vývoj v tomto směru vykazuje i Česká republika (podrobněji viz např. Potužáková 2012).

Jak upozorňují např. ESCAP nebo OSN (2012b), populace seniorů navíc s rostoucí dobou dožití dále stárne, roste tedy počet osob starších 80 let (až k 20 % celkové populace seniorů v roce 2050). A vzhledem k tomu, že doba dožití u žen je dlou-

skokově na 60 mil. v roce 1926, v roce 1967 již přesáhl 100 mil. V následujících dekádách ovšem začal růst populace zpomalovat a od 80. let se tempo růstu snížilo na minimum (pod 1 %). Do roku 1990 tak celkový počet obyvatel vzrostl jen na 123,6 mil. obyvatel a její růst dále zpomaloval.

Podle středních predikcí japonského Ministerstva zdravotnictví, práce a sociálních věcí by počet obyvatel Japonska měl klesnout ze současných 127,8 mil. (2011) na 97,1 mil. do roku 2050. Podíl populace starší 65 let by měl dosahovat v roce 2050 asi 39 % (dle OSN o něco více, což je dáno i jiným věkovým vymezením „seniora“ — viz grafy č. 2 a 3). V roce 2005 byl poprvé zaznamenán přirozený úbytek obyvatelstva (−0,2 %), v roce 2011 japonská populace poklesla cca o 1,6 % oproti

³ Dle OSN jsou sem řazeny tyto země: Čína, Hongkong, Macao, Jižní Korea, KLDR, Japonsko a Mongolsko.

→ předchozímu roku (data převzata z Statistics Bureau 2012).

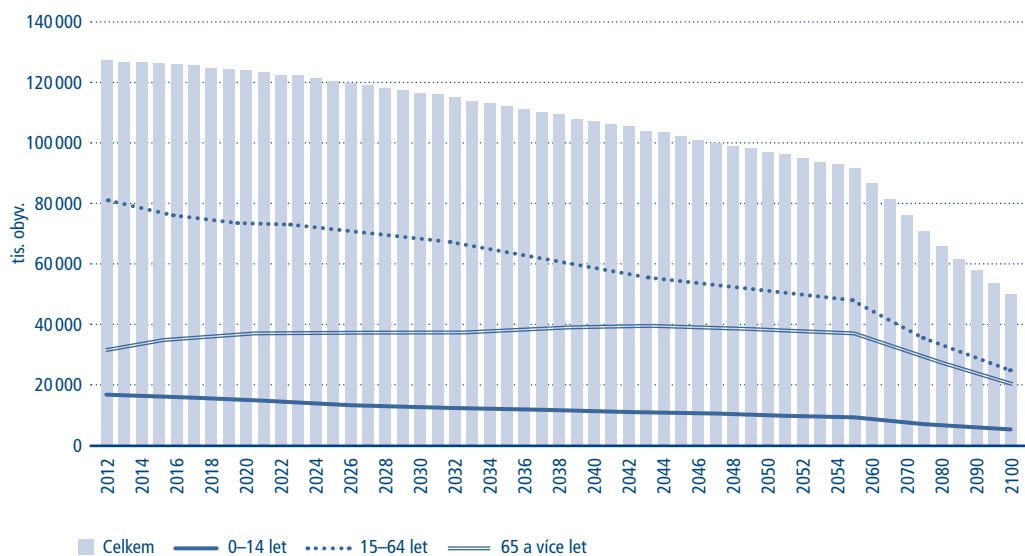
Fertilita od baby-boomu v letech 1947–1949 a 1971–1974 (kdy se rodilo v průměru 4,32, resp. 2,14 dětí na 1 ženu) v Japonsku výrazně poklesla až na hranici 1,39 dětí na 1 ženu v roce 2010, tzn. pod hranici nezbytnou pro přirozený přírůstek populace. Pokles fertility je dán mj. i růstem průměrného věku matek (cca 30,1 let v roce 2011 oproti 25,6 v roce 1970), poklesem sňatkovosti a pozdějšími sňatky, stejně jako nejistým ekonomickým vývojem po prasknutí bubliny na trhu aktiv na počátku 90. let (viz Stuchlíková 2011a) a obavami z budoucnosti. Kingston (2013: 44) zdůrazňuje především pokračující změny v životním stylu Japonců. Pro japonské ženy je stále náročnější mít

děti a zároveň pracovat. Změnilo se také zásadně postavení ženy v japonské společnosti. Ženy se dnes těší větším sociálním a ekonomickým svobodám, mění se jejich náhled na život i na podobu rodiny. Podle kritiků je k rodinnému životu nepodporuje ani vládní politika – viz dále.

V poválečném období zároveň klesala míra úmrtnosti a rostla doba dožití (průměrný věk). Průměrná odhadovaná doba dožití novorozence přitom představovala v roce 2011 cca 79,4 let pro muže a 85,9 let pro ženy. Od konce 60. let 20. století se v obou případech prodloužila o cca 10 let. Japonci tak v současnosti žijí nejdéle na světě.

Vzhledem k výše uvedeným demografickým trendům se proměnila celková věková struktura japonské společnosti a tzv. populační pyramidy

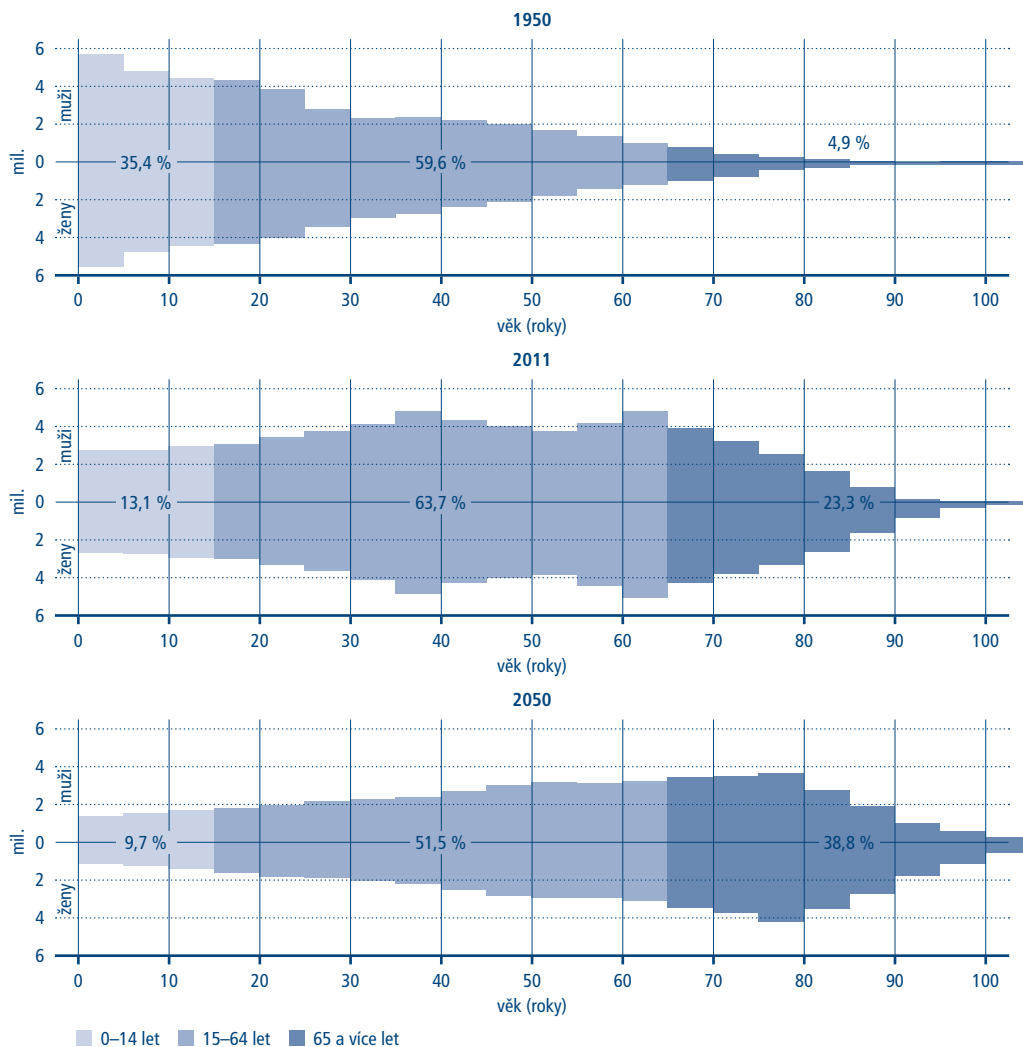
Graf č. 3 » Střední predikce vývoje japonské populace (celková populace a jednotlivé věkové skupiny), 2012–2100, v tis. obyvatel

Pramen: Statistics Bureau (2013a)

⁴ Struktura populace podle věku vyjadřuje rozdělení obyvatelstva do ročních nebo pětiletých věkových skupin. Pro grafické zobrazení se používá zmiňovaná věkově-pohlavní pyramida, tedy dvojitý histogram, kde na levé ose x jsou znázorněny absolutní, popř. relativní počty mužů a na pravé straně pak počty žen. Na ose y jsou věkové skupiny obyvatelstva. Převzato z Klufová a Poláková (2010: 59).

Graf č. 4 » Věkové pyramidy Japonska, 1950, 2011 a 2050 (odhad), v mil. a %

Pramen: Statistics Bureau (2012)

nebo stromy života⁴ – viz graf č. 4. Japonská populace je v současnosti označována demografy za „regresivní“, v níž již od roku 1997 převažují senioři starší 65 let (23,3 % obyvatelstva, tj. 29,7 mil. osob v roce 2011) nad dětmi (13,1 %, tj. 16,7 mil.). Počet Japonců v produktivním věku (15–64 let) tak již od roku 1993 klesá (na 63,7 %, tj. 81,3 mil. osob)

(data dle Statistics Bureau 2012). Tento typ populace je typický i pro další vyspělé země s nízkou porodností, jak bylo zmiňováno výše.

Jak připomíná např. Matsutani (2006: 1), japonská společnost stárne oproti jiným vyspělým zemím rychleji, a to zejména díky výraznému prodloužení doby dožití vzhledem k rychlému ekono-

→

- mickému růstu a zásadnímu zlepšení životních podmínek v poválečném období (podrobněji viz např. Stuchlíková 2011b).

Vedle věkové struktury se změnila i struktura japonských domácností. Z dnešních cca 51,8 mil. domácností je 25,2 % jednočlenných (20,5 % všech domácností přitom tvoří domácnosti seniorů), jejichž počet dále roste, takže se snižuje i celkový průměrný počet členů domácnosti (na 2,4 v roce 2010 oproti 3,4 v roce 1970). Většinový podíl drží nadále tzv. nukleární domácnosti (60,6 %), tedy rodiny tvořené rodiči a jejich dětmi, příp. i jedním seniorem.⁵

3. Ekonomické a sociální dopady stárnutí populace v Japonsku

Kingston (2013: 41) označuje situaci v Japonsku za „demografickou časovanou bombu“. Dopady stárnutí populace jsou dalekosáhlé a navíc stále ne zcela dobře prozkoumané. V následující části budou nastíněny jen vybrané (nejvíce diskutované) dopady na ekonomiku a společnost, autoři jsou si vědomi, že nejde o zcela vyčerpávající výčet.

Růst sociálních výdajů patří mezi nejčastěji zmiňované negativní dopady popisovaného demografického vývoje. Veřejné výdaje Japonska na sociální oblast jsou dlouhodobě pod průměrem OECD (zde bez výdajů na zdravotnictví, OECD 2013). Např. v roce 1990 dosahovaly jen 11,1 % HDP (oproti průměru OECD 17,7 %). Do roku 2006 ovšem tento ukazatel vzrostl na 18,4 % (resp. 19,6 %), do roku 2009 na 22,4 % (resp. 22,3 %) a do budoucna lze očekávat další rychlý nárůst výdajů, a to i soukromých (3,9 % HDP v roce 2009). Zejména západoevropské a skandinávské země vykazovaly v roce 2009 veřejné sociální výdaje až o 10 procent-

ních bodů vyšší než Japonsko, USA naopak nižší (19,2 %), ovšem při značně vyšších výdajích soukromých (10,4 %). Nižší výdaje Japonska v minulosti odrážely i snahu o snižování celkových rozpočtových výdajů v důsledku konsolidace destabilizovaných veřejných financí. Japonsko, po sérii rozsáhlých fiskálních balíčků pro oživení ekonomiky po rozpadu bubliny na trzích aktiv na počátku 90. let (viz např. Stuchlíková 2011a a 2013a), dlouhodobě vykazuje deficity veřejných rozpočtů. Jeho veřejný dluh je nejvyšší v rámci OECD – viz dále. Výdaje na sociální oblast však po sérii škrtů již dále výrazněji omezovat nelze.

S rostoucím počtem seniorů rostou penzijní výdaje, které v roce 2009 představovaly dle japonských statistik cca 52 % všech sociálních výdajů. Oproti roku 1980 se celkové penzijní výdaje zvýšily pětinasobně – viz graf č. 5. Další rychle rostoucí položkou jsou výdaje na zdravotnictví, které tvořily 31 % všech sociálních výdajů. Dle odhadů japonské vlády by měly celkové sociální výdaje do roku 2025 vzrůst až na 141 bil. JPY (Statistics Bureau 2012).

Kontinuálně rostou i výdaje na zdravotnictví, zejména výdaje na dlouhodobou péči o seniory. Z celkových zdravotnických výdajů jde na péči o seniory asi třetina (3,25 % HDP), kritizováno je ale neefektivní využívání zdravotnických zařízení v souvislosti se seniory. Japonsko má 4x vyšší počet dnů strávených v nemocnicích než je průměr OECD, což je dáno mj. i nedostatkem zařízení péče o seniory, jejichž funkci často plní nemocnice (OECD 2011).

S rostoucími výdaji do sociální oblasti a plánovanými fiskálními a penzijními reformami (viz dále) se nutně zvyšuje i míra daňové a celkové zátěže obyvatelstva (měřeno celkovým podílem vy-

⁵ Tradiční japonská rodina nebo domácnost v dobách Meidži či dříve (tzv. ie) sestávala z většího počtu členů než v současnosti. Domácnosti zahrnovaly více generací s jasně danou hierarchií, rolemi a vztahy, v závislosti na věku, pohlaví a očekávání délky pobytu v dané domácnosti (kratší např. u dívek, které se po svatbě od rodičů odstěhují). Na základě konfuciuské tradice se mladí lidé mj. starali o své rodiče a starší členy domácnosti. Koncept ie byl podporován i ústavně a platnou legislativou, která byla zrušena po druhé světové válce. Tradiční náhled na podobu domácnosti ovšem stále, s určitými modifikacemi, přetrvává v některých oblastech Japonska, převážně na venkově. V jiných rodinách pak nemusí prarodiče žít přímo s dětmi, ale velmi blízko, v samostatném domě či bytě, což statistiky už nezachytí. Podrobněji ke konceptu ie, tradičním a měnícím se vztahům v japonské společnosti viz např. Kingston (2013), Hendry (2013) nebo Matsutani (2006).

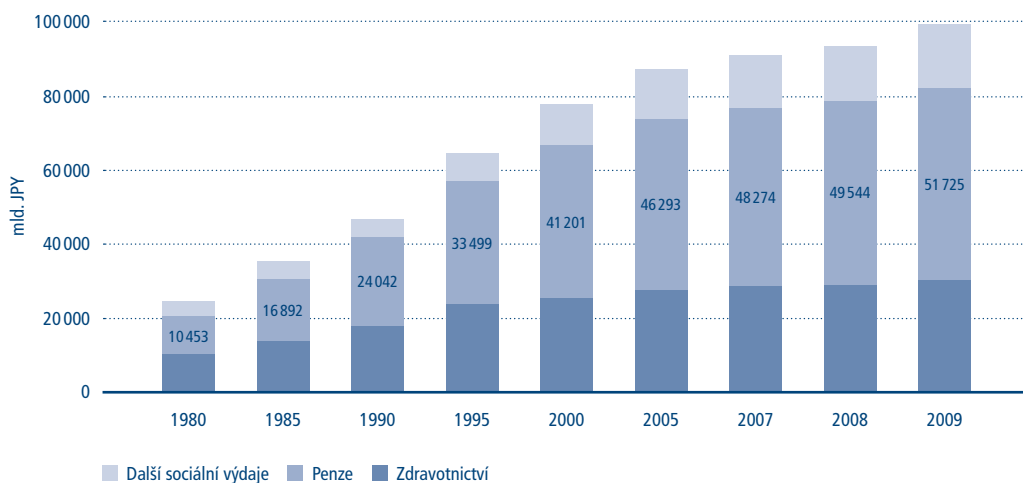
braných daní a sociálních odvodů na celkových příjmech státu nebo na HDP). Celková daňová kvóta Japonska představovala v roce 2012 dle údajů MHLW (2012: 26) 22,7 % veřejných příjmů, sociální odvody 17,1 %. Celková zátěž obyvatel tedy dosahovala 39,9 % veřejných příjmů (29,1 % HDP; zbývající část příjmů je zajišťována především prodejem vládních dluhopisů), zatímco např. v USA to bylo v roce 2009 jen 30,3 % (resp. 24,3 %). Naopak ve Švédsku jsou odvody obyvatel výrazně vyšší (62,5 %, resp. 44,1 %), podobně i ve Francii (60,1 %, resp. 44,2 %) nebo SRN (53,2 %, resp. 39,8 %).

S klesajícím podílem osob v produktivním věku se bude projevovat i možný nedostatek pracovní síly na japonském trhu práce, zvláště v některých (méně oblíbených) sektorech. Míra pracovní participace (měřeno jako podíl celkové pracovní síly na populaci starší 15 let) po roce 1990 klesala, stejně jako objem celkové pracovní síly (o více jak 1 mil. osob mezi lety 1990–2011, na 62,6 mil. v roce 2011). Se stárnutím populace naopak rostl počet seniorů v celkové pracovní síle (5,5 mil. v roce 2011 oproti 3,6 mil. v roce 1990) – viz tabulku č. 2. Podle středních odhadů vlády klesne počet lidí

v produktivním věku (15–64 let) z 81,7 mil. v roce 2010 na 57,1 mil. do roku 2030 a 51,8 mil. do roku 2055 (MHLW 2012: 6).

Nejhůře je stárnutím obyvatelstva postižen japonský venkov. Mladší lidé odtud často odcházejí za prací a zábavou do měst. To je zřejmé i z regionálních statistik a různých se podílů seniorů na celkové populaci jednotlivých prefektur. Mezi regiony s nejvyšším podílem seniorů (28–29 %) patřily v roce 2010 prefektury méně zalidněné: Akita, Shimane, Kochi, Yamaguchi a Yamagata. Na opačném pólu (do 21 %) stojí metropolitní oblasti nebo regiony s vysokou mírou urbanizace a hustotou zalidnění: Tokyo, Kanagawa, Aichi, Saitama, Shiga nebo Chiba. Výjimkou je ostrov Okinawa s vůbec nejnižším podílem seniorů na celkové populaci, a to 17 % (Statistics Bureau 2013a). Vesnice a menší města se tak dostávají i do finančních problémů vzhledem ke klesajícím daňovým příjmům. Centrální vláda je tak mj. musí nabádat ke slučování, aby se nedostaly do problémů a na hranici bankrotu. Zadlužení místních rozpočtů je ovšem složitějším problémem, který je dán dlouhodobými strukturálními problémy (podrobněji viz např. Sýkora 2012).

Graf č. 5 » Rostoucí sociální výdaje v Japonsku a jejich skladba, 1980–2009, v mld. JPY

Pramen: Statistics Bureau (2013a)

→ **Tabulka č. 2 » Vybrané ukazatele japonského trhu práce (1990–2011)**

Rok	Celkem	15–19	20–24	25–34	35–44	45–54	55–64	65+	Muži	65+	Ženy	65+
Pracovní síla v 10 tis. osob												
1990	6384	181	653	1225	1614	1418	932	360	3791	217	2593	143
2000	6766	132	629	1508	1296	1617	1092	493	4014	310	2753	183
2005	6650	108	526	1503	1376	1392	1240	504	3901	317	2750	187
2009	6617	94	479	1358	1507	1323	1277	579	3847	362	2771	217
2010	6590	92	462	1321	1521	1332	1278	585	3822	361	2768	224
2011	6261	83	430	1230	1484	1260	1219	556	3629	343	2632	213
Míra pracovní participace v %												
1990	63,3	18,0	73,4	76,9	82,0	82,6	64,7	24,3	77,2	36,5	50,1	16,2
2000	62,4	17,5	72,8	80,6	81,7	83,5	66,5	22,6	76,4	34,1	49,3	14,4
2005	60,4	16,3	69,3	81,9	82,0	83,7	66,6	19,8	73,3	29,4	48,4	12,7
2009	59,9	15,4	68,6	83,7	82,7	85,0	68,8	20,1	72,0	29,4	48,5	13,1
2010	59,6	15,2	68,3	83,9	82,8	85,3	68,7	19,9	71,6	28,8	48,5	13,3
2011	59,3	14,5	68,5	83,8	83,0	85,1	68,2	19,7	71,2	28,4	48,2	13,2
Míra nezaměstnanosti v %												
1990	2,1	6,6	3,7	2,4	1,5	1,2	2,7	0,8	2,0	1,4	2,2	–
2000	4,7	12,1	8,6	5,6	3,2	3,3	5,5	2,2	4,9	3,2	4,5	1,1
2005	4,4	10,2	8,4	5,6	3,8	3,0	4,1	2,0	4,6	2,5	4,2	1,1
2009	5,1	9,6	9,0	6,4	4,6	3,9	4,7	2,6	5,3	3,3	4,8	1,4
2010	5,1	9,8	9,1	6,2	4,6	3,9	5,0	2,4	5,4	3,3	4,6	1,3
2011	4,5	9,6	7,9	5,7	4,2	3,5	4,4	2,2	4,8	2,9	4,1	0,9

Pramen: Statistics Bureau (2013a)

Zmiňovány jsou rovněž dopady na spotřebu a úspory v Japonsku. Rodinné rozpočty se značně liší dle struktury a počtu členů domácnosti. Např. u dvou a vícečlenné domácnosti (kde alespoň jedna osoba pracuje) šlo v roce 2011 asi 23,6 % z celkových výdajů na potraviny, 12,9 % na dopravu a komunikace, 10,3 % na kulturu a odpočinek. Čím starší jsou rodiny, tím méně utrácejí a mají i jiné potřeby. Penze dnes představují 85,6 % příjmů japonských seniorů a celkové příjmy nepokrývají jejich celkové výdaje (Statistics Bureau 2012). Rostoucí deficit v hospodaření domácností je pokrýván

převážně soukromým nebo zaměstnaneckým připojištěním a výběrem úspor. Celková čistá míra úspor japonských domácností i z tohoto důvodu poklesla z 10,2 % disponibilního příjmu v roce 1999 na 2,3 % v roce 2010. To je poloviční úroveň tradičně málo spořivých USA (5,5 % v roce 2010) a výrazně nižší oproti např. SRN (11,3 % nebo Francii (12,1 %) (dle OECD 2013). Ještě na začátku 90. let míra úspor japonských domácností přitom představovala cca 15–20 %. I přes výrazný pokles zůstává míra čistého bohatství v Japonsku oproti jiným vyspělým zemím stále vysoká díky předcho-

zímu vývoji a vysoké zásobě úspor. Do budoucna se ale očekává další pokles úspor, v závislosti na tom, jakou měrou se budou senioři zapojovat do trhu práce a získávat dodatečné finanční příjmy (viz např. Citrin a Zanello 2008: 31–43).

4. Opatření proti negativním dopadům stárnutí populace

Možností řešení uvedeného vývoje existuje více, některé jsou však poměrně kontroverzní a hůře průchozí. Doporučovány jsou především: 1) další zásadní důchodové reformy a reformy v oblasti zdravotnictví (v návaznosti na potřebné fiskální reformy); 2) reformy na trhu práce; 3) větší podpora mladých rodin a lepší péče o děti; 4) podpora přílivu imigrantů do Japonska. V této části pouze nastíníme základní směry potřebných změn, protože každá z nich si vyžaduje podrobnější analýzy.

V Japonsku funguje univerzální, tzv. průběžný systém financování penzí (pay-as-you-go), který má tři složky: penze pro zaměstnance soukromých podniků (Employee Pension Insurance), pro zaměstnance veřejného sektoru (Mutual Aid Pension) a pro podnikatele a ostatní osoby, které nespádají do prvních dvou kategorií (National Pension). Každý japonský rezident starší 20 let musí být zařazen do jednoho z uvedených pilířů a platí adekvátní příspěvky do systému. Tuto strukturu doplňují penzijní schémata velkých podniků (Employee's Pensions Funds) a další formy soukromého připojištění (podrobněji viz např. Kashiwase, Nozaki a Tokuoaka 2012 nebo Citrin a Zanello 2008: 80–82). Doba pro odchod do důchodu se liší dle typu zaměstnání a dle zařazení do uvedených tří pilířů, obecně se pohybuje kolem 60 let. Systém je tak poměrně komplikovaný a vyžaduje stále větší příspěvky ze státního rozpočtu. Jak bylo zmíněno, penze se podílí na celkových sociálních výdajích více než polovinou a mají tendenci výrazně růst.

Vláda premiéra J. Koizumiho (2001–2006; viz např. Stuchlíková 2013a) v roce 2004 prosadila zatím poslední větší reformu penzijního systému, když posunula dobu pro odchod do důchodu (postupně, na 65 let), zvýšila státní příspěvky na penze i povinné odvody obyvatelstva, a to i přes protesty podnikatelské komunity, která preferovala spíše zvýšení daní ze spotřeby. Mj. bylo představeno i tzv. makroindexování, tedy automatické přizpůsobování a pomalé snižování výdajů z penzijního systému změnám v demografické struktuře populace. Již v době, kdy byla reforma uvedena, bylo zřejmé, že není dostačující a do budoucna bude třeba provést mnohem zásadnější kroky, včetně zjednodušení penzijního systému a prodloužení doby pro odchod do důchodu za hranici 65 let apod. Právě zvýšení doby pro odchod do důchodu na 67 let pro všechny kategorie do roku 2020 by mohlo znamenat významné úspory v penzijním systému, dle odhadů až ve výši 0,25 % HDP (Kashiwase, Nozaki a Tokuoaka 2012: 10). Zároveň by mohlo i snížit očekávané tlaky na trhu práce. Mezera mezi dobou pro odchod do důchodu a dobou dožití (viz část 2) je přitom v Japonsku větší, než je běžné v jiných vyspělých zemích. Podle zmiňovaných analýz bude pravděpodobně potřeba dále zvyšovat příspěvky občanů do systému, omezovat různá daňová zvýhodnění pro seniory, snižovat penze pro „bohaté“ seniory, zavést příspěvky od žen v domácnosti apod.

Problémem je ale mj. i rostoucí nesouhlas veřejnosti s příspěvky do veřejného systému, což je spojeno se skandálem kolem ztráty důchodových záznamů a poklesu celkové kredibility penzijního systému.⁶ Důvěra ve veřejný penzijní systém je v Japonsku malá i proto, že současné penze (i přes pokračující deflaci) nepokrývají celkové výdaje seniorů.

Další reformy jsou směřovány na příjmovou stránku veřejných rozpočtů, kde má Japonsko →

⁶ Velký skandál propukl např. v roce 2004, kdy sám premiér J. Koizumi a několik jeho ministrů přiznalo, že vynechávali platby do národního penzijního systému. V roce 2007 (během vlády premiéra S. Abého) se pak zjistilo, že národní penzijní agentura (Social Insurance Agency) ztratila záznamy 50,95 mil. plateb do státních penzijních programů a měla značné zmatky v celkové evidenci. Podrobněji viz např. Carpenter (2008: 23–24).

→ **Tabulka č. 3 » Vývoj veřejných financí v Japonsku, 2000–2014, v % nominálního HDP**

Ukazatel	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Saldo veřejných rozpočtů	-7,4	-4,8	-1,3	-2,1	-1,9	-8,8	-8,4	-9,3	-9,9	-10,1	-7,9
Hrubý veřejný dluh	137,6	169,5	166,8	162,4	171,1	188,7	192,7	205,3	214,3	224,3	230,0
Čistý veřejný dluh	59,7	82,2	81,0	80,5	95,3	106,2	112,8	125,3	134,3	144,3	150,1

Poznámka: Údaje za roky 2012–2014 jsou odhadované.
Pramen: OECD (2012)

opět v mezinárodním srovnání jisté rezervy – viz část 3. Otázkou ovšem zůstává, nakolik plánované a doporučené zvyšování daňových sazeb (především daní ze spotřeby ze současných 5 % na 8 % do roku 2014 a 10 % do roku 2015 – viz např. IMF 2012) zvýší daňové příjmy a nakolik utlumí citlivou a spíše stagnující spotřebitelskou poptávku.

Japonsko si velmi zakládá na vysokém standardu svého zdravotnictví, jehož kvalita se mj. projevila v rostoucí době dožití populace. Každý Japonec má nárok na zdravotní péči, a to buď v rámci zaměstnaneckých, nebo státních pojistných schémat. Se stárnutím populace rostou výdaje na léky, léčení i na dlouhodobou péči o seniory, kterou stále z velké části zajišťují veřejné nemocnice. Roste tedy tlak na změny v podobě veřejné zdravotní péče i na vytváření levnějších zařízení pro dlouhodobou péči – zatím ale příliš pomalu.

Veřejné finance Japonska se od 90. let potýkají s rychle rostoucím zadlužením, které dosahuje nejvyšší úrovně v rámci OECD, a to 205,3 % HDP v roce 2011 – viz tabulku č. 3. Predikce vývoje v následujících letech počítají s dalším navyšováním hrubého i čistého veřejného dluhu – viz tabulku č. 3. Veřejné dluhy jsou problémem i řady jiných vyspělých zemí (viz např. Karpová 2012), v případě Japonska je ovšem nárůst zadlužení velmi rychlý a do budoucna spojený zejména s popisovanými demografickými tlaky.

Je třeba prosadit i další změny na trhu práce. Tradiční model rodiny spočívá na jedné výdělečné osobě v rodině (muž). Bude nutné zvýšit zapojení žen, seniorů i mladých do pracovního procesu.

Např. Nová růstová strategie z roku 2010 (CAO 2010) chtěla zvýšit míru zaměstnanosti žen (ve věku 25–40 let) ze 66 % na 73 % do 2020 a zvýšit podíl žen, které se vrátí do práce po narození prvního dítěte z 38 % na 55 %. Celková míra pracovní participace žen se pohybuje stabilně mezi 48 a 50 %, zatímco u mužů je to o 20 procentních bodů více (i když zde dochází v posledních dekádách k poklesu) – viz tabulku č. 2. Dle OECD (2011: 155) se do práce nevrátí asi 60 % japonských žen po narození prvního dítěte (ve věku 25–34 let). Pokud se vrátí, jsou ženy zaměstnávány spíše na částečné úvazky a na nepravidelné kontrakty. OECD i jiné organizace tak doporučují i snížit pracovní dobu u mužů (pětina mužů pracuje déle než 60 hodin týdně) – jinak ženy nemohou získat kvalitní pravidelné úvazky.

Rezerva pracovní síly je i na straně mladých (zvláště ve skupině 15–24 let), kde Japonsko vykazuje relativně vysokou nezaměstnanost, z části dobrovolného rázu. Zatímco průměrná míra nezaměstnanosti dosahovala v roce 2011 4,5 %, v mladších věkových skupinách se pohybuje mezi 8 a 9 % – viz tabulku č. 2. Od 90. let se země potýká s nárůstem počtu mladých ve věku 15–34 let, označovaných jako NEETs (Neither in Employment nor in Education nor in Training). Počet NEETs vzrostl z 0,4 mil. v roce 1994 na 0,6 mil. v roce 2009 (tj. 2 % dané věkové skupiny), zejména kvůli zhoršeným podmínkám na trhu práce v době stagnace ekonomiky (OECD 2011: 159). „Freeters“ jsou pak mladí lidé, kteří nemají zájem o plný pracovní úvazek, vyhledávají spíše nepravidelné pracovní kontrakty. Na tyto skupiny obyvatelstva stále intenzivněji cílí

různé vládní strategie (např. CAO 2010) a opatření, které mají změnit přístup mladých k práci.

V oblasti podpory mladých rodin a péče o děti je nutné zajistit více kvalitní a finančně dostupné péče o děti, zejména v předškolním věku. Vysoké náklady na péči a vzdělání dětí jsou uváděny v průzkumech veřejného mínění jako hlavní důvod nízké fertility. Ačkoliv by si řada mladých párů přála více než jedno dítě, z finančních důvodů často zůstanou u jednoho. Podle průzkumu z roku 2009 vysokou finanční zátěž jako překážku pro větší rodinu uvedlo cca 80 % všech respondentů ve věkové skupině 25–35 let. Veřejné výdaje na předškolní péči jsou přitom v Japonsku na jedné z nejnižších úrovní v rámci OECD (OECD 2011: 127).⁷

Řešením by mohla být i větší příliv imigrantů do země. Tato možnost se ale stále jeví jako nejméně průchozí. Japonsko je etnicky velmi homogenní zemí, cca 98 % obyvatelstva tvoří Japonci, zbývajících 2 % představují cizí národnostní menšiny (převážně Číňané, Korejci, Brazilci, Filipínci, Peruánci a Američané), domorodé etnické menšiny (Ainuové)⁸ a tzv. barakumíni⁹. Podíl imigrantů na celkové populaci Japonska dosáhl dle Světové banky (World Bank 2011) jen 1,7 % v roce 2010 (tj. asi 2,2 mil. osob), podíl emigrantů byl ještě nižší (0,6 %). Pro srovnání, podíl imigrantů na celkové populaci USA představoval 13,5 % (42,8 mil. osob), u Německa to bylo 13,1 % (10,7 mil. osob) a u České republiky 4,4 % (453 tis.).

Imigranti jsou japonskou společností považováni stále za cizince, i když např. žijí v Japonsku již

několik generací. Na trhu práce jsou vítáni pouze v oborech, kde je nízká poptávka po práci ze strany Japonců a tam, kde je snaha snížit náklady, např. u sester a pomocného personálu ve zdravotnictví. Japonci jsou ale velmi uzavření a v souvislosti s imigrací se mj. obávají nárůstu kriminality (podrobněji viz např. Kingston 2013: 136–153). Negativní náhled na cizí pracovní sílu je možné nalézt i v odborných analýzách japonských autorů. Např. Matsutani (2006: 17) nepovažuje vyšší imigraci za řešení nepříznivého demografického vývoje. Připomíná zkušenost Německa či jiných zemí, které měly v posledních letech velké problémy s komunitami imigrantů a jejich integrací do většinové společnosti. Podle Matsutaniho navíc imigranti pouze odsunou problém do budoucna.

Také přístup japonských vlád k imigraci se mění jen velmi pomalu a neochotně. Vláda premiéra J. Koizumiho (2001–2006) byla ochotna připustit zvýšení podílu imigrantů pouze na 3 % celkové populace. V rámci Nové růstové strategie (CAO 2010) byl stanoven cíl zdvojnásobit počet vysoce kvalifikovaných zahraničních pracovníků v Japonsku do roku 2020. Jejich podíl je dnes ovšem zanedbatelný (0,3 % celkové pracovní síly v roce 2008), nejnižší v rámci OECD. Snahou je také přilákat větší počet zahraničních studentů, z cca 123 tis. v roce 2008 na 300 tis. do roku 2020, z nichž část by mohla v Japonsku po studiích i zůstat (OECD 2011: 89–90). Je ale stále více zřejmé, že Japonsko bude potřebovat mnohem více imigrantů (a nejen těch vysoce kvalifikovaných), po-

⁷ V současnosti je japonský vzdělávací systém založen na devíti letech veřejného, povinného vzdělávání (šest let na základní úrovni, tři roky na nižších středních školách). Péči o předškolní děti zajišťují v principu dvě instituce — školky (yochien) pro děti mezi 3 a 6 lety a zařízení péče o děti (Early Childhood Education and Care, ECES, hoikuen) pro děti před dosažením školního věku. Tyto systémy se vyvinuly odděleně a mají různé cíle a metody, oba jsou placené. Školky jsou zaměřené více na vzdělávání, děti sem chodí nepovinně, cca na čtyři hodiny denně. U zařízení druhého typu je to osm hodin a jen pro děti, jejichž rodiče pracují. Většina vládních zdrojů jde na zařízení druhého typu, kde je ovšem nedostatek volných míst pro děti. Podrobněji viz např. OECD (2011).

⁸ Ainuové jsou odlišnou etnickou skupinou než většinová Japonci. V minulosti byli vystaveni silnému asimilačnímu tlaku, takže v současnosti žije dle odhadů jen cca 30–200 tis. příslušníků této menšiny na ostrově Hokkaido. V roce 2008 byl přijat zákon proti diskriminaci této skupiny, která však stále v realu přetrvává, podobně jako u zmiňovaných barakumínů. Podrobněji viz např. Hendry (2013: 99–100).

⁹ Barakumíni jsou potomky tzv. skupiny nedotknutelných, jde o jakýsi relikt středověké společenské stratifikace. Dělení společnosti na několik skupin bylo zavedeno v době šógunátu, zrušeno v rámci reformy Meidži ve druhé polovině 19. století. Uvádí se, že dodnes „stigma“ nejnižšího společenského postavení určuje postavení potomků těchto osob (v době šógunátu šlo o dědičně zařazení do dané skupiny). Podle odhadů žije dnes v Japonsku cca 1–3 mil. barakumínů, kteří čelí (i přes legislativně zakotvenou rovnoprávnost všech obyvatel země) mnoha formám diskriminace, nejen na trh práce (viz např. Kingston 2013: 271).

- kud bude stárnoucí obyvatelstvo chtít udržet svůj relativně vysoký životní standard. Zatímco japonští představitelé a obyvatelé si tuto skutečnost zatím nechtějí tolik připustit, mezinárodní organizace a zahraniční specialisté na to upozorňují stále častěji.

5. Závěr

Japonsko je v poměrně složité ekonomické a sociální situaci. Od 90. let 20. století zápasí s rostoucím počtem zásadních problémů, které ovlivňují a do budoucna budou stále více ovlivňovat celkový výkon a konkurenceschopnost ekonomiky (viz např. Jiráňková 2008), podobu trhu práce, vzdělávacích i penzijních systémů atd. Vedle pokračující fiskální nerovnováhy a enormního veřejného zadlužení, se potýká s vleklou deflací a zejména s eskalující demografickou krizí, spojenou s rychlým stárnutím japonské populace (Stuchlíková 2013a, 2013b). Předkládané reformy jsou podle kritiků (OECD 2011, IMF 2012 apod.) stále nedostačující a příliš pomalé, brzdí je i klesající kredibilita japonských

vlád a politických představitelů vůbec. V roce 2011 byla země navíc postižena silným zemětřesením a vlnami tsunami, které zdevastovaly poměrně velkou část severovýchodního Japonska. Se snahou o obnovu postižených regionů se pochopitelně od-souvají i některé reformy.

Možností, jak reagovat na negativní dopady rychlého stárnutí populace, je několik. Všechny si vyžádají i vedlejší finanční náklady, které, s ohledem na rekordní veřejné zadlužení, budou obtížně financovatelné. Větším problémem pravděpodobně bude ale ochota a samotné prosazení zásadnějších změn, ať už se to týká penzijního systému, zapojení žen nebo mladých na trhu práce či přístupu k imigrantům u japonské společnosti i na vládní úrovni. Japonská společnost je tradičně velmi konzervativní. Jisté změny a vývoj na různých úrovních sociálně-ekonomického systému jsou i přesto v posledních dvou dekadách již pozorovatelné. Otázkou ovšem je, zda tempo těchto změn bude dostačující a Japonsko nezestárne dříve, než na to bude opravdu připravené.

LITERATURA A PRAMENY

1. Abrahám, J., Bič, J. (2011): *Current Challenges of the EU Economy and Policy*. 1. vydání. Praha: Vydavatelství MAC, ISBN 978-80-86783-53-6
2. Carpenter, S. (2008): *Why Japan Can't Reform. Inside the System*. New York: Palgrave Macmillan, ISBN 978-0-230-22070-6
3. CAO (2010): "New Growth Strategy" Reference. Cabinet Office. [Online] [Citováno 5. 9. 2012]. Dostupné na: www5.cao.go.jp/keizai2/2010/0618reference.pdf
4. Citrin, D. A., Zanello, A. (eds.) (2008): *Japan's Economic Revival. Policy Challenges in a Globalized World*. New York: Palgrave Macmillan, ISBN 978-0-230-21932-8
5. Davies, A., Amity, J. (2011): *Geographies of Ageing (International Population Studies)*. Ashgate, ISBN 978-1409417767
6. Doi, T., Hoshi, T., Okimoto, T. (2011): *Japanese Government Debt and Sustainability of Fiscal Policy*. NBER Working Paper Series, No. 17305, NBER. [Online] [Citováno 25. 3. 2013]. Dostupné na: www.nber.org/papers/w17305
7. Hendry, J. (2013): *Understanding Japanese Society*. Fourth Edition. Nisan Institute/Routledge, ISBN 978-0-415-67914-5
8. Horioka, C. (2009): *The (Dis)saving Behaviour of the Aged in Japan*. NBER Working Paper Series, No. 15601, NBER. [Online] [Citováno 25. 3. 2013]. Dostupné na: www.nber.org/papers/w15601
9. Horioka, C., Suzuki, W., Hatta, T. (2007): *Ageing, Saving, and Public Pensions in Japan*. NBER Working Paper Series, No. 13273, NBER. [Online] [Citováno 25. 3. 2013]. Dostupné na: www.nber.org/papers/w13273

10. Horioka, C. (2006): *The Dissaving of the Aged Revisited: The Case of Japan*. NBER Working Paper Series, No. 12351, NBER. [Online] [Citováno 25. 3. 2013]. Dostupné na: www.nber.org/papers/w12351
11. IMF (2012): *Japan: 2012 Article IV Consultation – Staff Report*. [Online] [Citováno 5. 9. 2012]. Dostupné na: www.imf.org/external/country/JPN/index.htm
12. Jiráňková, M. (2008): *Sociální stát a jeho konkurenceschopnost v globálním světě*. Scientia et Societas, roč. IV, č. 4, s. 34–54, ISSN 1801-7118
13. Karpová, E. (2012): *Veřejné rozpočty zemí Evropské unie – vývoj a problémy v krizovém období let 2007 až 2010*. Současná Evropa, roč. XVII, č. 1, s. 73–97, ISSN 1804-1280
14. Kashiwase, K., Nozaki, M., Tokuoaka, K. (2012): *Pension Reforms in Japan*. IMF Working Paper, WP/12/285, IMF. [Online] [Citováno 5. 1. 2013]. Dostupné na: www.imf.org/external/country/JPN/index.htm
15. Keizer, A. B. (2010): *Changes in Japanese Employment Practices. Beyond the Japanese Model*. New York: Routledge, ISBN 978-0-415-44758-4
16. Kingston, J. (2013): *Contemporary Japan. History, Politics, and Social Change since the 1980s*. 2. vydání. Wiley-Blackwell, ISBN 978-1-118-31507-1
17. Klufová, R., Poláková, Z. (2010): *Demografické metody a analýzy: demografie české a slovenské populace*. 1. vydání. Praha: Wolters Kluwer ČR, ISBN 978-80-7357-546-5
18. Koschin, F. (2005): *Demografie poprvé*. Praha: Nakladatelství Oeconomica
19. Matsutani, A. (2006): *Shrinking-Population Economics: Lessons from Japan*. Tokyo: International House of Japan, ISBN 4-924971-18-9
20. MHLW (2012): *Annual Health, Labour and Welfare Report 2011–2012*. Ministry of Health, Labour and Welfare. [Online] [Citováno 5. 3. 2013]. Dostupné na: www.mhlw.go.jp/english/wp/wp-hw6/index.html
21. MHLW (2006): *Final Report of Monthly Labour Survey December 2006*. Ministry of Health, Labour and Welfare. [Online] [Citováno 5. 4. 2008]. Dostupné na: www.mhlw.go.jp/english/database/db-l/index.html
22. Neumann, P. (2009): *Mění se postavení a role tří dominantních center (USA, EU, Japonsko) ve světové ekonomice*. In: Cihelková, E. aj.: *Světová ekonomika. Obecné trendy rozvoje*. Praha: C. H. Beck, s. 185–207, ISBN 978-80-7400-155-0
23. OECD (2013): *OECD Statistical Factbook 2013*. Paříž, ISSN 1995-3879
24. OECD (2012): *OECD Economic Outlook*. Vol. 2012, No. 2, Paříž, ISSN 0474-5574
25. OECD (2011): *Economic Survey – Japan 2011*. Paříž, ISBN 92-64-16007-8
26. OSN (2012 a): *The wall chart on Population Ageing and Development 2012*. New York: United Nations. [Online] [Citováno 5. 3. 2013]. Dostupné na: www.un.org/esa/population/publications/2012PopAgeingDev_Chart/2012AgeingWallchart.html
27. OSN (2012 b): *Population ageing and development: Ten years after Madrid*. Population Facts. New York: United Nations. [Online] [Citováno 25. 3. 2013]. Dostupné na: www.un.org/esa/population/publications/popfacts/popfacts_2012-4.pdf
28. OSN (2011): *World Population to reach 10 billion by 2100 if Fertility in all Countries Converges to Replacement Level*. UN Press Release, 3. 5. 2011. New York: United Nations. [Online] [Citováno 25. 3. 2013]. Dostupné na http://esa.un.org/unpd/wpp/Documentation/pdf/WPP2010_Press_Release.pdf
29. Potužáková, Z. (2012): *Strukturální změny českého trhu práce a proměna sociálního modelu*. Studie Národohospodářského ústavu Josefa Hlávky č. 5/2012, Praha, ISBN 978-80-86729-75-6
30. Salsberk, B., Chandler, C., Chhor, H. (2011): *Reimagining Japan: The Quest for a Future That Works*. VIZ Media, ISBN 9781421540863

- 31. Statistics Bureau (2013 a): *Japan Statistical Yearbook 2013*. Tokyo: Statistics Bureau and Statistical Research and Training Institute. [Online] [Citováno 25. 2. 2013]. Dostupné na: www.stat.go.jp/english/data/nenkan/1431-02.htm
32. Statistics Bureau (2013 b): *Japan Monthly Statistics*. Tokyo: Statistics Bureau and Statistical Research and Training Institute. [Online] [Citováno 25. 1. 2013]. Dostupné na: www.stat.go.jp/english/data/getujidb/index.htm#d
33. Statistics Bureau (2012): *Statistical Handbook of Japan*. Tokyo: Statistics Bureau and Statistical Research and Training Institute. [Online] [Citováno 5. 1. 2013]. Dostupné na: www.stat.go.jp/english/data/handbook/index.htm
34. Stuchlíková, Z. (2013 a): *Japonská ekonomika v letech 2000–2008*. Scientia et Societas, roč. IX, č. 2, s. 62–77, ISSN 1801-7118
35. Stuchlíková, Z. (2013 b): *Japonská ekonomika v letech 2007–2010*. Acta Oeconomica Pragensia, č. 2, ISSN 0572-3043
36. Stuchlíková, Z. (2011 a): *Japonská bublina na trzích aktiv a důsledky jejího prasknutí počátkem 90. let 20. století*. Scientia et Societas, roč. VII, č. 4, s. 91–107, ISSN 1801-7118
37. Stuchlíková, Z. (2011 b): *Japonský hospodářský zázrak. K vývoji japonské ekonomiky od 70. let 19. století do konce 80. let 20. století*. Dvacáté století (The Twentieth Century), č. 1, s. 43–69, ISSN 1803-750X
38. Stutz, F. P., Warf, B. (2012): *The World Economy. Geography, Business, Development*. 6th Edition. Prentice Hall, ISBN 978-0-321-74044-1
39. Sýkora, J. (2012): *Vybrané problémy místní správy v současném Japonsku*. In: Löwensteinová, M., Strašáková, M., Sýkora, J., Labus, D.: *Aktuální problémy zemí východní Asie*. Ústav Dálného východu, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze. [Online] [Citováno 15. 3. 2013]. Dostupné na: <http://udlv.ff.cuni.cz/oppa/oppa-prirucky.html>
40. World Bank (2011): *Migration and Remittances Factbook 2011*. Washington. [Online] [Citováno 25. 3. 2013]. Dostupné na: <http://data.worldbank.org/data-catalog/migration-and-remittances>

KLÍČOVÁ SLOVA

Japonsko, stárnutí populace, demografické trendy, demografický přechod, fertilita, úmrtnost, penze, reformy, hospodářská politika

ABSTRACT

In the last decade, Japan became the world's pioneer in shrinking-population economics. It has been seriously hit by the population ageing, one of its biggest challenges. In the near future, Japan will have to cope with the fast demographic change and many related changes in the whole socioeconomic system. The aim of this study is to remind of and analyse the most important demographic trends of Japan, problems and impacts of the fast population ageing. The study outlines the demographic development in the world as well.

KEYWORDS

Japan, population ageing, demographic trends, demographic transition, fertility, mortality, pensions, reforms, economic policy

JEL CLASSIFICATION

J11, J14, J18

Proměny zahraničního obchodu Indie

► Ing. Tereza Němečková, Ph.D. » Katedra mezinárodního obchodu, Metropolitní univerzita Praha, o. p. s.¹

* Ačkoliv zahraniční obchod Indie v absolutním vyjádření zatím nedosahuje hodnot jejích hlavních konkurentů, tak zejména v posledních deseti letech je zřejmé, že se do globálního prostředí začíná aktivně zapojovat jeden z budoucích globálních hráčů. Až do počátku 90. let 20. století byla Indie relativně uzavřenou ekonomikou, její průměrné tarifní zatížení převyšovalo 200 %, různá kvantitativní omezení dovozu byla enormní a omezení pro vstup zahraničního kapitálu do země byla tak silná, že mnohé investory zrazovala. I když první uvolnění zahraničního obchodu přišlo již v 80. letech za vlády premiéra Rajiva Ghandiho, významné reformy byly prosazeny až v 90. letech pod vedením premiéra Narasimha Raa, resp. jeho ministra financí Manmohana Singha. Země se na počátku 90. let 20. století ocitla v hluboké ekonomické krizi a liberalizace vnějších ekonomických vztahů byla jednou z cest reformního snažení Raovy vlády. Postupně byl zrušen systém rozsáhlých byrokratických opatření (Licence Raj), odstraněny bariéry pro vstup zahraničního kapitálu a zahájen proces privatizace rozsáhlého státního sektoru.

Z uzavřené ekonomiky se tak během 20 let stala země, kde podíl zahraničního obchodu na HDP

dosáhl v roce 2011 hodnoty 48,1 %.² Vývoz zboží činil 302,6 mld. USD a služeb 137 mld. USD, čímž se Indie zařadila na 19. místo v žebříčku vývozců výrobků zpracovatelského průmyslu a 8. místo v žebříčku vývozců tzv. komerčních služeb.³ Podíl Indie na světovém vývozu se v roce 2011 vyšplhal již na 1,66 % a podíl na světovém dovozu dokonce na 2,52 %.⁴ Indie se tak zařadila po bok dalších asijských zemí, které v uplynulých 20 letech zažily dynamický hospodářský rozvoj, který se projevil i v rostoucím zapojení do mezinárodního obchodu. Cílem této stati je analýza hlavních proměn (vývojových tendencí) zahraničního obchodu Indie, včetně ilustrace vládních nástrojů, které je podporují.

1. Kvantitativní změny v obchodu se zbožím

Tabulka 1 ilustruje vývoj hodnoty indického vývozu a dovozu zboží v období od roku 1990 do roku 2011. Je z ní zřejmé, že Indie během tohoto období zvýšila v absolutním vyjádření hodnotu vývozu 16,8krát, dovozu pak 19,6krát, přičemž v první polovině tohoto období (1990–2000) rostl vývoz dokonce rychleji než dovoz (index vývozu 2000/1990

¹ Kontakt: tereza.nemckova@mup.cz.

² Hodnota počítána jako průměr za roky 2009–2011.

³ WTO: India: country profile. [online]. Ženeva, 2013. Dostupné z: <http://stat.wto.org/CountryProfile/WSDBCountryPFView.aspx?Language=E&Country=IN>. [cit. 16-1-2013].

⁴ UNCTAD: UNCTAD Handbook of Statistics 2012. Ženeva, 2012, str. 13.

→ činil 235,5, dovozu pak 218,2), ale po roce 2000 přišel obrat. V prvních letech nového milénia začal rychleji narůstat dovoz než vývoz (index vývozu 2005/2000 činil 234,9 a index vývozu 2008/2005 pak 195,2, zatímco index dovozu 2005/2000 činil 277,3 a index 2008/2005 pak 224,6). Tento trend narušila globální krize z roku 2008, která se díky úzké vazbě Indie na vyspělé trhy zemi nevyhnula. Od roku 2008 tak v meziročním srovnání opět rychleji narůstá vývoz než dovoz, avšak jak následující část textu ukáže, je to dáno zejména rychlou reorientací Indie na jiné než vyspělé trhy, kde poptávka po indických produktech roste (zatímco na tradičních trzích stagnuje). Varovným signálem je ale vývoj bilance země v obchodu se zbožím. Až

na pár let v prvních letech nového milénia se její saldo dlouhodobě prohlubuje. Po roce 2008 se tempo prohlubování navíc zrychlilo. V roce 2011 činilo saldo v obchodu se zbožím 161,7 mld. USD.

Tabulka 2 výše uvedené tvrzení dále rozvádí. Uvádí meziroční tempa růstu vývozu a dovozu zboží. Jediný propad v nastoleném trendu dlouhodobě rostoucího zahraničního obchodu země (vývozu i dovozu) byl zaznamenán až v roce 2008, kdy ekonomická krize u hlavních obchodních partnerů země – USA a zemí Evropské unie – zanechala své negativní stopy jak na vývoji indického zahraničního obchodu, tak i celé ekonomiky. Zatímco ještě v roce 2005 dosahovala indická ekonomika rekordních meziročních přírůstků HDP ve

Tabulka č. 1 » Vývoj hodnoty indického vývozu (FOB) a dovozu (CIF) zboží v letech 1990–2011 (v mld. USD)

	1990	2000	2005	2008	2009	2010	2011
Vývoz	18,0	42,4	99,6	194,5	164,9	226,4	302,6
Dovoz	23,6	51,5	142,8	320,8	257,2	350,1	463,7
Saldo bilance obchodu se zbožím	-6,2	-4,3	-3,6	-87,2	-92,3	-123,7	-161,7

Pramen: UNCTAD Handbook of Statistics 2012. Ženeva: UNCTAD, 2012, str. 6–7

Tabulka č. 2 » Meziroční tempa růstu hodnoty vývozu a dovozu zboží v letech 1990–2011 (v %)

	1990–2000	2000–2010	2005–2008	2005–2009	2005–2011	2005	2008	2009	2010	2011
Vývoz	9,5	20,1	24,8	15,9	18,1	30,0	29,7	-15,2	37,3	33,7
Dovoz	10,1	24,6	30,7	19,3	19,5	43,2	40,3	-19,8	36,1	32,5

Pramen: UNCTAD Handbook of Statistics 2012. Ženeva: UNCTAD, 2012, str. 228–229

Tabulka č. 3 » Indexy směnných relací Indie v letech 2004–2011

	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Index směnných relací	86	105	111	114	117	132	138	136

Pramen: UNCTAD Handbook of Statistics 2012. Ženeva: UNCTAD, 2012, str. 244

Tabulka č. 4 » Podíl rozvinutých, rozvojových a transformujících se zemí na hodnotě indického vývozu zboží v letech 1995–2011 (v %)

	Svět celkem (v mld. USD)	Podíl rozvinutých zemí (v %)					
		Celkem	Evropa		USA	Japonsko	Ostatní
			Celkem	EU			
1995	32	56,6	29,3	28,2	17,4	7,0	2,9
2005	100	45,5	23,5	22,5	16,5	2,4	3,1
2011	302	34,1	18,7	18,1	10,9	1,9	2,6
	Podíl transformujících se zemí (v %)	Podíl rozvojových zemí (v %)					
		Celkem	Afrika	Latinská Amerika	Jižní a východní Asie	Západní Asie	Oceánie
1995	3,6	38,3	5,2	1,2	23,7	8,3	0,0
2005	1,2	53,3	6,7	2,8	30,4	13,3	0,1
2011	1,1	58,6	7,7	4,4	29,0	17,4	0,1

Pramen: UNCTAD Handbook of Statistics 2012. Ženeva: UNCTAD, 2012, str. 62

výši 9,3 %, v roce 2008 se tempo růstu „propadlo“ na 4,9 %. Již v roce následujícím se však Indii podařilo ekonomický růst oživit a vrátit ekonomiku na původní růstovou trajektorii. V roce 2011 dosáhla Indie meziročních temp růstu HDP ve výši 6,8 %⁵ a předběžná čísla za fiskální rok 2012/2013 (končí v březnu 2013) hovoří o stabilizaci tempa růstu ekonomiky na úrovni kolem (či spíše těsně pod) 6 %.⁶ Tento vývoj koreloval s vývojem temp růstu vývozu i dovozu. Zatímco až do roku 2008 tempa růstu obou veličin stabilně narůstala (s vrcholem kolem roku 2005), v roce 2009 došlo k výraznému propadu. Ten ale netrval dlouho a již v roce 2010 se tempa růstu obou veličin dostala do předkrizových hodnot.

Změny v zahraničním obchodě zbožím Indie lze dokumentovat i na vývoji směnných relací (viz tabulka 3). Ty jsou od roku 2005 v případě Indie

pozitivní a stabilně se zlepšují. Tento vývoj lze interpretovat i jako růst konkurenceschopnosti indických výrobků na světových trzích. Je však nutné mít na paměti, že vývoj tohoto ukazatele výrazně ovlivňuje vývoj měny. A indická rupie dlouhodobě devaluje. Jen mezi léty 2004 a 2011 ztratila 21 % oproti USD.⁷

2. Kvalitativní změny v obchodu se zbožím

Kvalitativní změny v zahraničním obchodu lze sledovat a měřit hned v několika oblastech a pomocí různých ukazatelů. V této části stati se zaměříme na hlavní teritoriální změny v zahraničním obchodu Indie se zbožím a na hlavní změny v jeho komoditní struktuře.

⁵ UNCTAD: UNCTAD Handbook of Statistics 2012. Ženeva, 2012, str. 424.

⁶ Asian Development Bank: Asian Development Outlook 2012 — Update. Manila, 2012, str. xix.

⁷ Historical Exchange Rates. OANDA database. [online]. Dostupné z: <http://www.oanda.com/currency/historical-rates/>. [cit. 16-1-2013].

→ 2.1 Proměny v teritoriální struktuře obchodu

Z hlediska teritoriální struktury zahraničního obchodu již bylo výše uvedeno, že Indie byla ve svém zahraničním obchodě se zbožím silně závislá na vyspělých trzích, především pak na trzích USA, Kanady a některých států Evropské unie. Zejména vývoj v poslední dekádě (2000–2010) ale ukázal, že zatímco „tradiční“ vyspělé trhy se potácejí v méně či více hlubokých hospodářských problémech, v jiných částech světa dochází k hospodářskému rozvoji, který s sebou přináší dalekosáhlé možnosti i pro rozvoj obchodních vztahů. Po tzv. linii Jih-Jih, tzn. mezi rozvojovými zeměmi stále více sílí ekonomická spolupráce a Indie se do tohoto globálního trendu začíná také zařazovat.

Během posledních 15 let klesl podíl rozvinutých zemí na vývozu Indie z 56 % v roce 1995 na 34,1 % v roce 2011, přičemž podíl států EU a USA dohromady klesl ze 45,6 % v roce 1995 na 29 % (viz tabulka 4). Naopak podíl rozvojových zemí na vývozu Indie se z 38,3 % v roce 1995 zvýšil na 58,6 % v roce 2011. A jen podíl asijských zemí se ze 32 %

v roce 1995 zvýšil na 46,3 % v roce 2011. Diverzifikace indického vývozu směrem k ostatním rozvojovým zemím (a zejména těm asijským) je tak jednou z hlavních kvalitativních proměn indického zahraničního obchodu v posledních letech.

Ještě výraznější změny lze pozorovat v případě teritoriálního zaměření indického dovozu zboží. Ještě v roce 1995 patřily mezi hlavní dovozce rozvinuté země (57,6 %), zejména pak země Evropské unie (33,2 %). V současnosti se rozvinuté země na dovozech do Indie podílejí již ani ne z jedné třetiny (29,1 % v roce 2011), přičemž podíl států Evropské unie klesl na 12,6 %, což se už výrazně neliší např. od podílu Afriky (8,3 %). Naopak výrazný vzestup zaznamenaly rozvojové země, a to z necelých 39 % v roce 1995 na necelých 70 % v roce 2011. Největší podíl z tohoto obchodu pochází ze zemí Asie (celkem 57,6 % v roce 2011). Pro zajímavost, současný podíl Asie na indických dovozech zboží se vyrovnal podílu rozvinutých zemí v roce 1995 (viz tabulka 5).

Tyto výrazné změny v teritoriálním zaměření zahraničního obchodu se samozřejmě promítly

Tabulka č. 5 » Podíl rozvinutých, rozvojových a transformujících se zemí na hodnotě indického dovozu zboží v letech 1995–2011 (v %)

	Svět celkem (v mld. USD)	Podíl rozvinutých zemí (v %)					
		Celkem	Evropa		USA	Japonsko	Ostatní
			Celkem	EU			
1995	36,6	57,6	35,5	33,2	10,2	7,2	4,6
2005	140,9	47,2	28,5	24,5	8,0	3,5	7,1
2011	462,4	29,1	16,8	12,6	5,1	2,6	4,7
	Podíl transformujících se zemí (v %)	Podíl rozvojových zemí (v %)					
		Celkem	Afrika	Latinská Amerika	Jižní a východní Asie	Západní Asie	Oceánie
1995	3,5	38,9	5,4	1,7	19,7	12,1	0,0
2005	3,0	49,8	4,0	2,8	31,9	11,0	0,1
2011	1,7	69,3	8,2	3,3	31,9	25,7	0,1

Pramen: UNCTAD Handbook of Statistics 2012. Ženeva: UNCTAD, 2012, str. 74

i do žebříčku 15 největších obchodních partnerů Indie. Zatímco podíl TOP 15 na celkovém obchodu se v posledních 10 letech nezměnil (stále se pohybuje kolem 60 % obratu), jeho složení už ano. Mezi největší změny patří zařazení čtyř nových zemí (Indonésie, Jižní Korea, Irán a Nigérie) a naopak vyřazení zemí jako Itálie, Malajsie, Francie a Austrálie. Další a neméně podstatná změna se odehrála ve vedení žebříčku TOP 15. Zatímco dlouhodobě (do roku 2007) patřilo první místo USA, v následujícím roce byly USA odsunuty až na třetí místo, kde zůstaly dodnes. V čele žebříčku se od roku 2008 usadily Spojené arabské emiráty (dále UAE), druhé místo pak obsadila Čína.⁸

Z celkem 15 největších obchodních partnerů vykazuje Indie přebytek obchodní bilance pouze s pěti z nich (UAE, USA, Singapur, Hongkong a Velká Británie). Zajímavé z tohoto pohledu je, že zatímco v případě obchodu s UAE, odkud Indie dováží výrazné množství ropy, vykazuje Indie přebytek v obchodní bilanci, s ostatními „rovnými“ státy (Irán, Nigérie a Saudská Arábie) vykazuje deficit. Předběžná data za fiskální rok 2012/2013 však naznačují, že vzhledem k rostoucím cenám ropy by si Indie přebytek v obchodní bilanci se svým hlavním obchodním partnerem nemusela udržet.⁹ Nejvíce si Indie v posledních letech prohloubila deficit v obchodu s Čínou a se Švýcarskem, který ve fiskálním roce 2011/2012 vykázal hodnotu 20 mld. USD, resp. 16 mld. USD.¹⁰ Důvodem je rostoucí dovoz strojírenských výrobků z Číny a zlata ze Švýcarska.

Výše uvedená teritoriální reorientace zahraničního obchodu Indie je v korelaci s vládními prioritami definovanými v roce 2009 v rámci tzv. *Politiky zahraničního obchodu Indie pro léta 2009–2014*.¹¹

Tento dokument zmiňuje nutnost reorientace indického vývozu směrem na perspektivní a dynamicky se rozvíjející trhy rozvojových zemí (zejména v Latinské Americe a v Asii).¹² V Indii také současně platí tzv. *Look East Policy* (politika směrem na východ), která se zaměřuje na perspektivní obchodní partnery v regionu východní a jižní Asie. Za účelem posílení obchodních vztahů s těmito zeměmi přijala indická vláda v posledních letech řadu opatření a podpůrných nástrojů. Kromě smluvních nástrojů v podobě obchodních dohod s vybranými zeměmi, či regionálními seskupeními (MERCOSUR, ASEAN, Bangladéš, Srí Lanka, Maledivy, Čína, Jižní Korea, Nepál, Bhútán, Singapur, Thajsko a Chile) byla přijata i technická opatření na podporu vývozu do vybraných teritorií (Market Access Initiative Scheme nebo Market Development Assistance Scheme). Více se těmito programům a nástrojům věnuje poslední část této stati.

2.2 Proměny v komoditní struktuře obchodu

I v komoditní struktuře zahraničního obchodu Indie došlo ve sledovaném období k výrazným změnám, které byly započaty v dekadě 90. let a pokračovaly i v následujícím období. Z hlediska komoditní struktury indického vývozu zaznamenaly ve sledovaném období největší nárůst v relativním vyjádření kategorie SITC 3 (paliva) a především pak ropa a její deriváty, jejichž podíl na indickém vývozu se zvýšil z 1,7 % v roce 1995 na 18,5 % v roce 2011. Naopak nejvýraznější relativní pokles zaznamenaly potravinové výrobky, a to z 18,7 % v roce 1995 na 9 % v roce 2011. Celkově podíl výrobků zpracovatelského průmyslu ve sledovaném období relativně poklesl, a to z 58,2 %

⁸ Předpovědi za fiskální rok 2012–2013 naznačují, že by se Čína mohla dostat na první místo.

⁹ Government of India: *Economic Survey 2011–2012 — Chapter 7: International Trade*, str. 162–163. [online]. New Delhi: Department of Commerce. Dostupné z: <http://indiabudget.nic.in/es2011-12/echap-07.pdf>. [cit. 17-1-2013].

¹⁰ Government of India: *Economic Survey 2011–2012 — Chapter 7: International Trade*, str. 163. [online]. New Delhi: Department of Commerce. Dostupné z: <http://indiabudget.nic.in/es2011-12/echap-07.pdf>. [cit. 17-1-2013].

¹¹ Government of India: *Foreign Trade Policy 2009–2014*. [online]. New Delhi: Department of Commerce, 2009. Dostupné z: <http://pib.nic.in/archive/ForeignTradePolicy/ForeignTradePolicy.pdf>. [cit. 30-1-2013].

¹² Jedná se o tzv. Focus Market Scheme, do kterého bylo mezi prioritní země nově přidáno 16 zemí Latinské Ameriky a 10 asijských zemí.

→ **Tabulka č. 6 » Vývoj komoditní struktury indického vývozu v letech 1995–2011 (v %, dle členění SITC)**

	Celkem (v mld. USD)	Potravinové výrobky (0+1+22+4)	Zemědělské surové komodity (2 kromě 22+27+28)	Paliva (3)	Železné rudy, kovy, kameny a drahé kameny (27+28+68+667+971)	Produkty zpracovatelského průmyslu		
						Chemické (5)	Strojírenství a doprava (7)	Celkem
1995	31,7	18,7	1,3	1,7	18,6	8,1	7,5	58,2
2005	100,3	9,0	1,3	10,5	19,8	11,4	10,5	58,4
2011	301,5	9,0	2,5	18,5	14,9	10,4	13,9	50,3

Pramen: UNCTAD Handbook of Statistics 2012. Ženeva: UNCTAD, 2012, str. 137

Tabulka č. 7 » Počet vyvážených produktů a index diverzifikace indického vývozu v letech 2000, 2005 a 2011

	Počet vyvážených produktů	Index diverzifikace vývozu
2000	256	0,57
2005	258	0,54
2011	258	0,49

Pramen: UNCTAD Handbook of Statistics 2012. Ženeva: UNCTAD, 2012, str. 218

v roce 1995 na 50,2 % v roce 2011 (viz tabulka 6). Za tímto vývojem stojí především vývoj globální ekonomiky. Zatímco poptávka po indických palivech rostla (a to zejména ze strany Číny), poptávka po produktech zpracovatelského průmyslu zejména vlivem hospodářských problémů na straně tradičních odběratelů (USA a zemí Evropské unie) relativně klesala.

K zajímavým změnám došlo i uvnitř kategorie produktů zpracovatelského průmyslu, a to zejména v druhé polovině sledovaného období, tj. po roce 2000. Zatímco v období 2001–2011 patřily mezi největší „skokany“ odvětví jako strojírenství nebo elektronika, tedy odvětví náročná na technologie, kterým se podařilo navýšit svůj podíl na indickém vývozu výrobků zpracovatelského průmyslu, pomyslnými porážkami se pak stala tradiční indická odvětví, jako je textilnictví, kožedělnictví

a umělecké výrobky, tedy odvětví náročná na lidskou práci. Např. tradiční textilní průmysl se na celkovém vývozu zpracovatelského průmyslu v roce 2001 podílel ještě téměř z jedné čtvrtiny (23,6 %), v roce 2011 pak již jen z 8,6 %. Právě země jako USA a Evropské unie patřily mezi tradiční odběratele, nové silné partnery se zejména díky silné konkurenci v daném odvětví zatím nepodařilo najít. Tento trend se ale podařilo zvrátit u dalšího tradičního vývozního artiklu Indie – šperků. I když poptávka ze strany hlavních obchodních partnerů v posledních letech slábla, podařilo se Indii najít nového silného obchodního partnera – UAE, které dnes patří mezi největší odběratele indických šperků. Podíl tohoto významného subsektoru na celkovém vývozu zpracovatelského průmyslu se tak v daném období výrazně nezměnil (16,6 % v roce 2001, 16,1 % v roce 2011). Přesto

všechno si Indie stále udržuje globální postavení na světovém trhu zejména v oblasti tradičních vývozních položek. V roce 2010 vykazala Indie celkem 10 vývozních artiklů, jejichž podíl na světových vývozech byl vyšší než 5 %. Jednalo se především o bavlnu (12 %), gumu (11,5 %) a hedvábí (10 %), pod 10 % hranicí byly dále koberce, perly, káva, čaj, máta, koření aj.

Z hlediska komoditní struktury patří Indie k těm rozvojovým zemím, které mají spíše méně diverzifikovaný vývoz. Na seznamu indického vývozu figuruje celkem 258 položek (celosvětový průměr činí 260, průměr za rozvinuté země 261 položek). Tzv. index diverzifikace vývozu se v případě Indie ale postupně zlepšuje, tzn. snižuje se závislost na několika málo položkách. Ještě v roce 2000 činil 0,57, v roce 2005 již 0,54 a v roce 2011 už 0,49 (viz tabulka 7). Jen pro srovnání, v daném

roce činil průměr rozvojových zemí 0,20 a rozvinutých zemí 0,18, čili prostor pro zlepšení je zde patrný.

V případě indického dovozu zboží nedošlo ve sledovaném období k tak výrazným změnám z hlediska komoditní struktury. Výjimkou je dlouhodobě se zvyšující domácí poptávka po palivech, kterou Indie nedokáže sama uspokojit. Paliva tak v současnosti představují více než třetinu indického dovozu (35 %), zatímco ještě v roce 1995 se jejich podíl na indických dovozech pohyboval kolem 14 %. Drobný relativní nárůst zaznamenala skupina železných rud, kovů a drahých kamenů, z nichž nejvýrazněji se na dovozu zvýšil podíl zlata a stříbra. Další výraznější změnu zaznamenal relativní pokles produktů zpracovatelského průmyslu, a to z 56 % v roce 1995 na 37,2 % v roce 2011. Tento pokles lze ale z velké části vysvětlit rostoucími cena-

Tabulka č. 8 » Vývoj komoditní struktury indického dovozu v letech 1995–2011 (v %, dle členění SITC)

	Celkem (v mld. USD)	Potravinové výrobky (0+1+22+4)	Zemědělské surové komodity (2 kromě 22+27+28)	Paliva (3)	Železné rudy, kovy, kameny a drahé kameny (27+28+68+667+971)	Produkty zpracovatelského průmyslu		
						Chemické (5)	Strojírenství a doprava (7)	Celkem
1995	36,6	4,6	4,1	14,2	16,7	15,8	26,4	56,0
2005	140,1	4,4	2,4	12,5	25,0	12,0	27,3	53,8
2011	462,4	3,5	1,6	34,8	21,0	9,6	18,3	37,2

Pramen: UNCTAD Handbook of Statistics 2012. Ženeva: UNCTAD, 2012, str. 150

Tabulka č. 9 » Počet dovážených produktů a index diverzifikace indického dovozu v letech 2000, 2005 a 2011

	Počet dovážených produktů	Index diverzifikace dovozu
2000	258	0,44
2005	259	0,41
2011	259	0,44

Pramen: UNCTAD Handbook of Statistics 2012. Ženeva: UNCTAD, 2012, str. 219

- mi primárních komodit ve sledovaném období. Detailněji ilustruje změny v komoditní struktuře tabulka 8.

Tabulka 9 ilustruje vývoj indexu diverzifikace dovozu. V současnosti Indie dováží celkem 259 položek, což odráží celosvětový průměr. Z hlediska indexu diverzifikace dovozu však Indie z daleka nedosahuje průměru rozvojových zemí, natož pak rozvinutých zemí. Index diverzifikace dovozu Indie je však o něco málo lepší než index diverzifikace vývozu, avšak jeho vývoj je ve srovnání s vývojem indexu diverzifikace vývozu opačný. Zatímco ještě v roce 2000 činila jeho hodnota 0,44, následně poklesla v roce 2005 na hodnotu 0,41, tak v roce 2011 se opět zvýšila na hodnotu 0,44, což souvisí především s výše uvedeným vysokým nárůstem podílu paliv na dovozu. Průměr indexu diverzifikace dovozu rozvojových zemí činí v současnosti 0,19 (a také mírně roste) a rozvinutých zemí 0,09.

3. Změny v zahraničním obchodě se službami

Indie byla po dlouhá staletí ve světě známá svým kvalitním kořením, oděvy, či drahými kovy a šperky. Vedle těchto tradičních produktů se však v posledních letech stále více prosazuje na globálním trhu jako vývozce komerčních služeb, zejména pak služeb v oblasti informačních a telekomunikačních technologií (ICT). Tabulka 10 ukazuje vývoj hodnoty indického vývozu a dovozu služeb

v letech 1990–2011. Je z ní patrné, že zejména v druhé polovině dekády 2000–2010 výrazně akcelerovala jak hodnota vývozu, tak i dovozu služeb. A stejně jako v případě zahraničního obchodu zbožím byl i pro služby kritický rok 2008, resp. 2009, kdy byly růstové trajektorie vlivem světové finanční krize narušeny.

Za zmínku stojí i skutečnost, že Indie – na rozdíl od jiných zemí vyvážejících služby, včetně rozvinutých – má ve svém portfoliu největší podíl tzv. komerčních služeb (75 %). Pro srovnání, např. USA mají tento podíl „pouze“ 58 %, země Evropské unie v průměru 55 % a Čína 45 %.¹³ Nejznámější je ve světě Indie jako vývozce služeb v oblasti ICT. Mezi rozvojovými zeměmi zatím, co se týče hodnoty a kvality, nemá konkurenci. Není tak překvapením, že téměř polovinu hodnoty indického vývozu služeb (45,2 %) tvořily v roce 2011 právě služby v oblasti ICT.¹⁴ Největší podíl na tomto úspěchu mají indické firmy zaměřené na vývoj nového software (a služeb s tím spojených – individuální nastavení, konzultace, instalace aj.). Za všechny můžeme jmenovat např. Tata Consultancy Services (TCS), Wipro, či Infosys Technologies. Indie je zatím nedostižná mimo jiné i tím, že platy v Indii v sektoru ICT jsou ve srovnání s USA či Evropskou unií (kde tito specialisté patří mezi nejlépe placené zaměstnance) zhruba pětinnové. A bez zajímavosti není ani to, že pobočka jedné z největších amerických firem v této oblasti – IBM – má v Indii už přes 70 000 zaměstnanců a patří z toho-

Tabulka č. 10 » Vývoj hodnoty indického vývozu a dovozu služeb v letech 1990–2011 (v mld. USD)

	1990	2000	2005	2008	2009	2010	2011
Vývoz	4,6	16,7	52,5	108,0	93,0	124,0	137,0
Dovoz	6,0	19,2	47,3	88,0	81,0	117,0	125,0

Pramen: UNCTAD Handbook of Statistics 2012. Ženeva: UNCTAD, 2012, str. 276

¹³ Government of India: Economic Survey 2011–2012 — Chapter 7: International Trade, str. 167. [online]. New Delhi: Department of Commerce. Dostupné z: <http://indiabudget.nic.in/es2011-12/echap-07.pdf>. [cit. 30-1-2013].

¹⁴ Government of India: Economic Survey 2011–2012 — Chapter 7: International Trade, str. 166. [online]. New Delhi: Department of Commerce. Dostupné z: <http://indiabudget.nic.in/es2011-12/echap-07.pdf>. [cit. 30-1-2013].

to hlediska mezi největší zahraniční pobočku této společnosti.¹⁵

Další významnou položkou v indickém vývozu služeb je oblast, která je ve statistikách označována jako „nesoftwarové služby“, z nichž v případě Indie jsou nejvýraznější tzv. obchodní služby (business services). V roce 2011 dosáhl jejich podíl na indickém vývozu služeb 16%. Jedná se především o tzv. business process outsourcing (BPO), čímž se označuje přenos částí operací podniku do jiné země, a to především za účelem snížení provozních nákladů. Týká se to zejména procesů spojených s lidskými zdroji, s kontaktem se zákazníky (technická podpora, telemarketing, aj.), či jednoduchých manuálních prací, jakými jsou např. přepis lékařských úkonů do informačních systémů (v angličtině označováno jako *data entry service*). Indie patří mezi země, které vytvářejí velmi zajímavé podmínky pro zahraniční společnosti v této oblasti, zejména díky své vyspělosti v oblasti informačních technologií a obecné znalosti anglického jazyka. Mezi další významné oblasti vývozu služeb patří cestovní ruch (13% v roce 2011) a doprava (13% v roce 2011).

Z hlediska dovozu služeb tvoří v současnosti největší podíl obchodní služby (zejména výše uvedené BPO), a to celkem 34,3% v roce 2011, dále pak doprava (20,7%) a na třetím místě cestovní ruch (19,1%). Dlouhodobě rostoucí přebytek bilance obchodu se službami již více než 10 let pomáhá financovat naopak rostoucí deficit bilance se zbožím. Zatím jediný propad v trendu rostoucího přebytku v bilanci obchodu se službami byl zaznamenán v roce 2008–2009, kdy dosáhl 53,9 mld. USD a od té doby mírně klesl. V roce 2011 skončil přebytek ve výši 48,8 mld. USD.¹⁶

4. Indická zahraničně obchodní politika – vybrané otázky

Dosavadní část textu ukázala, že Indie se na mezinárodní scéně stále více profiluje jako významný obchodní partner. Není proto divu, že např. i v rámci jednání Světové obchodní organizace přebírá roli vedoucího vyjednavče a hlavního zastánce další postupné liberalizace světového obchodu (zejména v oblasti obchodu se službami). V této oblasti byla velmi aktivní i během tzv. Rozvojového kola jednání z Doha. Jak ale také dosavadní text naznačil, nejen v oblasti komoditní, ale také teritoriální struktury zahraničního obchodu Indie dochází k výrazným změnám, které jsou mj. vyvolány i změnami ve světovém hospodářství. Silná reorientace na tzv. nové a perspektivní trhy je patrná i v případě Indie. Za tímto účelem se snaží indická vláda připravovat programy a nástroje, které mají vývoz na tyto trhy podpořit.

Jedním z takových nástrojů jsou **obchodní smlouvy uzavírané s významnými obchodními partnery**. Drtivá většina z těchto smluv byla v posledních letech uzavřena se zeměmi jižní, východní a jihovýchodní Asie. Za zřejmě nejvýznamnější lze považovat dohodu s ASEAN o obchodu se zbožím, jejíž rámcová podoba byla uzavřena již v roce 2003, nicméně až k 1. 8. 2011 vstoupila v platnost poslední bilaterální dohoda mezi Indií a Kambodžou. Jednání o dohodě o obchodu se službami se zeměmi ASEAN ještě ukončena nebyla. Všeobecná dohoda o obchodním partnerství byla rovněž podepsána i s Japonskem, Singapurem nebo Jižní Koreou. Kromě Asie je nemalá pozornost věnována i vztahům se zeměmi Latinské Ameriky zapojené v rámci MERCOSUR a africkým zemím. Co se týče Afriky, pozornost světových médií se obrací pouze na Čínu a její velmi dynamicky se rozvíjející obchod s tímto regionem, avšak ani Indie nezůstává stranou a i v tomto regionu se stále více začíná pro-

¹⁵ IBM India: About IBM. [online]. Dostupné z: <http://www.ibm.com/ibm/in/en/?lnk=ftai>. [cit. 30-1-2013].

¹⁶ Government of India: Economic Survey 2011–2012 — Chapter 7: International Trade, str. 168. [online]. New Delhi: Department of Commerce. Dostupné z: <http://indiabudget.nic.in/es2011-12/echap-07.pdf>. [cit. 10-1-2013].

V komoditní struktuře zahraničního obchodu Indie došlo k výrazným změnám. Z hlediska komoditní struktury indického vývozu zaznamenaly ve sledovaném období největší nárůst v relativním vyjádření kategorie SITC 3 (paliva) a především pak ropa a její deriváty, jejichž podíl na indickém vývozu se zvýšil z 1,7 % v roce 1995 na 18,5 % v roce 2011. Naopak nejvýraznější relativní pokles zaznamenaly potravinové výrobky, a to z 18,7 % v roce 1995 na 9 % v roce 2011. Celkově podíl výrobků zpracovatelského průmyslu ve sledovaném období relativně poklesl, a to z 58,2 % v roce 1995 na 50,2 % v roce 2011.

jevovat rivalita s jejím největším konkurentem – s Čínou. Indická zahraničně obchodní politika se zaměřuje především na státy východní a jižní Afriky. Stejně jako Čína i Indie podporuje vzájemný obchod tzv. rozvojovou pomocí. Nedávno například věnovala plně vybavené nemocnice Beninu. Do pomoci se však zapojují i jednotlivé indické státy, jako např. Adhra Pradesh, který podepsal dohodu se státy Keňa a Uganda, že do nich pošle 500 svých farmářů výměnou za 20 000 ha, resp. 8000 ha, které jim na 99 let keňská, resp. ugandská vláda pronajme. Pojetí rozvojové pomoci ze strany Indie nebo Číny se tak stále více vzdaluje pojetí evropskému. Ale takový přístup očividně přináší své ovoce, tedy alespoň asijským zemím. V roce 2011 se Indie stala např. největším obchodním partnerem Beninu (který kromě tradiční komodity bavlny vyváží i ropu), významnou obchodní dohodu se podařilo podepsat s Etiopií a s největším obchodním partnerem – JAR – se obchodní vztahy v posledních letech vyvíjejí nebývale rychle. Ne náhodou tak přímo v Durbanu, ve městě s největší indickou diasporou na světě, bylo nedávno zřízeno obchodní centrum, které má vzájemnému obchodu pomáhat.

Za zmínku v této souvislosti stojí i obchodní dohoda mezi Indií a státy Evropské unie, jejíž přípra-

vy byly zahájeny v roce 2007. V únoru 2012 se konal summit zemí EU a Indie, kde se dle vyjádření Evropské komise dostala jednání „do intenzivní fáze“,¹⁷ dohoda však stále podepsána nebyla. V jednání jsou i dohody s Kanadou, Novým Zélandem nebo Austrálií.

Exportéři po celém světě se s různou intenzitou potýkají s podobnými problémy. Jedním z nich jsou například vysoké dopravní náklady do „vzdálených hůře přístupných“ zemí. Indická vláda proto zavedla program s názvem *Focus Market Scheme*, jehož smyslem je finančně ulevit těm exportérům, kteří do vybraných „vzdálených“ zemí své produkty vyváží, resp. zvýšit jejich konkurenceschopnost na těchto trzích.¹⁸ Při vývozu do celkem 41 zemí tak exportéři dostávají „celní slevu“ ve výši 3 % z hodnoty vývozu FOB do dané země (od 1. 2. 2011 do 31. 3. 2012 byla tato sleva navýšena o 1 procentní bod).¹⁹ Obdobně funguje i program s názvem *Focus Product Scheme*, který finančně zvýhodňuje vývoz celkem 49 produktů, které jsou náročné na práci ve venkovských či příměstských oblastech, a to ve výši 1 % z vývozní ceny FOB. Dalším z podpůrných programů je např. *Market Development Assistance Scheme*, který je ještě rozdělen dle jednotlivých světových subregionů (Latinská Amerika, Afrika, ASEAN, SNS). Ten-

¹⁷ European Commission — DG Trade: Countries and regions — India. [online]. Dostupné z: <http://ec.europa.eu/trade/creating-opportunities/bilateral-relations/countries/india/>. [cit. 17-1-2013].

¹⁸ Do programu *Focus Market Scheme* je zařazeno celkem 41 zemí (12 z Latinské Ameriky, 22 z Afriky a 7 ze SNS).

¹⁹ *Focus Market Scheme*. [online]. SME India. Dostupné z: http://www.smeindia.net/export_schemes/DOCS/B-1/FOCUS%20MARKET%20SCHEME.pdf. [cit. 8-9-2012].

to program nabízí indickým exportérům finanční podporu při prezentacích na trzích vybraných zemí. Novinkou je program umožňující technologickou inovaci domácího průmyslu orientovaného na vývoz. Vybraná zařízení a produkty z oblasti strojírenství, elektroniky, chemického průmyslu, farmaceutického průmyslu, či kožedělného nepodléhají při dovozu do Indie clu, resp. podléhají nulovému clu. Podobných programů cíleně podporujících vývoz určitých produktů nebo do určitých teritorií je ale v Indii více. Některé z nich platí jen pro určité indické státy.

Není také bez zajímavosti, že i Indie — po vzoru ostatních asijských zemí — postupně vytváří clustery, kde se koncentruje průmysl určený pro vývoz. První tzv. **zvláštní ekonomická zóna** vznikla v roce 2000. Dnes jich v Indii najdeme přes 150. I přes velkou kritiku týkající se především neefektivně vynakládaných peněz na jejich rozvoj lze konstatovat, že zvláštní ekonomické zóny vykazují relativně dobré výsledky. Zřejmě není překvapením, že více než polovina z nich (88) jsou zaměřené na informační technologie, 17 z nich jsou multiprodukční a zbylé se orientují na specifické sektory průmyslu. Ve fiskálním roce 2010/2011 v těchto zónách bylo registrováno 3400 podniků.²⁰

Z hlediska podílu jednotlivých indických států na vývozu není současný stav příliš vyrovnaný. Dlouhodobě se mezi nejúspěšnější indické exportéry řadí státy jako Maharashtra, Gujarat, Tamil Nadu nebo Karnataka. Např. v období duben 2011–září 2012 patřily mezi státy s nejvýraznějším nárůstem hodnoty vývozu státy jako Karnataka (70 %), Uttar Pradesh (69,3 %) nebo Tamil Nadu (66 %). Naopak státy z tzv. severovýchodního regionu (tedy státy jako Assam, Arunachal Pradesh, Manipur nebo Mizoram) se do zahraničního obchodu zapojují jen minimálně. Přitom tato oblast patří mezi nejchudší oblasti Indie a v současnosti i mezi oblasti s výraznými sociálními nepokoji. V rámci zahraničně-obchodní politiky Indie tak byly při-

praveny i nástroje, které mají podporovat vývoz produktů z těchto regionů. Z tzv. exportně-rozvojového fondu (Export Development Fund) bylo např. v roce 2012 zafinancováno celkem 68 projektů, které podporovaly rozvoj obchodu zejména s produkty jako je ovoce, květiny, koření či med ze zemí tohoto regionu.

5. Závěr

Indie dnes bezesporu patří mezi významné světové obchodní hráče. Podíl zahraničního obchodu na HDP Indie se přibližila k 50 % a dále narůstá. Stejně tak pomalu a jistě narůstá i podíl Indie na světovém obchodu. Ve sledovaném období došlo k výraznému nárůstu hodnoty jak vývozu, tak dovozu, přičemž tempo růstu dovozu stále mírně převyšuje tempo růstu vývozu. Země tak trpí prohlubujícím se deficitem v obchodní bilanci se zbožím, který se však částečně daří vyvažovat dlouhodobě pozitivním a rostoucím přebytkem v obchodní bilanci se službami. Výrazné kvalitativní změny proběhly zejména v teritoriální struktuře obchodu se zbožím. Zatímco ještě v 90. letech více než polovina vývozu i dovozu směřovala na/z hlavních obchodních trhů Indie (USA a země Evropské unie), dnes téměř 60 % vývozu a dokonce 70 % tvoří rozvojové země, zejména pak země Asie. Od roku 2008 jsou na žebříčku největších obchodních partnerů Spojené arabské emiráty, následované Čínou a teprve až poté Spojené státy americkými. Ke změnám však dochází i v oblasti komoditní struktury. Z hlediska dovozu výrazně roste podíl nerostných surovin (zejména pak paliv a drahých kovů), z hlediska vývozu dochází k výrazným změnám ve skupině produktů zpracovatelského průmyslu. Zatímco tradiční indická odvětví (textilnictví, kožedělnictví a další) relativně ztrácejí svůj podíl na celkovém vývozu, technologicky náročnější odvětví jako je elektronika nebo strojírenství jej naopak nabývají. Samostatnou kapitolou jsou pak služby →

²⁰ Government of India: *Economic Survey 2011–2012 — Chapter 7: International Trade*, str. 171. [online]. New Delhi: Department of Commerce. Dostupné z: <http://indiabudget.nic.in/es2011-12/echap-07.pdf>. [cit. 10-1-2013].

- a jejich stále rostoucí podíl na vývozech Indie. Nejvýraznější kategorií jsou služby v oblasti ICT (zejména softwarové služby) a dále pak tzv. obchodní služby, kde hlavní podíl zaujímá business process outsourcing, což představuje fenomén dnešní doby. Indie ale nestojí stranou a stále více přitahuje zahraniční investice do této oblasti.

Na druhou stranu je nutné si přiznat, že i přes nesporné úspěchy v oblasti zahraničního obchodu stojí Indie stále před řadou výzev. Země sice patří mezi skupinu G20, ale je mezi nimi zemí nejchudší (1527 USD na obyvatele v roce 2011). Z hlediska tzv. globálního řetězce přidané hodnoty — stejně jako další asijské země — okupuje spíše nižší patra, kde těží zejména z levné pracovní síly a v posledních letech i z klesajícího kurzu indické rupie vůči hlavním světovým měnám. Studie Světové banky z roku 2007 s názvem *Unleashing India's Innovation* zmiňuje Indii jako jednoho z největších globálních inovátorů v oblasti high-tech produktů a služeb, a to i přes to, že dodnes patří mezi země, které na vývoj a výzkum dávají méně než 1 % HDP. Jedním z výrazných problémů současné Indie je zajištění energetické bezpečnosti. Např. více než 80 % spotřebované ropy v Indii pochází z dovozu, ne-

dávná aféra, která dostala název Coalgate odhalila, že i v oblasti těžby uhlí existují rezervy (a bohužel i rozsáhlá korupce). Neméně výrazným problémem je v této souvislosti i rostoucí energetická náročnost výroby a zvyšující se znečištění ovzduší. Další varování přinesla i studie indické vlády z roku 2010, která srovnávala 100 největších vývozních položek Indie se 100 nejvíce dováženými položkami na světě. Výsledek ukázal, jak málo se tyto dva žebříčky překrývají. Indie proto musí více inovovat své výrobky a chce-li posílit svou pozici na světovém trhu, musí přinášet větší přidanou hodnotu než ostatní státy v regionu. A to je další výzva, která před Indií v této oblasti stojí — ohromná konkurence jak z východní, tak i z jihovýchodní Asie. Studie Světové banky *Doing Business in India 2013* např. ukazuje, jak finančně náročné je poslat z Indie jeden kontejner zboží. Pro srovnání: v Indii stojí poslat jeden kontejner zboží v průměru 1120 USD a celá procedura trvá 16 dní, v Číně to samé stojí zhruba o polovinu méně (580 USD) a celá procedura trvá 21 dní. Vysoké transakční náklady (spojené se zanedbanou technickou infrastrukturou) tak představují jednu z dalších velkých výzev pro současnou vládu.

LITERATURA A PRAMENY

1. Asian Development Bank: *Asian Development Outlook 2012 – Update*. Manila, 2012
2. European Commission — DG Trade: *Countries and regions – India*. [online]. Dostupné z: <http://ec.europa.eu/trade/creating-opportunities/bilateral-relations/countries/india/>
3. Gasiorek, M., Holmes, P., Robinson, S., Rollo, J., Shingal, J.: *Qualitative analysis of a potential Free Trade Agreement between the EU and India*. University of Sussex, 2010. Dostupné z http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2007/june/tradoc_135101.pdf
4. Government of India: *Foreign Trade Policy 2009–2014*. [online]. New Delhi: Department of Commerce, 2009. Dostupné z: <http://pib.nic.in/archieve/ForeignTradePolicy/ForeignTradePolicy.pdf>
5. Government of India: *Economic Survey 2011–2012 – Chapter 7: International Trade*. [online]. New Delhi: Department of Commerce. Dostupné z: <http://indiabudget.nic.in/es2011-12/echap-07.pdf>
6. Government of India: *Economic Survey 2011–2012 – Chapter 14: India and the Global economy*. [online]. New Delhi: Department of Commerce. Dostupné z: <http://indiabudget.nic.in/es2011-12/echap-07.pdf>
7. *India: Country Analysis Report – In-depth Pestle Insights*. [online]. London: Datamonitor, 2012. Dostupné z: <http://www.datamonitor.com>
8. *Focus Market Scheme*. [online]. SME India. Dostupné z: http://www.smeindia.net/export_schemes/DOCS/B-1/FOCUS%20MARKET%20SCHEME.pdf

9. *Strategies and Preparedness for Trade and Globalisation in India*. [online]. SME India. Dostupné z: <http://www.smeindia.net/>
10. UNCTAD: *UNCTAD Handbook of Statistics 2012*. Ženeva, 2012
11. World Bank: *Doing Business in India 2013*. [online]. Washington, 2013. Dostupné z: <http://www.doing-business.org/data/exploreconomies/india#trading-across-borders>
12. WTO: *India: country profile*. [online]. Ženeva, 2013. Dostupné z: <http://stat.wto.org/CountryProfile/WSDBCountryPFView.aspx?Language=E&Country=IN>

KLÍČOVÁ SLOVA

Indie, zahraniční obchod, vývoz, dovoz, služby, zahraničně-obchodní politika Indie

ABSTRACT

This study analyses the main transformations of the foreign trade of India which occurred following vast structural reforms initiated by the Indian government at the early 1990s. Besides quantitative changes it focuses on the qualitative ones also, mainly in regards to territorial and structural composition of Indian foreign trade. Last but not least the study analyses changes in foreign trade in services. The last part brings several instruments applied by the government in order to enhance the reorientation of Indian foreign trade towards the new and perspective markets.

KEYWORDS

India, foreign trade, export, import, services, Indian foreign business policy

JEL CLASSIFICATION

F10, F50, F60

Motivy poskytování čínské rozvojové pomoci

► Ing. Monika Erbenová » Katedra světové ekonomiky, Fakulta mezinárodních vztahů,
Vysoká škola ekonomická v Praze¹

* Rozvojová pomoc je jednou z důležitých forem podpory sociálně-ekonomického rozvoje rozvojových zemí. Jejimi poskytovateli byly donedávna zejména rozvinuté země, které disponovaly dostatečnými prostředky pro takové aktivity. V současnosti se situace mění. Dynamicky se rozvíjející rozvojové ekonomiky v čele se zeměmi skupiny BRIC² se snaží na svůj vliv a důležitost poukázat mimo jiné také svými rozvojovými aktivitami v zahraničí.

Čínská lidová republika (dále pouze Čína či ČLR) udržuje v oblasti poskytování své rozvojové pomoci přístup, který není založen na již vybudovaných mezinárodních pravidlech poskytování rozvojové pomoci. Stává se tak hráčem, který není nikomu podřízen a nemusí se ze svých aktivit zodpovídat vyšší instanci ve formě mezinárodních organizací. Poskytnutí rozvojové pomoci je v případě Číny na rozdíl od jejích tradičních poskytovatelů podmíněn veřejně deklarovanou oboustrannou ekonomickou výhodností, což Čínu v očích zemí přijímajících rozvojovou pomoc zřetelně odlišuje od jejích tradičních poskytovatelů.

Tato studie je věnována vyhodnocení motivů, které stojí za čínskými rozhodnutími v oblasti poskytnutí rozvojové pomoci. Jejím cílem je vymezit

ní motivů čínské rozvojové pomoci. Tyto motivy budou podloženy příklady z nedávné minulosti či oficiálními vyjádřeními nejvyšších představitelů ČLR.

Práce je rozdělena do tří částí podle charakteru motivů čínské rozvojové pomoci. V první kapitole se jedná o ekonomické motivy v čele se zajištěním surovinové bezpečnosti a odbytišť pro čínskou produkci. Druhá kapitola se věnuje politickým motivům, které jsou zastoupeny zejména stabilitou v regionu a snahou ČLR o získání politického vlivu v rámci mezinárodních organizací. V poslední kapitole bude dán prostor také ostatním motivům týkajícím se mocenského a kulturního vlivu.

Studie je zpracována na základě odborné literatury a informací získaných od mezinárodních organizací i samotných čínských úřadů. Přihlédnuto je také ke kulturnímu zázemí čínské společnosti a mentality, která má na poskytování rozvojové pomoci jistě svůj vliv.

1. Motivy pro poskytování čínské rozvojové pomoci

Za poskytnutím rozvojové pomoci můžeme hledat různé ekonomické i politické motivy. Protože se

¹ Článek byl napsán v rámci řešení projektu IGA VŠE v Praze č. F2/15/2013 „Vliv ekonomického rozvoje Číny na vybrané rozvojové a rozvinuté regiony“.

² Skupina zemí BRIC zahrnuje Brazílii, Rusko, Indii a Čínu.

primárně jedná o přesun finančních i nefinančních prostředků druhé zemi za tím účelem, aby se zlepšila právě její sociálně-ekonomická situace, dalo by se předpokládat, že i samotné důvody poskytnutí rozvojové pomoci budou mít těžiště v zájmech přijímající země. Běžnou skutečností však zůstává, že tyto důvody jsou pevně spjaty s ekonomicko-politickými zájmy země poskytující danou pomoc.

Tradičními poskytovateli rozvojové pomoci jsou především rozvinuté země v čele s USA a Západoevropskými zeměmi (OECD, 2013). Tyto a další země sdružené v jedné z organizací OECD, a sice v Development Co-operation Directorate – Development Assistance Committee (dále jen DCD-DAC) si oficiálně kladou za cíl přispět k udržitelnému rozvoji, který nebude nutit rozvojové země být závislé na rozvojové pomoci druhých států (DCD-DAC 2013). Nepochybně budou za jejich aktivitami stát také jejich vnitřní zájmy, ale tyto zůstávají oficiálně nevyřčené.

Jinak je tomu v případě Číny.³ ČLR doposud trvá na svém vlastním přístupu k poskytování bilaterální pomoci. Coby sama rozvojová země se hlásí k právu na to, aby veškeré mezinárodní aktivity měly oboustranný přínos. V rámci poskytování zahraniční pomoci si navíc neklade žádné politické podmínky nebo nároky z oblasti lidských práv, uskutečňování reforem, zavádění demokracie atp. To je naopak velmi blízké vyspělým zemím, členům DCD-DAC. Zájem Číny navíc není publikovat data související s rozvojovou pomocí, což je jasnou podmínkou pro členské země.

Čína se účastnila konference DCD-DAC v Paříži, Accře i Busanu, avšak nikoli jako země poskytující rozvojovou pomoc, ale jako země tuto pomoc přijímající. Nepřijala tak požadavky, které jsou na členské země kladeny a v současnosti se ani nezdá, že by na tomto svém postavení chtěla Čína cokoli změnit. Její nezávislost, samostatnost a neexistující omezení ze strany jakékoli mezinárodní instituce jí dodávají na mimořádném postavení, které zaují-

má jak v rámci světové ekonomiky, tak v oblasti poskytování rozvojové pomoci.

Zatímco v minulosti byly pohnutky pro poskytování čínské rozvojové pomoci zejména politického původu, v současnosti můžeme cítit spíše ekonomické důvody. Hospodářský růst a rozvoj Číny je její hlavní prioritou, a aby toho mohla dosáhnout, potřebuje stále další příležitosti pro své uplatnění. V případě poskytování rozvojové pomoci se předpokládá, že hlavním cílem je pomoc dané rozvojové zemi. To však nevyplývá z principů čínského mezinárodního jednání. Čínská vláda dle svých prohlášení naprosto legitimně svazuje poskytnutí svých prostředků se závazkem druhé strany poskytnout Číně určitý prospěch (White Paper 2011). Politické motivy sice již nejsou tak silné jako v minulosti, nicméně nejsou také zanedbatelné. ČLR se snaží stále posilovat svoji pozici na mezinárodní politické scéně a kladné vztahy s rozvojovými zeměmi a vystupování jako jakýsi jejich zastávce či mentor ji v tomto velice usnadňují situaci.

Mezi nejvýraznější motivy, které ovlivňují poskytování čínské rozvojové pomoci lze zahrnout následující:

- zajištění surovinové bezpečnosti,
- nalezení odbytiště pro čínskou produkci a destinací pro čínské obyvatelstvo,
- využití rozvojových zemí pro vstup na třetí trhy,
- vnímání Číny sebe samé za rozvojovou zemi,
- udržení bezpečnosti v regionu a regionech klíčových pro čínskou ekonomiku,
- zlepšení vlastní image, šíření čínských kulturních prvků a zvýšení důvěryhodnosti,
- snaha o změnu světového pořádku ve vlastní prospěch.

Pokud by měly být tyto motivy srovnány s motivy jiných zemí, našli bychom jistě mnoho podobností. Zajištění bezpečnosti, ať už surovinové nebo jiné, patří k základním pilířům a povinnos-

³ ČLR není členem DCD-DAC.

- tem státu. Podobně tak nalezení obchodních partnerů a lokalit vhodných pro vývoz je jednou z nejdůležitějších podmínek ekonomické prosperity země. Na druhou stranu bychom jistě zaznamenali několik jedinečných faktorů, které Čínu od ostatních zemí odlišují. Ty jsou většinou založeny na unikátním postavení, jež ČLR zaujímá ve světové ekonomice, na parametrech čínského světa, považuje čínského státního uzpůsobení a charakteru čínského hospodářství.

Čína je často kritizována za svoji bezprostřednost v otázce oboustranného prospěchu. Její odpůrci namítají, že rozvojová pomoc by neměla obohacovat darující zemi. Podíváme-li se však na praktiky vyspělých zemí, často dojdeme k tomu, že jejich postoj se od toho čínského mnoho neliší. Ekonomické či politické záměry jsou často skryté pod rouškou čisté snahy pomoci. Čínský postoj navíc podporuje skutečnost, že sama ČLR je zemí rozvojovou, a tak se snaha získat z rozvojové pomoci užitek jeví v tomto kontextu jako oprávněná, protože z objektivního pohledu by jistě měla usilovat o co nejefektivnější svůj vlastní rozvoj. Spolupráce s dalšími rozvojovými zeměmi ji v tomto ohledu jistě může pomoci. Čínská rozvojová pomoc by tak z tohoto pohledu mohla být poskytována efektivněji než rozvojová pomoc rozvinutých zemí, protože rozhodování obou stran bývá často založeno více na otázce ekonomického prospěchu a mohlo by se tak očekávat, že bude racionálnější. Bohužel často bývá přehlížen sociálně-společenský prospěch rozvojové pomoci. Ekonomický rozvoj totiž vzhledem k časté disproporcii svých účinků ještě nemusí zaručovat rozvoj obecný a zvyšování životní úrovně obyvatelstva v přijímací zemi.⁴

2. Ekonomické motivy

Čínská rozvojová pomoc je poskytována zejména na základě oboustranného hospodářského prospěchu, který má být výsledkem rozvojových aktivit. Takto stanovená priorita by Číně měla zaručovat především snadnější přístup k nerostným surovinám, které jsou bezpodmínečně nutné pro udržení čínského ekonomického rozvoje, výhodnější přístup k trhům, na nichž bude možné nabízet čínské zboží, a možnost uplatnění pro čínské obyvatelstvo.

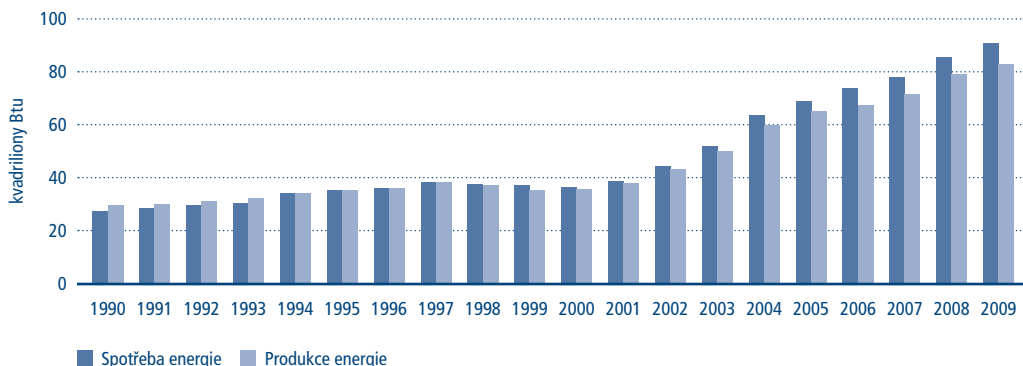
2.1 Surovinová bezpečnost

Čínská ekonomika je postavena na takových odvětvích, která se neobejdou bez dodávek nerostných surovin a energie. Sama Čína sice patří mezi země bohaté na nerostné suroviny, ale její vlastní nerostné bohatství jí k udržitelnému ekonomickému růstu jistě nepostačuje.⁵ Proto si tak pro svou rozvojovou pomoc často vybírá takové země, které tímto bohatstvím také oplývají a v nichž by Čína mohla získat rozhodující vliv nad nerostnými nalezišti. Největším dodavatelem do Číny bylo v tomto směru Rusko. Z nutnosti diverzifikace importu, a tedy snížení závislosti na jednom importérově, se Čína snaží své dodavatele surovin hledat v rozličných regionech. Z Ruska se tak její pozornost přesunula do Střední Asie a v současnosti nejvíce do Afriky, kde má ještě mnoho prostoru pro svůj vliv. Touto diverzifikační strategií si zajišťuje odběratelskou nezávislost a surovinovou bezpečnost.

Tato silná čínská poptávka po nerostných surovinách má samozřejmě výrazné dopady na celou světovou ekonomiku. Ve 20. století totiž docházelo

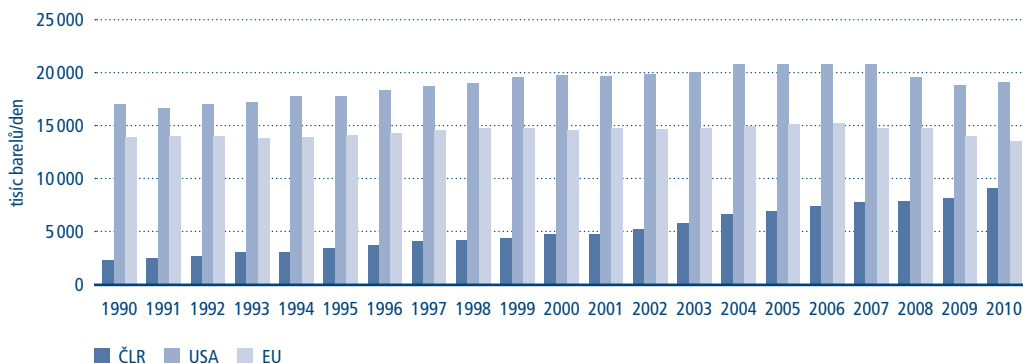
⁴ Mezi dimenze rozvoje můžeme kromě ekonomického růstu zařadit změny v sociální struktuře, snížení nerovností mezi obyvateli, snížení chudoby a zvýšení obecného blahobytu obyvatelstva příslušné země, zvýšení efektivnosti fungování státních orgánů a institucí. Cílem rozvoje by mělo být zlepšení přístupu ke statkům, které jsou nutné pro uspokojení základních lidských potřeb (např. jídlo, čistá voda a vzduch, ochrana), zlepšení obecné životní úrovně obyvatelstva včetně zvýšení jeho průměrných příjmů, zlepšení přístupu ke zdravotní péči a vzdělání a upevnění kulturních hodnot a vytvoření takového prostředí, v němž mají obyvatelé země možnost volby (Todaro, Smith, 2006:17).

⁵ Čína denně spotřebuje neuvěřitelných 8,2 milionů barelů ropy. Sama denně vytěží necelé 4 miliony barelů, zbytek, tedy více než další 4 miliardy barelů dováží ze zahraničí. Kdyby sama sebe zásobovat pouze ze svých vlastních zdrojů, vystačila by se svými zásobami na pouhých necelých sedm let (EconomyWatch 2011).

Graf č. 1 » Spotřeba energie (kvadriliony Btu)

Poznámka: Btu je anglo-americká jednotka pro energii, v případě Btu/h se jedná o výkon. Výkonu 0,7 kW odpovídá přibližně 3412 Btu/h.

Pramen: U.S. Energy Information Administration. International Energy Statistics, 2013

Graf č. 2 » Spotřeba ropy (tisíc barelů/den)

Poznámka: ČLR informace o spotřebě ropy nepublikuje. Výpočty její spotřeby jsou tak založené na známém výstupu čínských společností, vlastní těžbě Číny a dovozu.

Pramen: BP Statistical Review of World Energy 2012

k dalšímu prohlubování ekonomických rozdílů mezi rozvinutými a rozvojovými zeměmi, protože ceny nerostných surovin, které byly hlavním předmětem vývozu rozvojových zemí, klesaly, a naopak rostly ceny průmyslových produktů, jež byly vlajkovou lodí převážně rozvinutých zemí. Na základě těchto cenových rozdílů pak vznikala další nerovnováha mezi příjmy obyvatel těchto skupin zemí. Současný vývoj v Číně by však tento negativ-

ní vývoj mohl obrátit k lepšímu. Protože Čína těží zejména z výroby zboží náročného na pracovní sílu, které na světových trzích konkuruje produktům z rozvinutých zemí převážně svou nízkou cenou, a naopak poptává velké množství nerostných surovin z rozvojových zemí, které k výrobě daných artiklů potřebuje, mohlo by se za předpokladu racionálního chování všech subjektů ve světové ekonomice předpokládat, že by mohlo dojít k růstu →

- cen nerostných surovin a naopak k poklesu cen produktů průmyslové výroby. To by dále způsobilo i růst důchodu obyvatel rozvojových zemí, tedy snížení příjmových rozdílů mezi rozvojovým a rozvinutým světem (Goldstein, 2006: 34).

Budeme-li zkoumat směřování čínské rozvojové pomoci do jednotlivých zemí v závislosti na jejich nerostném bohatství, nalezneme v těchto dvou parametrech jistě paralelu. Čína je největším spotřebitelem energie, a to ji samozřejmě staví do pozice jednoho z předních hráčů na světovém energetickém trhu. V oblasti spotřeby ropy je Čína druhým největším světovým spotřebitelem a i jejím druhým největším světovým čistým importérem. ČLR je zodpovědná za více než desetinu světové ropy v roce 2011 (BP Statistical Review of World Energy 2012). Tyto skutečnosti dokumentují grafy 1 a 2.

Jak vidíme v grafu 2, spotřeba ropy ČLR stoupá úměrně jejímu rozvoji a růstu HDP. V porovnání se spotřebou EU i USA můžeme sledovat jasně rostoucí tendenci. Spotřeba EU se v posledních dvaceti letech téměř neměnila (13 806 barelů denně v roce 1990 a 13 890 v roce 2010), spotřeba USA mírně rostla, ale s příchodem globální finanční krize dokonce mírně klesla. Čína má sice své vlastní zásoby ropy, ale ty jsou v porovnání s jejími potřebami zanedbatelné. Výše uvedené skutečnosti tedy jasně předznamenávají potřebu Číny ropy dovážet. Dvě třetiny do Číny dováženého objemu ropy má svůj původ v zemích Středního Východu, relativně podstatnou část dováží ČLR ještě z Ruska, menší objemy pak ze zemí Latinské Ameriky, Afriky a Jihovýchodní Asie (Sheives, 2006: 214). Kvůli tomuto nerovnoměrnému importu se Čína snaží hledat další importéry právě z těchto regionů. Rozvojová pomoc se tak často stává počáteční

investicí do kladného vztahu se zeměmi, které oplývají zásobami ropy nebo jiného nerostného bohatství. Prostřednictvím zacílení rozvojové pomoci na konkrétní projekty se pak Čína dostává ke kýženým zásobám surovin blíže a blíže. V některých případech je dokonce rozvojová pomoc vykoupena nízkými cenami surovin nebo přímo jejich odesláním do Číny.

2.2 Odbytiště pro čínskou produkci

V rozvojových zemích se nachází velký poptávkový potenciál, zejména jedná-li se o relativně levné čínské produkty. Proto se čínští představitelé snaží dojednat co nejvýhodnější podmínky pro čínské podniky exportující na rozvojové trhy. Tomu samozřejmě napomáhají pozitivní politické vztahy, dobré vztahy s distributory a kladná image čínských produktů. Za tímto účelem jsou vytvářeny mnohé mezinárodní asociace a spojeníctví a Čína se aktivně zapojuje do jednání v rámci regionálních integračních a ekonomických uskupení.⁶ Také aktivity v oblasti poskytování rozvojové pomoci jsou svázány s preferencí nacházet nové exportní trhy a pracovat na co neefektivnějším naplnění proexportní strategie země. S podepsáním smlouvy o rozvojové pomoci tak často souvisí pohyb čínského zboží a služeb do přijímající země. Tyto praktiky souvisí s požadavkem Číny na oboustranný prospěch z mezinárodních operací.

Pro identifikaci rozvojového trhu, který by mohl být z kompetitivního hlediska pro čínské společnosti atraktivní, je samozřejmě důležitý průzkum daného trhu z pohledu konkurence a charakteru a koupěschopnosti obyvatelstva. Nejbližší asijským zvykům a charakteru produkce jsou samozřejmě trhy rozvojových asijských zemí. Přes

⁶ V Africe tak vzniklo například Fórum pro čínsko-africkou spolupráci (China-Africa Cooperation Forum, FOAC), v Asii se Čína do mezinárodního obchodního a všeobecně ekonomického dění po formální stránce zapojila především prostřednictvím Dohody o volném obchodu mezi ASEAN a Čínou (China-ASEAN Free Trade Area, ACFTA) a v rámci působení v Radě pro ekonomickou spolupráci Asie a Tichomoří (Asia-Pacific Economic Cooperation, APEC). V Latinské Americe se Čína stále aktivněji zapojuje do jednání v rámci latinskoamerických integrací. Vystupuje zde často jako pozorovatel či poradce. Jedná se například o přítomnost při jednáních Andského společenství, Společného trhu jihu (Mercado Común del Sur, MERCOSUR) či Asociace pro integraci Latinské Ameriky (Association for Latin American Integration).

globalizovanost dnešního světa je jasné, že právě v těchto ekonomikách se najdou spotřebitelé s nejpodobnějšími potřebami čínské poptávce a vyráběné produkty tak nebude třeba příliš přizpůsobovat. Čínská produkce je na těchto trzích také vlídněji přijímána díky početným čínským menšinám. U asijských trhů však nezůstává. Čínské výrobky čím dál tím častěji putují také do Latinské Ameriky a především do afrických zemí.

Je samozřejmě otázkou, nakolik jsou tyto relativně levné produkty v cílových destinacích vítány. Z pohledu domácích firem se dá všeobecně říci, že záleží na povaze produkce domácí ekonomiky. Pokud se zabývá podobnou výrobou jako čínští importéři, stojí samozřejmě v konkurenčním vztahu k těmto společnostem a často je to právě čínský import, který je příčinou bankrotu místních podniků. Pokud se však země specializuje na produkci odlišné povahy, může z levných čínských exportů převážně těžit, protože přebytek domácích spotřebitelů, kteří tak ušetří své důchody, bude vyšší než ztráty firem, jež mohou být čínskými importéry ohroženy.

2.3 Vstup na třetí trhy

Čína často používá rozvojových trhů jako kanálů, které mají Čínu dovést na trhy rozvinutého světa. Ten totiž často nabízí těm nejzaostalejším zemím pomoc ve formě preferenčních přístupů v oblasti mezinárodního obchodu. Když se tak čínský investor rozhodne vložit své prostředky do zahraničního objektu v rozvojové zemi, a dostane tak nálepkou producenta dané země, může své zboží umisťovat za mnohem výhodnějších podmínek i na rozvinutých trzích, které dané zemi udělili preferenční doložku.

Tato strategie je pravděpodobně nejmarkantnější v případě zemí Latinské Ameriky, které jsou čínskými společnostmi často využívány jako prostředníci mezinárodního obchodu s USA. Je tomu

tak také proto, že čínský trh nebyl ze strany USA uznán za tržní ekonomiku, a proto mají USA relativně mnoho nástrojů, jimiž mohou čínské zboží na svém trhu znevýhodňovat a kterými se jeho přílivu mohou bránit. Nepřekračují tak žádná pravidla ustanovená mezinárodními institucemi, protože tyto zásahy odůvodňují neférovými obchodními praktikami Číny (Choo, 2009: 76). Naproti tomu se zeměmi Latinské Ameriky mají USA velmi pozitivní ekonomické a obchodní vztahy. Je tomu jak z ryze ekonomických (vzájemná výhodnost a závislost na vzájemném obchodu), tak také z politických důvodů (snaha udržení si vlivu v regionu). Proto mají latinskoamerické země často ulehčený přístup na trh USA. A s nimi i čínské společnosti pod maskou latinskoamerických producentů.

2.4 Destinace pro čínské obyvatelstvo

Čína je zemí, která stále bojuje s velikostí své populace. Navzdory svérázné populační politice jednoho dítěte a demografickým změnám, které tento zásah do přirozeného vývoje populačního růstu přináší,⁷ je Čína zemí populačně nejbohatší. Také proto se snaží nalézt pro své obyvatele nový prostor k uplatnění. A snaží se o to často za svými hranicemi.

Jednou z dalších forem poskytování zahraniční pomoci je vysílání domácího čínského obyvatelstva do zahraničí za účelem školení obyvatel zahraniční země, výstavby infrastruktury či budov, lékařské pomoci atp. Poskytnutí rozvojové pomoci je z čínské strany často podmíněno získáním kontraktu a dodáním vlastní pracovní síly. Takové zakázky jsou pak zadávány státním i soukromým čínským společnostem, které dostanou příležitost seznámit se s cizím trhem, získat cenné zkušenosti a i po uplynutí dané doby a dokončení projektu zůstat na daném trhu aktivní.

⁷ Zde se jedná především o stárnutí populace a o ekonomických potížích, které tento jev přináší. (např. snižující se počet ekonomicky aktivního obyvatelstva, absence penzijního systému a systému péče o seniory, nedostatky ve zdravotnickém aj.).

→ 3. Politické motivy

Čínská rozvojová pomoc má především ekonomický podtext, je poskytována s vidinou hospodářského prospěchu pro obě strany. Politické motivy byly mnohem patrnější při prosazování čínské suverenity v období, kdy se Čína snažila o vstup do různých mezinárodních organizací. Ačkoli dnes stojí politické důvody spíše v pozadí rozhodování o poskytnutí rozvojové pomoci, stále na nich nepřestává záležet. V první řadě zde vystupuje zejména re-

o zemích střední Asie, Afghánistánu (Lengauer, 2011: 53), sousedních zemích v Jihovýchodní Asii (Myanmar, Laos, Kambodža) či Severní Koreji. Sledování situace na Korejském poloostrovu a podpora Severní Koreji je neodmyslitelnou součástí zahraničně politické aktivity Číny.

Stabilita sousedních zemí Číny a v okolních regionech je pro ČLR velmi důležitým motivem pro poskytování hospodářské pomoci. Stejně jako všechny země světa, ani Čína by se nemohla rozvíjet takovým tempem jako doposud, kdyby k tomu

Hospodářský růst a rozvoj Číny je její hlavní prioritou, a aby toho mohla dosáhnout, potřebuje stále další příležitosti pro své uplatnění. V případě poskytování rozvojové pomoci se předpokládá, že hlavním cílem je pomoc dané rozvojové zemi. To však nevyplývá z principů čínského mezinárodního jednání. Čínská vláda dle svých prohlášení naprosto legitimně svazuje poskytnutí svých prostředků se závazkem druhé strany poskytnout Číně určitý prospěch.

gionálně vnímaný bezpečnostní zájem ČLR, dále se Čína prostřednictvím poskytování rozvojové pomoci snaží upevňovat svoji pozici v rámci mezinárodních organizací, což souvisí také s jejím vnímáním sebe sama za rozvojovou zemi, která by měla inspirovat a vést rozvojový svět.

3.1 Bezpečnost a stabilita

Je známou skutečností mezinárodně ekonomických teorií, že země, které spolupracují v ekonomické rovině, spolu nemívají válečné spory a konflikty se snaží řešit mírovou cestou, aby tak neublížili svým ekonomickým zájmům. Vzájemná provázanost je totiž od takových nebezpečných konfliktů už v prvopočátku odrazuje.

Čína tak svou přítomností na zahraničních trzích, členstvím v mnoha integračních uskupeních a také poskytováním rozvojové pomoci řeší částečně i mezinárodně bezpečnostní otázku.

Bezpečnostní aspekt je v rozvojové pomoci přítomný především v případě zemí regionálně bližších. V čínském případě hovoříme tedy zejména

neměla vhodné okolní prostředí. Pro Čínu není příliš podstatná povaha režimů v okolních zemích. Svůj rozvoj a hospodářský růst staví zejména na proexportní politice a atraktivitě pro zahraniční investory. Stabilita a pozitivní ekonomický rozvoj v regionu představuje tedy pro Čínu podstatné parametry, bez nichž by její dynamický ekonomický růst nemohl být možný. Pouze pokud bude mít silné partnery, bude moci být sama silná.

Nestabilita v regionu by dále mohla být příčinou aktivity třetích zemí v oblasti. Dalo by se předpokládat, že při hrozbě ozbrojeného konfliktu nebo útoku na země západních spojenců, by mohly vyspělé země nabýt dojmu, že je v regionu potřebná jejich přítomnost. Dokud jsou asijské země, ač více či méně nedemokratické, stabilní, nedochází v nich k výraznějším konfliktům a neporušuje to politické či ekonomické zájmy vyspělých zemí, není důvod, proč by tyto v regionu cizí mocnosti měly zasahovat. Pravděpodobně by se tak stalo pod vlajkou šíření demokracie a mýcení terorismu. Proto se sama ČLR zasazuje o to, aby panoval v regionu mír. Tomu napomáhá již zmíněnou

ekonomickou spoluprací a posilováním hospodářského růstu, a tedy i sociálního rozvoje, pomocí poskytování zahraniční pomoci a prostřednictvím odlivu přímých zahraničních investic do daných regionů.

3.2 Politika jedné Číny

Mezi politické aspekty rozhodování o poskytnutí rozvojové pomoci bychom mohli jistě přiřadit stále ještě přetrvávající snahu Číny odradit okolní svět od spojenectví a sympatií k Taiwanu, s nímž soupeří o myšlenku jednotné Číny. Tento cíl byl zásadní především v průběhu 2. poloviny 20. století. V dnešní době již jen velmi málo především malých rozvojových zemí uchovává diplomatické styky s Taiwanem. Většina zemí tyto diplomatické styky přerušila, ale s Taiwanem jsou nadále udržovány velmi intenzivní hospodářské styky. Přerušování diplomatických vazeb bylo většinou rozhodnutím založeným na ekonomickém základu. Nemít totiž diplomatické vazby k ČLR a nemít tak mož-

nost využívat jejího potenciálu a hospodářského růstu se totiž ukázalo jako velký nedostatek. Po několika desetiletích, kdy světové velmoci podporovaly Taiwan z ideologických důvodů, se tedy změnilo uvažování jednotlivých světových hráčů. Od ideologicky podmíněné podpory Taiwanu přešli k bližšímu vztahu s ČLR pro její ekonomický růst a pro pozitiva, které to může přinést jí spřáteleným zemím. Seznam zemí, které stále udržují diplomatický vztah s Taiwanem, lze nalézt v tabulce 1.

Zcela pochopitelně ČLR poskytuje rozvojovou pomoc jen těm zemím, které udržují s ČLR diplomatické styky. To samo vylučuje současné udržování diplomatických styků s Taiwanem. Čína podporuje země, které jsou v opozici k zemím, jež jsou podporovány Taiwanem.

V historii můžeme nalézt nejen jeden příklad, kdy byla hospodářská pomoc poskytnuta okamžitě po zrušení diplomatických styků s Taiwanem přijímající zemí. Jako výborný příklad může sloužit Malawi. Tato jihoafrická země, patřící mezi nejméně rozvinuté státy světa, udržovala diplomatické

Tabulka č. 1 » Seznam zemí udržujících diplomatické styky s Taiwanem

Země	Od roku	Země	Od roku
Afrika		Amerika	
Burkina Faso*	1994	Belize*	1989
Gambie*	1995	Dominikánská republika*	1957
Sv. Tomáš a Princův ostrov*	1997	Salvador	1961
Svazijsko*	1968	Guatemala*	1960
Evropa		Haiti*	1956
Vatikán*	1942	Honduras*	1965
Asie		Panama*	1954
Kiribati	2003	Paraguay*	1957
Marshallovy ostrovy*	1998	St. Kitts a Nevis	1983
Nauru	1980–2002, 2005	Sv. Lucie	1984–1997, 2007
Šalamounovy ostrovy*	1983	Sv. Vincent a Grenadiny	1981
Tuvalu	1979		

Poznámka: * označuje existenci velvyslanectví v Taipei.
Pramen: Ministry of Foreign Affairs Republic of China

→ vztahy s Taiwanem celých 41 let. To se změnilo 28. 12. 2007, kdy ministři zahraničních věcí čínské a malawské strany podepsali společné prohlášení o zahájení vzájemných diplomatických styků. To ve stejný moment znamenalo přetržení diplomatických styků s Taiwanem, které byly navázány již v roce 1966. Malawská vláda tímto prohlásila, že uznává jen existenci jedné Číny, již reprezentuje vláda ČLR, a že Taiwan je její neoddelitelnou částí (ChinaDaily 2008). Toto prohlášení samozřejmě vláda Taiwanu odsoudila jako urážlivé. Také Taiwanská strana tedy s politováním zrušila stávající diplomatické styky a odvolala veškeré svoje rozvojové aktivity z Malawi. Rozhodnutí svého ještě nedávného partnera přisoudila finančním stimulům ze strany ČLR. Podle vyjádření Taiwanského ministerstva zahraničí měla ČLR přislíbit Malawi rozvojovou pomoc ve výši 6 miliard USD pod podmínkou změny orientace diplomatických vazeb (Ministry of Foreign Affairs Republic of China 2011). Toto vyjádření bylo jistě opodstatněné. Kdyby souhlasil tento odhad taiwanské vlády, byl by to pro Malawi jistě velmi lákavý obchod. Vždyť HDP celé této země činilo v roce 2010 5 miliard USD! Mezi největší projekty, které čínská strana financovala, patří jistě výstavba již téměř dokončené komunikace Karonga-Chitipa, na jaře 2010 ukončená stavba budovy parlamentu Malawi nebo výstavba luxusního hotelového komplexu a mezinárodního konferenčního centra v malawské metropoli Lilongwe. Nejnověji zadaným projektem čínské vlády, potažmo čínským společností je výstavba technické university v distriktu Thyolo. Ve výsledku by se mělo jednat o jednu z nejlepších universit v jihovýchodní Africe. Výstavba škol je obecně velmi patrnou čínskou rozvojovou aktivitou v Malawi. Již dnes stojí jejími společnostmi postavené střední školy v Thyolo a v Lilongwe (Ngozo 2011). ČLR také dále podepsala dohodu o zrušení 60% tarifní zátěže na zboží vyrobené v Malawi, což podstatně zvýšilo objem vzájemného obchodu ve prospěch malawské strany. Čína dále poslala do nově spřátelené země svůj lékařský personál a sama přijala několik desítek odborníků z Malawi na odborná

školení (Ministry of Foreign Affairs of the People's Republic of China 2011).

3.3 Zájmy na půdě mezinárodních organizací – příklad OSN

Politické motivy byly hlavním hnacím motorem pro poskytování rozvojové pomoci ze strany Číny zejména v 60. a 70. letech 20. století. Spolupráce mezi Čínou a dalšími rozvojovými zeměmi vygradovala na počátku 70. let, kdy se odehrály převratné události na půdě Organizace Spojených Národů (OSN). Do roku 1971 Čínu v této mezinárodní organizaci zastupovala vláda Taiwanu, která si v rámci svého pohledu na právoplatné zastupování Číny kladla právo vystupovat také jménem pevninské Číny. ČLR se dlouhá léta snažila tento stav změnit. A právě budování pozitivních vztahů také pomocí poskytování rozvojové pomoci tomuto cíli nakonec velmi napomohlo. Konečně, 25. října 1971 získala ČLR křeslo ve Valném shromáždění i v Radě bezpečnosti OSN, a sice jako nástupnický stát Taiwanu. Cesta k této změně samozřejmě nebyla jednouchá. Taiwan měl mnoho politických i ekonomických příznivců v čele s mocnými USA. Postupem času však, když se přidávala na stranu ČLR stále více a více členských zemí OSN, musely i velmoci spřátelené s Taiwanem začít uvažovat o svém postoji. Když už bylo jasné, že změna stavu je nevyhnutelná, pokusily se USA a další země prosadit členství v OSN jak Taiwanu, tak ČLR. To však ani jedna ze stran kvůli svému politickému přesvědčení nemohla přijmout (Roberge 2009).

Hlasování o změně zástupce Číny na půdě OSN pak dopadlo jednoznačně. ČLR se stala právoplatným zástupcem Číny v rámci OSN. Dopomohlo jí k tomu 76 hlasů ostatních členských zemí. Zajímavý by byl rozbor důvodů hlasování jednotlivých zemí. Základními dvěma často prolínajícími se liniemi jsou linie politická (mocenská) a ekonomická. Zatímco například motivy Japonska coby země historicky opoponentské vůči pevninské Číně jsou jasně pozitivní, kladné vyjádření většiny afrických zemí může být často přisuzováno ryze hospodář-

ským kladům. Výměna rozvojové pomoci za pomoc ČLR při tomto pro Čínu stěžejním hlasování v OSN se zdá být s odstupem času pro ČLR velice vhodnou a relativně levnou investicí do mezinárodních vztahů. V 70. letech totiž ještě určitě nevypadala mezinárodní situace ČLR jako dnes. V dnešní době je její pozice právoplatného držitele moci na pevninské Číně neotřesitelná. Státy, které uznaly existenci ČLR musely navíc ještě současně uznat, že její legitimní součástí je i Taiwan. Když se tedy podíváme na počty hlasů (viz tabulka 2), které vyzněly k dobru ČLR, do očí bije například africká bilance: 28 afrických zemí hlasovalo pro ČLR, jen 15 proti. A právě Afrika byla kontinentem, kam v předchozím období plynula velká část rozvojové pomoci. Nelze se tedy nedomýšlet, že tyto

transakce neměly mít čistě jen pozitivní ekonomické a sociální dopady na přijímající zemi. Číně tak neplynul z investic jen ekonomický prospěch, který byl oficiálně ventilován jako součást mezinárodní politiky země týkající se obousměrné prospěšnosti. Tato politická rovina je jasně nezanedbatelná. Důkazem této skutečnosti může být i pohled z druhého spektra hlasujících zemí. Zástupci států Latinské Ameriky, která se v předchozím období tolik netěšila čínským rozvojovým pomocím ani jiným výraznějším mezinárodně obchodním aktivitám ze strany Číny, hlasovali podstatně odlišně než jejich afričtí kolegové. Pomineme-li obchodní a investiční styky, výchozí situace obou zemí byly přesto stejné — oba regiony jsou Číně relativně vzdálené.

Tabulka č. 2 » Výsledek hlasování o zastupování Číny na půdě OSN (25. října 1971)

Pro nástupnictví ČLR (76)
Afghánistán, Albánie, Alžírsko, Barma, Belgie, Bělorusko, Bhútán, Botswana, Bulharsko, Burundi, Československo, Dánsko, Demokratický Jemen, Ekvádor, Egypt, Etiopie, Finsko, Francie, Ghana, Guinea, Guyana, Holandsko, Chile, Kamerun, Kanada, Kongo (Brazzaville), Kuba, Irsko, Indie, Írán, Irák, Island, Izrael, Itálie, Jemen, Keňa, Kuvajt, Laos, Libye, Maďarsko, Malajsie, Mali, Maroko, Mauretánie, Mexiko, Mongolsko, Nepál, Nigérie, Norsko, Pákistán, Peru, Polsko, Portugalsko, Rakousko, Rovnická Guinea, Rumunsko, Rwanda, Senegal, Sierra Leone, Singapur, Somálsko, Sovětský svaz, Srí Lanka, Súdán, Sýrie, Švédsko, Tanzánie, Togo, Trinidad a Tobago, Turecko, Tunisko, Uganda, Ukrajina, Velká Británie, Jugoslávie, Zambie
Proti nástupnictví ČLR (35)
Austrálie, Benin, Bolívie, Brazílie, Burkina Faso, Čad, Dominikánská republika, Filipíny, Gabon, Gambie, Guatemala, Haiti, Honduras, Japonsko, Jihoafrická republika, Kambodža, Kongo (Leopoldville), Kostarika, Lesotho, Libérie, Madagaskar, Malawi, Malta, Nový Zéland, Nikaragua, Niger, Paraguay, Pobřeží slonoviny, Salvador, Saudská Arábie, Svazijsko, Spojené státy americké, Středoafriická republika, Uruguay, Venezuela
Nehlasovalo (3)
Čína, Maledivy, Omán
Nepřítomno (17)
Argentina, Bahrajn, Barbados, Fidži, Indonésie, Jamajka, Jordánsko, Katar, Kolumbie, Kypr, Libanon, Lucembursko, Mauricius, Panama, Řecko, Španělsko, Thajsko

Pramen: Restoration of the lawful rights of the People's Republic of China in the United Nations

→ 3.4 Čína jako rozvojová země

Čínská ekonomika vyprodukuje druhý největší HDP na světě⁸. Z obecného pohledu je však stále součástí rozvojového světa. Samozřejmě, vybočuje z něj v mnoha ohledech, minimálně už svou zmíněnou ekonomickou silou a prosperitou v posledních desetiletích. Je to ale ona sama, kdo zdůrazňuje svoji rozvojovost a příslušnost k zemím tzv. třetího světa. Toto pojetí sama sebe je mimo faktické skutečnosti dáno také oponentním postavením ke světu rozvinutému, zejména pak k USA. To je samozřejmě také předurčeno povahou čínského režimu a jeho komunistickou ideologií. Ve svém jednání na mezinárodní scéně tak Čína vyzdvihuje ideály antiimperialismu a antihegemonie (Choo, 2009: 71). Jelikož mnohé ostatní rozvojové země mají k podobnému levicovému smýšlení velmi blízko, či s ním mají ještě relativně čerstvou zkušenost z minulosti, nachází Čína v tomto směru nemálo spojenců. Těmi nejdůležitějšími jsou další rozvojové země s velkým potenciálem a v posledním období silným rozvojem (např. Indie či Brazílie).

Po ekonomických reformách započatých na konci 70. let se Čína snažila upoutat pozornost a přízeň zejména vyspělých zemí západního světa. Komunikace s rozvojovým světem zůstávala spíše druhořadá. To se však změnilo se sankcemi, které přišly od vyspělého světa po zásahu čínské armády na Náměstí Nebeského klidu. Poté se uvolnil prostor i pro výraznější budování ekonomických a politických vztahů právě s rozvojovými zeměmi (Choo, 2009: 78).

Jako rozvojová země se Čína snaží podporovat ostatní rozvojové státy. Především tak činí v regionu, ale s postupující globalizací, se zkracováním vzdáleností, ale také se svým rostoucím významem, se čínská aktivita a přítomnost stále více projevuje i na trzích Afriky a Latinské Ameriky. Toto jednání, které má zdánlivě jasné příčiny v ekono-

mických užitcích, si však můžeme vysvětlovat také snahou získat politickou podporu při multilaterálních jednáních. Naprosto jasnou ukázkou tohoto motivu může být dění na půdě WTO. Protože pravidla této mezinárodní organizace jasně určují rovný vliv každého z jejích členů, získává tak Čína mnoho partnerů pro projednávání jejích námětů. Například Brazílie plně podporovala a lobbowała za vstup Číny do WTO. Čína jí tuto podporu záhy vrátila při hlasování o obsazení míst čelních představitelů WTO (Choo, 2009: 83). Podobným způsobem si Čína zajišťuje a pojišťuje podporu i dalších rozvojových zemí v dalších mezinárodních organizacích a regionálních uskupeních prostřednictvím své rozvojové pomoci a přímých zahraničních investic.

ČLR se snaží vystupovat jako hráč světového dění, který se zasazuje o řešení konfliktů druhých zemí mírovými cestami.⁹ Tato strategie také souvisí s pravidlem nezasahování do vnitřních záležitostí ostatních suverénních států. Není tak běžné, že by se Čína zapojovala do mezinárodních konfliktů, které se jí přímo netýkají, nebo se její přední zástupci přímo vyslovovali k vnitřním otázkám jiných zemí. Touto svojí strategií se samozřejmě snaží vykoupit obdobný tolerantní přístup i od okolního světa. To se jí, zdá se, daří. V současnosti totiž už jen zřídka zaslechneme oficiální kritiku na čínský účet, která by souvisela s porušováním lidských práv, nedodržováním úmluv, hrubým poškozováním životního prostředí atd.

4. Kulturně-mocenské motivy

Kromě ekonomických a politických vlivů působí na rozhodování čínských představitelů také ostatní faktory, které stojí buď na rozhraní výše zmíněných, nebo mimo ně. Jedná se především o budování dobrého jména čínské společnosti a hospodářství a šíření čínských kulturních principů v čele s výukou čínského jazyka. Toto a výše uvede-

⁸ HDP Číny za rok 2010 činil 5,87 bilionu USD a představoval tak druhý největší HDP po USA (UNCTADSTAT 2011).

⁹ To se dá samozřejmě velmi snadno napadnout vzhledem k násilnému porušování lidských práv v rámci vlastní země.

né ekonomicko-politické motivy se dále spojuje v možnost pozměnit světový pořádek a přivést čínskou společnost a ekonomiku na světové výsluní, jež bude fungovat zejména na nově utvořených principech, které budou reflektovat výjimečné postavení Číny.

4.1 Image a důvěryhodnost

Čína, co se týče vytvoření dobré image svého vlastního jména, ušla v posledních několika desetiletích velký kus cesty. Zatímco v 80. letech byla mezinárodní spolupráce s ní vnímána relativně rizikově a Čína sama byla považována za nevyzpytatelného obchodního partnera, v současnosti se jeví již poměrně předvídatelně a bezpečně. Obchodní partneři už dnes ví, co od Číny čekat, na co už při zahajování dialogu (ne)zapomenout a jak při obchodních jednáních s čínskými protějšky postupovat. Tato cesta nebyla snadná, ale dnes již Čína platí za stabilní, suverénní a ve svých postojích za konzistentní velmoc s relativně dobrým jménem.

Jistě, objevují se mnohé obavy z dynamického rozvoje Číny. Vypělé západní mocnosti se bojí, že přijdou o svá prvenství a nedokážou s Čínou ekonomicky soupeřit. Rozvojové země se pak obávají toho, že spolupráce s Čínou přináší více jí samotné než jim, a dochází tak spíše k jejich využívání než k oboustranně výhodné spolupráci. Ať už jsou tyto obavy oprávněné, či nikoli, jedno je jasné: bez dialogu s Čínou, bez spolupráce s ní se dnešní svět už nemůže obejít. Jí vytvořený produkt, přidaná hodnota, komparativní výhody, které přináší pozitivita i ostatním, přizpůsobivost a pracovitost jejích obyvatel jsou nesmazatelnými argumenty, které partnery Číny podněcují k tomu, aby Číně věřili a podstoupili riziko spojené s odlišnou kulturou.

Rozvojová pomoc je pro Čínu relativně levným prostředkem, jak být nahlížena jako velmoc. Čím více sílí její ekonomické postavení na světové scé-

ně, tím více se snaží vypadat jako zodpovědná velmoc i v ostatních aspektech. Poskytování rozvojové pomoci se tak stalo neodmyslitelnou součástí jejího mezinárodního působení (International Crisis Group 2009).

4.2 Šíření ideologie a čínské kultury

Ideologický motiv pro poskytování rozvojové pomoci byl mnohem patrnější v 50. a 60. letech. V současnosti převládají především ekonomické motivy. ČLR je sice zemí s politickým systémem založeným na komunismu, ale tuto svoji politikou ideologii nikomu nevnučuje a tento faktor také pro Čínu není podstatný při navazování mezinárodních vztahů. Samozřejmě, že tento aspekt hraje roli při lokalizaci zahraniční pomoci – zatímco prozápadní země se zdráhají poskytovat pomoc nedemokratickým režimům a šíření demokracie a demokratických praktik napříč rozvojovým světem je zahrnuto v jejich mezinárodně-politickém plánu, Čína se na tyto faktory nedbá. Při rozhodování o tom, komu rozvojovou pomoc poskytne a komu nikoli, se rozhoduje především na základě ekonomické výhodnosti pro ni samotnou, případně pokud jí to přinese zvýšení svého mezinárodního politického vlivu a prestiže.

Co je však pro Čínu zajímavé jistě i v současnosti, je šíření vlastních hodnot a kulturních základů. Za příklad by mohla sloužit čínská snaha o mezinárodní pochopení a přijetí principu *win-win*, jehož základem je požadavek vzájemné výhodnosti vztahu a aktivit (princip oboustranného zisku) (Lengauer, 2011: 46).

Jednou z forem zahraniční pomoci, nebo spíše její přidanou částí, je budování čínských vzdělávacích center¹⁰ v zahraničí nebo přijímání zahraničních studentů na čínských univerzitách. Touto formou se Čína snaží seznámit zahraniční inteligenci se svými hodnotami a připravit si prostor pro budoucí spolupráci s nimi. Samotná výuka čínštiny →

¹⁰ K roku 2010 bychom v 94 zemích světa mohli nalézt na 316 tzv. konfucínských center (Xinhuanet 2010).

- v zahraničí je jistě také jedním z důležitých faktorů šíření čínské kultury.

4.3 Změna světového pořádku

Diskutovaným tématem současnosti je otázka, jestli se Čína navzdory své na mezinárodní scéně viditelně propagované antihegemonistické ideologii, stane novým lídrem světové ekonomiky a jestli se její pohled na rozvojovou pomoc stane modelem i pro jiné, často v oblasti rozvojové pomoci zkušenější země.

Čína na mezinárodní scénu vstoupila s výrazným zpožděním za západními mocnostmi. Velmi rychle se však naučila mezinárodnímu řádu a pravidlům, která v mezinárodním obchodu fungují. Svižně přeskočila několik desetiletí vývoje rozvinutých zemí a přizpůsobila svou zahraniční politiku stávajícím možnostem a podmínkám. Otázkou zůstává, kdy nastane čas, kdy se Čína začne snažit přizpůsobit si tato pravidla svým vlastním zájmům. Čína má vlastně dvě možnosti. Zůstat plně asimilovaná na vnější podmínky nastavené někým jiným, a nebo se pokusit tyto podmínky a pravidla změnit.

V roce 2009 se k této otázce vyjádřil samotný prezident ČLR Hu Jintao. Stalo se tak na setkání čínských vrcholových státních představitelů a nejvyšších diplomatů. Prezident se vyjádřil v tom smyslu, že by se Čína měla snažit více zapojovat politicky a získat tak na mezinárodním vlivu (Chin, Ramesh, 2010: 121).

Na mezinárodním významu Číny podle mého názoru přidala také současná světová ekonomická krize. Ta mocně zasáhla celý svět, ale byla a je to právě Čína, která jak se zdá, se dokáže jako první postavit na nohy. Pomohly jí v tom jistě i mezinárodní rezervy, na nichž si dává obzvláště záležet. Zatímco vyspělé země často trpí vážnými deficity, Čína má za sebou zkušenost z asijské finanční krize druhé poloviny 90. let, po níž začala nekompro-

misně akumulovat státní rezervy. Chce tak předejít negativním dopadům finančních a měnových šoků dopadajících zvenčí čínské ekonomiky. Dále se staví do pozice věřitele, který má mnohá neregistrovaná práva a stává se tak mocnějším partnerem či protivníkem.¹¹ Také v pohledu na smysl bankovníctví se Čína názorově rozchází s rozvinutými zeměmi. Zatímco ty chápou banky jako prostředníka mezi věřitelem a dlužníkem, Čína (podobně jako další asijské země) vnímají bankovní systém jako nástroj pro státem řízený ekonomický rozvoj.

Čínský pohled na mezinárodní otázky se tak často liší od toho, který stál za nastavením současného systému. Je tak docela možné, že se vzhledem ke svému postavení, které je samo o sobě velmi jedinečné, bude pokoušet prostřednictvím svého působení v rámci mezinárodních organizací a skrz mezinárodně obchodní aktivity tento světový pořádek změnit ke svému obrazu.

I v oblasti poskytování rozvojové pomoci můžeme spatřovat znaky čínské asertivity. Systém poskytování pomoci se v mnoha ohledech odlišuje od principů tradičních poskytovatelů z rozvojového světa. Čínu prozatím žádný významný důvod netlačí k větším změnám ve svém postoji. Do budoucna bude tedy otázkou, nakolik si bude schopná ponechat svůj osobitý styl a pravidla a do jaké míry bude ochotná se přizpůsobit západním zemím, aby tak nabídla či přijala další impulzy ke spolupráci třeba i v naprosto odlišných ekonomicko-politických oblastech.

5. Závěr

Čínská rozvojová pomoc začíná být ve světě postupem času čím dál tím zřetelněji vnímatelná. Tato práce se soustředila na vymezení motivů pro její poskytování v oblasti ekonomické, politické i v rámci širšího kulturně-mocenského pozadí.

V současnosti převažují motivy ekonomické povahy. Důvod toho je zřejmý. Čínské hospodářství

¹¹ Zde by bylo na místě alespoň zmínit velice samostatnou měnovou politiku ČLR. Otázkou fixního měnového kurzu a naléhavými požadavky okolního světa tento stav změnit by se však musela kvůli obsáhlosti tématu zabývat zcela jiná práce.

dlouhodobě prokazuje velmi dynamický růst, jenž je třeba zabezpečit vhodným mezinárodním prostředím a získáváním stále nových příležitostí k rozvoji.¹² V rámci této skupiny motivů byl prostor věnován zejména zajištění potřebného objemu nerostných surovin, odbytišť pro čínský export a možností pro uplatnění čínského obyvatelstva.

Druhá část práce byla věnována politické motivům. Ty sice v současnosti zdánlivě nehrají ústřední roli, ale protože politické procesy a snahy vždy komplementárně podporují ekonomické cíle, jsou i ty častým motivem pro poskytování čínské rozvojové pomoci. Zde byl prostor věnován zejména snaze o zajištění bezpečného a stabilního vnějšího prostředí pro čínský hospodářský růst a stále sebevědomějšímu vystupování ČLR na poli mezinárodních organizací, které je potřeba upevnit pomocí spojenců, jež se nalézají často právě v rozvojových zemích. Připomenuta byla také stále ještě aktuální politika jedné Číny a často zmiňovaná skutečnost výjimečného postavení Číny v rámci rozvojového světa, které Čína ráda využívá pro nalézání ekono-

mických i politických spojenců na mezinárodní scéně.

V závěru práce byl dán prostor také faktorům, které ovlivňují obě zmíněné skupiny motivů – kulturním a mocenským aspektům. Zmíněná byla snaha o vylepšení vlastní image, podpora čínské důvěryhodnosti pro ekonomické i politické partnery a šíření čínských kulturních principů. Zejména poslední uvedený motiv, a sice možná snaha o změnu světového pořádku, by mohl být jakousi vhozenou rukavicí k případné další diskuzi.

Závěrem se patří konstatovat, že jednotlivé skupiny motivů i motivy samotné se ve většině případů rozhodnutí o poskytnutí rozvojové pomoci prolínají a podporují. Podobně jako jiná strategicky významná rozhodnutí nelze ani tato činit na základě jednoho jediného přínosu, který by mělo přinést. Rozhodnutí o poskytnutí rozvojové pomoci jsou navíc především dlouhodobého charakteru a lze se tak domnívat, že některé důvody jejího poskytnutí mohou být ve většině případů nezasvěceným subjektům určitou dobu skryty.

LITERATURA A PRAMENY

1. BP: *Statistical Review of World Energy June 2012*. 2012. [online] [cit. 2013-01-20]. Dostupné z: http://www.bp.com/assets/bp_internet/globalbp/globalbp_uk_english/reports_and_publications/statistical_energy_review_2011/STAGING/local_assets/pdf/statistical_review_of_world_energy_full_report_2012.pdf
2. Economywatch: *China (People's Republic of China) Oil Production, Proven Oil Reserves, Oil Consumption, Oil Exports and Oil Imports*. 2011-08-01. [online] [cit. 2012-01-04]. Dostupné z: http://www.economywatch.com/economic-statistics/China/Oil_Production
3. Goldstein, A.: *The rise of China and India: what's in it for Africa?* Paris : Organisation for Economic Co-operation and Development, 2006, 151 s., ISBN 92-64-02441-7
4. Chin, G., Thakur, R.: *Will China Change the Rule of Global Order?* Center for Strategic and International Studies: The Washington Quarterly, 2010, 33(4)
5. Chinadaily: *China, Malawi establish diplomatic ties*. 2008. [online] [cit. 2013-01-20]. Dostupné z: http://www.chinadaily.com.cn/china/2008-01/14/content_6393244.htm
6. Choo, J.: *China's Relations with Latin America: Issues, Policy, Strategies and Implications*. Journal of International and Area Studies, 2009, 16(2)
7. International Crisis Group: *Working to prevent conflict worldwide, China's growing role in UN peacekeeping*. 2009. [online] [cit. 2013-01-20]. Dostupné z: <http://www.unhcr.org/refworld/pdfid/49ec24ca2.pdf> →

¹² Podpora ekonomického růstu je samozřejmě prováděna i v domácích podmínkách, tedy například prostřednictvím podpory přílivu zahraničních investic, domácí spotřebitelské poptávky a konkurenceschopnosti domácích společností.

- 8. Lengauer, S.: *China's Foreign Aid Policy: Motive and Method*. Culture Mandala: The Bulletin of the Centre for East-West Cultural and Economic Studies, 2011, 9(2)
9. Ministry of Foreign Affairs of the People's Republic of China: *China and Malawi*. 2011. [online] [cit. 2013-01-20]. Dostupné z: <http://www.mfa.gov.cn/eng/wjlb/zzjg/fzs/gjlb/Malawi/t780178.htm>
10. Ministry of Foreign Affairs Republic of China (Taiwan): *Diplomatic Allies*. 2012. [online] [cit. 2013-01-20]. Dostupné z: <http://www.mofa.gov.tw/EnOfficial/Regions/AlliesIndex/?opno=f8505044-f8dd-4fc9-b5b5-0da9d549c979>
11. Ministry of Foreign Affairs Republic of China (Taiwan): *Statements*. 2008. [online] [cit. 2013-01-20]. Dostupné z: <http://www.mofa.gov.tw/EnOfficial/ArticleDetail/DetailDefault/eea61d74-f7c9-4834-bfd4-da6fe3c3d051?arfid=0b12b1ae-64ff-4e4b-b6bd-e20fbf2c7a13&opno=49be2475-017b-4647-8ac1-9a0ec20d892c>
12. Ngozo, C.: *China puts its mark on Malawi*. TheGuardian, 2011. [online] [cit. 2013-01-20]. Dostupné z: <http://www.guardian.co.uk/global-development/2011/may/07/china-puts-mark-malawi-presence>
13. OECD: *Development Co-operation Directorate (DCD-DAC)*. [online] [cit. 2013-01-20]. Dostupné z: <http://www.oecd.org/dac/developmentassistancecommitteedac.htm>
14. OECD: *Survey on Donors Forward Spending Plans*. OECD.StatExtracts, 2013-01-20. [online] [cit. 2013-01-20]. Dostupné z: <http://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=FSS#>
15. Roberge, M.: *China-Taiwan Relations*. Council on Foreign Relations, 2009. [online] [cit. 2013-01-20]. Dostupné z: <http://www.cfr.org/china/china-taiwan-relations/p9223#p8>
16. Sheives, K.: *China Turns West: Beijing's Contemporary Strategy Towards Central Asia*. Pacific Affairs, 2006, No. 2
17. Todaro, M. P., Smith, S. C.: *Economic development*. Harlow : Addison Wesley, 2006, 851 s., ISBN 0-321-31195-7
18. U. S. Energy Information Administration: *International Energy Statistics*. [online] [cit. 2013-01-20]. Dostupné z: <http://www.eia.gov/cfapps/ipdbproject/IEDIndex3.cfm>
19. UNBISnet: *Restoration of the lawful rights of the People's Republic of China in the United Nations: resolution / adopted by the General Assembly*. [online] [cit. 2013-01-20]. Dostupné z: <http://unbisnet.un.org:8080/ipac20/ipac.jsp?session=13YX406V32110.6519&profile=voting&uri=link=3100028~!204865~!3100029~!3100070&aspect=alpha&menu=search&ri=4&source=~!horizon&term=A%2FRES%2F2758%28XXVI%29&index=Z791AZ#focus>
20. UNCTADSTAT: *Nominal and real GDP*. 2011-08-24. [online] [cit. 2012-01-04]. Dostupné z: <http://unctadstat.unctad.org/TableViewer/tableView.aspx>
21. *White Paper: China's Foreign Aid*. Xinhuanet, 2011-04-21. [online] [cit. 2013-01-20]. Dostupné z: http://news.xinhuanet.com/english2010/china/2011-04/21/c_13839683_2.htm
22. Xinhuanet: *316 Confucius Institutes established worldwide*. 2010. [online] [cit. 2013-01-20]. Dostupné z: http://news.xinhuanet.com/english2010/culture/2010-07/13/c_13398209.htm

KLÍČOVÁ SLOVA

Čína, rozvojová pomoc, motivy, bezpečnost

ABSTRACT

Relations between developed and developing parts of the world are changing with increasing globalization and liberalization. Among other things there are also changes in the area of providing the developing aid. There are new actors in the roles of donors. This article is focused on strengthening position of People's Re-

public of China in the area of providing the developing aid. It aims at describing and evaluation of motives of Chinese decisions regarding providing developing aid. The author identifies three groups of motives – economic, political and cultural-power. Within the group of economic motives several topics are being analyzed: ensuring of the inflow of raw materials, markets for Chinese production, entry to third markets and destination for the outflow of the Chinese population. Political motives include safety factors, an application of the One-China principle, support for China's interests in international organizations and in the developing world itself. Finally, the third part of the article is dedicated to building of China's image, the spread of Chinese culture and to Chinese efforts to modify the current world order.

KEYWORDS

China, developing aid, motives, security

JEL CLASSIFICATION

O19

×

Praxeologická kritika teorie podnikatelského objevování

► Ing. Tomáš Otáhal » Provozně ekonomická fakulta, Mendelova univerzita v Brně¹

* Na počátku dvacátého století položila rakouská škola základy moderních ekonomických teorií. Přestože si během neutěšeného historického vývoje neudržela statut výostné ekonomické teorie, v žádném případě ji nelze považovat za neplodný a neinspirativní myšlenkový proud. I přes útrapy a překážky společenského i politického vývoje starého kontinentu si dokázala udržet nepřerušenu vývojovou linii. Vyrovnala se s nástupem matematizace v ekonomických vědách, odolala keynesiánské revoluci, neochvějně vzdorovala totalitarismu a s ním spojeným centrálně plánovaným společenským zřízením. Dnes se nám možná zdá, že už neexistují hrozby, jež by nám připomněly bolestné zkušenosti dvacátého století. Nenechme se však ukolébat. Společenské zřízení je složitý systém přinášející každému z nás nejedno překvapení. Abychom mohli našim krátkým životům v nekonečně dlouhém společenském kontinuu lépe porozumět, abychom se ve složitých společenských systémech dokázali lépe zorientovat, musíme některé společenské zákonitosti jednoduše lépe pochopit. Rakouská teorie odhaluje neviděné zákony společnosti, odhaluje hybné síly na šachovnici společenského vývoje. Konsistence, železná logika

a empiricky ověřená východiska jsou vlastnosti zaručující její pravdivost.

Druhá polovina třicátých let až do doby dlouho po válce je v dějinách rakouské ekonomie nazývána dobou temna. A právě Israel M. Kirzner byl jedním z významných znovuobjevitelů tehdy téměř upadajícího rakouského odkazu, spolu s Murraym N. Rothbardem a Ludwigem M. Lachmanem intenzivně oprašoval skoro zapomenuté myšlenky. V říjnu roku 1974 nečekaně obdržel Friedrich August von Hayek Nobelovu cenu za ekonomii předznamenávající novou éru. Nepřerušný novodobý vývoj ve znamení znovuobrozených myšlenek starých rakouských ekonomů nás ujišťuje o nesmrtelnosti tohoto myšlenkového proudu.

Cílem tohoto textu je kritické zhodnocení přínosu teorie podnikatelského objevování Israela M. Kirznera (1930–) do ekonomické teorie rakouské školy. Měřítkem pro hodnocení tohoto přínosu budou klíčové příspěvky první generace rakouské školy syntetizované v konceptu Ludwiga von Misesa (1881–1973) známého jako Praxeologie (Mises 1996, Mises 1998), jinak nauka o lidském jednání. Důvodem pro volbu tohoto měřítka je to, že Israel M. Kirzner přímo navazuje na tuto myšlenkovou li-

¹ Za cenné připomínky velice děkuji prof. Kamilu Fuchsovi z Provozně ekonomické fakulty Mendelovy univerzity v Brně. Za připomínky k první verzi, zejména aplikační části, děkuji Michalovi Kvasničkovi z Ekonomicko-správní fakulty Masarykovy univerzity a prof. Pavlu Ondřčkoví.

nii podobně jako například Murray N. Rothbard (1926–1995).² Případnému čtenáři nejdříve představím klíčové příspěvky první generace rakouské školy včetně metodologie (Kapitola 1), které později Ludwig von Mises syntetizoval do jednotného konceptu nazývaného Praxeologie. Nejdříve tedy stručně osvěžím čtenáři kořeny tohoto konceptu a metodologické charakteristiky. Nezapomenu na kritický přístup a podrobím teorii nekompromisnímu logickému zkoumání, abych pak vysvětlil, kde teorie podnikatelského objevování vybočuje z hranic mnou vymezeného měřítka (Kapitola 2). V závěru shrnuji přínos teorie podnikatelského objevování Izraela M. Kirznera.

Mnou zvolená metodologie kopíruje metodologické zvyklosti samotných rakouských autorů (např. Říkovský 2004a, White 2003, Selgin 1990 nebo Otáhal 2012), při analýze se z pochopitelných důvodů nemohu nijak závažně metodologicky odlišovat, neboť cílem tohoto textu není metodologická polemika. Musím taky poznamenat, že Rakušané ve svých pracích oprávněně věnují metodologii velký význam. Proto se budu rakouským metodám blíže věnovat v následující kapitole odhalující specifika rakouské teorie.

1. Přínos první generace rakouské školy do ekonomické teorie a její specifika

Následující kapitolu rozdělím chronologicky podle autorů tak, jak byla vydávána jejich díla. Formulu-

ji podstatné myšlenky jejich tvorby (Sojka a kol 2000, Sojka 2010, Holman a kol 2001, Holman 2003, Fuchs a Lisý 2003). Sousedství první generace rakouské školy pojmu trochu obšírněji a zahrnu do ní nejen prvního rakouského myslitele, ale i generaci jeho žáků. Závěrečnou podkapitolu první části věnuji vysvětlení rakouské metodologie a jejím specifikům. Ve vymezení základních prvků rakouské školy skromně vysvětlím vybrané odchylky od ekonomie hlavního proudu.³

1.1 Přínos první generace rakouské školy do ekonomické teorie

Za zakladatele rakouské ekonomické školy je do dnes považován **Carl Menger** (1840–1921). Vznik teoretického konceptu je spojen s rokem 1871, kdy bylo vydáno jeho nejznámější dílo *Grundsätze der Volkswirtschaftslehre*.⁴ Menger se proslavil jako objevitel teorie mezní užitečnosti,⁵ jako teoretik směny, cenové tvorby a veliký oponent aplikace historicko-popisné metody v bádání historické školy.

Co ale Rakušané považují za hlavní přínos Carla Mengera, byla teorie subjektivní hodnoty. Carl Menger postavil člověka do centra ekonomické vědy. Odhalil skutečnost,⁶ že hodnota statků není objektivně dána žádnou jeho fyzickou vlastností:

„Hodnota statku je význam, který konkrétní statky dosahují tím, že si hospodářští lidé uvědomují, že uspokojování potřeb závisí na disponování →

² V českém ekonomickém myšlení nalezneme podobný koncept. Účelovým jednáním — teleologií — se zabýval Karel Engliš (1880–1961). Teleologie je součástí Englišovy hospodářské soustavy kapitalistické, kde „každý člověk (subjekt, individuum) je subjekt péče sama o sebe (svěodpovědnost) podle subjektivní spokojenosti jako účelu této péče.“ (Engliš 1990, 52)

Engliš mluví také o soustavě solidaristické (komunistické), kde naopak uplatňuje metodologický kolektivismus. „Národ je předmětem péče státu směrem ideálu života, zdraví a kultury jako účelu péče. (Společenská odpovědnost za jednotlivce.)“ (Engliš 1990, 53)

³ Ekonomii hlavního proudu je rozuměna všeobecně přijímaná ekonomická teorie prezentovaná v kurzech vyučovaných na drtivé většině světových i domácích univerzit (např. Soukupová a kol. 2003, Samuelson a Nordhaus 2005).

⁴ „Základy národohospodářské nauky“, anglicky *Principles of Economics*.

⁵ Kam až sahá objevení zákonů mezní užitečnosti, není jednoznačné. Za prvního objevitele mezní užitečnosti bohatství bývá považován Daniel Bernoulli, který ve třicátých letech osmnáctého století popsal zákon klesajícího mezního užítu na příkladu hazardních her. Dalšími, kdo aplikovali zákon mezní užitečnosti, jsou například Johann H. von Thünen nebo Wilhelm H. Gossen. Carl Menger položil mezní užitečnost a teorii subjektivní hodnoty do centra pozornosti a založil na těchto principech obsáhlý ekonomický systém, za který mu právem náleží naše uznání.

⁶ Podobně jako u teorie mezní užitečnosti, také teorie subjektivní hodnoty byla skromně popsána autory před Mengerem. Jedním z nich byl kupříkladu Ferdinando Galiani v díle *Della Monte* (1751).

→ *příslušnými statky. Proto hodnota statku neexistuje mimo vědomí lidí.*“ (Menger 2004, 115)

Proto je člověk počátkem ekonomické vědy, lidská mysl je centrem veškerého společenského bádání (Böhm-Bawerk 1991). Menger propojil subjektivitu člověka s realitou materiálního světa.

Ekonomové před Carlem Mengerem dokonale nevyřešili problém hodnoty statků. Nedokázali se dohodnout na jednotné koncepci. Klasikové byli nuceni slevovat z teorie pracovní hodnoty, když dospěli k problémům, o kterých věděli, že jsou pro ně neřešitelné.⁷ Teorie pracovní hodnoty byly nakonec opuštěny a statkům se přikládaly jinak blíže definované hodnoty, jako byla třeba užitná hodnota, směnná hodnota nebo objektivní (nákladová) hodnota statku. Carl Menger ale odmítl objektivní koncepty hodnoty bez respektu k subjektivnímu významu statků. Tvrdil, že i směnná hodnota je dána subjektivním uspokojením ze statku subjektem ve směně nabytým. Nákladová teorie hodnoty byla pro něj jenom výšeč ekonomické vědy, kterou klasikové kompenzovali svou neschopností vysvětlit směnu na principu ekvivalence ve směně. S pomocí teorie subjektivní hodnoty lze vysvětlovat ekonomické zákony a vytvořit tak jednotnou vědeckou soustavu.

V této souvislosti vytvořil Menger systém rozdělující vzácné statky na statky vyšších a nižších řádů. V terminologii běžných učebnic ekonomie jsou statky prvního řádu statky spotřební a statky vyšších řádů statky kapitálové. *Statky vyšších řádů jsou hodnoceny výhradně pro svou očekávanou užitečnost pomáhají při výrobě budoucích spotřebních statků či výrobních statků či výrobních statků nižšího řádu, které budou k výrobě spotřebních statků použity.*

Dalšími z neméně významných Mengerových přínosů do moderní ekonomické teorie jsou jeho eseje o kapitálu⁸ nebo eseje o vzniku a vývoji peněz,⁹ kde s pomocí historických faktů, ale důsledně logicky, vysvětluje důvody pro vznik peněz v ekonomice.

Joseph Alois Schumpeter považuje Mengerovu teorii za dodnes nepřekonanou, zplozenou lidským géniem, neboť Menger nebyl ničím pokračovatelem (Holman a kol. 2001, 247–248).

Eugen von Böhm-Bawerk a Friedrich von Wieser jsou představitelé druhé generace rakouské školy. Oba myslitelé významně zformovali Mengerovo dílo a dosti je zpopularizovali.

Eugen von Böhm-Bawerk (1851–1919) se proslavil jako obratný řečník a propagátor Mengerových myšlenek. Důkladně vysvětlil rakouskou teorii ceny. Doplnil také svou teorii kapitálu a úroku,¹⁰ kdy použil Mengerovo rozdělení statků, pomocí něhož vysvětlil kapitál jako technologii umožňující vyrobit statky efektivněji, ale pouze s určitou oklikou ve výrobě. Existenci úroku vysvětlil Böhm-Bawerk preferováním lidí přítomných statků před statky budoucími. Rozdíl mezi hodnotou přítomných a budoucích statků tvoří ážio, které je úrokem. Úrok je výsledkem plynutí času.

Friedrich von Wieser (1851–1926) precizně definoval náklady obětované příležitosti. I když poslední generace Wiesera nepovažují za plnohodnotného rakouského teoretika, jeho teze, jenž říká: *náklady na statek jsou dány mezní užitečností statků, které se nevyrobily, v důsledku toho, že se výrobní zdroje použily na výrobu daného statku, je z rakouského teoretického konceptu neoddělitelná.*¹¹

⁷ *Klasická teorie pracovní hodnoty se potýkala s problémem existence stejné míry zisku v odvětvích s různou pracovní náročností výroby. Neschopnost vysvětlit realitu pomocí teorie pracovní hodnoty dokázala absenci univerzálnosti pracovníhodnotové teorie.*

⁸ *Zur Theorie Des Kapitals* (1988).

⁹ *V anglickém překladu On the Origin of Money* (1892).

¹⁰ *V anglickém překladu Capital and Interest.*

¹¹ *Tak, jak je dnes nejednoznačně určitelné, kdo je objevitelem teorie mezní užitečnosti nebo subjektivní teorie hodnoty, o to méně nelze přesně označit tvůrce nákladů obětované příležitosti. Kořeny nákladů příležitosti najdeme i v díle Richarda Cantillona Esej o povaze obchodu vydaném v roce 1755. Cantillon zde odvozuje tržní cenu půdy pomocí alternativních nákladů (kapitalizací půdy), což je pouze jiný název pro mnohem širší kategorii nákladů obětované příležitosti (Thorton 2003).*

1.2 Metodologie rakouské školy a některá specifika metodologie

Metodologický individualismus staví do centra vědeckého ekonomického zkoumání jednotlivce. Lidé ve svém jednání vědomě vybírají, volí z možných alternativ a rozhodují o jejich naplnění. V každém ze svých rozhodnutí každý člověk vybírá z možných způsobů uspokojení potřeb právě ten, který sám nejvíce preferuje. Upřednostněním právě jedné ze všech možností dosahují všichni lidé svých soukromých cílů.¹² Lidé ale nežijí na pustých ostrovech, nýbrž tvoří společenská seskupení. Každé rozhodnutí jednotlivce je proto určité ovlivněno chováním ostatních subjektů v daném společenském útvaru. Společenské formy nejsou však ničím jiným, než množinami samostatně jednajících lidí. Pouze jednotlivci mají své vlastní cíle, pouze jednotlivci se mohou rozhodovat podle vlastních preferencí, i kdyby bylo jejich rozhodování komplikováno rozhodováním jiných lidí. Nelze ze samotné fyzické přirozenosti člověka¹³ činit racionální rozhodnutí na úrovni nějaké množiny jednotlivců. *Hospodářské celky a jejich vývoj jsou výsledkem jednání individuí, a proto je základním posláním ekonomie analyzovat principy chování jednotlivců.*

Abstraktně deduktivní metoda. Když Carl Menger obhajující metodologický individualismus a abstraktní dedukci s Gustavem Schmollerem na

straně metodologického kolektivismu a empirické indukce, rozpoutali věhlasný spor o metodu (Methodenstreit), otevřeli velký rozpor tehdejší ekonomické vědy. Nejednalo se o malicherný osobní konflikt, ale o fundamentální problém i věd společenských. Dlouhou řadu let se snaží ekonomové vytvořit exaktní vědu v pravém slova smyslu, jednotlivé teoretické větve se na této cestě dokázaly shodnout na tom, že je třeba respektovat každou metodu výzkumu. Různé postupy řešení stejných problémů však někdy mohou vést k různým praktickým doporučením, což může vést k rozporům podkopávajícím věrohodnost jakékoliv vědecké disciplíny.

Carl Menger se snažil prokázat nepochybné zákony lidského jednání, ne však zákony přírodní,¹⁴ ale zákony ekonomické, platné v jakémkoliv časovém bodě nebo místě. Menger tvrdil, že společenský pohyb je historicky řízen přirozenými zákonitostmi. Jeho ekonomie odmítá viditelné povrchní zkoumání fyzického světa. Pod povrchem společenských vztahů se skrývají vnitřní hybné síly mnohdy cizím vnějším pozorovatelům neodhalitelné a tak je třeba vycházet z abstraktně-deduktivních premis, abychom je mohli pochopit. Ve sporu odmítá normativní tvrzení a otvírá prostor pouze pro deduktivní, objektivní tvrzení.¹⁵ Účelně jednající člověk tvoří základní stavební jednotku deduktivního systému rakouské školy.¹⁶

¹² Účelným chováním jednotlivců se zabývá Praxeologie vysvětlená Ludwigem von Misesem, který analyzuje člověka jednajícího v díle *Human Action* (1949). Z této pozice budu dále hodnotit Kirznerův přínos do ekonomie rakouské školy. Za předchůdce kritické ekonomické analýzy je někdy považován také Bastiat (1998).

¹³ Fyzickou přirozenost člověka například ilustruje F. A. Hayek inspirovaný L. v. Misesem ve stati *The Use of Knowledge in Society* (1945), když zpochybňuje existenci jednoho velkého mozku, jenž by umožnil centralizovat informace. Samotná fyzická schránka lidského bytí neumožňuje racionální rozhodnutí na vyšší společenské úrovni (Hayek 1980).

¹⁴ Lawrence H. White v jedné ze statí zmiňuje výrok Carla Mengera adresovaný Léonu Walrasovi: „Nestudujeme jenom kvantitativní vztahy, ale také povahu (podstatu) fenoménů ekonomie, jak bychom se potom mohli dostat k poznání o výše jmenovaném (např. o podstatě hodnoty, renty, zisku, dělby práce, bimetalismu atd.), matematickými metodami?“ (White 2003, 8)

¹⁵ Metodologie Carla Mengera stejně jako metodologie jiných rakouských ekonomů vychází z Aristotelovy metafyziky. Menger se snažil o nalezení podstaty (nature) vysvětlené ekonomickými zákony. Hledal objektivní (esenciální) vlastnosti reality, které odvozoval empiricky, ale vkládal je do deduktivního logického systému.

Naproti tomu Ludwig von Mises vychází z rozumové kritiky Immanuel Kanta, kde lidské poznání stojí na apriorních schopnostech našeho rozumu, jež přesahují naši zkušenost, neboť se opírají o takzvané syntetické soudy a priori. Věda je možná jenom tam, kde se podaří prokázat apriorní tzn. všeobecně platné a nutné podmínky zkoumání. Veškerá vědecká fakta jsou pak syntetické jednotky našeho rozumu, pak je také možné, že si věda vytváří vlastní svět (Störig 1992, Blecha a kol. 1998).

Oba metodologické přístupy vedou ke stejným aplikovaným závěrům, což může také plynout z chybného Misesova chápání Kantovy gnozeologie. (Smith 1994, Smith <http://www.mises.org/apriorism.asp> [28. 3. 2013])

¹⁶ „Fakt, že každý člověk upřednostňuje svůj vlastní zájem před zájmy někoho jiného je výsledkem ekonomické analýzy, ne

→ **Metodologický subjektivismus.** Rakouská ekonomie kladě velký důraz na hodnotovou neutralitu ve vědeckém zkoumání přímo vyplývající s mengerovského konceptu mezní užitečnosti. Neschopnost exaktně vyjádřit intenzitu vnitřních psychických pocitů jakými jsou uspokojení, lhostejnost, pocit nasycení nebo frustraci nás nutí k odmítnutí kardinalismu nebo interpersonálního užitečnostního srovnání.¹⁷ Z exaktní neměřitelnosti tak významného ekonomického jevu pak plyne, že jakákoliv snaha o hodnocení způsobů uspokojení potřeb mnohokrát porušuje pravidlo objektivit. Neměly bychom přistupovat ke kritickému hodnocení chování jednotlivců, protože nemáme možnost zjistit, jakou intenzitu uspokojení právě takové chování konkrétním lidem přináší. Pro podobné hodnotící posuzování je nutné nastavit kritéria,¹⁸ která mohou mít racionální základ, ale mnohdy nejsou ničím jiným než demonstrací vlastních morálních hodnot.

Marginalismus je jistě obsažen v každém lidském rozhodnutí. Při výběru z možných alternativ lidé zvažují pouze mezní užítky, které jim přináší

spotřeba jednotky statku. Mezní užitek i proto, že v každé volbě jedinec vychází z pocíťovaného stavu a snaží se dosáhnout dodatečného zlepšení. Proto je taky možné tvrdit, že neexistuje nic jako celkový užitek, ale pouze zlepšení stavu jednotlivce dosahované provedením rozhodnutí v jistém časovém bodě. Celkové je jenom množství spotřebovaného statku. Rozhodování jednotlivců se týká také pouze jednotky statku, která vystupuje v jistém okamžiku v zásobě daného statku samostatně, proto nelze říci, že konkrétní jednotky v celé zásobě statku přináší člověku stejný mezní užitek. Pokud člověk musí zvažovat obětování některé jednotky statku, vzdává se mezní jednotky (jednotky na okraji), s jejímž využitím uspokojuje nejméně náležitou potřebu. Za podmínky, že je komodita homogenní a že je schopna poskytovat člověku stejnou službu platí, že se zvyšující se nabídkou statku užitek každé dodatečné jednotky klesá.

Marginalismus v lidském jednání nemá nic společného s diferenciálním počtem užitým v matematické vědě. Slovo mezní nebo dodatečná se jed-

předpokladem, na němž je ekonomická analýza založena. Mnoho kritiků žaluje ekonomy za jejich neobjektivitu díky jejich náklonnosti ke svobodnému trhu, to ale není jejich předzaujatost ale zjištění nabyté po té, co byly položeny základní otázky.” (Rothbard 2009, 876)

¹⁷ Některé neoklasické koncepty nerespektují tuto pravdu a snaží se je vědomě obejít. Typickým příkladem je indiferenční analýza Johna Hickse. Indiference je ale psychický stav. Odhadování pocitu lhostejnosti vůči čemukoli je proto věcí psychologie. Psychologové se při zkoumání svých pacientů mohou pít o to, zda je pacient tak či onak vůči něčemu indiferentní a proč tomu tak je, ekonomové ne. Ekonomie se zajímá o lidské preference, které člověk demonstruje tím, že se rozhoduje. Ekonomie nedisponuje aparátem pro jejich ex ante rozpoznávání, což také vedlo mnohé matematiky k postulování přirozených lidských vlastností a k vykrešlování neexistujících psychických stavů. Poptávající i nabízející člověk není nikdy lhostejný.

Osobně si dokážu představit, že John Hicks a jeho následovníci žánní velcí psychologové nebyli a nejsou, naopak svoji úpornou snahou o posunutí ekonomie někam „víš“ na úroveň všemi respektované formální matematiky, snad zaslepení vidinou pokrokových grafických i matematických modelů zatemnili absurditu indiferenční analýzy. Vybaveni sofizmatem nazvaným „ordinalismus“ do ekonomie zabudovali na oko odmítnutý kardinalismus v podobě jakéhosi kvazi kardinalismu, kde je subjektivní hodnocení spotřeby doslova vyjádřeno poměrem, v němž by měl být v časově vakuovaný spotřebitel ochoten nahradit úbytek jednoho statku přírůstkem jednotky jiného statku, bez ztráty blahobytu.

Murray N. Rothbard (2001) ilustruje lidské rozhodování v indiferenční analýze, když cituje bajku o Buridanově oslu. Jedná se o „dokonale racionálního“ osla, který projevuje indiferenci tím, že hladový stojí u dvou stejně vzdálených a stejně přitažlivých kupek sena. Vzhledem k tomu, že tyto kupy jsou pro osla ve všem shodně lákavé, nemůže se ani pro jednu rozhodnout a proto hladoví.

Problémy všeobecné tržní rovnováhy obsažené v Kirznerově teorii podnikatelského objevování budou rozebrány v příštích kapitolách.

¹⁸ Oskar Morgenstern a Johan von Neumann se pokusili o měření užitečnosti na principu předpokládané preferenční škály a pravděpodobnosti. Popularitu získal jejich příklad lineární transformace stupnice Celsiovy na stupnici Fahrenheitovu, který má připodobňovat ordinální užitečnostní srovnání. Na tomto příkladu lze krásně ukázat právě „objektivní“ kritériální vymezení měřitelnosti užítku. Obě stupnice měření teploty vychází z arbitrárního stanovení nuly a měření vzdálenosti mezi jednotlivými stupni teploty. Fyzikální extenzivní měření vzdálenosti od nuly vypovídá pouze o tom, jakou vzdálenost rtuť urazila při určité teplotě, ale neříká, jakou intenzitu tepla kdokoliv pocítuje. Vzdálenost, jakou rtuť urazí, je kardinálním měřením. Jinak řečeno, kdybychom postavili eskymáka a křováka nahé vedle sebe do místnosti s určitou teplotou tak, aby oba neviděli na teploměr,

V neoklasické představě jsou podmínky rovnováhy naplněny, ale taková představa neřeší problém dynamické koordinace individuálních plánů a obchází ho s pomocí fantastických a umělých logických konstrukcí. Naopak podnikatelská teorie respektuje realitu každodenního světa, ale naplnění podmínek rovnováhy je jí vzdáleně neuskutečnitelným, vytouženým cílem.

noznačně vztahuje přímo k relevantním změnám ve spotřebě. Relevantní změnou se má na mysli změna vyplývající s reality, ve které se subjekt pohybuje. Okolí subjektu není spojitě, tak jak předpokládá diferenciální počet. Ekonomická realita vykazuje určité objektivní vlastnosti statků. Pokud jedinec volí z možných variant, bere v úvahu nejenom vlastní pocity, ale i fyzické vlastnosti statků.¹⁹

Teorie směny (Šťastný <http://www.libinst.cz/Files/KqLFy4r2/profile/2479/obsession.pdf> [4. 4. 2013]) tvoří jeden z významných pilířů a přínosů rakouské ekonomie. Teprve když pochopíme principy směny, rozkryjeme podstatu fungování trhů. Subjektivní hodnocení statků je nezbytným předpokladem směny. *Směna je ekonomicky možná jen mezi osobami, které hodnotí zboží a cenový statek odchylně, ba protichůdně.* Rozdílné hodnocení statků na základě odlišných preferencí vytváří prostor pro směnu a také vytváří větší pole možných alternativ. V případě, že každý ze subjektů hodnotí jednu z alternativ uspokojení osobních potřeb méně než ten druhý, dochází ke směně. Oba účastníci směny dosáhnou většího mezního užítku ze spotřeby předmětů směny, než by tomu bylo v případě, kdyby ke směně nedošlo. Motivem směny je tedy možnost lépe uspokojit pocítované potřeby obou jednotlivců. Subjektivní hodnocení případných alternativ vytváří podmínku dobrovolného

přístupu ke směně. Pokud by nebyla směna dobrovolná, nemohly bychom se domnívat, že by se zvětšil blahobyt všech účastníků směny.

2. Kritická analýza teorie podnikatelského objevování

V příští kapitole s pomocí Kirznerova textu objasním základní stavební kameny teorie podnikatelského objevování a popíši a okomentuji některé implicitní charakteristiky a vady zabudované v jeho teorii. To vše s pomocí měřítka, které jsem si vymezil v předchozí kapitole.

2.1 Ekonomický problém a z něj vyplývající vztah teorie podnikatelského objevování k tržní rovnováze

Už v samotném vymezení Kirznerova ekonomického problému dokážeme rozeznat určité charakteristické znaky, které se táhnou celou teorií podnikatelského objevování jako červená nit.

„Ekonomicky úspěšná společnost je taková společnost, jejíž členové realizují „správně“ uspořádané vzájemně koordinované aktivity. „Ideální“ ekonomická organizace společnosti obsahuje takový model institucí a podnětů, které podporují prosazování „nejvhodnějšího“ uspořádání činností realizo-

a poté se obou zeptali, jestli je jim teplo nebo zima, eskymák by musel bez přemýšlení odpovědět: „Je mi 20° C“ a křovák: „Je mi 68° F.“ Je asi pravděpodobné, že eskymák zvyklý na mráz odpoví: „Je mi teplo.“ Zatímco křovák pocházející z Africké savany zvyklý na čtyřicetistupňová vedra odpoví: „Je mi zima.“ Naprosto stejně jako pocítované teplo nebo zima je i užitečnost jev spadající do kategorie kvalitativní nikoliv kvantitativní. (Rothbard 2001, 37–43)

¹⁹ Rothbard (2001, 31) demonstruje fyzickou realitu obklopující každého jedince na příkladu poptávaných vajíček. Jedno vajíčko je nejmenší mezní jednotka statku. Kdyby jedinec nakupoval v samoobsluze, kde by měl možnost koupit vejce pouze v obalu po pěti, byla by nejmenší mezní jednotka statku pět vajec.

→ vaných jejími členy. Ekonomická teorie byla schopná formulovat nutné podmínky pro nejlepší propojení všech aktivit. *Není ale žádným překvapením, že tyto podmínky optimality nelze usměrňovat ani dosažitelnými zdroji a technologickými možnostmi, ani změnami v uspořádání spotřebitelských preferencí. „Ekonomický problém“ vystavený společenské realitě je pak často spojován se snahou zajistit, aby různí ekonomičtí agenti ve společnosti skutečně přebírali aktivity, které by společně naplnily podmínky optimality.“* (Kirzner 1985, 15)

Z citace je jasné patrný Kirznerův vztah k tržní rovnováze, neboť tržní rovnováha nejlépe vysvětluje situaci, kdy jsou vzájemně koordinované aktivity za určitých podmínek uspořádány ideálním způsobem. Postuláty tržní rovnováhy ale neodpovídají ekonomické realitě, proto by nemělo být naším úkolem vysvětlování rovnovážného stavu, ale vytvoření teoretického rámce, s jehož pomocí bychom se k ekonomicky úspěšné společnosti²⁰ mohli přiblížit a to hlavně díky vhodně zvolenému modelu institucí a podnětů. Ekonomický problém tedy netkví v násilné implementaci mechanismů, jenž mají přimět ekonomické agenty k naplňování rovnovážných podmínek, ale v nastavení institucionálního uspořádání tak, aby jednotliví ekonomičtí agenti dobrovolně tendovali k naplňování celospolečenského ideálu způsobem, který by se maximálně možně blížil rovnováze.

Tržní rovnováhu I. M. Kirzner implicitně vnímá jako situaci, která je sice nerealizovatelná, ale je to jakýsi předobraz, k jemuž přiblížení bychom měli podřídit řešení ekonomického problému. V tomto smyslu je zajímavé srovnání s výroky připisovanými na vrub neoklasické rovnováhy.

„V neměnném světě plném jistoty, kde jsou budoucí události předem odhaleny a s jistotou přesně anticipovány, není výběr optimálního nasměrování vlastního jednání úkolem, jenž by vybízel k užiti

tí smělých a odhodlaných podnikatelských vizí. Nelze si představit, že by mohlo dosahování optimálního stavu v takovém vidění světa vůbec někdy selhat. Musíme si ale uvědomit, že i neoklasická realita naráží na vyčerpitelné využití vzácných zdrojů. Těžko si lze představit, že by mohl někdo operující v podobném modelu – s daným omezením vzácných zdrojů a s danou všeobecně akceptovanou strukturou vlastnictví – pociťovat nedostatek z důvodu špatného rozhodnutí. Není to ráj, ale bylo by asi obtížné představit si ráji podobnější svět v podmínkách daných nabídkových omezení a s daným institucionálním uspořádáním.“ (Kirzner 1985, 19)

V neoklasické představě jsou podmínky rovnováhy naplněny, ale taková představa neřeší problém dynamické koordinace individuálních plánů a obchází ho s pomocí fantastických a umělých logických konstrukcí. Naopak podnikatelská teorie respektuje realitu každodenního světa, ale naplnění podmínek rovnováhy je jí vzdáleně neuskutečnitelným, vytouženým cílem. Jinak řečeno, nemůžeme připustit existenci dokonale koordinovaného ráji podobného světa, protože konstrukce takové představy opomíná instituce a pobídky, které mají nepochybný vliv na dokonalejší sladění tržních aktivit, abychom pak mohli zkoumat takové uspořádání institucí a pobídek, které by nás k dokonale koordinovanému ráji podobnému světu mohli nejvíce možně přiblížit. Přestože jsou podmínky (vlastnosti) tržní rovnováhy nerealizovatelné a tržní rovnováha samotná je situace, které nemůže žádná společnost (jedinec)²¹ na planetě dosáhnout, dílo I. M. Kirznera je prochnuto vírou v postupné i marné naplňování vize všobímajícího blaženého equilibria. Tržní rovnováhu posunuje na metafyzickou úroveň, na ideu, jejíž odraz sleduje na zdi, přikován zády ke vchodu do Platónovy jeskyně.

²⁰ Definicí ekonomicky úspěšné společnosti odhaluje tvůrce vizi ideálního stavu. *Nepředpokládám, že by se autor pokoušel o ekonomicky neúspěšnou společnost.*

²¹ *„Člověk dokonale spokojený se stavem vlastního vědomí nemá žádný důvod nic měnit. Nemá žádná přání ani touhy; je dokonale šťastný.“* (Mises 1996, 13)

2.2 Podnikatelský prvek v rozhodování a jeho normativní definice

Teorie podnikatelského objevování vychází z premisy, že každé rozhodnutí v sobě nese podnikatelský prvek. Z vysvětlení podnikatelského prvku v rozhodování pochopíme základ samotné teorie podnikatelského objevování.

„Co to ale „podnikatelský prvek“ v rozhodování vlastně znamená?“

„Není obtížné vymezit nepodnikatelský prvek v rozhodování. Ve většině učebnic mikroekonomie bývá nepodnikatelský prvek vyzdvihován jako jediná součást procesu rozhodování. Mechanická kalkulace tvoří nepodnikatelskou součást rozhodovacího procesu. Agent se pak snaží dosáhnout vlastní množiny cílů (neboli „maximalizovat“ některé cíle či užitekovou funkci) s využitím vzácných zdrojů, jimiž zrovna disponuje.“

„Aby provedl subjekt optimální rozhodnutí, stačí mu pouze vypočítat řešení, které je v ekonomickém žargonu nazýváno jako problém maximalizace. Správné rozhodování v nepodnikatelském smyslu znamená bezchybný výpočet. Špatné rozhodnutí je srovnatelné s aritmetickou chybou.“

„Nepodnikatelská složka nemusí předpokládat prvotní vševědoucnost. Kalkulaci by mohl provádět (rozhodovat se) i ne plně informovaný subjekt s pomocí příslušného objemu informací. Mohl by zvažovat kolik informací je třeba. Nepodnikatelská složka však přinejmenším předpokládá to, že má rozhodující se subjekt jasnou představu o jeho nevědomosti a způsobu, jak nevědomost eliminovat. Jednoduše řečeno, ví přesně, co neví. A zde lze objevit prostor pro další součást rozhodovacího procesu – podnikatelský element.“

„V reálném světě je [ale] kalkulace daleko vzdálená nejviditelnější a nejdůležitější součásti rozhodování. Když učiníme špatné rozhodnutí, je nepravděpodobné, že bychom chybovali ve výpočtu. Je mnohem pravděpodobnější, že chyba byla způ-

sobena mylným odhadem situace. Je možné, že jsme byli příliš optimističtí v předpokládané dostupnosti prostředků, v očekávání výstupu z dané činnosti nebo jsme byli příliš pesimističtí a podcenili dosažitelné zdroje či výsledek z určitého podnikatelského postupu. Tvorba správného rozhodnutí tedy zasahuje mnohem dál než k přesné matematické kalkulaci, zasahuje až k bystrosti, moudrosti, odhadu reality (dnes i v budoucnu) a to celé musí být zasazeno do kontextu, v němž činíme naše rozhodnutí. Právě tuto stránku rozhodovacího procesu budeme dále analyzovat.“ (Kirzner 1985, 18)²²

Tyto citace jsem se snažil vybrat tak, aby čtenáři bylo jasné, z jakých praxeologických základů teorie podnikatelského objevování vychází. Tyto praxeologické základy jsou pak plně konzistentní s naším měřítkem pro kritické hodnocení teoretické konstrukce teorie podnikatelského objevování, které je jenom výčtem těch nejdůležitějších příspěvků později syntetizovaných v praxeologii.

Praxeologická kritika však vyzdvihuje normativní hodnocení lidského jednání, které je také částečně v teorii podnikatelského objevování obsaženo. To znamená, že napadá definování cílů lidského jednání a jejich hodnocení z pozice vlastních normativních kritérií. Tento přístup není praxeologický. Teorie podnikatelského objevování ale v sobě obsahuje takové definice. Pojďme si dále tyto definice osvětlit.

„Nezáleží na úrovni centralizace rozhodování v daném ekonomickém systému. Zodpovědné osoby budou vždy litovat svého rozhodnutí, pokud v něm dostatečně neuplatní podnikatelskou stránku rozhodování. Ať je institucionální rámec jakýkoliv, správné rozhodnutí vyzývá ke správnému odhadu situace, volá po odhalení pravých možností a po odmítnutí naivního hledání možností v místech, kde žádné nejsou. Proto je nutné nepřehlédnout žádnou opravdovou šanci. Stejně důležité je ale nepřehlédnout reálná omezení. Závěr je tedy zřejmý. Alternativní systém ekonomické organizace →

²² I. M. Kirzner také zdůrazňuje, že v realitě je daleko více informací, o kterých nevíme, že je nevíme ve srovnání s těmi, o kterých víme, že je nevíme.

- ➔ *musí být hodnocen, alespoň částečně s důrazem na úspěch s jakým dokáže vyvolat kvalitní podnikatelskou aktivitu.*“ (Kirzner 1985, 18)

A zde bychom si pak měli položit kritickou otázku: co má Kirzner na mysli, když mluví o kvalitní podnikatelské aktivitě? Jakým způsobem lze kvalitu v podnikatelském objevování vůbec definovat?

Kvalita podnikatelské aktivity není v teorii podnikatelského objevování vymezena žádnou objektivně dokázanou definicí. Lze však vystopovat některé vyřčené vlastnosti podnikatele a Kirznerova hodnotová kritéria, která svým způsobem podmiňují volby cílů jednání podnikatelů a také tvoří mantinely pro hodnocení úspěchu podnikatelských objevů.

Kvalitní podnikatelská aktivita znamená více než uspokojivé objevování, rozeznávání, hledání a napravování chyb v tržní struktuře a podněcování jisté míry růstu. Jak ale poměřovat uspokojivé napravování chyb a růst? Je tímto kritériem podnikatelský zisk? Chyby generované dynamickým tržním procesem nejsou samozřejmě žádoucí, kdo je ale za nežádoucí považuje?

2.3 Kvalitní podnikatelská aktivita a zákon imputace jako cesta k hodnocení kvalitní podnikatelské aktivity²³

Podnikatelský úspěch či kvalita podnikatelské aktivity nebo výše podnikatelovy odměny by měla být hodnocena střizlivou optikou, nedá se měřit absolutně, ale měli bychom k němu přistupovat relativně, právě z pohledu subjektivního vnímání potřeb, k jejichž uspokojování slouží podnikateli podnikatelský zisk za prvé, a za druhé bychom také měli hodnotit střizlivě dopad podnikatelské aktivity na společenský úspěch. K tomu nám výborně poslouží možný Kirznerův teoretický rozpor.

Kirzner definuje podnikatele jako svým způsobem specifického člověka uplatňujícího ve své podnikatelské aktivitě podnikatelskou ostražitost. Vysvětluje, že chybná rozhodnutí jsou vlastně nezužitkovaná podnikatelská ostražitost.²⁴ Uplatnění podnikatelské ostražitosti musí pak být v jeho podání vždy úspěšné. Neúspěšná rozhodnutí nejsou podnikatelská, podnikatelská ostražitost není jejich součástí.

Tato úvaha pramení z Kirznerova zmiňovaného tvrzení: „*Podnikatelská aktivita netvoří žádné náklady.*“ Kirzner (1985, 25) Nicméně realizovaná neúspěšná podnikatelská rozhodnutí by se logicky měla reálně projevit. I kdyby byl podnikatelský nápad pouhou myšlenkou, samotná realizace takového nápadu nutí podnikatele k aktivaci vzácných zdrojů. Pokud podnikatel (pure entrepreneur) motivovaný vidinou čistého zisku někdy chce na peněžní výnos dosáhnout, musí aktivovat výrobní faktory, kupříkladu kapitál. Jestliže žádným kapitálem nedisponuje, jistě zvažuje možnost jeho zapůjčení. Pakliže by bylo podnikatelské rozhodnutí o alokaci kapitálu špatné (ztrátové), podnikatel by zajisté nesl náklad spojený s ručením za navrácení zapůjčeného kapitálu. Hodnota kapitálu vlastněného podnikatelem by tak byla v důsledku ztrátových podnikatelských rozhodnutí také nižší. Z toho vyplývá, že *špatná podnikatelská rozhodnutí náklady tvoří.*

To by mohlo také znamenat, že podnikatel v Kirznerově podání je vždy úspěšný podnikatel, pro kterého asi není problémem svůj nápad na trhu realizovat.²⁵ Z čeho pramení kontroverznost předchozího závěru, pochopíme s přihlédnutím k dynamice trhu a k původní kritice tržní rovnováhy.

Jedním z předpokladů tržní rovnováhy jsou konzervované (známé) preference všech účastníků trhu. Preference poptávky logicky stejně tak,

²³ *Když mluvíme o imputaci, máme na mysli dynamickou Mengerovu podobu orientovanou do budoucnosti, kde je výběr způsobu realizace podnikatelovy objevené příležitosti časově podmíněn a kde lze provést pouze jedno rozhodnutí v jednom časovém bodě.*

²⁴ „Chybná podnikatelská aktivita znamená nezužitkovanou ostražitost.“ (Kirzner 1985, 25)

²⁵ *Podnikatelská ostražitost znamená dobrý odhad budoucí poptávky. V podnikatelské ostražitosti je tak zahrnuta určitá jistota v budoucnost. Podnikatelská ostražitost poskytuje podnikateli úspěch a je tak jakousi garancí podnikatelského čistého zisku.*

z čehož vyplývá, že problém prodejnosti produkce vyrobené s pomocí nově objeveného hodnotnějšího zdroje není v rovnovážném modelu důkladněji řešen, neboť je v něm obsažena jistota známého (konstantního) stavu tržní poptávky. Proměna preferencí poptávky postavená do roviny změny, která pochází z vnějšku neoklasického systému (se změnou není v modelu rovnováhy počítáno do té doby, dokud není upraveno nastavení výchozích parametrů původní rovnováhy) tomuto problému nijak neodporuje. Pakliže se I. M. Kirzner snaží o vysvětlení dynamického tržního procesu, bezpochyby chápe trh jako místo, kde je uplatnění produkce výsledkem dobrovolné oboustranné dohody. Okolnosti takové dobrovolné smlouvy se permanentně vyvíjí, ať jsou to měnící se těžko předvídatelné preference poptávky, hodnota nákladů obětované příležitosti i na straně obtížně předvídatelné konkurenčně vyvíjející se nabídky a všechny další četné faktory, jimiž jsou čas nebo místo ovlivňující všechna individuální rozhodnutí.²⁶ V dobrovolné směně proto neklasifikujeme převahu jednoho subjektu nad druhým (neurčujeme nabídkovou nebo poptávkovou orientaci), určující je subjektivní hodnocení přiřazované směňovaným statkům a těmi jsou i transakční prostředky. V dobrovolné směně není ani důležité, kdo ze smluvních partnerů je poptávající a kdo je nabízející, podstatné je, že subjektivní hodnota přiřazovaná směňovaným statkům je vždy odvoze-

na od schopnosti statků uspokojovat pociťované potřeby smluvních partnerů a odtud je i odvozena hodnota statků vyšších řádů. To vše samozřejmě v časovém kontinuu. *Teorie imputace* nerozlišuje mezi poptávkou a nabídkou, pouze říká, že hodnota výrob je v konečném důsledku vždy otázkou subjektivního hodnocení spotřeby a to na obou případných imaginárních stranách.²⁷ Teorie imputace pak musí být v dynamicky chápaném tržním procesu vždy platná, pokud chceme jakýmkoliv způsobem hodnotit větší či menší úspěch či kvalitu podnikatelské aktivity.²⁸

2.4 Úspěšná podnikatelská aktivita a prosperita

Jeden ze zásadních rozdílů v teorii podnikatelského objevování a v definici podnikatele L. v. Misesem je vztah podnikatelské aktivity a ekonomického růstu, který je měřítkem Kirznerova posuzování kvality podnikatelského objevování. Klasický vnitřní předpoklad nutnosti ekonomického růstu poskytuje Kirznerovi hodnotové pole. V pojetí teorie podnikatelského objevování se nejedná jenom o kvalitní uspokojování podnikatelovy potřeby a efektivnější koordinaci tržních aktivit, nýbrž se má za to, že podnikatelská činnost napomáhá lepší koordinaci trhu a přitom podmiňuje stále větší prosperitu společnosti.²⁹ Marné naplňování podmínek tržní rovnováhy je tedy také výsledkem ne-

²⁶ „Určité faktory umocňují efekt nejistoty a tak narušují teoretické uvažování: (1) Nehybnost nebo neflexibilita cen z důvodu zvyklostí, lhostejnosti, číselných zaokrouhlení, atd.; (2) variantnost „komodit“ (i falešná reprezentace různých možností, které neexistují); obě se týká primitivního zboží a mnohem více požitků z užitečnosti, jakými jsou pohodlí nebo módnost místa i prodejny, dekorování na balení, obchodní značka, osobnost prodejce, atd.; (3) spotřebitelova spekulace: spotřebitelé nenakupují neustále podle momentálních potřeb, ale ukládají zásoby nebo se zdržují spotřeby, podle jejich vlastních prognóz vývoje trhu.“ (Knight 2002, 87)

²⁷ Kirzner tuto skutečnost demonstruje, když hovoří o podnikatelské aktivitě i na straně poptávky. Odmítá také hodnototvorný vliv utopených nákladů.

„Bylo shledáno, že utopené náklady nejsou žádnými náklady z hlediska současnosti. To znamená, že náklady už byly v minulosti nevratitelně uplatněny, a tyto náklady by neměly a ani v nejmenším nemají žádný vliv na jakékoli přítomné rozhodnutí.“ (Kirzner 1973, 191)

²⁸ Kdyby měl Robinson nadbytečné množství ryb ulovené snadnějším způsobem vyměnit s Pátkem, který vůbec netuší, jak se ryby loví, ale umí mistrovsky otevřít kokosový ořech, hodnotu Robinsonovy podnikatelské aktivity (objeveného zdroje) bychom museli měřit jako součet mezní užitečnosti z Robinsonovy spotřeby ryb a mezní užitečnosti Pátkovy spotřeby ryb. Podobně lze také měřit hodnotu Pátkova objevu nového ostřejšího pazourku, který používá na otírání kokosů. Kvalitní podnikatelská aktivita spadá tedy do kategorie kvalit stejně jako hodnota statků.

²⁹ „Tržní úspěšná stimulace efektivní alokace vzácných zdrojů není garancí k zajištění ekonomického růstu, jenž vyžaduje podnikatelskou aktivitu.“ (Kirzner 1973, 79)

- ustálého ekonomického vývoje, kterému napomáhají stále nové objevy podněcující krátkodobý, dlouhodobý a „nejdlouhodobější“ ekonomický růst.

Ekonomický růst je samozřejmou podmínkou společenského rozvoje. Zákon ekonomického růstu³⁰ provází celý společenský vývoj, což vede Kirznera k automatickému předpokladu všeobecné shody o potřebě ekonomického růstu. Podnikatelské objevování ve světě s otevřeným koncem (open-ended) je zárukou prosperity. Podnikatelská aktivita je tedy úspěšná do té míry dokud zajistí „nějakou“ nejlépe „maximální“ míru růstu.

Prosperita, blahobyť nebo růst³¹ společnosti je, a není to žádné překvapení, abstraktní pojem. Není objektivní kvantitativní veličinou nebo fyzickou vlastností, ale, jak jinak, výsledkem lidského konání. I když růst produktivity a objevování příležitostí provází ekonomický rozvoj a neodmyslitelně patří ke všemu úžasnému, čeho bylo doposud na poli rostoucích životních standardů dosaženo, nebylo by tomu tak, kdyby si to jednotliví členové společnosti nepřáli. Přání (preference) všech příslušníků společnosti jsou hnacím motorem zdravého ekonomického rozvoje a neopomíjitelná, rovnocenná je představa prosperity každého jednoho člověka, která není triviální.³² Blahobyť nebo společenský úspěch je pojem, jemuž dává sto lidí sto různých významů.³³ A teprve na základě takových představ lze smysluplně formovat ekonomický rozvoj. Proto také podnikatelskému objevu nedává

smysl neurčitá Kirznerova vidina budoucího blahobyť v úchvatném podnikatelském objevu, ale vidina blahobyť podnikatele i nakupujícího výsledky podnikatelovy práce. A tak rozkvět hospodářství by neměl být ničím než blahobyť, který přináší spotřeba všech, všeho co libo. Například spotřeba kvalitnějších služeb poskytovaných přátelsky naladěnými lidmi, spotřeba nepřeborného množství přání zákazníka vyhovujících výrobků, výběr z kvalitnějších rozsáhlých možností trávení volného času nebo z uskutečnění svých plánů (samozřejmě s odkazem na vzácnost zdrojů – pojem blahobyť neznámá utopii). Kritériem pro hodnocení kvality v podnikatelských objevch není zase nic většího než kvalita mezní užitečnosti, kterou podnikatel zajišťuje svým směnným jednáním.

2.5 Vlastnosti podnikatelské aktivity – nevymezené hranice

„Přestože jsou všechny individuální činnosti, jak už dávno naznačil Ludwig von Mises, ve své podstatě podnikatelskou aktivitou a přestože jsme popsali podnikatelskou ostražitost jako principiálně nevyčerpatelnou, je třeba pečlivě vnímat skutečnost, že potenciál ostražitosti může a často zůstává neuvolněný a nedotčený. Určitě víme, že se jednotlivci prezentují širokou škálou různých úrovní podnikatelské ostražitosti. Někteří jsou schopni včas identifikovat příležitost, jiní si všimnou příležitosti

³⁰ Sayův zákon trhu, který nám říká, že „hospodářský růst začíná růstem produktivity, novými výrobky a novými trhy. Výrobní výdaje předstihují vždy spotřební výdaje.“ (Skousen 2001, 2)

³¹ Když Kirzner mluví o ekonomickém růstu, jistě nemá na mysli neosobní, mnohotvárně interpretovatelné statistické údaje. Bohužel nebo možná bohudík se probíráním jeho díla ke konkrétní představě nedostaneme.

³² Běžná makroekonomie nejčastěji uvažuje ukazatel HDP, který je statistickým vyjádřením všech evidovaných finálních statků a služeb vyprodukovaných na daném území v tržních cenách měřeného období. To je nominální verze. V reálné verzi je s pomocí deflátoru vyjádřeno v cenách jiného vybraného období. Znamená ale závratné množství agregované produkce nějaký úspěch. Když vidíme politiky bít se v prsa nad statistikou meziročního růstu HDP o 4 %, znamená to, že se všichni máme průměrně meziročně o 4 % lépe? Ne, HDP obsahuje pouze ta data, která byly registrované firmy ochotny statistickému úřadu sdělit. Neobsahuje data ze směny, která nepodléhá žádné statistické evidenci. Neeviduje směnu, která probíhá bez transakčních prostředků, neeviduje protislužby. Neeviduje uspokojení obyvatel ze spotřeby volného času, neeviduje uspokojení z produkce vytvořené a spotřebované jedním a tím stejným člověkem. Vlastně neeviduje žádné uspokojení, je v něm zahrnuta pouze cenová aproximace. Ve statistice HDP se nemusí ani výrazně projevit změna tržního ekonomického systému na systém centrálně plánovaný, dokonce je pravděpodobné, že by změna měla na ukazatel pozitivní vliv. Metodika měření, organizace sčítacích úřadů, komunikace mezi úředníky má někdy na konečný výsledek tak významný vliv, až taková moc někdy vzbuzuje údiv. Blahobyť kohokoliv a HDP jsou tak trochu dost odlišné pojmy, první je ekonomický a druhý statistický.

³³ Objektivizaci společenského úspěchu se zabývají ekonomové, sociologové, kulturologové, filosofové a jiní učenci a páni mudrovce už mnoho let, a obávám se, že k jednotné schodě se nepřiblížili ani o píd.

teprve, až jsou odkryty díky pátrání jiných. Zdá se, jakoby byly některé společnosti, některé klimatické podmínky, některé skupiny lidí podnikatelsky ostražitější než ostatní. Studie zabývající se ekonomickým růstem shledaly, že atributy pro úspěšné podnikání žádoucí nejsou rovnoměrně distribuovány a rozhodně se nám jejich nabídka nejeví jako nevyčerpatelná.“

„Precizní identifikace takových osobních a psychologických, lidských vlastností, které jdou ruku v ruce společně s úspěšnou podnikatelskou ostražitostí, s hnací silou hospodářského růstu a s lidskou iniciativou, by byla určitě žádoucí. Nejvíce obohacující by bylo prozkoumání krátkodobého i dlouhodobého dopadu „podnikatelských“ schopností na hospodářský růst v alternativních sociálních, ekonomických, a institucionálních zřízeních. Významné by bylo poznání, jestli například potřeba pocitu jistoty odrazuje od všímavosti vůči novým příležitostem. Jestli „nezávislost“ nebo „ekonomická svoboda“ odrazuje od podnikatelské žádostivosti a iniciativy. Stejně jako odpověď na otázku: Odrazuje konkurence od podnikatelské obezřetnosti?“

„Význam výzkumu psychologických aspektů. Ještě dnes není tato oblast systematicky rozpracována. Studie jsou víceméně založena na zkoumání „zdravého rozumu“ nebo na anekdotických základech. Zkoumání za hranicemi základního stupně poznání je rozhodně nezbytné. Psychologické aspekty, jakými jsou temperament, touha po dobrodružství, ambice nebo fantazie, jakoby ohraničovaly převážně neprobádaný prostor. Tyto vlastnosti posouvají rozvoj podnikatelských schopností a vrhají světlo na způsoby, jakými by alternativní institucionální zřízení mohli působit na jejich rozvoj. Dá se očekávat a bylo by to vhodné, kdyby budoucí výzkum posunul hranice nynějšího poznání.“

„Lidé aplikující podnikatelské teorie by určitě přivítali výsledky podobného výzkumu. Doufáme, že jejich potřeby a zájem nám dopomohou k nalezení správného směru, jenž by posunul hranice a pomohou nám lépe formulovat otázky, na které se stále snažíme najít odpovědi.“

„Předběžné analýzy dospěly k závěru, že lze učinit množství důležitých obecných soudů, aniž bychom měli možnost použít utříděné poznatky, které zřejmě v budoucnu dospějí k psychologii podnikání.“ (Kirzner 1985, 25)

Výzkum psychologických aspektů hospodářského růstu má v Kirznerově představě odhalit psychologii hledání nových příležitostí. Jeho smyslem má být charakteristika mentálních pochodů člověka, který si pak na základě své psyché volí takové cíle svého jednání, jenž vedou k aktivování podnikatelské ostražitosti, k následnému objevení podnikatelské příležitosti a k prosperitě. Tímto je nám naznačeno, že velký ekonomický růst může být výsledkem velkolepých plánů, velkolepých činů mužů s velkolepými cíli nebo též velkého množství méně znamenitých činů mužů s méně znamenitými plány. Výjimečné činy génů velkých podnikatelských projektů nebo nadstandardní chování možná odvážnějších, možná temperamentnějších nebo pracovitějších lidí se odráží v hospodářském úspěchu některých krajín a pokud odhalíme zdroje tohoto chování, máme pak otevřenou cestu k nalezení klíče k prosperitě, jakmile by bylo nastoleno takové institucionální prostředí, které nám umožní „nadstandardní“ chování v některých lidech probudit.

Podstatou takového chování „společensky prospěšných“ jedinců není ale podnětné institucionální zřízení, nýbrž cílevědomá, *nedeterministická*³⁴ tvořivá volba na poptávkové i nábytkové straně. Je

³⁴ V souvislosti s determinismem není úplně pravdivá představa reklamy, která má vytvářet tlak na spotřebitelovu volbu a tak přímo ovlivňovat tvar poptávkové křivky. Funkcí reklamy je především poskytování informace o možnostech spotřeby. Pokud poptávka nedisponuje tímto druhem informace, logicky nemá možnost ani demonstrovat samotnou spotřebu. Spotřeba a informace (reklama) jsou od sebe neodlučitelné. Reklama (informace) rozšiřuje známost nové příležitosti k určitému jednání. Produkt sám o sobě pro poptávku neexistuje, dokud se nedostane do jejího zorného pole. Jaké psychologické faktory determinují spotřebitelovu volbu nebo jestli reklama bezprostředně ovlivňuje tvorbu spotřebitelovy preference nelze jednoznačně určit. Může se zdát, že smyslem moderních reklamních kampaní je snaha přesvědčit spotřebitele o nutnosti uspokojení potřeb právě prostřednictvím spotřeby „tohoto“ a „žádného jiného“ výrobku nebo služby. Nelze však objektivně určit, jakou úroveň

→ asi zřejmé, že transparentní společenské instituce či racionální pravidla společenského soužití napomáhají individuální plány jednotlivců snadněji realizovat. Je také zřejmé, že instituce omezující nebo bránící svobodnému obchodu brzdi ekonomický rozvoj, to však nemusí znamenat, že by mělo institucionální prostředí bezprostřední vliv na lidské rozhodování. Institucionální zřízení jistě ovlivňuje náklady zvažovaných alternativních lidských úmyslů. Autonomie lidského rozhodnutí je ale omezena jenom do té míry, dokud je rozhodnutí člověka tvořeno pod fyzickým nátlakem.³⁵ Nedobrovolnost pod hrozbou násilí brání oboustranně prospěšné směně a ta, jak je každému známo, spolu s prohlubující se produktivitou dělby práce vytváří příležitosti pro budoucí rostoucí blahobyt. Proto také duševní rozpoložení kohokoliv nehraje absolutní význam, pokud svůj plán nemá jedinec možnost realizovat v oboustranně prospěšné směně. Úkolem institucionálního ustanovení by mělo tedy být zajištění svobodné realizace podnikatelských projektů.

Duševní rozpoložení objevujícího člověka nehraje žádnou zásadní roli hlavně ze dvou důvodů. Není nijak významné vzhledem k tomu, že dobrovolná směna není výsledkem jenom jednoho rozhodnutí. Zkusme si představit, co by se například mohlo asi stát, kdyby vědecký výzkum objevil, že podnikatelský duch a intuice s jakou se podnikatel pouští do rizikových projektů je dána genetickými dispozicemi. Začali bychom pak vyhledávat lidi právě s geny, které by měly medicínsky dokázaný vliv na selekci a realizaci cílů některých jedinců a nasazovali bychom je do míst s vleklými hospodářskými problémy po té, co by tam bylo nastolené potentní institucionální prostředí? Dosáhli bychom pak nějakého hospodářského pokroku? Patrně ne, a to proto, že by takový experiment odporoval podmínce dobrovolnosti v konkurenci podléhajících obchodních praktikách a to na obou stranách směny.

Zkoumání duševních stavů podnikatelů nemá ale zásadní význam hlavně proto, že samotné hodnocení lepšího nebo nejlepšího podnikatelského

presvědčování má ta či ona kampaň, čímž toto tvrzení postrádá věrohodnost. Ve své podstatě je v každé poskytnuté informaci zahrnuto přesvědčování o její pravdivosti. Hlavní smysl moderních reklamních kampaní tkví proto především v úsilí o navázání co nejefektivnější komunikace se zákazníkem. Dobrá reklama se tak spíše než přesvědčit, snaží upoutat zákaznickovu pozornost. „Jinými slovy, i kdyby předvedena naprosto žádná snaha změnit preference lidí, úkol „informování“ veřejnosti v sobě zahrnuje přesvědčování lidí o tom, že se mají vzdát chybné představy o světě a nahradit ji jinou, věrohodnější. . . Tento pohled, ačkoli neodmítá konceptuální rozlišení mezi změnou v preferencích a znalostmi, dokazuje, že existuje významná psychologická paralela mezi čistým poskytováním informace a čistým přesvědčováním.“ (Kirzner 1973, 161)

V ekonomické teorii se máme možnost setkat s názorem prezentovaným J. K. Galbraithem, který říká, že instituce moderní reklamy a propagace nelze slučovat s představou nezávisle determinovaných tužeb, neboť jejich hlavní funkci je vytváření takových tužeb — přivádění lidí k chcení, které před tím neexistovalo. Jinými slovy masová reklama ničí spotřebitelovu suverenitu. „Jestliže mluvíme o spotřebitelově suverenitě, o produkčních modelech diktujících vzor spotřebitelské poptávky, máme na mysli pouze ta produkční rozhodnutí determinovaná podnikatelskou antipací poptávkových představ, které budou evokovat alternativní produkční plány.“ (Kirzner 1973, 176)

³⁵ Tato myšlenka pramení z etických principů zastávaných osvícenským filosofem Johnem Lockem (1632–1704) i jeho následovníkem Davidem Humeem (1711–1776), jejichž filosofie ovlivnila Adama Smitha (1723–1790) a celou klasickou politickou ekonomii. D. Hume kupříkladu tvrdil, že jedinou pružinou našeho jednání jsou vášně a proto by bylo pošetilé soudit, že (teoretický) rozum může nějak určovat naše chcení a jednání. A právě na základě podobných úvah vymezující hranice lidského rozumu také J. Lock zformuloval teorii přirozených lidských práv, která pojal negativně — výkon práva určuje, jakého jednání by se měl člověk vzdát vůči ostatním členům společnosti. Lock ve své úvaze vychází z širokého chápání vlastnictví určeného životem, svobodou a majetkem (produktem lidského života). Vzhledem k tomu, že vzájemný obchod je z institucionálního pohledu převodem újeji materiálně vymezených vlastnických práv a nejhodnotnější naplnění principu svobodné směny vyžaduje neomezené nakládání s majetkovými právy, bývají zásahy do svobodného obchodu prostřednictvím omezování výkonu vlastnických práv považovány za ekonomicky neracionální a z hlediska lidského jednání ve většině případech také ze strany subjektů směny za nechtěné. Státní intervence vytvářejí tlak na jednotlivce, který by se měl vzdát nejenom práv svobodně nakládat se svým majetkem, ale mnohdy je po něm požadováno jednání podřízené autoritativnímu zacházení, čímž je narušena dobrovolnost obchodu i svobodné rozhodování. K uplatnění podobných požadavků si dopomáhají mocenská uskupení řízeným nakládáním se složkami fyzického násilí a právě využití jakýchkoliv donucovacích prostředků z rozhodnutí kohokoli je v kontextu přirozených lidských práv bráno nejenom ze strany subjektu podléhajícímu nátlaku za nežádoucí, ale také za nepřirozené a tudíž nijak principiálně odlišné od jiného nepřirozeného násilného jednání třeba popsaneho trestním právem (krádež, vydírání atd.), více v Rothbard (1998).

počinu nemusí být pokaždé objektivní. Posuzování podnikatelské aktivity vyžaduje stanovení konkrétního hodnotového kritéria neboli arbitrární výrok: jaký druh podnikání je vlastně úspěšný, co si máme představit pod úspěchem podnikatele? Na základě takového kritéria bychom teprve mohli vybrat vhodného podnikatele a zkoumat jeho osobnostní rysy. Hodnocení větší či menší kvality podnikatelské aktivity nebo posuzování úspěchu v podnikání bez vnímání širších tržních a společenských souvislostí, je věc nebezpečná. I když se Kirzner k takové činnosti výslovně neuchyluje. Formulemi, v nichž užívá fráze podobného typu s apelem na tušené i vyřčené lidské vlastnosti, otvírá bránu vedoucí za hranice ekonomické vědy, do prostoru vymezenému morální filosofií.

3. Závěr

Zpracování teorie podnikatelského objevování se dá mimo jiné rozložit do několika vzájemně propojených rovin. První rovina zahrnuje vysvětlení dynamického tržního procesu, kde Kirzner bystře, a jestli si mohu dovolit hodnotit jeho přínos do světových ekonomických teorií, dle mého názoru ekonomické teorie obohacujícím způsobem integroval Misesova člověka jednajícího – spekulujícího podnikatele v nejisté budoucnosti, s jedním z mnoha důležitých faktorů tržní koordinace – Hayekovou informací. K informacím a znalostem přiřadil detailně vykreslenou lidskou bytost, kterou postavil do prostoru každodenní v čase ubíhající reality (Říkovský 2004b, Otáhal 2008, Grochová a Otáhal 2010).

Druhou rovinou teorie podnikatelského objevování tvoří vymezení rakouského paradigmatu vůči

neoklasické teorii. Zde Kirzner prezentuje fundované proniknutí do podstaty fungování tržní rovnováhy a neotřesitelně vyvádí z omylu každého naivního prakticky uvažujícího ekonoma, který by se chtěl pokusit v hospodářské politice s úspěchem uplatnit a argumentovat s pomocí modelů equilibria (viz např. Kinkor 1995, Otáhal a Pohlodka v tisku). Poukazuje na nutnost vymezení institucionálních předpokladů aplikovaných politik i na časový tržní rozměr (Kirzner 1973, Kirzner 1998, Ikeda 1990, Koppl a Minniti 2010). Upozorňuje na význam lidského faktoru podněcujícího ekonomický růst, který alokační neoklasická teorie ani v minimu neobsahuje (viz např. Říkovský 2004a nebo Otáhal 2012).³⁶

Při aplikaci praxeologické kritiky na Kirznerovu teorii jsem ale dospěl k názoru, že argumentace obhajující průběh podnikatelského objevování s využitím podnikatelské ostražitosti a podnikatelských schopností plně nekoresponduje s rakouským teoretickým rámcem a jeví se nesourodě až kontroverzně. Některé části Kirznerova díla vyznívají jako zatvrzelá obhajoba výjimečných podnikatelských schopností, což vzhledem k obecným praxeologickým základům neorakouské ekonomie budí dojem příliš velké otevřenosti tohoto konceptu vůči z pohledu ekonomické teorie rakouské školy neřešitelným otázkám, jakými jsou například: Co je kvalitní podnikatelská aktivita a jak ji definovat? Kde leží zdroje kvalitní podnikatelské aktivity a jak je aktivovat, abychom dosáhli ekonomického růstu? Co je podnikatelská ostražitost z pohledu psychologie? A dále. V textu jsem se snažil vysvětlit, že tento směr rozvoje teorie podnikatelského objevování je z praxeologického hlediska zavádějící. To ovšem neznamená, že je celá teorie špatná, →

³⁶ Jestliže je na rakouské ekonomy někdy poukazováno s posměchem, že jsou příliš nadšení a uvěřili výsledku vlastní analýzy, kterou by třeba mohlo být Smithovo metaforické přirovnání k „neviditelné ruce“, tak rakouští ekonomové mohou úplně stejně s posměchem poukázat na neoklasické ekonomy, kteří uvěřili mámení, že se neoklasická rovnováha dá vůbec někdy použít k vysvětlení okolní ekonomické reality. Rovnovážný graf je pouze nástrojem k pochopení logiky ekonomických zákonů, nelze jej aplikovat v řešení hospodářsko politických problémů, obzvlášť pokud je naším cílem prosperita společnosti. Neoklasičtí ekonomové vybaveni postuláty a formálními matematickými vztahy se uzavírají do intelektuálního vakua. Ptám se tedy všech ekonomů vyčištěných trhů: jste si toho vědomi? A jestli ano jakou realističtější teorii máte? Jaký význam mají méně realistické a ještě nerealističtější formální logické struktury? Být vždy připraven k mobilizaci a posluhovat „mocným“ a pak možná mocným se stát? Jestli ne, tak proč?

- naopak, jsem přesvědčený, že jasnější vymezení hranic rozvoje této teorie významně napomůže k pochopení podstaty podnikání jako motoru ekonomického rozvoje.

Prosperita, blahobyt nebo růst společnosti je abstraktní pojem. Není objektivní kvantitativní veličinou nebo fyzickou vlastností, ale výsledkem lidského konání. I když růst produktivity a objevování příležitostí provází ekonomický rozvoj a neodmyslitelně patří ke všemu úžasnému, čeho bylo doposud na poli rostoucích životních standardů dosaženo, nebylo by tomu tak, kdyby si to jednotliví členové společnosti nepřáli. Přání (preference) všech příslušníků společnosti jsou hnacím motorem zdravého ekonomického rozvoje. Blahobyt nebo společenský úspěch je pojem, jemuž dává sto lidí sto různých významů. A teprve na základě takových představ lze smysluplně formovat ekonomický rozvoj.

LITERATURA A PRAMENY

1. Bastiat, F. (1998): *Co je a co není vidět*. Přel. J. Pavlík. 1. vydání. Praha: Liberální institut
2. Blecha, I., Brázda, R., Březina, J., Floss, K., Floss, P., Horyna, B., Kučírek, J., Kula, R., Matula, J., Šaradín, P., Štěpán, J., Valenta, L., Zumar, J. (1998): *Filosofický slovník*. 2. rozšířené vydání. Olomouc: Nakladatelství Olomouc
3. Böhm-Bawerk, E. v. (1991): *Základy teorie hospodářské hodnoty statků*. Přel. A. Kvasničková. 1. vydání. Praha: Academia
4. Engliš, K. (1990): *Hospodářské soustavy*. 2. vydání. Praha: Spolek československých právníků Všehrd
5. Fuchs, K., Lisý, J. (2003): *Vývoj ekonomického myšlení do nástupu marginalistické revoluce*. Brno: Masarykova univerzita, Ekonomicko-správní fakulta
6. Grochová, L., Otáhal, T. (2010): *Podnikání a ekonomický rozvoj: Jaký je rozdíl mezi neo-Rakouskou a Novou institucionální ekonomikou?* Politická ekonomie, roč. 58, č. 5, s. 623–640
7. Hayek, F. A. v. (1980): *Individualism and Economic Order*. London (UK) and Chicago (IL): The University of Chicago Press
8. Holman, R. a kol. (2001): *Dějiny ekonomického myšlení*. 2. vydání. Praha: C. H. Beck
9. Holman, R. (2003): *Vývoj ekonomického myšlení*. 2. vydání. Praha: Liberální institut
10. Ikeda, S. (1990): *Market Process and "Dynamic" Theories of the Market*. Southern Economic Journal, roč. 57, č. 1, s. 75–92
11. Kinkor, J. (1995): *Veřejné statky a selhání trhu: rakouská perspektiva*. Finance a úvěr, roč. 45, č. 9, s. 506–513
12. Kirzner, I. M. (1973): *Competition and Entrepreneurship*. London (UK) and Chicago (IL): The University of Chicago Press
13. Kirzner, I. M. (1985): *Discovery and Capitalist Process*. London (UK) and Chicago (IL): The University of Chicago Press
14. Kirzner, I. M. (1998): *Jak fungují trhy*. Přel. J. Šíma. 1. vydání. Praha: Liberální institut
15. Knight, F. H. (2002): *Risk, Uncertainty and Profit*. Washington, D. C.: Beardbooks

16. Koppl, R., Minniti, M. (2010): *Market Process and Entrepreneurial Studies*. In: Acs, Z. J., Audretsch, D. B. (eds.): *Handbook of Entrepreneurship Research: An Interdisciplinary Survey and Introduction*. Springer
17. Menger, C. (2004): *Principles of Economics*. Auburn (AL): Ludwig von Mises Institute
18. Mises, L. v. (1996): *Human Action: A Treatise on Economics*. 4. revidované vydání. San Francisco (CA): The Foundation of Economic Education
19. Mises, L. v. (1998): *Liberalismus*. Přel. A. Kvasničková. 1. vydání. Praha: Liberální institut
20. Otáhal, T. (2012): *Ekonomická historie: Čím přispívá historický příklad k pochopení ekonomických jevů?* Politická ekonomie, roč. 60, č. 5, s. 679–693
21. Otáhal, T., Pohlodka, O. (2013): *Teorie podnikatelského objevování a zdanění*. Scientia et Societas, roč. IX, č. 2, s. 106–121, ISSN 1801-7118
22. Otáhal, T. (2008): *Teorie podnikatelského objevování*. Politická ekonomie, roč. 56, č. 5, s. 669–683
23. Rothbard, M. N. (1998): *Ethics of Liberty*. 2. vydání. New York (NY) and London (UK): New York University Press
24. Rothbard, M. N. (2009): *Man, Economy, and State with Power and Market*. Auburn (AL): Ludwig von Mises Institute
25. Rothbard, M. N. (2001): *Toward a Reconstruction of Utility and Welfare Economics*. Přel. D. Šťastný v kompilaci Ekonomie státních zásahů. 1. vydání. Praha: Liberální institut
26. Říkovský, M. (2004 a): *Metodologie rakouské školy*. Politická ekonomie, roč. 52, č. 6, s. 221–244
27. Říkovský, M. (2004 b): *Podnikatelství a konkurenční tržní proces v rakouské škole a díle J. A. Schumpetera*. Politická ekonomie, roč. 52, č. 2, s. 221–245
28. Samuelson, P. A., Nordhaus, W. D. (2005): *Ekonomie*. Praha: Nakladatelství Svoboda
29. Selgin, G. (1990): *Praxeology and Understanding: An Analysis of the Controversy in Austrian Economics*. Auburn (AL): Ludwig von Mises Institute
30. Skousen, M. (2001): *Sayův zákon znovu na scéně*. Přel. P. Mach. Laissez Faire, roč. 4, květen 2001, s. 2
31. Smith, B.: *Question of Apriorism*. Online available at <http://www.mises.org/apriorism.asp> [28. 3. 2013]
32. Smith, B. (1994): *The Philosophy of Austrian Economics*. Review of Austrian Economics, roč. 7, č. 2, s. 127–132
33. Sojka, M. (2010): *Dějiny ekonomických teorií*. Praha: Havlíček Brain Team
34. Sojka, M. a kol. (2000): *Dějiny ekonomických teorií*. Praha: Univerzita Karlova v Praze – Nakladatelství Karolinum
35. Soukupová, J., Hořejší, J., Macáková, L., Soukup, J. (2003): *Mikroekonomie*. 3. doplněné vydání. Praha: Management Press
36. Störig, H. J. (1992): *Malé dějiny filosofie*. Přel. P. Rezek, M. Petříček, K. Šprunk. 1. vydání. Praha: Zvon, české katolické nakladatelství a vydavatelství
37. Šťastný, D.: *Proč jsme posedlí trhem*. Online available at <http://www.libinst.cz/Files/KqLFy4r2/profile/2479/obsession.pdf> [4. 4. 2013]
38. Thorton, M. (2003): *Richard Cantillon and Discovery of Opportunity Cost*. Auburn (AL): Ludwig von Mises Institute. Online available at <http://archive.mises.org/804/richard-cantillon-and-the-discovery-of-opportunity-cost/> [4. 4. 2013]
39. White, L. H. (2003): *The Methodology of the Austrian School Economists*. Auburn (AL): Ludwig von Mises Institute

→ KLÍČOVÁ SLOVA

rakouská škola, neorakouská škola, subjektivismus, teorie podnikatelského objevování, praxeologie

ABSTRACT

*Ludwig von Mises' (1881–1973) magnum opus *Human Action* (1949) provided detailed and rigorous explanation and application of the praxeological method in scientific argumentation. Mises attempted to explain and to apply Praxeology in economic science so that Praxeology as the deductive study of human action became fundamental theoretical background for further development of neo-Austrian school. In this paper, I explain how Praxeology characterized by the most important contribution of the first generation of the Austrian school is consistent with the theory of entrepreneurial discovery developed by Israel M. Kirzner (1930–), who is Mises' direct successor.*

KEYWORDS

Austrian school, neo-Austrian school, subjectivism, theory of entrepreneurial discovery, Praxeology

JEL CLASSIFICATION

B25, B53, L26

Finanční analýza na kapitálových trzích

► Ing. Jaroslav Šura, Ing. Gabriela Kukalová » Katedra obchodu a financí,
Provozně ekonomická fakulta, Česká zemědělská univerzita v Praze¹

* Vhodností investic do podhodnocených akcií se denně zabývá nejen velké množství anonymních individuálních investorů, ale i institucionální investoři, jako jsou komerční banky, nadnárodní firmy a hedgeové fondy. Se zvyšujícím se zájmem o investování do akcií se zvyšuje potřeba využití akciových analýz. Mezi akciové analýzy, které investoři používají ve snaze predikovat budoucí vývoj akcií, patří fundamentální analýza, technická analýza, psychologická analýza a teorie efektivních trhů.

Ve fundamentální analýze, technické analýze a psychologické analýze lze předpokládat, že cenové papíry nejsou korektně oceněny, a tedy že použitím zmíněných analýz by mohl investor získat náskok na kapitálových trzích. V teorii efektivních trhů se předpokládá, že efektivní trh ihned zpracuje veškeré dostupné informace a investor tak nemá možnost profitovat na špatně oceněných finančních aktivech.

Využití analýz je možné nejen pro investory, ale i pro management komerčních bank a podniků a také pro věřitele – akciová analýza může být zpracována podle cílové skupiny.

V dnešní době je vhodné a účelné řešit problém akciových trhů se zaměřením na krizové období. Turbulence a prudké propady finančních aktiv

způsobují nestabilitu celého finančního a ekonomického. Pochopení těchto jevů by mohlo napomoci snížit riziko destabilizace finančních trhů.

1. Cíl a metodika

Cílem tohoto příspěvku je na základě akciové analýzy specifikovat a vyhodnotit její význam pro akciové investory v dnešním turbulentním prostředí a navrhnout řešení pro subjekty kapitálových trhů při nepříznivém makroekonomickém vývoji v globálním aspektu.

Akciová analýza bude reflektovat na potřeby investorů s důrazem na makroekonomickou analýzu, finanční diskontní dividendové ziskové modely a modely na bázi cash-flow vhodné pro výpočet vnitřní hodnoty akcií společnosti.

Závěrem bude provedeno shrnutí přínosu fundamentální analýzy pro individuální a institucionální investory, zhodnocení diskontního modelu na bázi cash-flow včetně vyhodnocení kladů a záporů s možností jeho využití v praxi, rovněž bude prokázán vliv velkého množství peněžní zásoby na akceleraci růstu všech finančních aktiv (komodity, akcie, dluhopisy) s možnou tvorbou finančních bublin po celém světě.

¹ Kontakty: suraj@pef.czu.cz; kukalova@pef.czu.cz.

→ 2. Cenné papíry

Cenný papír dle zákona č. 591/1992 Sb., o cenných papírech, může mít formu cenného papíru na doručitele, na řad nebo na jméno. Podoba cenného papíru může být listinná nebo zaknihovaná. K převodu zaknihovaného cenného papíru dochází ve Středisku cenných papírů, k převodu listinného cenného papíru dochází jeho předáním kupujícímu. V případě převodu listinného cenného papíru na řad je nutný rubopis. Rubopisem se vyznačuje další identifikace nabyvatele cenného papíru. Obchodování s cennými papíry probíhá prostřednictvím obchodníků s cennými papíry formou Komisionářské smlouvy pro obstarání koupě nebo prodeje cenného papíru.

Akcie je cenným papírem, s nímž jsou spojena práva akcionáře jako společníka akciové společnosti podílet se na jejím řízení, jejím zisku a na likvidačním zůstatku při zániku společnosti.

Základní rozdíl mezi akcionářem a majitelem pevně zúčtovatelných cenných papírů spočívá v tom, že akcionář není věřitelem, ale spoluvlastníkem daného podniku. Osud jeho peněz je bezprostředně spjat s osudem akciové společnosti. Výše výnosu, která připadá na každého akcionáře, závisí na hospodářských výsledcích akciové společnosti. Nemá-li tento výsledek kladný, musí se akcionář připravit na to, že mu nebude moci být vyplacena žádná dividenda. Akcionář má právo zúčastňovat se valné hromady akciové společnosti a má hlasovací právo odpovídající jeho kapitálovému podílu. Účast na valné hromadě akcionáři umožňuje, aby se aktivně podílel na rozhodování o nejvýznamnějších otázkách hospodaření akciové společnosti a jejího rozvoje.²

3. Akciové analýzy

3.1 Technická analýza

Technická analýza je nejstarším analytickým přístupem zabývajícím se kurzovými vývoji cenných papírů. Metody technické analýzy lze rozdělit v zásadě na tři skupiny. První, historicky starší, se snaží rozpoznat ve vývoji kurzů pravidelné obrazy. Jde o známé konfigurace typu „hlava-ramena“, japonské svíčky nebo Elliotovy vlny. Druhý typ technických metod se pokouší vypočítat vnitřní hodnotu akcie z nedávné cenové historie a porovnáním se současným kurzem dospět k nákupnímu nebo prodejnímu doporučení. Poslední skupinu tvoří metody založené na analýze trendů. Jejich základní myšlenkou je, že se na trhu projevují trendy různé délky, které jsou způsobeny různými faktory a lze je objevovat pomocí více či méně sofistikovaných matematických a statistických metod.³

3.2 Psychologická analýza

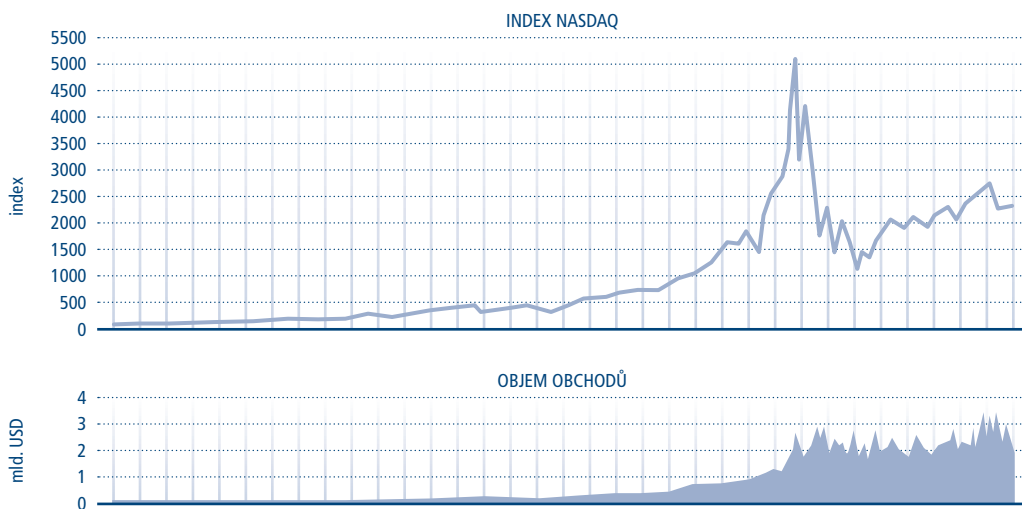
Psychologická analýza v porovnání s fundamentální analýzou a technickou analýzou představuje okrajový a spíše doplňkový analytický přístup, třebaže existenci a působení psychologických faktorů na akciové kurzy v krátkodobém časovém horizontu analytici a investoři nevyvracejí. Od převládajících analytických přístupů, kterými jsou fundamentální a technická analýza, se analýza psychologická v mnohém liší. Jednou z těchto odlišností je předmět zkoumání. Předmětem zájmu fundamentálních a technických analytiků je vždy cenný papír, ať již z hlediska jeho „správné ceny“, nebo z hlediska kurzových pohybů.

Psychologicky orientovaní analytici však svou pozornost upírají zcela jiným směrem. Primárně zkoumají chování investorů na burzách. Vycházejí totiž z myšlenky, že pohyb kurzů je až následkem

² Pavlát, V.: *Kapitálové trhy a burzy ve světě*, s. 42.

³ Kohout, P.: *Peníze, výnosy a rizika: příručka investiční strategie*, s. 50.

Obrázek č. 1 » Příklad psychologické bubliny

Pramen: <http://money.cnn.com/>

chování, aktivit investorů, přičemž rozhodující determinantou tohoto chování je lidská psychika. Pohyby kurzu cenných papírů, popř. objemy obchodů, zde mohou sloužit pouze jako sekundární informace, ze které je psychologický analytik schopen odvodit aktuální chování určité skupiny investorů. Psychologičtí analytici se tedy nesoustřeďují na cenný papír samotný, ale spíše hledají impuls, který vedl investory k tomu, že masově nakupovali (poptávali) cenné papíry, což podnítilo vzestup jejich kurzů, nebo masově prodávali (nabízeli) cenné papíry, což způsobilo jejich pokles.⁴

Nejpozoruhodnější věcí na této spekulativní mánii je, že se lidem vyplňuje to, co si sami slibují. Jestliže lidé nakupují, protože si myslí, že ceny akcií porostou, pak tím, že kupují, vyhánějí ceny akcií nahoru. To je vede k tomu, aby nakupovali dále, a tento závratný tanec se dostává do dalšího kola.⁵

3.3 Fundamentální akciová analýza

Fundamentální akciová analýza je nejkomplexnější a nejoblíbenějším analytickým přístupem, který se pokouší vysvětlit pohyb akciových kurzů. Zabývá se proto detailním zkoumáním základních a podstatných ekonomických, politických, sociálních, geografických, demografických aj. faktorů a událostí, které determinují vývoj akciových kurzů.⁶

Záběr fundamentální analýzy je značně široký. Nezkoumá a nezohledňuje totiž pouze firemní fundamentální faktory, které ovlivňují akciové kurzy, jako např. očekávané a historické zisky a dividendy vyplácené společností, zadluženost, rentabilitu, likviditu, operativní efektivnost společnosti, podnikatelská rizika, kvalitu managementu, poptávku po produktech a službách nabízených společností apod. Fundamentální analýza naopak →

⁴ Veselá, J.: *Investování na kapitálových trzích*, s. 466.

⁵ Samuelson, P. A., Nordhaus, W. D.: *Ekonomie*, s. 249.

⁶ Veselá, J.: *Investování na kapitálových trzích*, s. 277.

→ v nezanedbatelné míře svou pozornost soustřeďuje také na podstatné globální a odvětvové faktory, které v důsledku skutečnosti, že každá společnost působí a existuje v rámci určitého odvětví a v rámci určité ekonomiky, rovněž významně ovlivňují hodnotu firmy a jejích akcií.⁷

3.3.1 Globální fundamentální analýza

Hlavním cílem globální fundamentální analýzy je identifikovat, prozkoumat a zhodnotit vliv celé ekonomiky a trhu (v případě mezinárodního investování pak celých ekonomik a trhů) na hodnotu analyzované akcie. K popisu stavu a vývoje ekonomik a trhů slouží důležité globální makroekonomické agregáty, faktory a veličiny, jakými jsou např. úrokové míry, inflace, GDP, peněžní zásoba, pohyb mezinárodního kapitálu, pohyb devizových kurzů, politické a ekonomické šoky apod.⁸ Je však pravdou, že makroekonomické informace mohou mít pro investora velkou hodnotu, soustředí-li se na podstatné věci. Jsou to např.: úrokové míry, peněžní zásoba, inflace, růst hrubého domácího produktu, cenové regulace, úrokové míry.

Při analýze příčin ekonomického růstu je zvláště důležité nenechat se zmást čísly a jejich zjednodušenými interpretacemi a věnovat pozornost ekonomické realitě. Je lepší se přitom spoléhat na rozumový úsudek než na složité matematické modely.⁹

3.3.2 Odvětvová (oborová) fundamentální analýza

Druhá úroveň fundamentální analýzy – odvětvová analýza se zaměřuje na identifikaci charakteristických faktorů, rysů a specifík odvětví, v němž ohodnocované společnosti působí. Analytik se pokouší prozkoumat, zanalyzovat a poté prognózovat vliv specifických odvětvových faktorů na vnitř-

ní hodnotu akcie. Právě specifické odvětvové faktory totiž mohou stát za kolísavostí či naopak stabilitou firemních zisků a tržeb, a tak se významným způsobem podílet na utváření vnitřní hodnoty akcie.¹⁰

K důležitým odvětvovým faktorům, jejichž působení na zisky, tržby, vnitřní hodnotu a akciové kurzy je třeba uvážit, patří životní cyklus odvětví, citlivost odvětví na hospodářský cyklus, tržní struktura odvětví a role regulačních orgánů.

Tržby, zisky, vnitřní hodnoty a akciové kurzy firem z různých odvětví nereagují na průběh hospodářského cyklu stejně. Značné rozdíly mezi jednotlivými odvětvími lze identifikovat, jak co se týká intenzity reakce, časového okamžiku reakce, tak směru reakce. Citlivost odvětví na průběh hospodářského cyklu pak do určité míry determinuje i obtížnost a přesnost analýzy a prognózy tržeb, zisků a pohybu akciových kurzů. Z obecného hlediska je nejobtížnější analyzovat vývoj cyklického odvětví, protože zde je vývoj tržeb a zisků v závislosti na hospodářském cyklu značně proměnlivý. Využívat historických dat pro prognózu budoucích tržeb a zisků lze v tomto případě tedy velice omezeně.¹¹

S ohledem na kolísavost tržeb a zisků, na tržní strukturu odvětví a vývoj lze zvolit určité postupy při zpracování ekonomických dat, například z finančních plánů, ale také zvolit konkrétní typy modelů (např. diskontních) při samotném ohodnocení akcií. Druh (typ) tržní struktury odvětví je možné rozpoznat podle počtu firem působících v daném odvětví, podle charakteru vyráběných produktů, podle existence či neexistence překážek vstupu do daného odvětví a podle způsobu tvorby cen v daném odvětví. Jelikož obecná perspektiva podniku je zásadně ovlivňována ustanovením cen na trhu, věnuje analytik cenných papírů přirozeně

⁷ Veselá, J.: *Investování na kapitálových trzích*, s. 277.

⁸ Veselá, J.: *Investování na kapitálových trzích*, s. 278.

⁹ Kohout, P.: *Peníze, výnosy a rizika: příručka investiční strategie*, s. 73.

¹⁰ Veselá, J.: *Investování na kapitálových trzích*, s. 291.

¹¹ Veselá, J.: *Investování na kapitálových trzích*, s. 295.

velkou část své pozornosti hospodářské situaci v daném odvětví a pozici individuálního (oceňovaného) podniku v rámci tohoto odvětví.

Analýzy tohoto stavu mohou poodhalit důležité faktory, jež budou hrát v budoucnu významnou roli, avšak jež zatím nejsou současným trhem dostatečně doceňovány. Je-li možné učinit takovýto závěr alespoň s přijatelným stupněm důvěry, lze na tom postavit solidní investiční rozhodování.¹² Praktická hodnota většiny odvětvových analýz, které jsou investorům k dispozici, je poměrně nízká, protože tyto materiály již obsahují informace, které jsou zahrnuty v ceně akcií.

3.3.3 Firemní fundamentální analýza

Třetí úroveň fundamentální akciové analýzy, firemní fundamentální analýza nebo alternativně analýza jednotlivých titulů, se zaměřuje na ohodnocení podstatných firemních fundamentálních charakteristik a faktorů, které se týkají dané akcie a které ovlivňují a utvářejí vnitřní hodnotu této akcie. Především o číselnou kvantifikaci vnitřní hodnoty akcie se fundamentální analytici na této úrovni fundamentální analýzy za pomoci různých analytických metod, modelů a nástrojů pokoušejí. Vypočtenou vnitřní hodnotu poté analytici porovnávají s aktuálním kurzem na trhu a na základě tohoto srovnání jsou akcie kategorizovány na podhodnocené, nadhodnocené nebo správně oceněné. Od výsledku srovnání je rovněž odvozováno případné investiční doporučení.

Z uvedeného je zřejmé, že termín vnitřní hodnota je ve fundamentální analýze klíčový. Vnitřní hodnota představuje jakousi „správnou cenu“, za kterou by se akcie měla v daném okamžiku z fundamentálního hlediska obchodovat.¹³

4. Vybrané modely hodnocení akcií

4.1 Dividendové diskontní modely

Dividendové diskontní modely představují z teoretického hlediska nejpropracovanější hodnotící metodu, která je založena na předpokladu, že vnitřní hodnota akcie je dána současnou hodnotou veškerých budoucích příjmů z této akcie.¹⁴

$$V_0 = \frac{D_{\text{konst}}}{k},$$

kde V_0 je běžná, aktuální vnitřní hodnota akcie, D_{konst} je konstantní dividendy vyplácená z akcie, k je požadovaná výnosová míra z akcie.

Tento dividendový diskontní model se používá zejména pro výpočet vnitřní hodnoty prioritních akcií s konstantní vyplácenou dividendou a konstantní požadovanou výnosovou mírou ve velmi dlouhém období.

Jednostupňové diskontní dividendové modely lze vytvořit s konečnou nebo s nekonečnou dobou držby. Oproti předcházejícímu modelu se mění konstantní dividendy na dividendy běžnou s konstantní mírou růstu dividend veličinou g (Gordonův model):

$$V_0 = \frac{D_0 \cdot (1+g)}{k-g} = \frac{D_1}{k-g}.$$

Model je založen na několika předpokladech, např. dividendy musí růst rovnoměrným tempem, požadovaná výnosová míra je konstantní, předpoklad nekonečné doby držby akcie apod. Tyto předpoklady jsou však v praxi obtížně realizovatelné.

Dvoustupňové skokové diskontní dividendové modely se používají, jestliže změna míry dividend z období na období je velmi rychlá, skoková. Model pracuje s dvěma rozdílnými veličinami růstu dividend, v prvním období je míra růstu g_1 obvykle větší než míra růstu g_2 v dalším období, které se

→

¹² Graham, B.: *Inteligentní investor*, s. 315.

¹³ Veselá, J.: *Investování na kapitálových trzích*, s. 302.

¹⁴ Veselá, J.: *Investování na kapitálových trzích*, s. 307.

- vyznačuje stabilnějším růstem dividend, typickým pro dané odvětví:

$$V_0 = \sum_{t=1}^T \frac{D_0 \cdot (1+g_1)^t}{(1+k)^t} + \sum_{n=T+1}^N \frac{D_0 \cdot (1+g_1)^T \cdot (1+g_2)^{n-T}}{(1+k)^n} + \frac{P_N}{(1+k)^N},$$

kde N představuje délku druhé fáze s normálním růstem, D_0 je běžná dividendy vyplácená v 0. období (roce) držby akcie, g_1 je nadprůměrná míra růstu dividend v první fázi, g_2 je druhá fáze s normálním růstem míry růstu dividend, T představuje délku první růstové fáze, která je uvažována jako konečná, V_0 představuje běžnou, aktuální vnitřní hodnotu akcie, k reprezentuje požadovanou výnosovou míru akcie.

4.2 Ziskové modely

Ziskové modely jsou nedílnou součástí každé fundamentální analýzy. Na rozdíl od dividendových diskontních modelů pracují s kratším investičním obdobím na bázi čistého zisku, který se v rozličných úpravách promítá do třech základních, investory a analytiky oblíbených, poměrových ukazatelů P/E ratio, P/BV ratio a P/S ratio.

P/E ratio – tento poměrový ukazatel je nejznámější a u investorů a analytiků nejoblíbenější. Ukazuje na poměr mezi tržní cenou akcie a čistým ziskem na jednu akcii. Srozumitelně vyjadřuje návratnost investovaného kapitálu. Pro svou srovnatelnost a rychlost výpočtu je velmi často používán. Obecně platí, že čím nižší P/E, tím podhodnocenější by mohla být akcie. Tento ukazatel by měl být orientační a neměl by být přeceňován. Různé druhy poměrového ukazatele P/E ratio mají i rozdílnou míru využití dle osazení základního vzor-

ce, např. tržní cenou akcie a běžným, budoucím či minulým čistým ziskem připadající na jednu akcii.

Nejjednodušším a nejčastěji se vyskytujícím ukazatelem je **běžné P/E ratio**, které vyjadřuje poměr mezi tržní cenou akcie na burze a posledním zveřejněným ziskem emitenta. Napomáhá prvotní orientaci investora, zda je akcie nadhodnocena nebo podhodnocena:

$$V_0 = P_0 = \frac{D_1}{k-g} = \frac{E_1 \cdot p}{k-g} = \frac{E_1 (1-b)}{k-g},$$

kde V_0 představuje běžnou, aktuální vnitřní hodnotu akcie, P_0 je běžný kurz správně oceněné akcie, p je dividendový výplatní poměr D_1/E_1 , b je podíl zadrženého čistého zisku, E_1 je očekávaný zisk v příštím období, k reprezentuje požadovanou výnosovou míru akcie, g je míra růstu zisku, která je však s ohledem na výše uvedený předpoklad konstantního dividendového výplatního poměru shodná s měrou růstu dividend.

P/BV ratio (price/book value) je druhým nejoblíbenějším poměrovým ukazatelem kapitálového trhu. Jde o poměr kurzu (ceny) akcie a účetní hodnoty na akcii, přičemž veličina účetní hodnoty na akcii obsažená v ukazateli P/BV ratio je vlastně účetní hodnota vlastního kapitálu na akcii. Je dána rozdílem mezi účetní hodnotou aktiv firmy a účetní hodnotou cizích zdrojů firmy vztaženým k jedné akcii.

Tento model je nenáročný na vstupní data a je možno jej využít i v situaci, kdy společnost nevyplácí dividendy a nelze použít dividendové diskontní modely. Výhodou je možnost ocenění vnitřní hodnoty akcie v případě účetní ztráty, kdy nelze aplikovat model P/E ratio.

Nejpozoruhodnější věcí na spekulativní mánii je, že se lidem vyplňuje to, co si sami slibují. Jestliže lidé nakupují, protože si myslí, že ceny akcií porostou, pak tím, že kupují, vyhánějí ceny akcií nahoru. To je vede k tomu, aby nakupovali dále, a tento závrtný tanec se dostává do dalšího kola.

P/S ratio (price/sales) — jde o poměr tržní ceny akcie a tržeb na akcii připadajících.

4.3 Cash-flow modely

Modely diskontovaných peněžních toků jsou vhodné pro výpočet současné hodnoty akcie na základě diskontování očekávaných peněžních toků. Nejznámější a analyticky a investory využívané modely CF jsou FCFE a FCFF.

FCFE — veličina volných peněžních prostředků pro akcionáře charakterizuje množství volných peněžních prostředků, které je možné využít akcionáři např. k výplatě dividend. FCFE se vypočítá součtem čistého zisku, odpisů a nových dluhopisů a úvěrů s odečtením investičních výdajů, splátek dluhů apod.:

$$V_0 = \frac{FCFE_1}{k - g_{FCFE}} = \frac{FCFE_0 (1 + g_{FCFE})}{k - g_{FCFE}},$$

kde V_0 představuje běžnou, aktuální vnitřní hodnotu akcie, $FCFE_1$ je očekávaná hodnota veličiny FCFE v příštím roce, $FCFE_0$ je běžná hodnota veličiny FCFE v běžném roce, k reprezentuje požadovanou výnosovou míru akcie, g_{FCFE} je míra růstu veličiny.

Model FCFE je vhodný používat, je-li vyplácená dividendy výrazně nižší než veličina FCFE. V případě vysokého vyplácení dividend je vhodnější využití diskontního dividendového modelu.

FCFF je model, který se zabývá výpočtem vnitřní hodnoty společnosti pro majitele a věřitele zároveň. Je to souhrn volných peněžních prostředků pro využití nejen akcionáře společnosti, ale i majitele dluhopisů a dalších věřitelů:

$$V_0 = \frac{FCFF_1}{WACC - g_{FCFF}} = \frac{FCFF_0 (1 + g_{FCFF})}{WACC - g_{FCFF}},$$

kde V_0 představuje běžnou, aktuální vnitřní hodnotu akcie, $FCFF_1$ je očekávaná hodnota veličiny FCFF v příštím roce, $FCFF_0$ je běžná hodnota veliči-

ny FCFF v běžném roce držby akcie, g_{FCFF} je míra růstu veličiny FCFF, která je uvažována jako konstantní, WACC je veličina průměrných vážených nákladů kapitálu.

Pro úpravu budoucích peněžních toků na současnou hodnotu se používá veličina průměrných vážených nákladů kapitálu WACC:

$$WACC = r_d (1 - d) D/C + r_e E/C,$$

kde r_d jsou náklady na cizí kapitál, d sazba daně z příjmů právnických osob, D cizí kapitál, E vlastní kapitál, C celkový dlouhodobě investovaný kapitál, r_e náklady vlastního kapitálu.

WACC se tedy skládá z nákladů na cizí kapitál a nákladů na kapitál vlastní. Teorie ekonomické přidané hodnoty vychází z toho, že firma má jeden z hlavních cílů maximalizace ekonomického zisku. Firmě tedy nejde o maximalizaci zisku účetního, který je běžně vykazován v rozvaze rozdílem mezi výnosy a náklady. Rozdíl mezi těmito dvěma pojmy spočívá především v položce nákladů, které u ekonomického zisku zahrnují také alternativní náklady (náklady ušlých příležitostí), z čehož vyplývá, že klasické vyjádření zisku ignoruje především náklady vlastního kapitálu, neboť náklady na cizí kapitál (úroky placené) ve výkazu zisku a ztrát zahrnuté jsou.¹⁵

4.4 Poměrové ukazatele

Poměrové ukazatele jsou základem finanční analýzy, vznikají jako podíl dvou absolutních ukazatelů. Mezi poměrové ukazatele lze zařadit např. ukazatele likvidity, aktivity, zadluženosti, rentability, dále ukazatele tržní hodnoty nebo ukazatele s využitím cash-flow.

Ukazatele likvidity, které měří schopnost podniku dostát svým závazkům přeměněním jednotlivých aktiv (majetkových složek podniku) bez větších ztrát na peněžní prostředky. Samotný pojem →

¹⁵ Růčková, P.: Finanční analýza, s. 66.

→ likvidita se používá ve vztahu k likviditě určité složky majetku nebo také ve vztahu k likviditě podniku. Likvidita určité složky majetku představuje vyjádření vlastnosti dané složky majetku rychle a bez velké ztráty hodnoty se přeměnit na peněžní hotovost. Tato vlastnost bývá v některé literatuře označována jako likvidnost. Naproti tomu likvidita podniku je vyjádřením schopnosti podniku uhradit včas své platební závazky.¹⁶

Ukazatele aktivity měří schopnost společnosti využívat investované finanční prostředky a měří vázanost jednotlivých složek kapitálu v jednotlivých druzích aktiv a pasiv. Tyto ukazatele nejčastěji vyjadřují počet obrátek jednotlivých složek zdrojů nebo aktiv nebo dobu obrátu — což je reciproká hodnota k počtu obrátek. Jejich rozbor slouží především k hledání odpovědi na otázku, jak hospodaříme s aktivy, jejich jednotlivými složkami a také jaký má toto hospodaření vliv na výnosnost a likviditu.¹⁷

Ukazatele zadluženosti — pojmem zadluženost je vyjádřena skutečnost, že podnik používá k financování svých aktivit ve své činnosti cizí zdroje, tedy dluh. V reálné ekonomice u velkých podniků nepřichází v úvahu, že by podnik financoval veškerá svá aktiva z vlastního anebo naopak jen z cizího kapitálu.¹⁸ Cizí kapitál „zvedá“ rentabilitu vlastního kapitálu podobně jako páka zvedá břemeno. Zároveň působí tzv. daňový efekt, kdy úroky z cizího kapitálu jako součást nákladů snižují zisk, a tím snižují daňové zatížení podniku.

Ukazatele rentability jsou měřítkem schopnosti podniku vytvářet nové zdroje, dosahovat zisku použitím investovaného kapitálu. Zhodnocení vlastního kapitálu by mělo být tak velké, aby pokrývalo obvyklou výnosovou míru a rizikovost premií.

Ukazatele tržní hodnoty (ukazatele kapitálového trhu) se od předchozích skupin poměrových ukazatelů odlišují jednou skutečností, pracují totiž

s tržními hodnotami pomocí burzovních ukazatelů. Jsou důležité zejména pro investory a spekulanty. K nejdůležitějším ukazatelům patří účetní hodnota akcií, čistý zisk na akcii, dividendový výnos, ukazatel P/E a poměr tržní ceny akcie k účetní hodnotě.

Ukazatele s využitím cash-flow — úkolem analýzy peněžních toků je zachytit jevy, které signalizují platební potíže a posoudit, k jakému výsledku spěje finanční situace firmy. Některé varovné signály vyplývají ze samotné struktury peněžních toků a také ze vzájemného poměru příjmů a výdajů z finanční činnosti.

5. Příklad fundamentální analýzy skupiny ČEZ

5.1 Diskontní dividendové modely

V českých podmínkách je využití diskontních dividendových modelů (DDM) problematické, protože většina českých podniků vyplácí dividendy relativně krátce a nemají pro výpočet DDM patřičnou historii. I v případě Skupiny ČEZ, která prochází dynamickým vývojem po nepříliš vzdálené transformaci, je obtížné tyto modely aplikovat. Nejbližší by přicházel v úvahu diskontní dividendový dvou-
stupňový skokový model, přesto v případě Skupiny ČEZ je vhodnější použití ocenění na bázi ziskových nebo cash-flow modelů.

Predikce výplaty dividend je ve střednědobém a dlouhodobém časovém úseku složitější pro majoritní účast státu (v souvislosti s napjatým státním rozpočtem), kvůli nemožnosti složitějšího odhadu ve vývoji energetických komodit, zejména elektřiny, a obtížnosti odhadu náročnosti kapitálových investic CAPEX.

Používání diskontních modelů je smysluplné ve stabilním ekonomickém prostředí, při jakékoliv nestabilitě se při aplikaci diskontních modelů, kte-

¹⁶ Růčková, P.: *Finanční analýza*, s. 48.

¹⁷ Růčková, P.: *Finanční analýza*, s. 60.

¹⁸ Růčková, P.: *Finanční analýza*, s. 57.

Tabulka č. 1 » Ocenění akcií ČEZ (Kč) na bázi WACC a růstu CF

		WACC (%)				
		5,5	6,0	6,5	7,0	7,5
Růst CF (%)	1,0	788	670	574	495	428
	1,5	859	722	613	525	452
	2,0	950	787	661	561	480
	2,5	1070	871	721	605	513
	3,0	1238	981	798	660	553

Pramen: Komerční banka, vlastní zpracování

ré jsou velmi citlivé na predikci, mohou objevit problémy se správností ocenění vnitřní hodnoty akcií společnosti. Proto k ocenění akcií společnosti lze použít vhodnější model na bázi peněžních toků a analýzu současných poměrových ukazatelů.

5.2 Diskontní modely na bázi CF

Ke stanovení fair value, a tedy i cílové ceny akcií, se používá zejména jasně definovaná metoda, která je založená na výpočtu hodnoty peněz v budoucnosti. Metodu používá velká část investorů a rovněž analytici bankovních a brokerských domů. Dlouhodobě o ceně finančních aktiv, akcie ČEZ nevyjímaje, rozhoduje hodnota peněz. Tedy jak se zhodnotí investice do akcií ČEZ, kolik volné hotovosti na akcii se podaří managementu ČEZ vygenerovat.

Přírůstek budoucího volného čistého cash-flow je diskontován na současnou hodnotu za předem daných faktorů rizika, tj. držení akcií ČEZ investorem. Toto riziko napomáhá řešit WACC, což je výpočet průměrných vážených nákladů kapitálu porízeného společností. Průměrné vážené náklady kapitálu v sobě zahrnují náklady vynaložené na cizí a vlastní kapitál, kterými jsou financovány potřeby firmy. Značí bezrizikovou míru + rizikovou premii; počítají se průměrné náklady kapitálu, tj. poměr dluhu a vlastního kapitálu, poměr dluhu a celkového kapitálu, nákladovost kapitálu atd.

Pro posouzení vhodnosti investice do akcií ČEZ je potřeba opět spočítat tento přírůstek budoucího

volného CF a následně ho diskontovat. Diskontování budoucího volného peněžního toku je prováděno pomocí WACC. Na hodnotu WACC (rizikové faktory) mají analytici bankovních domů a brokerských firem obvykle rozdílné názory, které se vývojem ceny akcií mohou kdykoliv změnit.

Např. J. P. Morgan v roce 2010 uváděl pro Skupinu ČEZ diskontní sazbu ve výši 8,3 % s konstatováním, že pro srovnatelné evropské utility používá WACC v průměru 6,8 %. V případě finského výrobce elektřiny společnosti Fortum (srovnatelná společnost se Skupinou ČEZ, mající významnou část aktiv v Rusku) oceňoval průměrné náklady kapitálu rovněž na 6,8 %. Ke změně názoru může postačit přefazování společnosti ČEZ do jiné rizikové skupiny nebo výrazně navýšit odhad hodnoty CAPEX pro další období. Tato změna diskontu WACC výrazně ovlivňuje veškeré modely založené na cash-flow.

Při konstantním růstu cash-flow o 2,0 % a výši diskontní sazby WACC 6,5 % jsou akcie společnosti ČEZ oceněny částkou 661 Kč. Ohodnocení vnitřní hodnoty akcií převyšuje průměrnou tržní cenu akcií ČEZ obchodovaných na české burze o zhruba 25 %.

Z tabulky 1 je zřetelně vidět velký rozdíl v ocenění i při nepatrné změně WACC. Při výpočtu CFC je potřeba odhadnout mnoho dalších veličin jako je EBITDA, odpisy, CF apod. v dalších letech. Proto je nezbytné provádět predikci finančního plánu zkušenými analytiky, kteří se i tak velmi často

→ mýlí, což je zřejmě porovnáním jejich minulých analýz. Samozřejmě nelze vyloučit i případnou snahu o manipulaci. Proto je vhodné se nezaměřovat jen na diskontované modely.

Velké investiční banky diskontují elektroenergetický sektor odlišnými sazbami hodnoty WACC. Převážně u vertikálně integrovaných společností, což skupina ČEZ bezesporu je, se používají nižší hodnoty. Přesto je společnost ČEZ diskontována nad uvedeným intervalem, což by mohlo naznačovat podhodnocenost akcií ČEZ. Dále je nutno zvážit, že diskontování výpočtem WACC je ovlivněno nízkou zadlužeností a relativně nízkou finanční pákou Skupiny ČEZ, protože si společnost půjčuje levněji, než je vlastní náklad kapitálu. To se zcela jistě změní v následujícím období.

Jak již bylo zmiňováno, cena elektrické energie má zásadní vliv na ziskovost Skupiny ČEZ. Velkou roli hraje i vývoj měnového páru eura s korunou, který rovněž ovlivňuje hospodaření společnosti. Co je však nutné zdůraznit, je problematika fundamentální analýzy jakýchkoliv akciových titulů, zejména v delším období. Stačilo necelé tři roky poklesu elektrické energie a jinak skvělá analýza citlivosti ceny akcií ČEZ na cenu elektřiny a na vývoj měn CZK/€ je naprosto nepoužitelná.

Stejně jako u ocenění akcií společnosti ČEZ pomocí růstu veličin WACC/CF je i zde patrný velký rozdíl v naměřených hodnotách při nepatrné změně v měnovém páru, či změně ceny elektrické energie.

Ovlivňujícím elementem je makroekonomický vývoj. Růst národních ekonomik regionu ovlivňuje spotřebu elektrické energie; síla poptávky po elektřině pak má vliv na hospodaření společnosti ČEZ a tím i na vývoj ceny akcií obchodovaných na kapitálovém trhu. Při vytvoření tabulky na aktuální hodnoty vychází podobná čísla jako u modelu analýzy citlivosti ceny akcií na bázi WACC a růstu CF.

Další možností jak ocenit vnitřní hodnotu akcií společnosti ČEZ je spočítání, porovnání a zanalyzování poměrových ukazatelů, které pracují se současnými daty. Poměrových ukazatelů je velké množství, jejich výpočet je možný na bázi zisku, tržeb, peněžních toků apod.

6. Závěr

Fundamentální analýza je vhodným doplňujícím nástrojem pro individuální a institucionální investory, kteří potřebují zjistit, zda investovat v určitém regionu, odvětví a do daného finančního aktiva. Na rozdíl od technické a psychologické analýzy se zabývá konkrétními ekonomickými daty, a to historickými i současnými, s případnou predikcí možného vývoje finančních aktiv na kapitálovém trhu.

Aplikací diskontního modelu budoucího cash-flow pro vlastníky a věřitele byla zjištěna nutnost co nejpřesnějších vstupních údajů (slabá stránka diskontních modelů) a již zmíněné predikci finančního plánu společnosti. Při použití predikce

Tabulka č. 2 » Citlivost ceny akcií ČEZ (Kč) na cenu elektřiny a na vývoj měn CZK/€

		Cena elektřiny (€/MWh)				
		50	55	57	65	70
Vývoj měn CZK/€	22,0	758	844	929	1015	1100
	23,0	788	877	966	1054	1143
	24,7	824	917	1010	1103	1195
	25,0	847	943	1038	1134	1229
	26,0	877	976	1074	1173	1272

Pramen: KBC Securities, vlastní zpracování

budoucího vývoje na diskontním modelu na období více let, zejména při nestabilním ekonomickém prostředí, lze očekávat výstup nepřesných ekonomických údajů. Například při ocenění vnitřní hodnoty akcie pomocí odhadu průměrných nákladů kapitálu (WACC) dochází při sebemenší odchylce k výrazné změně této vnitřní hodnoty. Fundamentální analýza pomocí diskontních modelů je vhodná pro stabilnější ekonomické prostředí, v turbulentních dobách lze jako vhodnou doporučit makroekonomickou analýzu.

Také silná závislost EU na plynu a ropě a nedostatek zdrojů na výrobu elektrické energie dává

možnost opět přehodnotit přístup členských států EU k jaderné energii, např. výstavbou nových jaderných elektráren, pomalejším odstavováním jaderných elektráren v Německu. Bez elektřiny z jadra se EU dlouhodobě neobejde (při dlouhodobém tlaku na snižování emisí do ovzduší a sílícímu ekologickému hnutí).

Lze předpokládat, že potřeba navyšovat cizí zdroje financování může vést u některých energetických společností k vyššímu zadlužení, rovněž lze očekávat snižování tvorby cash-flow. Tento negativní výhled se může týkat i společnosti ČEZ.

LITERATURA A PRAMENY

1. Graham, B.: *Intelligentní investor*. Praha: Grada Publishing, 2007, 504 s., ISBN 978-80-247-1792-0
2. Kohout, P.: *Peníze, výnosy a rizika: příručka investiční strategie*. Praha: Ekopress, 1998, 190 s., ISBN 80-86119-06-8
3. Pavlát, V.: *Kapitálové trhy a burzy ve světě*. Praha: Grada Publishing, 1993, 392 s., ISBN 80-85424-90-8
4. Růčková, P.: *Finanční analýza*. Praha: Grada Publishing, 2008, 120 s., ISBN 978-80-247-2481-2
5. Samuelson, P. A., Nordhaus, W. D.: *Ekonomie*. Praha: Svoboda-Libertas, 1991, 1011 s., ISBN 80-205-0192-4
6. Veselá, J.: *Investování na kapitálových trzích*. Praha: ASPI, 2007, 703 s., ISBN 978-80-7357-297-6
7. *Zákon č. 256 ze dne 14. dubna 2004 o podnikání na kapitálovém trhu*. In: Sbírka zákonů České republiky, 2004, částka 84, s. 5442–5508
8. *Zákon č. 591 ze dne 20. listopadu 1992 o cenných papírech*. In: Sbírka zákonů České republiky, 1992, částka 119, s. 3538–3557
9. *Atlantik FT*. [online]. 2013. Dostupné z: <http://www.atlantik.cz/zpravodajstvi>
10. *CNN Money*. [online]. 2012. Dostupné z: <http://money.cnn.com/>
11. *ČEZ, a. s.* [online]. 2013. Dostupné z: <http://www.cez.cz>
12. *Patria Finance, a. s.* [online]. 2013. Dostupné z: <http://www.patria-finance.cz>

KLÍČOVÁ SLOVA

akcie, kapitálové trhy, investice, finanční analýza

ABSTRACT

Financial analysis in the capital markets is an integral part to determine asset prices on the stock exchange of securities transactions. The most famous analyses to predict stock prices are technical, psychological and fundamental analyses. Nevertheless, on the capital markets, the so-called investment real estate bubbles occur and sharp declines of financial assets, causing instability in the financial and economic system. Financial markets instability may be caused by large losses on the investor's side, who has evaluated incorrectly the available analysis.

→ **KEYWORDS**

shares, capital markets, investments, financial analysis

JEL CLASSIFICATION

G12, G23, G32

x

Synergický efekt metody Carry trade s identifikací bodu změny ve volatilitě časových řad k realizaci zisků

- ▶ Ing. et Ing. Martin Kovářik, Ph.D. » Ústav statistiky a kvantitativních metod, Fakulta managementu a ekonomiky, Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně
- ▶ Prof. UE Ing. Miloš Král, CSc. » Uniwersytet ekonomiczny w Katowicach¹

* 1. Úvod

Finanční fenomén Carry trade ve své současné existující trojjediné podobě — a to nejprve jako jev, pak jako objektivně existující princip a nakonec jako konkrétní metoda k reálnému (tj. ziskovému) využití tohoto principu, je podle dále uvedeného resp. naznačeného v současnosti i minulosti posledních minimálně 20 let jedním z rozhodujících finančních know-how, který využívají významní světoví finanční znalci tohoto fenoménu ve svůj prospěch k následnému znovu rozdělování primárně vytvořeného bohatství jedincům, právním subjektům nebo ucelenými skupinami takových subjektů v libovolném státě ve světě.

Toto znovu rozdělování se nejprve děje na národní úrovni (prostřednictvím nejrozličnějších finančních produktů). Díky probíhající a stále se prohlubující světové globalizaci se pak v násobně až řádově větší míře uskutečňuje na úrovni mezi jednotlivými státy, a to prostřednictvím světového finančního trhu. Tento fenomén využívají, až z něj

profitují, jen jeho znalci. Tito jej přísně cílevědomě kultivují (především jeho nejrozličnější finanční produkty, pomocí kterých se tento princip a metoda realizují), zdokonalují a mění tak, aby jejich použitím realizován princip Carry trade jim vůči ostatním účastníkům finančních trhů trvale zabezpečoval jejich konkurenční výhodu (zhmotněnou do neustálé tvorby jejich nadprůměrných zisků) a informační a znalostní předstih.

Tímto způsobem fenomén Carry trade umožňuje jeho znalcem produkovat obrovské zisky. K jejich realizaci dochází jedině v případě správného využití jeho existence ve správný čas formou správných nástrojů (finančních produktů). Tyto zisky jim zaplatí jeho nezalci (státy, municipality, firmy, individuální občané), protože právě vůči nim je používán.

Třeba přímo konstatovat, že tento princip a jeho využití pomocí stejnojmenné metody nikdy nevytvářel, nevytváří a ani v budoucnu nikdy nebude vytvářet novou hodnotu. On totiž předtím již vytvořenou hodnotu jen dále znovu rozděluje (jak

¹ Článek byl zpracován za podpory projektu financovaného z Operačního programu Vzdělávání pro konkurenceschopnost OP VK CZ.1.07/2.3.00/20.0147 „Rozvoj lidských zdrojů v oblasti výzkumu měření a řízení výkonnosti podniků, klastrů a regionů“, který je spolufinancován Evropským sociálním fondem a státním rozpočtem České republiky.

Martin Kovářik působí také jako datový analytik v podniku Barum Continental, s. r. o. Kontakt: m1kovarik@fame.utb.cz.

Miloš Král přednáší jako mimořádný profesor na Uniwersytetu ekonomicznym w Katowicach a současně působí jako docent na Fakultě managementu a ekonomiky Univerzity Tomáše Bati ve Zlíně. Kontakt: milos.kral@ue.katowice.pl.

→ již bylo uvedeno, výlučně ve prospěch jeho znalců a na náklady jeho nezalce). V tomto článku se autoři primárně pokusí o propojení metody Carry trade a analýzy bodu změny ve volatilitě časových řad pomocí nástrojů SPC k posílení tohoto efektu a následné tvorbě ziskových formací.

2. Analýza literárních pramenů Carry trade a identifikace bodu změny ve volatilitě časových řad

V této kapitole autoři objasní problematiku Carry trade a identifikaci bodu změny ve volatilitě časových řad včetně analýzy současného stavu v těchto problematikách, které tak úzce spolu souvisejí.

Fenomén s pojmovým označením Carry trade se v novodobé ekonomické historii i teorii začal masověji objevovat až na jaře roku 2005. Bylo to ve spojení se zvyšováním úrokových sazeb v USA a tím spojeným vznikem významnějších úrokových rozdílů (v rozsahu několika procent až desítek procent, např. v roce 2006–2007 u úročení islandské koruny) mezi jednotlivými hlavními světovými a národními měnami. V té době a de facto až do roku 2011 (do momentu vzniku knihy Carry trade (Král a Kovářik, 2011)) neexistovala systematicky úplná a tím svou vnitřní podstatou zcela kompletní definice tohoto fenoménu a pojmu (včetně ucelené struktury všech hlavních jevových forem, ve kterých princip Carry trade vystupuje).

Carry trade je finanční princip, založený na existenci ve stejné době různých výnosových aktiv a tento zapřičiňuje jeho znalcem a současně uživateli produkci zisků v případě, že je na určitou dobu vypůjčené (formou tzv. krátkého prodeje) nízké nákladové aktivum (za nízký úrok, dnes kolem 0 % p. a.) a takto získané zdroje jsou na stejnou dobu umístěny do více výnosového aktiva (Beer, 2010).

Carry trade je ale také finanční metoda, která je založena na využití existence Carry trade principu, tedy ke znalostnímu cílevědomému a aktivnímu vyhledávání dlouhodobějších navzájem protikladně výnosových aktiv. Realizuje se tzv. krátkým

prodejem (short position, de facto vypůjčením si finančních zdrojů) dlouhodobějšího nízké výnosového aktiva a následným umístěním takto (z tohoto prodeje) získaných finančních zdrojů do dlouhodobějšího více výnosového aktiva (long position), čímž přináší svému uživateli zisk. „Otevírání“ a „uzavírání“ těchto finančních pozic je realizováno pomocí příslušných (a současně k realizaci co nejvyššího zisku co nejvhodnějších) finančních produktů (Brunnermeier et al., 2008; Hattori a Shin, 2009).

Kovářík (2012) problematiku Carry trade obohatil o přístup identifikace posunu střední hodnoty podkladového aktiva pomocí regulačních diagramů a stochastických diferenciálních rovnic. Tato procedura spočívá v sekvenčním výběru dvou negativně korelovaných časových řad pomocí parametrické i robustní křížové korelace a následná determinace hranice působnosti Carry trade efektu pomocí maximální možné heteroskedasticity diference dvou časových řad. Po detekci změny střední hodnoty je potřeba analyzovat heteroskedasticitu diferencí tak, aby platilo, že efekt Carry trade nebude platit od hranice

$$P[\chi^2(\eta)]_{\text{Breusch-Pagan, White}} \geq P[T(X) \in W_\alpha | H_0], \quad (1)$$

kde H_0 : homoskedasticita oproti H_1 : heteroskedasticita a

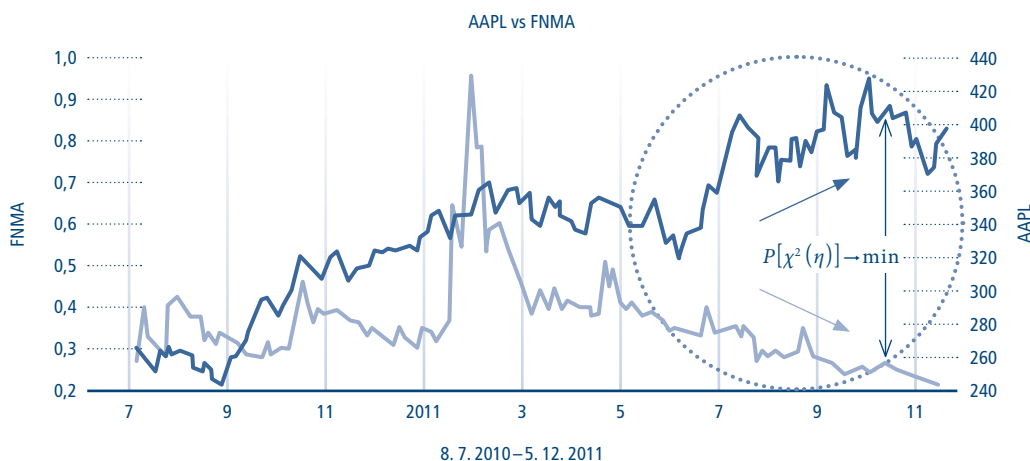
$$P[T(X) \in W_\alpha | H_0] = \alpha,$$

tedy chyba I. druhu.

S růstem heteroskedasticity se zvyšuje i negativní korelace mezi časovými řadami. Pro případ časových řad akciových titulů AAPL a FNMA jsou korelační koeficienty rovny $r_{12} = r_{21} = -0,7177$ a $r_s = -0,6814$. Tato sekvenční procedura je testována křížovou korelací.

Ve skutečnosti se problémy s bodem změny ve struktuře dat původně objevily v souvislosti s kontrolou kvality, avšak problém náhlých změn obecně vzniká v mnoha kontextech, jako je epidemiologie, analýza rytmu v EKG, seismické zpracování signá-

Obrázek č. 1 » Identifikace heteroskedasticity diferencí mezi dvěma časovými řadami akciových titulů AAPL vs FNMA

Pramen: Král a Kovářik (2011)

lů, zkoumání archeologických nalezišť a finančních trhů. Zejména v analýze finančních časových řad je o znalost změny ve struktuře volatilitu uvažovaného procesu zcela určitě velký zájem. Různí autoři velmi intenzivně zkoumali problémy s detekcí bodu změny pomocí parametrických a neparametrických postupů. V některých případech, byl výzkum proveden na známých základních rozděleních, a to sice binomickém, Poissonovu, Gaussovu a spoustě dalších rozděleních. Tato kapitola popisuje některé z prací, které byly provedeny na téma detekce bodu změny (Lu a Reynolds, 1999).

Nazario, Ramirez a Tep (1997) vyvinuli sekvenční testovací proceduru pro přechodové detekce ve stochastickém procesu, který může být vyjádřen jako model autoregresních klouzavých průměrů (ARMA). Předběžná analýza ukazuje, že pokud časová řada ARMA (p, q) vykazuje přechodové chování, pak její rezidua se chovají jako ARMA (Q, Q) proces, kde: $Q \leq p + q$. Dále ukázali, že rezidua z modelu před změnou parametrů se chovají přibližně jako posloupnost nezávislých náhodných veličin – po změně parametru, se rezidua stanou korelovanými. Na základě této skuteč-

nosti odvodili nové sekvenční testy k určení, kdy dochází k přechodovým vlastnostem v dané časové řadě ARMA. Blažek, HongJoong, Boris a Alexander (2001) vytvořili efektivní adaptivní sekvenční a dávkové sekvenční metody pro včasnou detekci útoků z třídy „odmítnutí služby“. Útok typu „odmítnutí služby“ (DoS attack) je útokem, který je namířený proti serveru (resp. celé síti) připojenému k Internetu. Jeho cílem je ochromení provozu tohoto serveru na základě zvýšení počtu přicházejících požadavků na obsluhu. Oba sekvenční a dávkové sekvenční algoritmy používají prahování testových statistik pro dosažení fixního počtu falešných signálů. Tyto algoritmy jsou vyvinuty na základě teorie detekce bodu změny: co nejdříve odhalit změny ve statistických modelech, kontrolování počtu falešných signálů. Jsou zde tři zajímavé rysy tohoto přístupu. Za prvé, že obě metody jsou samoučící, což jim umožňuje přizpůsobit se různým síťovým zatížením a použitým modelům. Za druhé, že umožňují detekci útoků s malým průměrným zpožděním pro daný počet falešných signálů. Za třetí, jsou výpočetně jednoduché, a proto mohou být implementovány on-line.

→

Carry trade je finanční metoda, která je založena na využití existence Carry trade principu, tedy ke znalostnímu cílevědomému a aktivnímu vyhledávání dlouhodobějších navzájem protikladně výnosových aktiv. Realizuje se tzv. krátkým prodejem (short position, de facto vypůjčením si finančních zdrojů) dlouhodobějšího nízko výnosového aktiva a následným umístěním takto (z tohoto prodeje) získaných finančních zdrojů do dlouhodobějšího více výnosového aktiva (long position), čímž přináší svému uživateli zisk. „Otevírání“ a „uzavírání“ těchto finančních pozic je realizováno pomocí příslušných (a současně k realizaci co nejvyššího zisku co nejvhodnějších) finančních produktů.

Mboup, Join a Fliess (2008) prezentovali metodu detekce bodu změny založenou na přímém online odhadu singulárních bodů signálu. Použitím po částech lokální polynomiální reprezentace signálu je problém přeměrován do oblasti odhadu zpoždění. Bod okamžité změny je charakterizován jako řešení polynomiální rovnice. Koeficienty, které se zakládají na krátkém časovém okně iterovaných integrálů hlučného signálu. Detektor bodu změny vykazuje dobrou odolnost vůči různým typům hluku. Auret a Aldrich (2010) použili pro detekci bodu změny v dynamických systémech modely náhodných lesů. Wei, Hanping, Yue a Wang (2010) použili Lyapunův exponent a teorii detekce bodu změny k posouzení, zda došlo k nějakým odchylkám. Aldrich a Jemwa (2007) použili pro detekci změny v komplexních procesních systémech fázové metody.

Vincent (1998) představil novou techniku pro identifikaci nehomogenit v kanadské teplotní řadě. Tato technika je založena na aplikaci čtyř lineárních regresních modelů pro určení, zda je testovaná řada homogenní. Vincentova procedura je algoritmem typu „dopředné regrese“ v tom, že významnost parametrů regresního modelu bodu „nezměny“ je posuzovaná před (a po) případnou detekcí bodu změny. Nakonec se k popisu dat použije nejvíce šetrný model.

3. Formulace problému

Tento uvedený článek se nevěnuje problematice makroekonomických příčin ve vztahu k našim výzkumným metodám. Naše výzkumné zaměření je výrazně jednodušší, principiálně odlišnější a je zaměřené na úplně jinou stránku kvantifikace tohoto problému (ta je však pro realizační praxi uživatelů tohoto fenoménu na výsost aktuální, potřebná a absolutně zásadní), tj. na pokus co nejčasnější identifikace momentu vzniku podmínek pro realizaci principu a metody Carry trade a rovněž i pro identifikaci momentu jejich zániku. Tento cíl a následný přístup k řešení dané problematiky je autorzy zvolen úmyslně ryze pragmaticky. Dát k dispozici vhodný identifikační nástroj i těm ostatním účastníkům finančních trhů (produkčním firmám, municipality, individuálním investorům, ale také i správcem státních aktiv), kteří zatím tento princip neznají, nevyužívají jej ve své praxi a tento je naopak využíván právě proti nim.

Řešení tohoto problému jsme uskutečnili použitím modelů ARIMA, SARIMA a Shewhartových regulačních diagramů, EWMA a CUSUM. Tyto metody byly podle našich zjištění do této doby použity pouze při analýze výrobních procesů. Zde jsou poprvé použity i pro procesy detekce vzniku a zániku principu Carry trade (včetně zjištěných výsledků). Literární prameny k tomuto námi zvole-

nému postupu a zjištěným výsledkem jsme zatím v námi analyzovaných databázích (Scopus, Web of Science) neobjevili.

Hlavním cílem našeho dále popsaného výzkumu bylo zjistit, zda pro identifikaci vzniku a existence efektu Carry trade je možné využít i nástroje pro modelování náhodných procesů, a to ve spojení s následnou aplikací regulačních diagramů pro časové řady k zjištění vzniku efektu Carry trade. Za analyzovanou měnu byla zvolena slovenská koruna. Tento výběr byl skutečně zejména kvůli rychlé dostupnosti primárních statistických dat (její měnový kurz vůči různým měnám, úrokové sazby v celé časové škále od Over Night až po 1 rok), a také kvůli případné nutné rychlé komunikaci se statistickými úřady Národní banky Slovenska (pro případ vzniku eventuálních nejasností).

Cílem tohoto výzkumu bylo najít relevantní a vyargumentované odpovědi na dvě hlavní výzkumné otázky:

1. Poskytovala slovenská koruna (její měnový kurz, resp. výše a vývoj jejich úrokových sazeb) reálný prostor znalcem principu a metody Carry trade k realizaci jejich finančních zisků za pomoci využití existence principu Carry trade, pomocí matematického popisu časové řady?
2. Jsou modely ARIMA, SARIMA a Shewhartovy regulační diagramy, EWMA a CUSUM vhodným matematicko-statistickým nástrojem pro včasnou detekci vzniku principu Carry trade pro jeho úrokovou, resp. měnovou formu (devizový kurz a predikci jeho vývoje)?

4. Použité výzkumné metody

Jako hlavní analytická matematicko-statistická metoda byla použita Box-Jenkinsova metodologie pro analýzu časové řady. Následně bude tento popis použit pro konstrukci SPC regulačních diagramů pro detekci změny střední hodnoty pro zjištění počátku působnosti efektu Carry trade. V následujících třech podkapitolách popíšeme použité matematicko-statistické nástroje, které budeme použí-

vat pro ověření či vyvrácení stanovených výzkumných otázek.

4.1 Procesy ARIMA a SARIMA pro popis časové řady

ARIMA se používá tehdy, vykazuje-li po transformaci integrovaného procesu pomocí difference d -tého řádu výsledný proces takové autokorelace a parciální autokorelace, že jej lze vyjádřit ve formě stacionárního a invertibilního modelu ARMA (p, q) . Myšlenka sezónního procesu je následující: jako v případě procesu ARIMA předpokládáme vzájemnou závislost mezi veličinami $\dots y_{t-3}, y_{t-2}, y_{t-1}, y_t, y_{t+1}, y_{t+2}, y_{t+3}, \dots$, a protože tento proces obsahuje ještě sezónní kolísání, lze očekávat i závislost mezi sobě odpovídajícími veličinami v jednotlivých sezónách, tj. mezi veličinami $\dots y_{t-2s}, y_{t-1s}, y_{ts}, y_{t+1s}, y_{t+2s}, \dots$, kde s je délka sezónní periody (např. u měsíčních časových řad 12, u čtvrtletních 4). Budeme vycházet z předpokladu, že proces obsahuje oba typy závislostí. Závislost uvnitř period je zachycena modelem ARIMA

$$\phi_p(B)(1-B)^d y_t = \theta_q(B)b_t. \quad (2)$$

Proces $\{b_t\}$ pak obsahuje pouze sezónní závislosti a může být popsán modelem

$$\phi_p(B^s)(1-B^s)^D b_t = \theta_Q(B^s)a_t, \quad (3)$$

kde

$$\Phi_p(B^s) = 1 - \Phi_1 B^s - \dots - \Phi_p B^{ps}$$

a

$$\Theta_Q(B^s) = 1 - \Theta_1 B^s - \dots - \Theta_Q B^{Qs}.$$

Prostřednictvím členu $(1-B^s)$ se konstruuje sezónní difference. Jestliže se procesy (2) a (3) spojí, získá se proces

$$\Phi_p(B^s)\phi_p(B)(1-B)^d(1-B^s)^D y_t = \theta_q(B)\Theta_Q(B^s)a_t, \quad (4) \rightarrow$$

→ který je označován jako $SARIMA(p,d,q)(P,D,Q)_s$, kde p je řád procesu AR, q řád procesu MA, d řád prosté difference, P řád sezónního procesu AR, Q řád sezónního procesu MA, D řád sezónní difference a s je délka sezónní periody. Podmínky stacionarity a invertibility u sezónní části jsou obdobné jako u části nesezónní (Montgomery, 2009; Noskiewiczová, 2008).

4.2 Metoda CUSUM

Při aplikaci metody CUSUM se konstruuje diagram, do něhož se na ose x zaznamenává pořadí výběru k a na ose y se vynášejí hodnoty testového kritéria Y_k . Hodnotu testového kritéria po k -tém výběru y_k pak můžeme určit ze vztahu

$$C_k = \sum_{j=1}^k (\bar{x}_j - \mu_0) = C_{k-1} + (\bar{x}_k - \mu_0), C_0 = 0, \quad (5)$$

kde k je pořadí výběru ($k = 1, 2, \dots$), $\bar{x}_j$ je výběrový průměr z hodnot regulované veličiny v j -tém výběru ($j = 1, 2, \dots, k$). Studium samotného průběhu diagramu CUSUM nám neposkytne odpověď na otázku, zda změna průběhu diagramu signalizuje již významnou odchylku, to znamená působení vymezeného vlivu na proces či zda jde o odchylku náhodnou (Hinkley, 1971).

4.3 Diagramy EWMA

Obdobně jako diagram CUSUM uvedený v předchozím odstavci, také diagram EWMA se hodí pro situace, kdy v procesu dochází k náhlým malým, ale přetrvávajícím změnám procesu a hodnoty sledovaného znaku jakosti nejsou závislé. Na rozdíl od klasických diagramů závisí regulační meze na okamžiku výběru. Autorem je Roberts (1959). Diagram EWMA pracuje s testovým kritériem Y_k , jehož hodnota po k -tém výběru je definována následovně:

$$y_k = (1 - \lambda) \cdot Y_0 + \lambda \cdot \sum_{j=1}^k (1 - \lambda)^{k-j} \cdot f(x_j) \quad (6)$$

pro $j = 1, 2, \dots, k$ a pro $0 < \lambda < 1$,

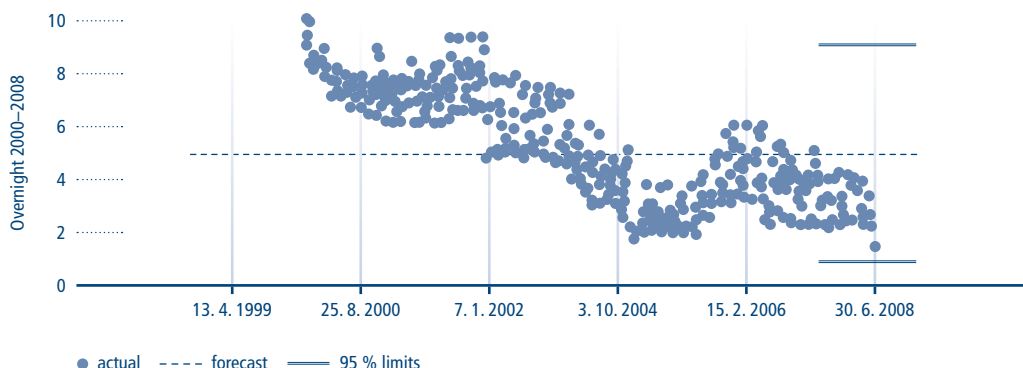
$f(x_j)$ je hodnota zvolené výběrové charakteristiky v j -tém výběru, k je pořadí výběru, Y_0 je požadovaná úroveň parametru rozdělení regulované veličiny. Hovoříme-li o Shewhartových regulačních diagramech pro jednotlivé hodnoty, vypořadali jsme, že tento diagram pro jednotlivé hodnoty je velmi citlivý na nenormalitu dat v tom smyslu, že skutečné, pod kontrolou ARL (ARL_0), by bylo podstatně menší, než očekávaná hodnota založená na předpokladu normálního rozdělení. V praxi je doporučován vhodně navržený EWMA jako regulační diagram pro jednotlivé hodnoty v široké řadě aplikací, a to zejména ve fázi monitorování finančních procesů (Inclan a Tiao, 1994; Basseville a Nikiforov, 1993).

5. Praktická část

Většina postupů analýzy dat a z ní plynoucí závěry jsou závislé na splnění základních předpokladů, z nichž byly tyto postupy odvozeny. Nejsou-li základní předpoklady splněny, jsou veškeré další klasické postupy jako výpočet průměru, intervalů spolehlivosti, kvantilů, většiny testů, klasických Shewhartových regulačních diagramů, konstrukce modelů pro popis časové řady, atd. zpochybnitelné a napadnutelné. Poskytují obvykle nesprávné výsledky a závěry. Typická porušení předpokladů pro aplikaci regulace Shewhartovými diagramy nebo v různých technologiích, ale také i pro konstrukci modelů pro popis časových řad, je uvedeno v Kovářík (2012). Zmíněné předpoklady je nutné ověřit pomocí statistických testů a jedná se o základní předpoklady pro statistickou regulaci procesu, jako jsou normalita rozdělení dat, symetrie, konstantní střední hodnota procesu, konstantní rozptyl (směrodatná odchylka) dat, nezávislost, nekorelovanost dat, nepřítomnost vybočujících hodnot. Pokud jsou tyto předpoklady porušeny, klasické regresní metody pro analýzu časových řad poskytují zkreslené a mnohdy nesprávné výsledky.

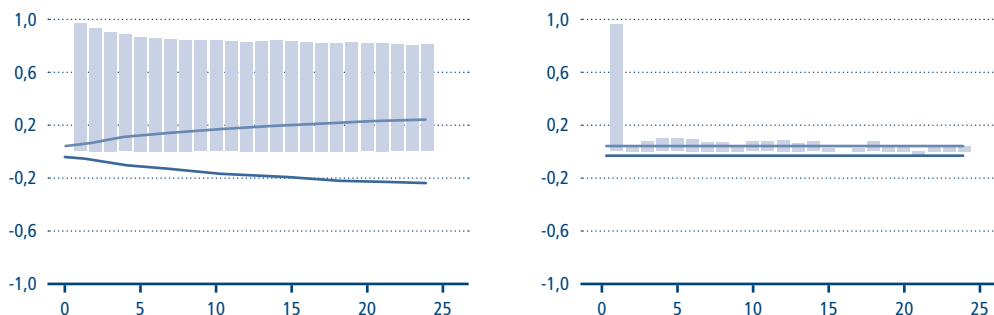
Nyní bude analyzována časová řada O/N kurzu slovenské koruny za období 2000–2008. K tomuto

Obrázek č. 2 » Časová řada O/N kurzu slovenské koruny za období 2000–2008

Pramen: Vlastní zpracování v programu Statgraphics

Obrázek č. 3 » ACF a PACF původní časové řady

Pramen: Vlastní zpracování v programu Gretl

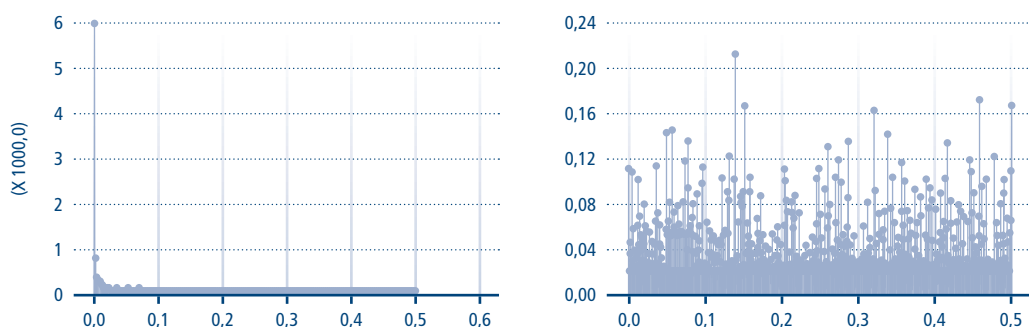
účelu bude použit model ARIMA, který se používá tehdy, vykazuje-li po transformaci integrovaného procesu pomocí difference d -tého řádu výsledný proces takové autokorelace a parciální autokorelace, že jej lze vyjádřit ve formě stacionárního a invertibilního modelu ARMA (p, q) . Průběh časové řady je zachycen na obrázku 2. Z grafu je patrné, že časová řada je nestacionární, ale není zcela zřejmé, zda obsahuje sezónní složku.

Nestacionaritu časové řady potvrzuje i tvar ACF (autokorelační funkce: horizontální osa reprezen-

tuje řád zpoždění a vertikální autokorelace) a PACF (parciální autokorelační funkce: horizontální osa reprezentuje řád zpoždění a vertikální parciální autokorelace). Hodnoty ACF klesají velmi pomalu a první hodnota, stejně jako u PACF, je blízká jedné. Periodogram má významný vrchol v nulové (nesezónní) frekvenci. Sezónnost neindikuje ani ACF a PACF, ani periodogram.

Interpolační kritéria hovoří o tom, že model SARIMA(1,1,2)(1,1,1)₂₀ je mnohem vhodnější než model ARIMA(1,1,2)_c pro popis této časové řady. →

→ **Obrázek č. 4 » Periodogram původní časové řady (vlevo) a reziduální periodogram modelu $ARIMA(1,1,2)_c$ (vpravo)**

Pramen: Vlastní zpracování v programu Statgraphics

Tabulka č. 1 » Odhady interpolačních kritérií modelu $SARIMA(1,1,2)(1,1,1)_{c,20}$

Statistika	Odhad	Validace
RMSE	0,536932	0,145012
MAE	0,327448	0,140548
MAPE	7,23435	10,2761
ME	0,0380698	-0,140548
MPE	-0,398906	-10,2761

Pramen: Vlastní zpracování

Časová řada bude opět stacionarizována I. nesezónní diferencí. Přeskočíme elementární kroky analýzy a rovnou přejdu k analýze dvou ideálních modelů pro popis této časové řady. První model je po mocninné linearizaci $ARIMA(1,1,2)_c$ a druhý model je po logaritmické linearizaci původní časové řady $SARIMA(1,1,2)(1,1,1)_{c,20}$. Reziduální periodogram modelu $ARIMA(1,1,2)_c$ ukazuje, že rezidua jsou stacionární. Nyní dochází k zaměření se na rozšířený model $SARIMA(1,1,2)(1,1,1)_{c,20}$. V tabulkách 1 a 2 jsou uvedeny odhady interpolačních kritérií a samotné odhady parametrů tohoto modelu. Pro Box-Piercův test je P hodnota = 0,224336 a $AIC = -1,25429$. Na obrázcích 5 a 6 jsou znázorněny grafy časové řady s predikcí a reziduální periodogram pro odhadnutý model.

Podle Akaikeho informačního kritéria, Box-Piercova testu autokorelace nesystematické složky a interpolačních kritérií se jeví model $SARIMA(1,1,2)(1,1,1)_{c,20}$ lepší pro popis této časové řady než model $ARIMA(1,1,2)_c$. P hodnota Box-Piercova testu naznačuje neautokorelovanost nesystematické složky, tudíž odhadnutý model se jeví jako správný.

Nyní, když máme informace o procesu díky statistickému modelu, můžete tyto využít pro konstrukci regulačních diagramů pro detekci změny střední hodnoty. Tuto detekci budeme demonstrovat na časové řadě hodnot Over night slovenské koruny v období 20. 1. 2000–17. 2. 2003 (Kráľ a Kovářík, 2011).

Jak je patrné z obrázku 7, regulační diagram

EWMA a CUSUM dokázaly odhalit změnu střední hodnoty téměř okamžitě. Jsou to regulační diagramy s pamětí, tudíž informace o variabilitě v časové řadě z modelu SARIMA(1,1,2)(1,1,1)_c20 sloužila pro odhad parametrů ke konstrukci těchto diagramů velmi účelně.

6. Diskuse

V předchozí části tohoto příspěvku byl ukázán nový pohled na koncept Carry trade s využitím

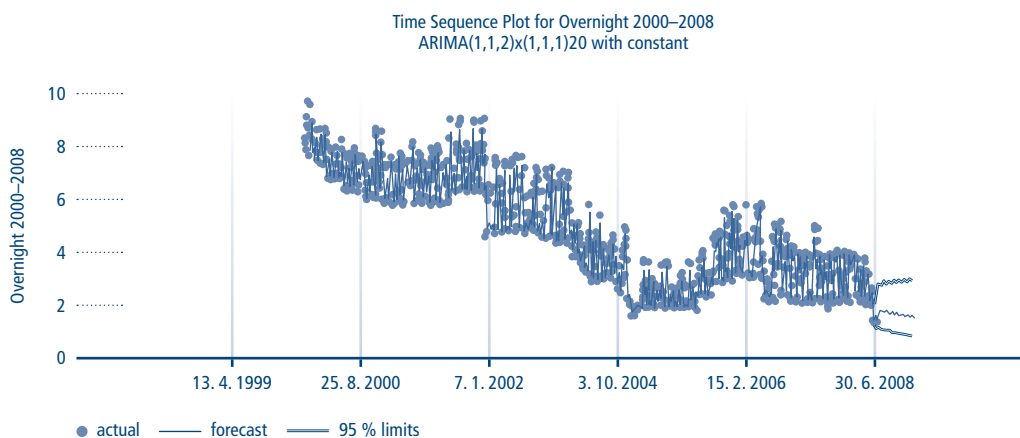
prvků pro modelování náhodných procesů a SPC regulačních diagramů. Ze statistického pohledu, podstatou této metody je nalezení inverzně korelovaných časových řad různých podkladových aktiv. Na tomto místě hovoříme o modifikované formě Carry trade. Nejdůležitějším kritériem pro konstrukci regulačních diagramů k účelu detekce posuvu střední hodnoty časové řady je porozumět variabilitě na základě vhodného modelu. Tento fakt je velmi důležitý z toho hlediska, jelikož pracujeme s regulačními diagramy s pamětí. Tyto regulač-

Tabulka č. 2 » Odhady parametrů modelu SARIMA(1,1,2)(1,1,1)_c20

Parametr	Odhad	Směrodatná odchylka	T kritérium	P hodnota
AR(1)	0,752851	0,021549	34,9367	0,000000
MA(1)	0,850656	0,0291219	29,2102	0,000000
MA(2)	0,112643	0,0264917	4,25202	0,000021
SAR(1)	0,046946	0,021776	2,15587	0,031094
SMA(1)	0,974709	0,001605	607,074	0,000000
Mean	-0,00000	0,0000172	-0,420	0,674417
Constant	-0,00000			

Pramen: Vlastní zpracování

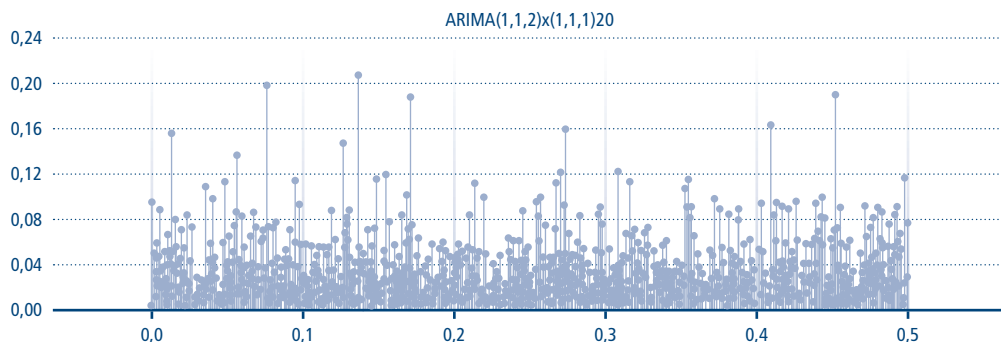
Obrázek č. 5 » Graf časové řady s predikcí a konfidenčním intervalem pro predikci

Pramen: Vlastní zpracování v programu Statgraphics

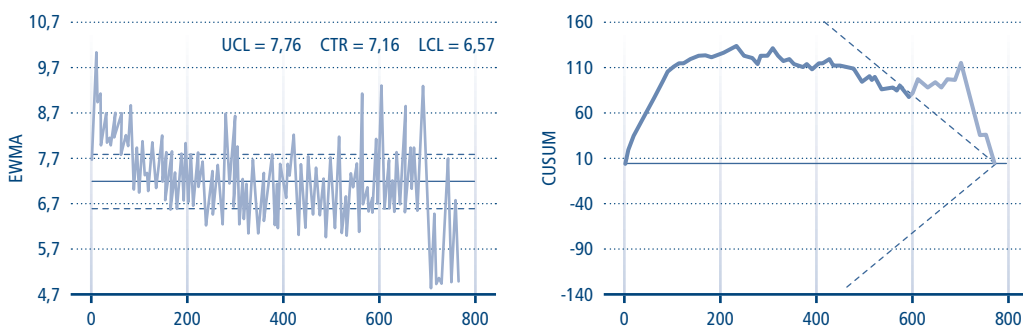

→ **Obrázek č. 6 »** *Reziduální periodogram modelu SARIMA(1,1,2)(1,1,1)_c20, kde na horizontální ose je frekvence a vertikální pořadí*

Pramen: Vlastní zpracování v programu Statgraphics

Obrázek č. 7 » *Regulační diagram EWMA a CUSUM pro detekci posuvu střední hodnoty, kde na horizontální ose je hodnota pozorování a na vertikální ose je EWMA, resp. CUSUM statistika*

Pramen: Vlastní zpracování v programu Statgraphics

ní diagramy, tedy CUSUM a EWMA, jsou použitelné i v podmínkách asymetrie dat a autokorelace, jak je vidět z obrázku 7, po stránce jejich stability.

7. Závěr

Jak prokazují uvedené grafy, analýzy a jejich výsledky, zjištěné závěry potvrzují, že na obě výzkumné otázky jsme odpověděli kladně, tedy:

1. V analyzovaném relativně velmi dlouhém období existoval i vůči slovenské koruně prostor pro realizaci zisků pro firemní subjekt z důvo-

du, že v daném období se vyskytoval princip Carry trade i vůči slovenské měně (a to jednak v její dluhové formě, a také i ve formě měnové).

2. Model SARIMA a následná detekce změny střední hodnoty pomocí SPC regulačních diagramů dokáže prakticky na samém počátku vzniku efektu Carry trade identifikovat jeho vznik a stejně tak i jeho zánik.

Uvedené modely byly zde podle našich znalostí kromě jejich dosavadního klasického využití ve výrobních procesech poprvé úspěšně použity i v analyzování ekonomických jevů a procesů spo-

jených s existencí fenoménu Carry trade. Z ekonomického pohledu jde o významný nástroj mnohem účinnějšího finančního řízení firmy.

Ten jí umožňuje za pomoci výše uvedených postupů buď jen efektivnější řízení její devizových rizik, nebo – v případě širšího rozsahu jeho využití

– vede k produkci dodatečných zisků nad rámec její primární produkční funkce. Tato zjištění jsou o to vědecky relevantnější a ekonomicky významnější, že prakticky stejné výsledky a totožné závěry jsme zjistili i u testů polské měny v období 2002–2008.

LITERATURA A PRAMENY

- [1] Aldrich, C., Jemwa, G. T.: *Detecting change in complex process systems with phase space methods*. The 2007 Spring National Meeting, 2007 – AIChE, 2007, pp. 1–10
- [2] Auret, L., Aldrich, C.: *Unsupervised process fault detection with random forests*. Industrial and Engineering Chemistry Research, 2010, Vol. 49, No. 19, pp. 9184–9194
- [3] Basseville, M., Nikiforov, I.: *Detection of abrupt changes: theory and application*. Englewood Cliffs, Ed. New York: Prentice Hall, 1993, ch. 2
- [4] Beer, C.: *Borrowing in foreign currency: Austrian households as carry traders*. Journal of banking & finance, 2010, Vol. 34, No. 9, pp. 2198–2211
- [5] Blazek, R. B., HongJoong, K., Boris, R., Alexander, T.: *A novel approach to detection of “denial-of-service” attacks via adaptive sequential and batch-sequential change-point detection methods*. In: Proceedings of the 2001 IEEE. 2001, pp. 220–226
- [6] Brunnermeier, M. K., Nagel, S., Pedersen, L. H.: *Carry trades and currency crashes*. NBER macroeconomics annual, 2008, Vol. 1, No. 23, pp. 313–347
- [7] Hattori, M., Shin, H. S.: *Yen Carry Trade and the Subprime Crisis*. IMF Staff Papers, 2009, Vol. 56, No. 2, pp. 384–409
- [8] Hinkley, D. V.: *Inference about the change-point from cumulative sum tests*. Biometrika, 1971, Vol. 58, pp. 509–523
- [9] Inçalan, C., Tiao, G. C.: *Use of Cumulative Sums of Squares for Retrospective Detection of Change of Variance*. Journal of the American Statistical Association, 1994, Vol. 89, pp. 913–923
- [10] Kovářík, M.: *Využití regulačních diagramů a stochastických diferenciálních rovnic pro detekci bodu změny ve volatilitě časových řad*. 1. vydání. Žilina: Georg, 2012
- [11] Král, M., Kovářík, M.: *Carry Trade*. 1. vydání. Žilina: Georg, 2011
- [12] Lu, C. W., Reynolds, M. R.: *Control charts for monitoring the mean and variance of autocorrelated processes*. Journal of Quality Technology, 1999, Vol. 31, No. 3, pp. 259–274
- [13] Mboup, M., Join, C., Fliess, M.: *An online change-point detection method*. In: Proceedings of the Mediterranean Conference on Control and Automation Congress Centre. Ajaccio, France: IEEE, 2008, pp. 1290–1295
- [14] Montgomery, D.: *Introduction to Statistical Quality Control*. 6th edition. New York: John Wiley & Sons, Inc, 2009, ch. 9
- [15] Nazario, D., Ramirez, B., Tep, S.: *Transient detection with an application to a chemical process*. Computers ind. Eng, 1997, pp. 896–908
- [16] Noskiewiczová, D.: *Vybrané metody statistické regulace procesu pro autokorelovaná data*. Automa, 2008, Vol. 10, No. 1, pp. 40–43
- [17] Vincent, L. A.: *A technique for the identification of inhomogeneities in Canadian temperature series*. Journal of Climate Change, 1998, pp. 1094–1104

- [18] Wei, X., Hanping, H., Yue, Y., Wang, Q.: *Anomaly detection of network traffic based on the largest Lyapunov exponent*. IEEE, 2010, pp. 581–585

KLÍČOVÁ SLOVA

princip Carry trade, metoda Carry trade, EWMA diagram, CUSUM diagram, model ARIMA, autokorelace, SPC (Statistical Process Control)

ABSTRACT

The main aim of this article is a practical demonstration of enrichment Carry trade methods on approach to the identification of mean shift of the underlying assets using control charts. We will analyze the Slovak currency in years 2000–2008 from the perspective of its usefulness for generation of profits for company management through the utilization of Carry trade. On the basis of time series O/N analysis of Slovak crown currency rates and its description via Box-Jenkins methodology for random processes modeling and subsequent implementation of this mathematical vehicle into regulation diagrams for time series, the authors uncover the potential of the Slovak crown for providing enough space to generate substantial profits.

KEYWORDS

principle of Carry trade, method of Carry trade, EWMA chart, CUSUM chart, ARIMA model, autocorrelation, SPC (Statistical Process Control)

JEL CLASSIFICATION

C39, C49, C59

Příjmy a výdaje v systému nemocenského pojištění v České republice

► Ing. Gabriela Kukalová, Ing. Jaroslav Šura » Katedra obchodu a financí,
Provozní ekonomická fakulta, Česká zemědělská univerzita v Praze¹

- * Nemocenské pojištění v České republice je nedílnou součástí celkového systému sociálního zabezpečení, které je poskytováno občanům v rámci sociální politiky státu. Sociální zabezpečení je v současných podmínkách představováno třemi relativně samostatnými systémy, a to sociálního pojištění, sociální podpory a sociální pomoci, jež jsou vzájemně odlišeny nejen z hlediska toho, jakou sociální situaci řeší, ale důležitým aspektem je i způsob jejich financování.

Institucionální uspořádání nemocenského pojištění vychází z dlouholeté tradice, jejíž kořeny sahají až do 80. let 19. století, kdy se objevují v tehdejších českých zemích první právní normy upravující zpočátku pouze nemocenské pojištění horníků a ostatních dělnických profesí. Počátkem 20. století vznikají další zákony z oblasti sociálního zabezpečení týkající se penzijního zaopatření a v roce 1924 vzniká v tehdejší Československu na základě schválení zákona o pojištění zaměstnanců pro případ nemoci, invalidity a stáří první komplexní systém sociálního pojištění. V současnosti je nemocenské pojištění nedílnou součástí celkového systému sociálního zabezpečení; společně s důchodovým pojištěním a příspěvkem na státní politiku nezaměstnanosti tvoří komplex sociálního pojištění.

Nemocenské pojištění stejně jako celý systém sociálního zabezpečení prochází od svých prvopočátků nutným vývojem, který je charakterizován menšími ale i podstatnými změnami. Četnost změn a jejich modifikace většinou odpovídaly danému politicko-ekonomickému uspořádání společnosti. Poslední zásadní přeměnou prošel systém po roce 1989 v souvislosti s celospolečenskou a ekonomickou transformací. Následující vývoj v oblasti nemocenského pojištění je charakterizován především stále se zvyšujícími výdaji na výplatu dávek nemocenského pojištění a v roce 2009 se systém poprvé dostává do situace, kdy výdaje na dávky převýšily příjmy z pojistného na nemocenské pojištění.

1. Cíl a metodika

Odborné cíle příspěvku jsou zaměřeny na analýzu změn v nemocenském pojištění v České republice a jejich vyhodnocení z hlediska příjmů z pojistného na nemocenské pojištění a výdajů ze systému na dávky nemocenského pojištění. Detailní analýza bude zaměřena na nejčastěji vyplácenou dávku nemocenského pojištění – nemocenské, zejména z hlediska změn ve způsobu jejího stanovení a rozsahu, ve kterém je poskytována. Analyzované ob-

¹ Kontakty: kukalova@pef.czu.cz; suraj@pef.czu.cz.

→ dobí bylo stanoveno mezi roky 2008–2012. V tomto období byla provedena řada změn, které zásadním způsobem ovlivnily příjmy i výdaje v systému nemocenského pojištění.

2. Nemocenské pojištění v kontextu sociálního zabezpečení v České republice

Systém sociálního pojištění řeší sociální situace, na které je možno se předem připravit formou pojištění; jedinec si tak odložením části současných příjmů zajišťuje krytí budoucí (ekonomicky nepříznivé) sociální situace, např. nemoci, úrazu, stáří, mateřství, nezaměstnanosti. Občan se tak pojišťuje pro případ ztráty nebo poklesu příjmu v důsledku vzniku sociální události. V oblasti nemocenského pojištění se jedná ve většině případů o pojištění povinné; získané finanční prostředky jsou následně státem využívány k výplatě konkrétních dávek v případě ztráty nebo poklesu výdělku.

Sociální pojištění je v České republice označováno termínem sociální zabezpečení; tento termín se může jevit jako nesprávný, neboť je obecně uváděn jako pojem nadřazený sociálnímu pojištění. Používání tohoto pojmenování má však své opodstatnění s ohledem na historický vývoj sociálního zabezpečení (pojištění). *V Čechách byl tímto pojmem označen v roce 1964 zákon, který poskytoval důchodové zabezpečení a sociální péči. Tím byl jeho obsah zúžen a v této zúžené podobě se také často používá. V této podobě natolik zdomácněl, že by násilná změna jeho obsahu mohla vyvolat nežádoucí nedorozumění.*²

V současné době je pojem sociální zabezpečení v této zúžené podobě v České republice používán i v názvech zákonů týkajících se jen některých ob-

lastí celého systému sociálního zabezpečení. Jedná se o zákon č. 589/1992 Sb., o pojistném na sociální zabezpečení a příspěvku na státní politiku zaměstnanosti, který upravuje pojistné na důchodové pojištění, pojistné na nemocenské pojištění a příspěvek na státní politiku zaměstnanosti. Pojem sociální zabezpečení je rovněž používán v zákoně č. 582/1991 Sb., o organizaci a provádění sociálního zabezpečení, který upravuje organizaci důchodového pojištění a příspěvku na státní politiku zaměstnanosti (organizace nemocenského pojištění je upravena s účinností od 1. 1. 2009 zákonem č. 187/2006 Sb., o nemocenském pojištění).

2.1 Pojistné na nemocenské pojištění

Nezbytným předpokladem pro úspěšné fungování systému sociálního zabezpečení je vytváření finančních zdrojů, které budou v budoucnu použity na úhradu výdajů z tohoto systému; k tomuto účelu slouží vybrané pojistné na sociální zabezpečení. S ohledem na skutečnost, že je nemocenské pojištění součástí systému sociálního pojištění, je i pojistné z jednotlivých typů pojištění odváděno současně a řídí se v řadě případů společnými ustanoveními zákona 589/1992 Sb.³ Tento zákon rovněž stanovuje, že pojistné je příjmem státního rozpočtu, stejně jako penále, přírážky a pokuty ukládané podle tohoto zákona.⁴

Pojistné jsou povinni platit (za podmínek a v rozsahu stanoveném zákonem) poplatníci pojistného,⁵ které lze charakterizovat rozčleněním do čtyř skupin: zaměstnavatelé, zaměstnanci, osoby samostatně výdělečně činné (dále jen OSVČ) a osoby dobrovolně účastné důchodového pojištění.⁶ Pojem plátce pojistného pak v tomto systému

² Tomeš, I.: Sociální politika: teorie a mezinárodní zkušenost. Praha : Sociopress, 1996, ISBN 80-902260-0-0, str. 22.

³ Zákon č. 589/1992 Sb., o pojistném na sociální zabezpečení a příspěvku na státní politiku zaměstnanosti, ve znění pozdějších předpisů.

⁴ § 2 zákona č. 589/1992 Sb., o pojistném na sociální zabezpečení a příspěvku na státní politiku zaměstnanosti, ve znění pozdějších předpisů.

⁵ § 3 zákona č. 589/1992 Sb., o pojistném na sociální zabezpečení a příspěvku na státní politiku zaměstnanosti, ve znění pozdějších předpisů.

⁶ § 5 až 7 zákona č. 589/1992 Sb., o pojistném na sociální zabezpečení a příspěvku na státní politiku zaměstnanosti, ve znění pozdějších předpisů.

označuje fyzické nebo právnické osoby, jejichž povinností je pojistné vypočítat a odvést. Mezi plátce pojistného nepatří zaměstnanci, za zaměstnance má povinnost odvést pojistné zaměstnavatel, který je kromě poplatníka také plátcem pojistného; plátcem pojistného jsou rovněž OSVČ a osoby dobrovolně účastné důchodového pojištění.

Výše pojistného se stanoví procentní sazbou z vyměřovacího základu zjištěného za rozhodné období.⁷ Pro zaměstnance, zaměstnavatele a osoby dobrovolně účastné důchodového pojištění je rozhodným obdobím kalendářní měsíc, za které se pojistné platí, pro OSVČ je rozhodným obdobím

kalendářní rok. Vyměřovací základ se pro dané skupiny poplatníků stanovuje odlišným způsobem, např. vyměřovacím základem zaměstnance je úhrn příjmů, které jsou předmětem daně z příjmů fyzických osob.⁸

Tabulka 1 znázorňuje mj., kdo je poplatníkem nemocenského pojištění a jakou procentní sazbou se pojistné na nemocenské pojištění stanovuje. Ve srovnání s pojistným na důchodové pojištění je výše pojistného na nemocenské pojištění přibližně desetkrát nižší. Není jisté bez zajímavosti, že mezi poplatníky pojistného na nemocenské pojištění nepatří zaměstnanec; poplatníkem je v tomto pří-

Tabulka č. 1 » Sazby pojistného v roce 2013 (v %)

Poplatník	Nemocenské pojištění	Důchodové pojištění	Příspěvek na státní politiku zaměstnanosti	Sazba celkem
Zaměstnavatel	2,3	21,5	1,2	25,0
Zaměstnavatel ^{*)}	3,3	21,5	1,2	26,0
Zaměstnanec	0,0	6,5	0,0	6,5
OSVČ	0,0	28,0	1,2	29,2
OSVČ dobrovolně účastná nemocenského pojištění	2,3	28,0	1,2	31,5

*) Zaměstnavatel s méně než 26 zaměstnanci — v případě, že zvolil variantu pojistného s možností odečtu ½ vyplacené náhrady mzdy.

Pramen: data — zákon č. 589/1992 Sb.

Tabulka č. 2 » Sazby pojistného na nemocenské pojištění v letech 2008–2012 (v %)

Poplatník	2008	2009	2010	2011	2012
Zaměstnavatel	3,3	2,3	2,3	2,3	2,3
Zaměstnavatel ^{*)}	–	–	–	3,3	3,3
Zaměstnanec	1,1	0,0	0,0	0,0	0,0
OSVČ (pouze dobrovolně)	4,4	1,4	1,4	2,3	2,3

*) Zaměstnavatel s méně než 26 zaměstnanci — v případě, že zvolil variantu pojistného s možností odečtu ½ vyplacené náhrady mzdy.

Pramen: data — zákon č. 589/1992 Sb. a 187/2006 Sb.

⁷ § 5 až 7 zákona č. 589/1992 Sb., o pojistném na sociální zabezpečení a příspěvku na státní politiku zaměstnanosti, ve znění pozdějších předpisů.

⁸ § 5 zákona č. 589/1992 Sb., o pojistném na sociální zabezpečení a příspěvku na státní politiku zaměstnanosti, ve znění pozdějších předpisů, a § 6 zákona č. 586/1992 Sb., o daních z příjmů, ve znění pozdějších předpisů.

→ padě vždy jen jeho zaměstnavatel. Zaměstnavatel s méně než 26 zaměstnanci si navíc může zvolit sazbu pojistného na nemocenské pojištění – v případě volby vyšší sazby (3,3 %) si odečítá od pojistného ½ náhrad mezd, které vyplatil zaměstnancům za prvních 21 dní jejich dočasné pracovní neschopnosti.

Sazba pojistného na nemocenské pojištění byla od roku 2008 několikrát modifikována, změnami prošla i skupina poplatníků pojistného na nemocenské pojištění. Od 1. 1. 2009 v souvislosti s účinností nového zákona o nemocenském pojištění není poplatníkem pojistného zaměstnanec a současně dochází ke snížení sazby pojistného na nemocenské pojištění pro zaměstnavatele a osoby samostatně výdělečně činné (OSVČ).

2.2 Dávky nemocenského pojištění

Nemocenské pojištění je určeno pro ekonomicky aktivní osoby – je spojeno s výkonem pracovní nebo dané obdobné činnosti. Toto pojištění je založeno na povinnosti odvést část příjmů pojištěné osoby do pojistného systému, z něhož jsou v případě sociální události (nemoc, úraz, mateřství apod.) poskytována příslušná peněžitá plnění.

Osoby, které se účastní nemocenského pojištění, lze rozdělit na dvě základní skupiny podle charakteru účasti na nemocenském pojištění:

- povinně účastné nemocenského pojištění – zaměstnanci,⁹
- dobrovolně účastné nemocenského pojištění – osoby samostatně výdělečně činné a zahraniční zaměstnanci.¹⁰

Dávky nemocenského pojištění (dále jen dávky) nahrazují ekonomicky aktivním osobám účastným nemocenského pojištění příjem, který jim uchází v době dočasné pracovní neschopnosti z důvodu nemoci, karantény, ošetřování člena rodiny nebo těhotenství či mateřství. Jedná se o:

- nemocenské (v případě nemoci, karantény či úrazu pojištěnce),
- ošetřovné (v případě ošetřování člena rodiny),
- peněžitou pomoc v mateřství (v těhotenství a mateřství, při převzetí dítěte do péče),
- vyrovnávací příspěvek v těhotenství a mateřství.

Pojištěnci vzniká nárok na některou z výše uvedených dávek a na jejich výplatu pouze při splnění podmínek stanovených zákonem o nemocenském pojištění.¹¹ Pro každou z uvedených dávek platí specifické podmínky, a náleží tak vždy se zřetelem na charakter pojištění. Např. nemocenské pojištění zaměstnance umožňuje uplatňovat nárok na všechny čtyři výše uvedené dávky, avšak z nemocenského pojištění OSVČ se poskytují pouze nemocenské a peněžitá pomoc v mateřství.

3. Výsledky a diskuse

3.1 Výdaje na dávky nemocenského pojištění

Výdaje ze systému nemocenského pojištění závisí na množství vzniklých tzv. sociálních událostí a délce jejich trvání. To vše jsou faktory, které nelze ovlivnit nebo je lze ovlivnit pouze do určité míry, např. stanovením podmínek nároku. Také doba trvání výplaty dávky (podpůrčí doba) je v případě ošetřovného omezena hranicí 9 kalendářních dní (resp. 16 dní pro osamělého rodiče), podpůrčí doba u peněžitě pomoci v mateřství je stanovena ve většině případů na 28 týdnů. Při dočasné pracovní neschopnosti je podpůrčí doba stanovena na 380 kalendářních dní (v odůvodněných případech může být prodloužena až o 350 kalendářních dní). Omezení podpůrčí doby je jedním z regulačních opatření výdajové stránky systému nemocenského pojištění.

Výdaje nejsou však ovlivněny pouze množ-

⁹ § 5 zákona č. 187/2006 Sb., o nemocenském pojištění, ve znění pozdějších předpisů.

¹⁰ § 3 písm. q zákona č. 187/2006 Sb., o nemocenském pojištění, ve znění pozdějších předpisů.

¹¹ § 14 až 17 zákona č. 187/2006 Sb., o nemocenském pojištění, ve znění pozdějších předpisů.

Tabulka č. 3 » Výdaje na dávky nemocenského pojištění v letech 2008–2012 (v mld. Kč)

	2008	2009	2010	2011	2012
Výdaje na dávky NP celkem	31,882	26,033	22,789	21,505	19,377
Nemocenské	24,769	18,215	14,944	13,354	11,465
Ošetrovné	0,811	0,729	0,431	0,640	0,681
Peněžitá pomoc v mateřství	6,297	7,084	7,410	7,506	7,225
Vyrovňovací příspěvek v těhotenství a mateřství	0,004	0,005	0,004	0,005	0,006

Pramen: data — Česká správa sociálního zabezpečení

stvím případů a dobou jejich trvání, ale i výší jednotlivých dávek. Ta je zásadním způsobem ovlivnitelná stanoveným postupem při výpočtu, způsobem redukce příjmů rozhodných pro výpočet dávky a také procentními sazbami. Výše konkrétní dávky nemocenského pojištění je závislá na řadě faktorů. Výpočet je u všech dávek nemocenského pojištění prováděn za pomoci denního vyměřovacího základu (dále jen DVZ), který se určuje pro všechny dávky nemocenského pojištění stejným způsobem; takto stanovený DVZ podléhá redukci, která je odlišná pro jednotlivé dávky. Příslušnou redukcí se stanoví tzv. redukovaný DVZ, který slouží pro výpočet konkrétní dávky. Výše dávky se pak stanovuje příslušnou procentní sazbou z redukovaného DVZ.

Také tato sazba pro výpočet denní výše dávky prošla v uvedených letech několika změnami, především u nemocenského. V letech 2008 a 2009 byla sazba stanovena v několika stupních v závislosti na délce trvání dočasné pracovní neschopnosti (do 30. dne 60 %, od 31. do 60. dne 66 % a od 61. dne se sazba zvyšovala na 72 %). Podle statistických údajů v roce 2009 došlo ve srovnání s rokem 2008 k poklesu výdajů na nemocenské, protože v tomto roce byl zaveden do nemocenského pojiš-

tění institut náhrady mzdy.¹² V dalších letech byla sazba sjednocena na 60 % po celou dobu trvání dočasné pracovní neschopnosti, a také z tohoto důvodu¹³ dochází v roce 2010 k opětovnému poklesu výdajů.

Pokles výdajů na nemocenské měl rozhodující vliv na snižování celkových výdajů na dávky. Mírný pokles výdajů byl zaznamenán také u ošetrovného, ten však nemá významnější vliv na snižování souhrnných výdajů na dávky nemocenského pojištění.

3.2 Nemocenské

Nemocenské je dávka poskytovaná pojištěnci v případě dočasné pracovní neschopnosti nebo karantény. Je nejčastěji poskytovanou dávkou, a proto její parametry pro výpočet i četnost případů a délka trvání jednoho případu mají rozhodující vliv na množství finančních prostředků vydaných ze systému nemocenského pojištění.

V letech 1993–2007 se počet ukončených případů pracovní neschopnosti v České republice pohyboval mezi 3 a 4 miliony případů za kalendářní rok,¹⁴ průměrná délka trvání jedné dočasné pracovní neschopnosti byla v jednotlivých rocích →

¹² Náhrada mzdy za dočasnou pracovní neschopnost, kterou poskytuje zaměstnavatel.

¹³ Dalším z důvodů poklesu výdajů bylo snížení počtu případů dočasné pracovní neschopnosti i jejich délky — viz také údaje v tabulce 4.

¹⁴ Pramen: Česká správa sociálního zabezpečení — Nemocenská statistika.

→ **Tabulka č. 4 » Ukazatele dočasné pracovní neschopnosti v České republice v letech 2008–2012**

	2008	2009	2010	2011	2012
Počet ukončených případů pracovní neschopnosti	2 223 914	1 526 014	1 334 052	1 338 099	1 213 133
Počet prostonaných dnů celkem	87 851 038	73 907 584	62 078 690	59 937 951	54 901 565
Průměrná doba trvání jednoho případu pracovní neschopnosti (dny)	39,50	48,43	46,53	44,79	41,03

Pramen: data — Česká správa sociálního zabezpečení

24–36 dní. Tyto údaje se značně zásadním způsobem změnily v roce 2008 a následně také v roce 2009. V roce 2008 začaly být prováděny v nemocenském pojištění změny. Tyto změny reagovaly na stále stoupající počet dočasných pracovních neschopností a výrazně stoupající délku trvání jedné dočasné pracovní neschopnosti a s tím související výdeje na nemocenské i na dávky nemocenského pojištění celkově.

Již v roce 2008 byla zavedena tzv. karenční doba v délce prvních tří dní trvání nemoci, po které se nemocenské nevyplácelo. Tím došlo ke snížení počtu případů (ve srovnání s rokem 2007 to bylo o více než 600 tis. případů),¹⁵ avšak průměrná doba trvání jednoho případu se (ve srovnání s rokem 2007) prodloužila o 4 dny. Nižší počet případů je dán zavedením karenční doby — „odpadly“ tzv. krátkodobé nemoci v trvání 2–3 dny, protože díky karenční za ně nenáležela žádná kompenzace. Řada dočasně práce neschopných tuto situaci vyřešila několika dny dovolené a nepožadovala tak vystavení dokladu o dočasné pracovní neschopnosti, a proto se neprojevil ve statistikách nemocenského pojištění. Tento stav však vyvolal celospolečenskou diskuzi, a dne 23. 8. 2008 Ústavní soud svým nálezem¹⁶ v podstatě zrušil institut karenční doby, a to s účinností od 30. 6. 2008. Změna v roce 2008 byla tedy pouze dočasná, avšak před-

znamenal změny rozsáhlejšího charakteru, které byly uvedeny do praxe v následujících letech.

V roce 2009 došlo k dalšímu, v tomto případě radikálnímu, úbytku počtu ukončených pracovních neschopností (při srovnání let 2008 a 2009 se jedná o pokles o 31,3 %). U celkového počtu prostonaných dnů takový propad nebyl zaznamenán (došlo ke snížení pouze o 15,8 %). Tato skutečnost přímo souvisí s průměrnou dobou trvání jednoho případu pracovní neschopnosti — v roce 2009 došlo k prodloužení průměrné doby trvání jednoho případu téměř o 9 dní na 48,43 dne.

Uvedená situace může souviset se změnou pojetí nemocenského pojištění, se zavedením institutu náhrady mzdy za dočasnou pracovní neschopnost. Od 1. 1. 2009, kdy nabyl účinnosti nový zákon o nemocenském pojištění,¹⁷ bylo prvních 14 dní dočasné pracovní neschopnosti vypláceno jako náhrada mzdy ze strany zaměstnavatele, a to pouze za dny, které měly být pro dočasně práce neschopného dny pracovní. V praxi to většinou znamenalo (v případě běžného rozložení pracovního týdne do 5 pracovních dnů), že zaměstnavatel hradil formou náhrady mzdy v průběhu prvních 14 dní nemoci pouze 7 pracovních dnů, neboť i zde byla stanovena (neplacená) karenční doba, tentokrát v prvních 3 pracovních dnech.

Opět se projevila situace, že krátkodobé nemo-

¹⁵ V roce 2007 činil počet ukončených případů dočasné pracovní neschopnosti v České republice 2 865 201 (pramen: Česká správa sociálního zabezpečení — Nemocenská statistika).

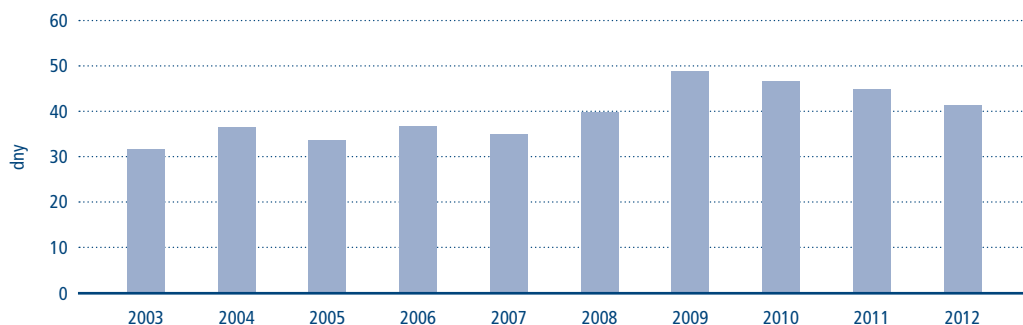
¹⁶ Uvedený náleze Ústavního soudu byl vyhlášen pod č. 166/2008 Sb.

¹⁷ Zákon č. 187/2006 Sb., o nemocenském pojištění, ve znění pozdějších předpisů.

ci zaměstnanci často nahrazovali několika dny dovolené, a ve statistice v rámci nemocenského pojištění se tak projeví pouze nemoci s delší dobou trvání, které navýšily průměrnou dobu trvání jednoho případu. Tyto projevy chování dočasné práce neschopných spojené se zavedením institutu náhrady mzdy za dočasnou pracovní neschopnost byly opět předmětem celospolečenské diskuse. Změny však jako součást nového komplexního zákona zůstaly pevně zakotveny a staly se součástí systému nemocenského pojištění.

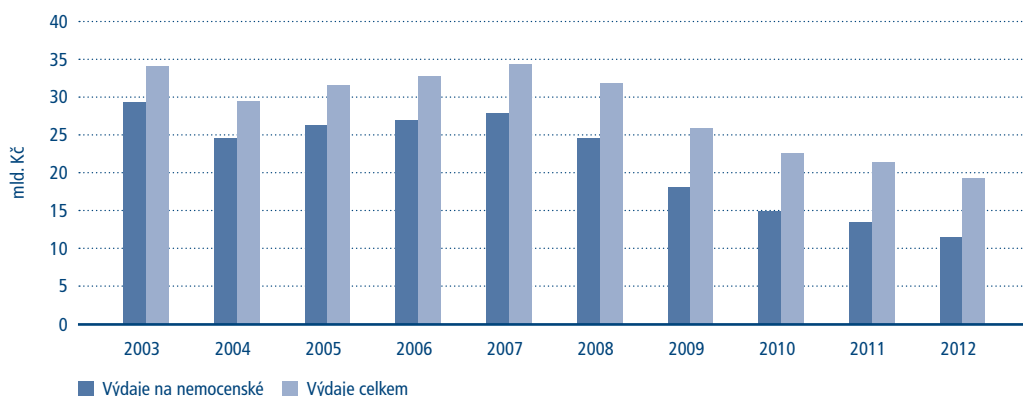
Objevila se i jiná vysvětlení prodloužení trvání dočasné pracovní neschopnosti, žádné z těchto tvrzení však není zcela podloženo relevantními daty či výzkumem. Nesporným faktem je, že v průběhu dvou roků (2008 a 2009) došlo k prodloužení průměrné doby trvání jednoho případu dočasné pracovní neschopnosti celkově více než o 13 dní; k takto dramatickému nárůstu průměrné délky nemoci v České republice doposud nedošlo.¹⁸ V následujících letech dochází k ustálení situace v nemocenském pojištění, stabilizoval se po-

Graf č. 1 » Průměrná doba trvání jednoho případu dočasné pracovní neschopnosti v letech 2003–2012

Pramen: data — Česká správa sociálního zabezpečení

Graf č. 2 » Výdaje na nemocenské v letech 2003–2012 (v mld. Kč)

Pramen: data — Česká správa sociálního zabezpečení

¹⁸ Dle údajů od 1. 1. 1993 (vznik samostatné České republiky).

→ čet případů a klesá průměrná doba trvání jednoho případů dočasné pracovní neschopnosti.

Všechny diskutované změny vedly k podstatnému snížení výdajů na nemocenské a v důsledku toho i celkových výdajů na dávky nemocenského pojištění.¹⁹ Část finančních nákladů za dočasnou

Provedené změny ovlivnily pozitivně výdajovou stránku systému nemocenského pojištění. Zaměření změn konkrétně na nemocenské se ukázalo jako efektivní, protože nemocenské jako nejčastěji poskytovaná dávka má rozhodující vliv na celkové výdaje. Výdajová stránka je však pouze

Ve srovnání s pojistným na důchodové pojištění je výše pojistného na nemocenské pojištění přibližně desetkrát nižší. Není jisté bez zajímavosti, že mezi poplatníky pojistného na nemocenské pojištění nepatří zaměstnanec; poplatníkem je v tomto případě vždy jen jeho zaměstnavatel.

pracovní neschopnost převzali zaměstnavatelé v rámci institutu náhrady mzdy. Náhrada mzdy za dočasnou pracovní neschopnost vyplácenou zaměstnavatelem byla od 1. 1. 2011 další změnou v zákoně o nemocenském pojištění prodloužena na prvních 21 dní dočasné pracovní neschopnosti a na zaměstnavatele tak přešla další část původních výdajů ze systému nemocenského pojištění.

Zásadní snižování výdajů na dávky nemocenského pojištění od roku 2009 je zřejmé i z grafického vyjádření, které zachycuje období 2003–2012. V roce 2009 poklesly tyto výdaje ve srovnání s rokem 2008 o 5,9 mld. Kč, tj. o 18,5 %, ve srovnání s rokem 2007 byly výdaje po úpravách podle nového zákona o nemocenském pojištění nižší o 8,7 mld. Kč, tj. pokles o 25 %. V případě blíže analyzovaného typu dávky – nemocenského byl pokles ještě výraznější, v roce 2009 se ve srovnání s rokem 2008 vydalo na nemocenské o 6,6 mld. Kč méně a při porovnání s rokem 2007 dokonce o 9,7 mld. Kč méně. Trend snižování výdajů ze systému nemocenského pojištění pokračuje i v následujícím období, od 1. 1. 2011 byl navíc podpořen zmiňovanou změnou v institutu náhrady mzdy – období jejího poskytování bylo prodlouženo na prvních 21 dní dočasné pracovní neschopnosti.

jednou stranou finančních toků v nemocenském pojištění.

3.3 Příjmy z pojistného na nemocenské pojištění

Transformace nemocenského pojištění nepřinesla pouze snížení výdajů, ale rovněž snížení na straně příjmů. V souvislosti se zavedením náhrady mzdy za dočasnou pracovní neschopnost byly náklady spojené s proplácením náhrady mzdy zaměstnavatelům kompenzovány nižší sazbou pojistného na nemocenské pojištění.²⁰ Zaměstnavatel od 1. 1. 2009 odvádí o 1 % nižší pojistné na nemocenské pojištění. Současně si od celkového pojistného mohl odečíst ½ proplacených náhrad mezd za dočasnou pracovní neschopnost, i když tato možnost byla novelizací od 1. 1. 2011 značně omezena a v současnosti je podmíněna odvodem pojistného opět ve vyšší sazbě.²¹

Zavedení institutu náhrady mzdy rovněž snížilo příjmy zaměstnance v prvních 21 (resp. v období 1. 1. 2009–31. 12. 2010 v prvních 14) dnech dočasné pracovní neschopnosti, a proto byla provedena kompenzace i pro zaměstnance. Zaměstnanec není od 1. 1. 2009 poplatníkem pojist-

¹⁹ Viz tabulka 3 a graf 2.

²⁰ Viz tabulka 2.

²¹ Od 1. 1. 2011 zaměstnavatel s méně než 26 zaměstnanci v případě, že zvolil variantu pojistného s možností odečtu ½ vyplacené náhrady mzdy, odvádí o 1 % vyšší pojistné, tj. celkem 3,3% pojistné na nemocenské pojištění.

ného na nemocenské pojištění.²² Celková sazba pojistného na nemocenské pojištění se tak snížila ve srovnání s rokem 2008 z původních 4,4 % (3,3 % zaměstnavatel a 1,1 % zaměstnanec) na 2,3 %.

Obdobná kompenzace proběhla také u osob samostatně výdělečně činných, v tomto případě byla sazba v letech 2009–2010 pouze 1,4 %, od 1. 1. 2011 pak byla korigována a sjednocena se sazbou zaměstnavatele na 2,3 %.

Důsledkem snížení sazeb pojistného byl úbytek příjmů do systému nemocenského pojištění; v roce 2009 ve srovnání s rokem 2008 se snížily příjmy z pojistného o 50 % a systém nemocenského pojištění se poprvé od roku 1993²³ dostal do situace, kdy výdaje na dávky převýšily příjmy z pojistného určeného na nemocenské pojištění. Deficit činil více než 2,7 mld. Kč. V následujících letech byly příjmy z pojistného vždy přibližně jen o 1–1,5 mld. Kč vyšší, avšak vlivem přijatých opatření v podobě snížení sazby pro výpočet dávky a od roku 2011 také prodloužením doby náhrady mzdy za dočasnou pracovní neschopnost dopadla bilance příjmů a výdajů lépe pro stranu příjmů. Stabilizaci a následné navýšení příjmové strany pozitivně ovlivnil také úbytek počtu případů dočasné pracovní neschopnosti a zkrácení průměrné doby trvání jednoho případu.

4. Závěr

Početné změny v systému nemocenského pojištění provedené od roku 2008 se dotkly všech složek, od sazeb pojistného až po výši dávek. Nezanedbatelný vliv měly i na jednotlivé účastníky tohoto systému, od poplatníků a plátců pojistného až po individuální příjemce dávek nemocenského pojištění. Přijatá opatření se v konečném důsledku projevila na straně příjmů i výdajů.

Výdaje na dávky nemocenského pojištění se projevily především v oblasti jediné dávky, a to nemocenského. Důvodů bylo hned několik: sjednocení sazby pro výpočet dávky na 60 % po celou dobu trvání dočasné pracovní neschopnosti, zavedení karenční doby, od 1. 1. 2009 byl v systému nemocenského pojištění etablován institut náhrady mzdy za dočasnou pracovní neschopnost. Lze konstatovat, že tato opatření vedla i ke snížení počtu případů dočasné pracovní neschopnosti. Transformace zaměřená především na nemocenské jako nejčastěji poskytovanou dávku nemocenského pojištění pozitivně ovlivnila systém nemocenského pojištění na straně výdajů. Výrazné úspory ve výdajích na nemocenské přinesly efekt ve snížení celkových výdajů na dávky nemocenského pojištění.

Druhá strana finančních toků v nemocenském pojištění rovněž reagovala na prováděné změny, a to radikálním úbytkem příjmů z pojistného, kte-

Tabulka č. 5 » Příjmy z pojistného na nemocenské pojištění a výdaje na dávky nemocenského pojištění v letech 2008–2012 (v mld. Kč)

	2008	2009	2010	2011	2012
Příjmy z pojistného na nemocenské pojištění	46,7	23,4	24,1	24,7	24,9
Výdaje na dávky nemocenského pojištění	31,9	26,0	22,8	21,5	19,4
Bilance: příjmy – výdaje	14,8	-2,7	1,3	3,2	5,6

Pramen: data — Česká správa sociálního zabezpečení

²² Viz tabulka 2.

²³ Od 1. 1. 1993 — od vzniku samostatné České republiky.

→ ré bylo důsledkem snížení sazeb pojistného pro jednotlivé poplatníky. Skupina zaměstnanců navíc není od 1. 1. 2009 poplatníkem pojistného na nemocenské pojištění. Tato opatření ve stanovení sazby pojistného se projevila od roku 2009 ve snížení příjmů z pojistného na nemocenské pojištění téměř o 50 %.

Hlavním úkolem transformace nemocenského bylo snížení výdajů na dávky nemocenského pojištění. V tomto ohledu se podařilo přijmout a násled-

ně částečně optimalizovat soustavu úsporných opatření, která neoddiskutovatelně vedla ke splnění stanoveného úkolu. Kompenzací za postupné úspory bylo snížení sazeb pojistného pro jednotlivé poplatníky, což vedlo následně k úbytku na straně příjmů. I toto opatření se však ukázalo jako krok správným směrem, neboť se snížilo celkové zatížení poplatníků pojistným a příjmy se stabilizovaly na úrovni, která poskytuje dostatek prostředků na dávky nemocenského pojištění.

LITERATURA A PRAMENY

1. Tomeš, I.: *Sociální politika: teorie a mezinárodní zkušenost*. Praha : Sociopress, 1996, 216 s., ISBN 80-902260-0-0
2. *Zákon č. 187 ze dne 14. března 2006 o nemocenském pojištění*. In: Sbírka zákonů České republiky, 2006, částka 64, s. 2330–2392
3. *Zákon č. 582 ze dne 17. prosince 1991 o organizaci a provádění sociálního zabezpečení*. In: Sbírka zákonů České republiky, 1991, částka 111, s. 2890–2919
4. *Zákon č. 586 ze dne 20. listopadu 1992 o daních z příjmů*. In: Sbírka zákonů České republiky, 1992, částka 117, s. 3473–3491
5. *Zákon č. 589 ze dne 20. listopadu 1992 o pojistném na sociální zabezpečení a příspěvku na státní politiku zaměstnanosti*. In: Sbírka zákonů České republiky, 1992, částka 118, s. 3521–3528
6. *Česká správa sociálního zabezpečení. Nemocenská statistika*. Csz.cz [online] [cit. 2013-06-20]. Dostupné z: <http://www.csz.cz/cz/o-csz/informace/statistiky/nemocenska-statistika/>

KLÍČOVÁ SLOVA

nemocenské pojištění, pojistné, pojištěnec, sociální zabezpečení

ABSTRACT

Sickness insurance in the Czech Republic is an integral part of the overall social security system. Through it, the insured person can prepare for the future economically unfavourable situation, which is a consequence of social events. The most frequently provided sum of sickness insurance in the Czech Republic is the sickness which has undergone numerous changes in recent years. It is these changes that significantly affect the amount of revenues and expenses of the sickness insurance system.

KEYWORDS

sickness insurance, insurance rate, insured person, social security

JEL CLASSIFICATION

E62, H27, H55

Ekonomická efektivita zajišťování péče o příjemce příspěvku na péči

► doc. Ing. Ladislav Průša, CSc. » Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, v. v. i., Praha¹

* Problematice efektivnosti financování sociálních služeb věnuje VÚPSV, v. v. i. dlouhodobě pozornost. V rámci výzkumného záměru představovala v letech 2004–2010 problematika studia a výzkumu vybraných sociálně ekonomických aspektů transformace sociálních služeb jeden ze stěžejních okruhů sledovaných problémů², studium těchto otázek se předpokládá i v rámci dlouhodobého koncepčního rozvoje VÚSPV, v. v. i. do roku 2017³. V uplynulém období byla pozornost věnována především hodnocení efektivnosti poskytování sociálních služeb v pobytových zařízeních sociálních služeb⁴ a v rámci pečovatelské služby⁵, komplexně byly zmapovány náklady na poskytování ošetrovatelské péče v pobytových zařízeních sociálních služeb⁶.

V rámci tohoto studia byla vyslovena teze, že „efektivní je jak z pohledu státu, tak i z pohledu zřizovatele taková služba sociální péče, kdy výše úhrady klienta za poskytovaný typ služby spolu s výší příspěvku na péči a úhradou zdravotní péče od zdravotní pojišťovny uhradí průměrné celostátní náklady daného typu služby s tím, že v případě odůvodněně vyšších nákladů v konkrétním zařízení by tento rozdíl mohl být uhrazen zřizovatelem služby“⁷. Tato teze byla opakovaně prezentována v odborném recenzovaném tisku⁸ a na řadě kongresů jak v naší zemi, tak i v zahraničí⁹ a nikdy nebyla odbornou veřejností jakýmkoli způsobem zpochybněna. Z tohoto důvodu je východiskem i pro hodnocení efektivnosti péče, která je poskytována příjemcům příspěvků na péči.

¹ Článek byl zpracován v rámci realizace projektu „Analýza a výzkum způsobů zajištění dlouhodobé sociálně zdravotní péče o příjemce příspěvku na péči“ financovaného z prostředků Operačního programu Lidské zdroje a zaměstnanost vyčleněných na realizaci Individuálního projektu MPSV „Podpora procesů v sociálních službách“.

² Viz: Výzkumný záměr VÚPSV, v. v. i. 2004–2010. [online], cit. [2011-03-08], dostupné z: http://www.vupsv.cz/sites/File/o_nas/zakladni_dokumenty/vyzkum_zamer_04-10.pdf.

³ Viz: Dlouhodobý koncepční rozvoj VÚPSV, v. v. i. v letech 2011–2017. [online], cit. [2011-03-08], dostupné z: http://www.vupsv.cz/sites/File/o_nas/zakladni_dokumenty/MPSV-rozvoj-VUPSV.pdf.

⁴ Viz: Průša, L.: *Efektivnost financování sociálních služeb v domovech pro seniory*. Praha: VÚPSV, 2008. ISBN 978-80-7416-018-9.

⁵ Viz: Průša, L.: *Vývoj výdajů na pečovatelskou službu v letech 1990–2008 a jejich efektivnost*. In: *Pečovatelská služba v České republice. Tábor: Asociace poskytovatelů sociálních služeb České republiky*, 2010. ISBN 978-80-904668-0-7.

⁶ Viz: Průša, L. a kol.: *Poskytování ošetrovatelské a rehabilitační zdravotní péče uživatelům pobytových sociálních služeb v pobytových zařízeních sociálních služeb a v lůžkových zdravotnických zařízeních*. Praha: VÚPSV, 2009. ISBN 978-80-7416-030-1.

⁷ Viz: Průša, L.: *Efektivnost financování sociálních služeb v domovech pro seniory*. Praha: VÚPSV, 2008. ISBN 978-80-7416-018-9.

⁸ Viz např.: Průša, L.: *Je nový systém financování sociálních služeb pro staré občany efektivní?*, *Národohospodářský obzor* č. 3/2009, str. 141–156. ISSN 1213-2446.

⁹ Např.: Krebs, V., Průša, L.: *Financování sociálních služeb — teoretická východiska a skutečnost*. In: *Sborník z mezinárodní konference Veřejná ekonomika a správa 2011*. Ostrava: Vysoká škola báňská — Technická univerzita Ostrava, 2011. ISBN 978-80-248-2493-2.

Dříve získané poznatky opakovaně ukázaly, že stávající systém zajišťování péče o příjemce příspěvku na péči je neefektivní především:

- v důsledku závislosti poskytovatelů sociálních služeb na výši přiznaných dotací ze státního rozpočtu,
- v důsledku tzv. „cenové regulace“ výše úhrady za pobyt a stravu v pobytových a ambulantních zařízeních a za jednotlivé úkony v rámci terénních sociálních služeb ze strany státu,
- v důsledku dlouhodobého nedostatečného financování ošetrovatelské a rehabilitační péče v pobytových zařízeních sociálních služeb, kdy zdravotní pojišťovny se podílejí na krytí nákladů této lékařem indikované a ošetřujícím personálem realizované péče pouze z cca 20 %¹⁰.

1. Základní teoretická východiska hodnocení efektivnosti zajišťování péče o příjemce příspěvku na péči

Sociální služby mají specifické ekonomické charakteristiky a jejich spotřeba je důsledkem objektivního stavu jednotlivce a vývoje společnosti. V České republice neexistuje specifické veřejné pojištění rizik nákladů spojených se spotřebou sociálních služeb, sociální služby jsou poskytovány v pluralitní struktuře poskytovatelů, kdy postupně dochází k nahrazování veřejných poskytovatelů (příspěvkové organizace obcí, měst a krajů) poskytovateli soukromými (obecně prospěšné společnosti, obchodní společnosti). Absence konkurence a výrazná státní regulace vede k tomu, že z oblasti sociálních služeb „uniká“ mnoho zdrojů za současného nedostatku péče i finančních prostředků na straně klientů těchto služeb¹¹.

Na obecné úrovni je proto nezbytné analyzovat mechanismy, jimiž dochází k uspokojení potřeb jednotlivců v oblasti služeb. Přestože z vnějšího pohledu mohou sociální služby vypadat jako pouhá neproduktivní reakce na nesoběstačnost daného jednotlivce, při bližší analýze lze identifikovat schémata, kdy sociální služby jsou výstupem poměrně sofistikovaného procesu, jehož vstupy tvoří jak zdroje vyjádřené v peněžních jednotkách (např. platy zaměstnanců, investice), tak i zdroje, které nemají tržní cenu (např. úroveň komunity v místě poskytování sociálních služeb, postoje veřejnosti ke zdravotně postiženým). Na základě těchto skutečností se ukazuje, že není možno analyzovat efektivnost zajišťování péče o příjemce příspěvku na péči pouze na principu přímo vyčíslitelných nákladů a snadno měřitelných výsledků v podobě průběžných výstupů. Toto pojetí je pravděpodobně nejbližší úzkému principu sledování nákladové efektivnosti v poměru cena/výkon, nicméně neumožňuje zachytit působení faktorů, které nemají tržní hodnotu. Efektivnost sociálních služeb — a tedy i efektivnost zajišťování péče o příjemce příspěvku na péči — se v tomto pojetí jeví jako širší koncept, který zahrnuje i finální výstupy ve formě zlepšení sociální situace potřebných a zahrnutí vstupů, které se v daném čase na trhu koupit nedají, neboť jsou výsledkem dlouhodobé kultivace a nastavení sociálně-ekonomického prostředí¹².

Ve světle těchto skutečností je třeba při hodnocení efektivnosti zajišťování péče o příjemce příspěvku na péči mít na zřeteli např. tyto skutečnosti:

- změna v kvalitě života klienta může být výsledkem dlouholetého vývoje,

Průša, L.: Příspěvek na péči — teoretická východiska a realita. In: Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie Sociálny rozvoj a kvalita života v kontexte makroekonomického nerovnováhy. Velký Meder: Ekonomická univerzita v Bratislave, 2012. ISBN 978-80-225-3398-0.

¹⁰ Viz např.: Průša, L. a kol.: Poskytování sociálních služeb pro seniory a osoby se zdravotním postižením. Praha: VÚPSV, 2010. ISBN 978-80-7416-048-6.

¹¹ Viz: Mertl, J.: Přístupy k hodnocení efektivnosti sociálních služeb v národním hospodářství. Praha: VÚPSV, 2007. ISBN 978-80-87007-72-3.

¹² Viz: Mertl, J.: Přístupy k hodnocení efektivnosti sociálních služeb v národním hospodářství. Praha: VÚPSV, 2007. ISBN 978-80-87007-72-3.

- efektivní péče se může projevit pouze jako zpomalení negativního trendu,
- hodnocení efektivnosti v sociální péči je částečně subjektivní, protože je závislé na sebehodnocení pacientů, jejichž schopnost může být snížena vzhledem k charakteru jejich onemocnění¹³.

Vedle čistě ekonomického hodnocení efektivnosti zajišťování péče o příjemce příspěvku na péči je proto nutno mít na zřeteli i další pohledy a faktory, zejména:

- koordinačně-integrační proces, který zapojuje do poskytování sociálních služeb řadu dalších aktérů mimo poskytovatele a klienta,
- politické determinanty, kdy např. za podmínek omezených zdrojů je nastolena veřejná diskuse na všech úrovních veřejné správy, která obsahuje také nutnost kontroverzních rozhodnutí,
- učící se proces, který vyplývá jak z nutnosti zvládnout poměrně velký objem znalostí, ale i schopnost poučit se z vlastních chyb nebo z realizace existujících projektů¹⁴.

Zohlednění těchto procesů při zajišťování péče o příjemce příspěvku na péči a nastavení mechanismů jejího financování je nutnou podmínkou dosažení finálních výstupů. V ideálním případě je tak efektivní zajišťování péče o příjemce příspěvku na péči reprezentováno vedle adekvátní produkce potřebného objemu služeb také integrací komunity a dalších lokálních aktérů. V rámci veřejné a sociální politiky jsou nastoleny a řešeny otázky sociálních služeb v rovině demokratického rozhodování paralelně s ostatními společenskými prioritami. Jednotliví aktéři jsou schopni se učit z předchozích aktivit, aniž by toto učení bylo chápáno pri-

márně negativně jako „učení se z chyb“ nebo dokonce sankcionováno¹⁵.

Uvedený multispektrální model hodnocení efektivnosti zajišťování péče o příjemce příspěvku na péči je postaven na hodnocení řady faktorů, z nichž některé nelze vůbec kvantifikovat, neboť nejsou sledovány, popř. jejich kvantifikace je velmi obtížná. Z tohoto titulu bude v dalším textu pozornost soustředěna na hodnocení ekonomické efektivnosti zajišťování péče o příjemce příspěvku na péči, přičemž rozhodujícím hlediskem bude pojetí efektivnosti v ekonomické teorii. „Efektivnost znamená absenci plýtvání neboli co nejeftivnější užívání zdrojů ekonomiky k uspokojování potřeb a přání lidí“¹⁶, je to „takové použití ekonomických zdrojů, které přináší maximální úroveň uspokojení dosažitelnou při daných vstupech a technologiích“¹⁷.

Z tohoto pohledu je při hodnocení efektivnosti zajišťování péče o příjemce příspěvku na péči nutno uplatnit jiné pohledy na hodnocení efektivnosti služeb sociální péče, jiné pohledy na služby sociální prevence i na poradenské služby. Současně je nutno mít na zřeteli, že jiná hlediska je nutno uplatňovat při hodnocení efektivnosti zajišťování péče o příjemce příspěvku na péči z pohledu státu, jiná z pohledu krajů, měst a obcí jako zřizovatelů převážně většiny jednotlivých zařízení, jiná z pohledu nestátních neziskových organizací, jiná hlediska uplatňují i klienti jako uživatelé jednotlivých sociálních služeb¹⁸.

Na charakteristiku stávajícího systému zajišťování péče o příjemce příspěvku na péči má z pohledu státu i z pohledu ostatních subjektů vliv celá řada kritéria a faktorů, z nichž k nejvýznamnějším patří:

¹³ Viz: Wistow, G.: *Developing social care: the past, the present and the future*. [online], cit. [2011-09-17], dostupné z: <http://www.scie.org.uk/publications/positionpapers/pp04.asp>.

¹⁴ Viz: Wistow, G.: *Developing social care: the past, the present and the future*. [online], cit. [2011-09-17], dostupné z: <http://www.scie.org.uk/publications/positionpapers/pp04.asp>.

¹⁵ Viz: Mertl, J.: *Přístupy k hodnocení efektivnosti sociálních služeb v národním hospodářství*. Praha: VÚPSV, 2007. ISBN 978-80-87007-72-3.

¹⁶ Viz: Samuelson, P. A., Nordhaus, W. D.: *Ekonomie*. Praha: Svoboda, 1991, str. 27. ISBN 80-205-0192-4.

¹⁷ Tamtéž, str. 968.

¹⁸ Viz: Mertl, J.: *Přístupy k hodnocení efektivnosti sociálních služeb v národním hospodářství*. Praha: VÚPSV, 2007. ISBN 978-80-87007-72-3.

Nejvyšší podíl úhrady klienta na krytí nákladů poskytovaných sociálních služeb je v pobytových zařízeních, a to jak v absolutním, tak v relativním vyjádření, zatímco nejnižší výše úhrady klienta v absolutním vyjádření je při poskytování terénních sociálních služeb, v relativním vyjádření je přitom na srovnatelné úrovni v ambulantních zařízeních denního charakteru (centra denních služeb, denní stacionáře).

- kritéria pro stanovení míry závislosti,
- struktura uživatelů jednotlivých typů sociálních služeb z hlediska míry jejich závislosti,
- kritéria pro přiznávání dotací ze strany státu (MPSV) a zřizovatele,
- přístup zdravotních pojišťoven k financování poskytované zdravotní péče v pobytových zařízeních¹⁹.

Vedle těchto charakteristik, jejichž vliv na hodnocení efektivnosti zajišťování péče o příjemce příspěvku na péči začal působit v souvislosti s přijetím zákona č. 108/2006 Sb., o sociálních službách, je nutno mít na zřeteli řadu dalších charakteristik, z nichž nejvýznamnější je výše průměrných nákladů souvisejících s poskytováním služby připadajících na jednoho klienta a struktura financování těchto nákladů.

Při hodnocení efektivnosti nelze opomenout ani vliv rozdílné úrovně vybavenosti jednotlivých regionů sociálními službami, který významným způsobem determinuje možnosti optimálního uspokojení potřeb klienta v závislosti na jeho celkové sociální situaci²⁰, opomenout nelze ani skutečnost, že významným způsobem je výše provozních nákladů jednotlivých zařízení determinována stářím jednotlivých budov a personálním vybave-

ním jednotlivých zařízení²¹, pozornost je nutno věnovat i velikosti jednotlivých sídel²².

Při hodnocení efektivnosti zajišťování péče o příjemce příspěvku na péči je rovněž nutno respektovat hlavní vývojové trendy, které jsou uplatňovány při rozvoji sociálních služeb v evropských zemích²³, k nimž mj. patří skutečnost, že:

- dochází ke konfrontaci zákonitostí trhu s potřebami rozvoje činností v sociální oblasti při využití dynamizujících schopností trhu,
- financování sociálních služeb (a tedy i péče o příjemce příspěvku na péči) je založeno na participaci více subjektů (přispívají občan, rodina, stát, obec, provozovatel, zdravotní pojišťovna, vlastní pojištění apod.), neboť k tomu, aby zákonitosti trhu mohly fungovat, je nutno vytvořit koupěschopnou poptávku, tzn. že je potřebné určit, kdo rostoucí náklady na služby zaplatí,
- dochází ke zvýšení integrace ekonomické a sociální racionálnosti, tedy ke hledání optimální varianty zabezpečení sociálních potřeb jak z humánního, tak technického, technologického a tedy i ekonomického pohledu.

Uvedená kritéria jsou analyzována na celostátní úrovni vzhledem k tomu, že existující problémy

¹⁹ Viz: Průša, L.: *Efektivnost financování sociálních služeb v domovech pro seniory*. Praha: VÚPSV, 2008. *ISBN 978-80-7416-018-9*.

²⁰ Viz: Průša, L.: *Model optimálního uspořádání sociálních a zdravotních služeb na regionální úrovni*. Praha: VÚPSV, 2006. *ISBN 80-87007-36-0*.

²¹ Např. podle Studie mapující vývoj investic v oblasti zabezpečení kapacit domovů pro seniory do roku 2015 v Jihočeském kraji, KP projekt, České Budějovice 2008 připadá v Jihočeském kraji na jednoho pracovníka v přímé péči od 10,2 lůžek (domov pro seniory Chvalkov) do 1,77 lůžek (Prácheňské sanatorium, o. p. s.).

²² Viz: Velikostní struktura obcí v České republice podle výsledků Sčítání lidu 2001. *Demografie* č. 4/2004.

²³ Viz: Průša, L.: *Sociální služby — srovnání ČR a EU*. Praha: Centrum sociálních služeb, 2008.

z pohledu hodnocení efektivnosti zajišťování péče o příjemce příspěvku na péči jsou determinovány především faktory, jejichž působení vyplývá především z dikcí zákona a které jednotlivé kraje, města a nestátní neziskové organizace nemohou přímo ovlivnit.

Z pohledu kraje je významným aspektem, který limituje jeho možnosti ovlivnit efektivnost zajišťování péče o příjemce příspěvku na péči skutečnost, že stát (ministerstvo) svým právním předpisem (v tomto případě vyhláškou) stanoví maximální výši úhrady za pobyt a stravování v pobytových a ambulantních zařízeních a výši úhrad za jednotlivé úkony pečovatelské služby. Tato skutečnost je v situaci, kdy:

- sociální služby poskytují organizace zřízené především samosprávnými orgány krajů, měst a obcí a nestátními neziskovými organizacemi,
- sociální služby jsou poskytovány na základě smlouvy mezi poskytovateli a uživateli,

v podstatě dalším nástrojem ochrany klienta ze strany státu, přičemž je třeba si uvědomit, že k tomuto účelu má stát v zákoně definovány jiné nástroje (registrace poskytovatelů sociálních služeb, standardy kvality sociálních služeb, inspekce sociálních služeb, povinnost celoživotního vzdělávání sociálních pracovníků). Výše těchto úhrad je přitom stanovena na takové úrovni, že ex ante předpokládá participaci dalších subjektů na financování sociálních služeb formou dotací. Na dotaci podle rozpočtových pravidel však neexistuje právní nárok, což zpětně limituje rozvojové programy jednotlivých poskytovatelů sociálních služeb a ve svém důsledku vede ke stagnaci celého systému. Přitom si je potřeby uvědomit, že v rámci registrace musí každý poskytovatel předložit „finanční rozvahu k zajištění provozu“²⁴, což ve svém důsledku znamená, že stát i tak má dohled nad výši úhrad uživatelů za poskytované služby.

2. Naplnění potřeb příjemců příspěvku na péči z kvantitativních a kvalitativních hledisek

V rámci dříve realizovaných terénních šetření a pilotních výzkumů byly z hlediska naplnění potřeb příjemců příspěvku na péči získány tyto stěžejní poznatky²⁵:

- více než dvě třetiny příjemců příspěvku na péči nevyužívají pro zabezpečení svých potřeb služeb žádného registrovaného poskytovatele sociálních služeb, necelá jedna pětina využívá služby v pobytových zařízeních, necelá jedna desetina v terénních zařízeních a necelá jedna dvacetina v ambulantních zařízeních,
- tři pětiny příjemců příspěvku na péči, kteří nevyužívají služeb v pobytových zařízeních, hradí z tohoto příspěvku léky a více než čtvrtina z nich hradí z příspěvku na péči náklady na dopravu (jízdné a pohonné hmoty),
- služby, na jejichž úhradu je příspěvek na péči primárně určen, hradí výrazně méně dotázaných, např. úklidové služby hradí z příspěvku na péči přibližně čtvrtina příjemců příspěvku na péči, dovoz nebo donášku obědů necelá pětina a pečovatele/pečovatelku přibližně desetina příjemců příspěvku na péči,
- případné zvýšení příspěvku na péči by nevedlo k jeho efektivnějšímu a výraznějšímu investování do profesionálních sociálních služeb, příjemci příspěvku na péči nebo osoby o ně pečující by investovali především do věcí, které nesouvisí s poskytováním péče a na které příspěvek na péči není určený,
- ve většině sledovaných lokalit je nejčastější důvod pro nevyužívání profesionálních služeb jejich vysoká cena, která nejsou klienti schopni nebo ochotni financovat, profesionální služby hodnotí jako drahé nejčastěji respondenti →

²⁴ Viz § 79, odst. 5, písm. d) bod 8 zákona č. 118/2006 Sb., o sociálních službách, v platném znění.

²⁵ Viz: Pilotní výzkum způsobů zajištění péče o příjemce příspěvku na péči ve vybraných lokalitách. Praha: Markent, s. r. o. & VÚPSV, v. v. i., 2011, [online], cit. [2013-01-24], dostupné z: <http://www.mpsv.cz/files/clanky/13765/vyzkum.pdf>.

Případové studie způsobů zajištění péče o příjemce příspěvku na péči. Praha: Markent, s. r. o. & VÚPSV, v. v. i., 2011, [online], cit. [2013-01-24], dostupné z: http://www.mpsv.cz/files/clanky/13766/zajisti_pece.pdf.

- z Brna (54 %), nejméně často respondenti z Liberce (20 %),
 - dalším důvodem pro nevyužívání profesionálních služeb je nedostatek informací o těchto službách a o místě jejich poskytování (cca 20 % respondentů),
 - špatná dopravní obslužnost je příčinou nevyužívání služeb od registrovaných poskytovatelů především na vesnicích, kde je nabídka služeb menší než ve městech,
 - důvodem pro nevyužívání služeb v pobytových zařízeních je jejich nedostatečná kapacita,
 - příspěvek na péči se na základě odhadů klientů podílí na úhradě v jednotlivých regionech v rozmezí od 46 do 67 %, přičemž s rostoucím stupněm závislosti roste i míra pokrytí celkových nákladů na péči příspěvkem na péči a vzhledem k náročnosti péče se snižuje i míra zneužívání této sociální dávky,
 - sociální pracovníci nemají přesné povědomí o lidech, kteří nevědí, že by o příspěvek na péči mohli požádat, tyto lidi vyhledávají jen v omezené míře v rámci terénních šetření, informace o nich dostávají především od praktických lékařů, ze zdravotnických zařízení, od sousedů nebo přímo od poskytovatelů sociálních služeb.
- Tyto poznatky vedou z hlediska efektivnosti péče o příjemce příspěvku na péči k několika závěrům:

1. Kritéria pro stanovení míry závislosti a tedy i pro přiznání příspěvku na péči v jednotlivých stupních závislosti nejsou stanovena objektivně, popř. způsob hodnocení míry závislosti není vhodně nastaven.

V rámci přípravy zákona o sociálních službách se předpokládalo, že příspěvek na péči by mělo pobírat cca 180 tis. osob, celkové náklady na jeho výplatu byly očekávány na úrovni cca 8 mld. Kč. V prosinci 2010 však příspěvek na

péči pobíralo více než 300 tis. osob, náklady na jeho výplatu činily cca 19 mld. Kč²⁶.

Jednotlivá kritéria pro stanovení míry závislosti neumožňují objektivně hodnotit míru závislosti všech skupin handicapovaných občanů. Stávající způsob hodnocení míry závislosti umožňuje objektivně zhodnotit sociální situaci především tělesně postižených osob a seniorů, naproti tomu neumožňuje objektivně zhodnotit potřeby mentálně a psychicky postižených a nevidomých²⁷. Tuto skutečnost nezměnila ani kumulace jednotlivých původně 36 hodnotících kritérií do 10 kritérií podle tzv. Katzova indexu aktivit nezávislého života (mobilita, orientace, komunikace, stravování, oblékání a obouvání, tělesná hygiena, výkon fyziologické potřeby, péče o zdraví, osobní aktivity, péče o domácnost).

Při posuzování stupně závislosti osoby vychází úřad práce ze zdravotního stavu osoby doloženého nálezem vydaným poskytovatelem zdravotních služeb, z výsledku sociálního šetření a zjištění potřeb osoby, popř. z výsledků funkčních vyšetření a z výsledku vlastního vyšetření posuzujícího lékaře. Zatímco ale sociální šetření provádějí sociální pracovníci přímo v přirozeném domácím prostředí jednotlivých žadatelů o příspěvek na péči a mohou tak objektivně posoudit celkovou sociální situaci žadatele, posudkoví lékaři zpravidla vlastní vyšetření realizují pouze v případech, kdy o ně žadatel o příspěvek na péči osobně požádá. Z poznatků získaných v rámci komparací hodnocení míry závislosti vyplývá, že hodnocení míry závislosti žadatelů o příspěvek na péči by měli provádět současně sociální pracovníci a tzv. „úřední“ lékaři tak, aby mohla být objektivně posouzena celková sociálně zdravotní situace klienta v jeho přirozeném prostředí²⁸.

²⁶ Viz: *Příspěvek na péči — analýza datových zdrojů*. Praha: VÚPSV, v. v. i., 2011, [online], cit. [2013-01-24], dostupné z: http://www.mpsv.cz/files/clanky/13767/prispevek_pece.pdf.

²⁷ Viz: Průša, L.: *Efektivnost sociálních služeb — vybrané prvky a aspekty*. Praha: VÚPSV, v. v. i., 2007. *ISBN 978-80-87007-73-0*.

²⁸ Viz: Hauschild, R.: *Die Erfahrungen mit dem deutschen Pflegeversicherungssystem*. In: *Soziale Sicherheit in Europe*. Bad Boll, 1998.

2. Sociální pracovníci jednotlivých obcí s rozšířenou působností a obecních úřadů obcí s pověřeným obecním úřadem nemají přehled o celkovém počtu a struktuře příjemců příspěvku na péči podle jednotlivých stupňů míry závislosti na území města a jeho spádového území.

Rozdělení kompetencí mezi orgány státní správy a samosprávy vyžaduje zajištění velmi dobré spolupráce mezi oběma orgány jak na institucionální, tak i na personální úrovni. Z rozhovorů s řadou pracovníků obcí s rozšířenou působností však vyplývá, že nemají k dispozici prakticky žádné informace od regionálních pracovišť Úřadu práce ČR o celkovém počtu a struktuře příjemců příspěvku na péči a nemohou tak např. iniciovat vznik nových poskytovatelů ve svých regionech tak, aby se zvýšila efektivnost péče o příjemce příspěvku na péči.

3. V zájmu zvýšení efektivnosti péče o příjemce příspěvku na péči je potřeba změnit formu výplatu této sociální dávky a zvýšit kontrolní činnost Krajským pobočkám Úřadu práce ČR podle § 29 zákona č. 108/2006 Sb., o sociálních službách, v platném znění.

Česká republika je v současné době jedinou zemí v Evropě, která vyplácí tuto sociální dávku pouze v peněžitě formě²⁹.

Krajské pobočky Úřadu práce ČR nedostatečně kontrolují, zda je příspěvek na péči využíván k zajištění pomoci příjemci této sociální dávky.

3. Komplexní rozbor struktury financování jednotlivých typů služeb sociální péče

Při realizaci komplexního rozboru struktury financování jednotlivých typů služeb sociální péče byly vodítkem údaje poskytovatelů sociálních služeb o struktuře financování zařízení z žádostí o poskytnutí dotace na rok 2011.

3.1 Podíl občana a jeho rodiny na krytí poskytovaných sociálních služeb z hlediska využití příspěvku na péči a jeho dalších zdrojů

Podíl občana a jeho rodiny na krytí nákladů poskytovaných služeb je významnou složkou ve financování nákladů jednotlivých služeb sociální péče. Maximální výše úhrady za ubytování a stravu je limitována vyhláškou č. 505/2006 Sb., kterou se provádějí některá ustanovení zákona o sociálních službách, v platném znění. Konkrétní výše úhrady jednotlivých klientů je přitom stanovena ve smlouvě mezi klientem a poskytovatelem služby. Přitom podle zákona č. 108/2006 Sb., o sociálních službách, v platném znění, musí klientovi pobytových služeb v týdenních stacionářích zůstat alespoň 25 % jeho příjmu a v ostatních zařízeních pobytových služeb alespoň 15 % jeho příjmu.

Úhrada za péči se klientovi v pobytových službách stanoví podle zákona č. 108/2006 Sb., o sociálních službách, v platném znění, ve výši příznaného příspěvku s výjimkou týdenních stacionářů, kde je stanovena maximálně ve výši 75 % příznaného příspěvku. Za poskytování osobní asistence, pečovatelské služby, tísňové péče, průvodcovských a předčitatelských služeb, podpory samostatného bydlení, odlehčovacích služeb, služeb v centrech denních služeb, služeb v denních stacionářích, pobytových služeb v centrech sociálně rehabilitačních služeb a služeb v chráněném bydlení hradí osoby úhradu za základní činnosti v rozsahu stanoveném smlouvou, přičemž maximální výši úhrady stanoví vyhláška č. 505/2006 Sb., kterou se provádějí některá ustanovení zákona o sociálních službách, v platném znění.

Průměrná výše úhrady klienta v jednotlivých typech sociálních služeb v roce 2009 je uvedena v tabulce č. 1.

Z analýzy těchto údajů je zřejmé, že nejvyšší podíl úhrady klienta na krytí nákladů poskytova-

²⁹ Viz: Tomeš, I.: *Mezinárodní aspekty problematiky dlouhodobé péče o seniory a zkušenosti s jejím řešením ve vybraných evropských zemích*. Praha: VÚPSV, 2010.

→ **Tabulka č. 1 » Průměrná výše úhrady klienta v jednotlivých typech sociálních služeb v roce 2009**

	v Kč měsíčně	v % (podíl na celkových nákladech)
centra denních služeb	1 304	19,36
denní stacionáře	2 061	16,13
domovy pro osoby se zdravotním postižením	13 911	46,88
domovy pro seniory	12 712	55,87
domovy se zvláštním režimem	14 580	52,68
chráněné bydlení	6 363	40,61
odlehčovací služby	3 620	28,43
osobní asistence	2 927	27,20
pečovatelská služba	708	26,58
podpora samostatného bydlení	765	8,57
průvodcovské a předčitatelské služby	708	13,99
sociální služby poskytované ve zdrav. zařízeních	12 757	43,91
tísňová péče	146	24,11
týdenní stacionáře	7 120	29,55

Pramen: Vlastní propočty na základě údajů poskytovatelů sociálních služeb z žádostí o poskytnutí dotace ze státního rozpočtu v roce 2011

ných sociálních služeb je v pobytových zařízeních a to jak v absolutním, tak i v relativním vyjádření, zatímco nejnižší výše úhrady klienta v absolutním vyjádření je při poskytování terénních sociálních služeb, v relativním vyjádření je přitom na srovnatelné úrovni v ambulantních zařízeních denního charakteru (centra denních služeb, denní stacionáře). Jedná se o zcela logické závěry, které vyplývají ze samotných principů konstrukce výše úhrad klienta za poskytované služby podle platné právní úpravy.

3.2 Podíl přiznané dotace ze státního rozpočtu, popř. z rozpočtu krajů, měst a obcí na financování poskytovaných sociálních služeb

Podle § 101 zákona č. 108/2006 Sb., o sociálních službách, v platném znění, se dotace ze státního rozpočtu poskytují na zajištění poskytování sociálních služeb poskytovatelům sociálních služeb, kte-

ří jsou zapsáni v registru. Tato dotace se poskytuje k financování běžných výdajů souvisejících s poskytováním sociálních služeb v souladu se zpracovaným střednědobým plánem rozvoje sociálních služeb. Dotace je poskytována prostřednictvím rozpočtu kraje.

Žádost o poskytnutí dotace na příslušné rozpočtové období předkládá krajský úřad ministerstvu. Výše dotace v úhrnu za jednotlivé kraje se stanoví na základě:

- celkového ročního objemu finančních prostředků rozpočtovaných v závazném ukazateli pro příslušný rozpočtový rok,
- zpracovaného střednědobého plánu rozvoje služeb kraje,
- počtu vyplácených příspěvků a jejich finančního objemu,
- počtu poskytovatelů sociálních služeb, kteří jsou zapsáni v registru, a jejich kapacit,
- kapacit sociálních služeb poskytovaných ve zdravotnických zařízeních lůžkové péče.

Prováděcí právní předpis má stanovit bližší podmínky pro stanovení výše dotace, účelu dotace, členění dotace a způsobu poskytování dotace. Doposud však tento právní předpis nebyl zpracován a výše dotace je přiznávána poskytovatelům sociálních služeb na základě každoročně vyhlášeného příkazu ministra práce a sociálních věcí.

Z žádostí poskytovatelů sociálních služeb o poskytnutí dotací na rok 2011 vyplývá, že v roce 2009 nejvyšší dotace v absolutním vyjádření v přepočtu na jednoho klienta měsíčně byly poskytnuty zařízením poskytující služby v týdenních stacionářích (9885 Kč) a v domovech pro osoby se zdravotním postižením (9217 Kč), nejnižší naopak pro služby tísňové péče (234 Kč) a pro zařízení pečovatelské služby (584 Kč). V relativním vyjádření (v relaci k výši celkových provozních nákladů) byla poskytnuta relativně nejvyšší úroveň podpory na služby podporovaného bydlení (56,6 %) a na průvodcovské a předčitatelské služby (51,6 %), nejnižší na-

opak zařízením poskytujícím pečovatelskou službu (21,9 %) a odlehčovací služby (23,1 %). Z těchto údajů vyplývá, že v převážné míře systém poskytování dotací ze strany MPSV nebyl využit k podpoře deklarovaného přechodu od služeb poskytovaných v pobytových zařízeních ke službám poskytovaným v přirozeném prostředí jednotlivých klientů sociálních služeb. Podrobnější údaje jsou uvedeny v tabulce č. 2.

Vedle dotací poskytovaných poskytovatelům sociálních služeb ze státního rozpočtu jsou jim další prostředky poskytovány z rozpočtu jednotlivých obcí, měst a krajů. Z rozboru těchto údajů vyplývá, že v absolutním vyjádření je největší úroveň podpory poskytována týdenním (5605 Kč na klienta měsíčně) a denním stacionářům (4226 Kč), nejnižší naopak zařízením poskytujícím služby tísňové péče (173 Kč na klienta měsíčně). V relativním vyjádření k úrovni celkových provozních nákladů byla nejvyšší úroveň podpory poskytnuta zaříze-

Tabulka č. 2 » Výše dotace přiznané MPSV poskytovatelům jednotlivých typů služeb sociální péče v relaci na 1 klienta měsíčně v roce 2009

	v Kč měsíčně	v % (podíl na celkových nákladech)
centra denních služeb	3337	49,55
denní stacionáře	5271	41,26
domovy pro osoby se zdravotním postižením	9217	31,06
domovy pro seniory	5406	23,76
domovy se zvláštním režimem	6750	24,39
chráněné bydlení	5971	38,11
odlehčovací služby	2943	23,11
osobní asistence	4867	45,23
pečovatelská služba	584	21,90
podpora samostatného bydlení	5051	56,57
průvodcovské a předčitatelské služby	2608	51,55
sociální služby poskytované ve zdrav. zařízeních	8039	27,67
tísňová péče	234	38,69
týdenní stacionáře	9665	40,11

Pramen: Vlastní propočty na základě rozboru údajů z žádostí poskytovatelů sociálních služeb pro rok 2011

→ ním poskytujícím pečovatelskou službu (47,2 %) a denním stacionářům (33,1 %), relativně nejnižší úroveň podpory byla poskytnuta zdravotnickým zařízením poskytujícím sociální služby (6,7 %) a domovům pro seniory (11,0 %). Lze konstatovat, že ani v tomto případě nejsou příspěvky poskytovatelům sociálních služeb poskytovány v převážné míře jako důsledek podpory realizace místních, popř. regionálních plánů rozvoje sociálních služeb, ale představují „doplňek“ k dotacím poskytnutým MPSV ze státního rozpočtu tak, aby byl zajištěn základní provoz jednotlivých poskytovatelů. Hodnotit tyto relace ve vztahu k promítnutí priorit rozvoje sociálních služeb v jednotlivých regionech podle střednědobých rozvojových plánů je velmi obtížné, neboť řada z nich neobsahuje žádné finanční kvantifikace jednotlivých rozvojových záměrů³⁰. Podrobnější údaje jsou uvedeny v tabulce č. 3.

V součtu obou zdrojů poskytovaných z veřejných finančních prostředků byla nejvyšší úroveň podpory v absolutním vyjádření poskytnuta v roce 2009 týdenním stacionářům (15 270 Kč na klienta měsíčně) a domovům pro osoby se zdravotním postižením (13 356 Kč), nejnižší úroveň podpory naopak byla přiznána zařízením poskytující služby tísňové péče (407 Kč na klienta měsíčně) a pečovatelskou službu (1842 Kč). V relativním vyjádření v relaci k výši celkových nákladů byla nejvyšší úroveň podpory přiznána denním stacionářům (74,3 %) a centrům denních služeb (72,8 %), nejnižší úroveň podpory v relativním vyjádření naopak byla poskytnuta zdravotnickým zařízením poskytující sociální služby (34,4 %) a domovům pro seniory (34,8 %). Podrobnější údaje jsou uvedeny v tabulce č. 4.

Tabulka č. 3 » Výše příspěvků přiznaných zřizovateli sociálních služeb poskytovatelům jednotlivých typů služeb sociální péče v relaci na 1 klienta měsíčně v roce 2009

	v Kč měsíčně	v % (podíl na celkových nákladech)
centra denních služeb	1565	23,24
denní stacionáře	4226	33,08
domovy pro osoby se zdravotním postižením	4140	13,95
domovy pro seniory	2503	11,00
domovy se zvláštním režimem	3645	13,17
chráněné bydlení	2526	16,12
odlehčovací služby	3019	23,71
osobní asistence	1705	15,85
pečovatelská služba	1258	47,22
podpora samostatného bydlení	1227	13,74
průvodcovské a předčitatelské služby	1019	20,13
sociální služby poskytované ve zdrav. zařízeních	1946	6,70
tísňová péče	173	28,55
týdenní stacionáře	5605	23,26

Pramen: Vlastní propočty na základě rozboru údajů z žádostí poskytovatelů sociálních služeb pro rok 2011

³⁰ Viz: Bareš, P.: *Cílové skupiny v krajských střednědobých plánech rozvoje sociálních služeb zpracovaných v období 2006–2007*. Praha: VÚPSV, v. v. i., 2008. ISBN 978-80-7416-009-7.

Tabulka č. 4 » Výše dotací ze státního rozpočtu a příspěvků přiznaných zřizovateli sociálních služeb poskytovatelům jednotlivých typů služeb sociální péče v relaci na 1 klienta měsíčně v roce 2009

	v Kč měsíčně	v % (podíl na celkových nákladech)
centra denních služeb	4 902	72,79
denní stacionáře	9 498	74,34
domovy pro osoby se zdravotním postižením	13 356	45,01
domovy pro seniory	7 909	34,76
domovy se zvláštním režimem	10 395	37,56
chráněné bydlení	8 497	54,23
odlehčovací služby	5 962	46,82
osobní asistence	6 572	61,08
pečovatelská služba	1 842	69,12
podpora samostatného bydlení	6 278	70,31
průvodcovské a předčitatelské služby	3 627	71,68
sociální služby poskytované ve zdrav. zařízeních	9 985	34,37
tísňová péče	407	67,24
týdenní stacionáře	15 270	63,37

Pramen: Vlastní propočty na základě rozboru údajů z žádostí poskytovatelů sociálních služeb pro rok 2011

3.3 Podíl úhrad ze systému veřejného zdravotního pojištění

Podle § 17a zákona č. 109/2006 Sb., kterým se mění některé zákony v souvislosti s přijetím zákona o sociálních službách, v platném znění, mají VZP a ostatní zdravotní pojišťovny uzavírat tzv. zvláštní smlouvy s pobytovými zařízeními sociálních služeb za účelem zajištění věcného plnění při poskytování ošetrovatelské a rehabilitační zdravotní péče pojištěncům umístěným v těchto zařízeních. Přestože tato povinnost byla ze strany všech pojišťoven formálně naplněna, její faktické naplňování je dlouhodobě předmětem ostré kritiky ze strany jednotlivých poskytovatelů sociálních služeb vzhledem k diskriminačním podmínkám těchto smluv a diskriminačním přístupům ze strany

především VZP. Zatímco srovnatelná péče, která je poskytována např. v léčebnách pro dlouhodobě nemocné, je ze strany zdravotních pojišťoven financována paušální platbou na klienta, je tato péče v pobytových zařízeních sociálních služeb financována na základě tzv. výkonového hodnocení, což navíc zdravotním pojišťovnám skýtá možnost výrazného seškrtávání fakticky lékaře indikovaných a zdravotními sestrami poskytnutých ošetrovatelských úkonů.

V roce 2008 realizoval VÚPSV, v. v. i. šetření o rozsahu poskytované ošetrovatelské péče v pobytových zařízeních sociálních služeb na vzorku cca 1450 klientů těchto zařízení³¹. Z provedeného šetření např. vyplynulo, že:

- náklady ošetrovatelské péče na jednoho klienta v domovech pro seniory činí 5086–5719 Kč,

³¹ Viz: Průša, L. a kol.: *Poskytování ošetrovatelské a rehabilitační zdravotní péče uživatelům pobytových sociálních služeb v pobytových zařízeních sociálních služeb a v lůžkových zdravotnických zařízeních*. Praha: VÚPSV, 2009. ISBN 978-80-7416-030-1.

→ **Tabulka č. 5 » Výše nákladů na poskytování ošetrovatelské a rehabilitační péče v pobytových zařízeních sociálních služeb (v Kč měsíčně)**

Stupeň příspěvku	Domov pro osoby se zdravotním postižením	Domov pro seniory	Domov se zvláštním režimem
bez příspěvku	4 543	2 777	6 818
I.	5 893	3 697	6 586
II.	8 302	4 773	6 486
III.	15 752	7 581	7 699
IV.	16 344	10 116	10 649

Pramen: Průša, L. a kol.: Poskytování ošetrovatelské a rehabilitační zdravotní péče uživatelům pobytových sociálních služeb v pobytových zařízeních sociálních služeb a v lůžkových zdravotnických zařízeních. Praha: VÚPSV, 2009, ISBN 978-80-7416-030-1

Tabulka č. 6 » Výše úhrad nákladů poskytnuté ošetrovatelské péče ze systému veřejného zdravotního pojištění poskytovatelům jednotlivých typů služeb sociální péče v relaci na 1 klienta měsíčně v roce 2009

	v Kč měsíčně	v % (podíl na celkových nákladech)
denní stacionáře	218	1,71
domovy pro osoby se zdravotním postižením	1582	5,33
domovy pro seniory	1265	5,56
domovy se zvláštním režimem	1973	7,13
chráněné bydlení	55	0,35
odlehčovací služby	2070	16,26
osobní asistence	114	1,06
pečovatelská služba	11	0,43
sociální služby poskytované ve zdrav. zařízeních	4401	15,15
týdenní stacionáře	552	2,29

Pramen: Vlastní propočty na základě rozboru údajů z žádostí poskytovatelů sociálních služeb pro rok 2011

v domovech pro osoby se zdravotním postižením 11 170–12 028 Kč a v domovech se zvláštním režimem 8672–9417 Kč,

- náklady této péče jsou výrazně diferencovány podle míry závislosti jednotlivých klientů (viz tabulka č. 5),
- celkové náklady ošetrovatelské péče v pobytových zařízeních sociálních služeb činí cca 5,2 mld. Kč.

Ve skutečnosti však VZP zaplatila za tento typ péče pobytovým zařízením sociálních služeb v roce 2010 pouze 749 mil. Kč. Tato skutečnost je jednou z hlavních příčin neefektivního poskytování péče klientům pobírajících příspěvek na péči, neboť:

- poskytovatelé sociálních služeb jsou nuceni hradit náklady této ošetrovatelské péče z jiných finančních zdrojů,

- poskytovatelé sociálních služeb jsou závislí na poskytování dotací ze státního rozpočtu.

Podrobnější údaje jsou uvedeny v tabulce č. 6.

Tyto údaje jednoznačně dokumentují diskriminační postoj zdravotních pojišťoven vůči pobytovým zařízením sociálních služeb v porovnání se zdravotnickými zařízeními, zdravotnická zařízení poskytující sociální služby obdržela v přepočtu na jednoho klienta za poskytnutou ošetrovatelskou a rehabilitační péči úhradu cca 3,5krát vyšší než domovy pro seniory, přestože věková struktura, základní diagnózy a stupeň soběstačnosti u pacientů LDN a u klientů domovů pro seniory umístěných na ošetrovatelských lůžkách jsou v zásadě obdobné³².

Na základě výše provedeného rozboru lze konstatovat, že financování všech typů služeb sociální péče, které poskytují služby pro příjemce příspěvku na péči, je nutno z pohledu výše uvedeného přístupu k hodnocení ekonomické efektivity hodnotit jako neefektivní. Hlavní příčinou této skutečnosti je závislost všech poskytovatelů na přiznání dotace ze státního rozpočtu a nedostatečná výše úhrad lékařem indikované a zdravotním personálem poskytnuté ošetrovatelské péče ze systému zdravotního pojištění.

4. Vliv dalších faktorů determinujících efektivnost poskytování jednotlivých typů sociálních služeb

4.1 Důsledky přiznání příspěvku na péči na vytvoření nových pracovních příležitostí pro pečující osoby

Při přípravě nového modelu financování sociálních služeb se předpokládalo, že koncipováním

nové sociální dávky – příspěvku na péči – dojde k využití dynamizujících vlastností trhu, neboť „občan, jehož příjmy jsou podpořeny sociální dávkou, vytváří koupěschopnou poptávku po službách, občan si službu vybírá, což je impuls pro konkurenci a zvyšování kvality. Konfrontace zákonitostí trhu s potřebami rozvoje sociálních služeb a využití dynamizujících schopností trhu je významnou tendencí, kterou je nezbytné ovládnout“³³. Vycházelo se přitom mj. i z poznatků v Německu, kde krátce po zavedení systému pojištění na péči došlo k významným změnám v oblasti infrastruktury péče o staré a zdravotně postižené občany³⁴.

V Německu před zavedením pojištění na péči existovaly v této oblasti značné deficity, především v oblasti ambulantních služeb a denní a krátkodobé péče. V roce 1991 existovalo pouze 100 zařízení pro denní pobyt, 220 zařízení pro krátkodobý pobyt a asi 4000 ústavů sociální péče, tři roky po zavedení pojištění péče měly bezmocné osoby a jejich rodinní příslušníci k dispozici asi 11 700 ambulantních zařízení a více než 6000 zařízení se stacionárním oddělením nebo zařízení pro krátkodobý pobyt, bylo vytvořeno cca 75 000 nových pracovních míst.

Tyto změny přispěly k tomu, že počet osob umístěných v ústavech sociální péče rychle poklesl a dřívější pořadníky na umístění už od roku 1997 neexistují, stále více starých a zdravotně postižených osob je zaopatřeno v prostředí vlastního domova.

V zájmu zmapování možností vytvoření nových pracovních míst v naší zemi jako důsledek koncipování nové sociální dávky byl ministerstvem práce a sociálních věcí v roce 2000 vyhlášen grantový projekt³⁵, jehož cílem bylo provést kvantifikaci

³² Viz: Červenková, A., Bruthansová, D., Pechanová, M.: *Sociálně zdravotní služby poskytované klientům na ošetrovatelských odděleních domovů důchodců a v léčebných dlouhodobě nemocných se zřetelem k jejich sociální situaci a zdravotnímu stavu*. Praha: VÚPSV, 2006. ISBN 80-87007-35-2.

³³ Viz: *Návrh modelu financování sociálních služeb*. Praha: MPSV, 1997, č. j. 21-20144/97.

³⁴ Viz: Hauschild, R.: *Die Erfahrungen mit dem deutschen Pflegeversicherungssystem*. In: *Soziale Sicherheit in Europa*. Bad Boll, 1998.

³⁵ Viz: *Předpokládaný vliv změny způsobu financování sociálních služeb na úroveň nezaměstnanosti*. SOCIOKLUB, Zdravotně sociální fakulta Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích, Profesní komora sociálních pracovníků, 2000.

→ možných důsledků zavedení nového systému financování sociálních služeb na situaci na trhu práce. Z provedených analýz potřeby služeb na území Jihočeského kraje a jejich promítnutím na území celé republiky vyplynulo, že k zajištění všech potřebných aktivit by bylo možno vytvořit až 11 800 nových pracovních míst. Závislost poskytovatelů na přiznání dotací ze státního rozpočtu však brání rozvoji sociálních služeb, potřebné dynamizující prostředí pro rozvoj sociálních služeb nebylo vytvořeno. Přestože se celkový průměrný evidenční počet pracovníků v zařízeních sociálních služeb zvýšil z 36,5 tis. osob v roce 2006 na 40,4 tis. osob v roce 2010³⁶, kapacity terénních a ambulantních služeb se prakticky nezvýšily, o čemž svědčí mj. rostoucí počet neuspokojených žadatelů o umístění do pobytových zařízení sociálních služeb a značný podíl osob, kteří jsou v pobytových zařízeních sociálních služeb přesto, že jim byl přiznán příspěvek na péči pouze v I. stupni závislosti, popř. jim příspěvek na péči nebyl přiznán vůbec.

4.2 Vliv kompenzace užšího příjmu z ekonomické aktivity příspěvkem na péči v důsledku potřeby zajišťování péče pro svého rodinného příslušníka nebo blízkou osobu

Jedním ze stěžejních cílů transformace sociálních služeb je důraz na poskytování sociálních služeb v přirozeném prostředí příjemců příspěvku na péči. Vzhledem k nedostatku kapacity pobytových zařízení sociálních služeb a k nerozvinutému sektoru terénních sociálních služeb (těžiště terénních služeb stále ve většině regionů spočívá v dovozu obědů v rámci pečovatelské služby), je v řadě případů tato péče poskytována rodinnými příslušníky, popř. blízkými osobami (cca 70 % příjemců příspěvku na péči je péče poskytována neregistro-

vanými subjekty). Řada z nich v důsledku této péče přitom musela opustit své zaměstnání, popř. zkrátit svůj pracovní úvazek a příspěvek na péči pro tyto osoby představuje v jistém směru „náhradu mzdy“ za poskytovanou péči. U pečujících osob tak dochází k výrazným zásahům do jejich života, k přizpůsobení jejich osobního i pracovního života péči o příbuzné.

Péče o nesoběstačné osoby v rodině může mít nejrůznější podoby. Její rozdílnost v porovnání s péčí, která je poskytována v rezidenčním zařízení, spočívá v tom, že péče je v zásadě poskytována tolik, kolik je potřeba. Jedná se o péči, která je poskytována z lásky, a proto ji tato charakteristika činí nenahraditelnou³⁷. Mnohé rodiny se s problémem péče vyrovnávají velmi dobře, i když je situace vyčerpávající, jiné se zase i přes ochotu poskytovat osobní péči, mohou z obavy z nezvládnutí, rozhodnout se pro poskytování potřebné péče prostřednictvím pobytových zařízení³⁸.

Časová náročnost péče je významným způsobem determinována mírou závislosti osoby, již je poskytována pomoc (viz tabulka č. 7).

Z uvedených údajů vyplývá, že dlouhodobá péče o rodinného příslušníka nebo blízkou osobu je mnohdy spojena s komplexním sociálním, ekonomickým a zdravotním dopadem na pečovatele a jeho nejbližší okolí. Osoba, která poskytuje péči v důsledku neustálé „pohotovosti“ ztrácí kontakty s okolním světem, ocitá se v sociální izolaci, často strádá nedostatečnou sociální oporou, trpí fyzickým a psychickým vypětím, které se mnohdy odrazí na jeho zdraví. Je třeba si uvědomit, že na péči o rodinného příslušníka pečovatele nikdo nepřipravoval, a přesto mnohdy musí vykonávat úkony, k jejichž provedení je potřeba dostatek fyzické síly, často chybí i potřebný grif. Ke složité situaci těchto pečovatelů přispívá i nedostatek potřebných informací, pomůcek, často velice obtížná finanční si-

³⁶ Viz: Statistická ročenka z oblasti práce a sociálních věcí. Praha: MPSV 2006 a MPSV 2010.

³⁷ Viz: Jeřábek, H.: Rodinná péče o seniory jako „práce z lásky“: nové argumenty. Sociologický časopis č. 2/2009.

³⁸ Viz: Bartoňová, J.: Modely rodinné péče o starého člověka. In: Jeřábek, H. a kol.: Rodinná péče o staré lidi. Praha: CESES FSV UK, 2005.

Tabulka č. 7 » Součet doby přímé péče a dohledu dle stupňů závislosti (denně)

Stupeň závislosti	Doba přímé péče a dohledu denně
I.	6 hod. 31 min.
II.	10 hod. 10 min.
III.	15 hod. 54 min.
IV.	18 hod. 24 min.

Pramen: Michalík, J. a kol.: Zdravotní postižení a pomáhající profese. Praha: Portál, 2011, ISBN 978-80-7367-859-3, str. 101

tuace, zvláště v těch případech, kdy příspěvek na péči je hlavním příjmem. Určitou roli hraje i způsob bydlení, nezanedbatelná není ani dosažitelnost širšího spektra zdravotních a sociálních služeb, charitativních a svépomocných skupin a sdružení.

Služba, která je poskytovaná celých čtyřia dvacet hodin denně, sedm dnů v týdnu, je pro jednoho pečujícího „likvidační“, a proto je potřebná a nezbytná profesionální pomoc, která by účinně snižovala zátěž pečovatele. V praxi se postupně rozvíjí model tzv. sdílené péče, jehož cílem je umožnit nesoběstačné osobě žít nezávislým životem ve vlastní domácnosti za pomoci rodiny a terénních služeb tak dlouho, dokud se tento způsob jeví jako smysluplný a praktický. Prohloubení spolupráce rodiny a služeb poskytovaných speciálními organizacemi a institucemi má nejen vliv na zkvalitnění péče o nesoběstačné osoby, ale také snižuje zátěž rodinných pečovatelů³⁹.

Při hodnocení toho, do jaké míry je kompenzován nižší (užší) příjem z ekonomické aktivity příspěvkem na péči v důsledku potřeby zajišťování péče pro svého rodinného příslušníka nebo blízkou osobu, je vedle porovnání samotného rozdílu mezi výší předchozího příjmu z ekonomické aktivity a výší příspěvku na péči rovněž nutno zohled-

nit podmínky, za nichž je v současné době poskytována podpora v nezaměstnanosti. Vzhledem k tomu, že současná právní úprava nevylučuje souběžné pobírání podpory v nezaměstnanosti (u osoby poskytující péči) a příspěvku na péči (u osoby, které je péče poskytována), lze předpokládat, že v důsledku ukončení ekonomické aktivity osoba, poskytující péči je – alespoň krátkodobě – rovněž příjemcem této dávky. Z předchozích výzkumů⁴⁰ vyplývá, že tuto péči v domácnostech ve velké většině poskytují ženy ve věku 50 a více let.

Z dříve provedených propočtů MPSV vyplývá, že celkové náklady péče poskytované v přirozeném domácím prostředí pouze rodinným příslušníkem nebo blízkou osobou činí 31 500 Kč měsíčně na jednoho klienta, zatímco v případě, kdy péče je zajišťována rodinným příslušníkem nebo blízkou osobou a registrovaným poskytovatelem sociální služby, činí náklady této péče cca 18 000 Kč měsíčně na jednoho klienta (náklady na péči poskytovanou v domovech pro seniory činily podle těchto propočtů 22 000 Kč měsíčně na jednoho klienta). V tomto smyslu se potvrdily dříve prezentované názory, že náklady na péči poskytovanou v přirozeném domácím prostředí jsou vyšší než náklady na péči poskytovanou v pobytových zařízeních⁴¹. →

³⁹ Viz: Formánková, P., Novotný, A., Efenberková, M.: *Problematika realizace rodinné péče o osobu se sníženou soběstačností*. Kontakt č. 2/2012. ISSN 1212-4117.

⁴⁰ Viz např.: Vlach, J.: *Šetření výdělků starších zaměstnanců*. Praha: VÚPSV, 2006. ISBN 80-87007-39-5; nebo Vlach, J. a kol.: *Gender v managementu*. Praha: VÚPSV, 2008. ISBN 978-807416-003-5.

⁴¹ Viz: Janýška, A.: *Transformace pobytových sociálních služeb pro osoby s mentálním postižením: dosavadní vývoj, existující mýty a pastí a ekonomické podmínky jejich poskytování*. FÓRUM sociální politiky č. 5/2011. ISSN 1802-5854. Dospiva, S.: *Jak je to s doplácením státu na domovy důchodců*. Zpravodaj ústavů sociální péče č. 2/2005.

Tyto poznatky vedou k úvaze o vhodnosti diferencovat výši příspěvku na péči v závislosti na tom, zda péče o příjemce příspěvku na péči je poskytována v pobytovém nebo ambulantním zařízení nebo v jeho přirozeném prostředí a to buď registrovaným poskytovatelem sociálních služeb nebo rodinným příslušníkem, popř. blízkou osobou. Tyto úpravy by současně měly být koncipovány tak, se zajistila efektivnost péče o příjemce příspěvku na péči ve smyslu dříve definované teze, tzn. aby poskytovatelé služeb sociální péče nebyli závislí na přiznání dotací ze státního rozpočtu.

4.3 Porovnání výše přiznané státní dotace s objemem odvodů, které je poskytovatel sociálních služeb a každý jeho zaměstnanec povinen odvést na daních a na pojistném na sociální a zdravotní pojištění

Jedním z klíčových rozhodovacích aktů při přípravě státního rozpočtu v sociální oblasti je stanovení objemu dotací ze státního rozpočtu pro poskytovatele sociálních služeb. Výše těchto dotací není stanovena podle žádných pravidel, v rámci celého legislativního procesu je objem těchto finančních prostředků zpravidla pravidelně navyšován. Pokud by se i nadále mělo při poskytování sociálních služeb uvažovat s poskytováním dotací ze státního rozpočtu, bylo by vhodné pro objektivizaci těchto rozhodovacích procesů stanovit jednoznačná pravidla, přičemž v tomto smyslu by jedním z klíčových porovnání mohlo být porovnání výše poskytnutých dotací s objemem daní a pojistného zaplaceného poskytovatelem sociální služby, popř. i jeho zaměstnanci.

Této problematice doposud nebyla v literatuře věnována prakticky žádná pozornost, k dispozici je pouze stať z roku 2005, podle níž „se peníze státu vložené do domovů důchodců vrací i s úroky, ... jedná se o jakousi okamžitou návratnou půjčku domovům na zaměstnanost lidí, kteří v domově

nebo pro domov pracují“ (příspěvek státu na jedno lůžko v domově důchodců v roce 2005 činil 5595,50 Kč, zatímco odvody na sociální a zdravotní pojištění za organizaci a její zaměstnance, daně ze závislé činnosti za zaměstnance a DPH činí 5764,70 Kč)⁴².

Data o struktuře nákladů na poskytování jednotlivých sociálních služeb, která jednotliví poskytovatelé sociálních služeb uvedli ve svých žádostech o poskytnutí dotací ze státního rozpočtu na rok 2011, umožňují provést podrobnou analýzu objemu poskytnutých dotací a výše zaplacených daní a pojistného za rok 2009 u všech typů poskytovaných sociálních služeb.

Z provedených analýz výše státních dotací a objemu zaplacených přímých a nepřímých daní vč. sociálního a zdravotního pojištění poskytovateli služeb sociální péče a jejich zaměstnanců vyplývá, že v roce 2009 obdrželi poskytovatelé těchto služeb od MPSV dotaci v celkové výši 5653 mil. Kč, přičemž celkový objem zaplacených daní a pojistného činil 7574 mil. Kč, tj. o cca jednu třetinu více. V konkrétním případě domovů pro seniory činila průměrná výše dotace MPSV na jedno lůžko měsíčně 2249 Kč, zatímco celkový objem zaplacených daní a pojistného činil 3299 Kč, tedy o cca 47 % více.

Z těchto údajů je zřejmé, že objem dotací poskytovaných MPSV ze státního rozpočtu v porovnání s objemem daní a pojistného zaplaceného poskytovateli služeb sociální péče se výrazně snižuje. Tento trend je ovlivněn jednak dlouhodobě se snižujícím se objemem dotací, poskytovaných na MPSV na sociální služby, jednak růstem daňového zatížení, na který vývoj objemu státních dotací nereaguje.

Tyto údaje současně potvrzují výše uvedené teze o tom, že:

- zajišťování péče o příjemce příspěvku na péči při současném systému financování této péče není efektivní, neboť všichni poskytovatelé slu-

⁴² Viz: Dospiva, S.: Jak je to s doplácením státu na domovy důchodců. Zpravodaj ústavů sociální péče č. 2/2005.

žeb sociální péče (bez ohledu na formu poskytované péče), kteří zajišťují péči o příjemce příspěvku na péči, jsou závislí na poskytování dotací ze státního rozpočtu,

- státní regulace vede k tomu, že z oblasti sociálních služeb „uniká“ mnoho zdrojů za současného nedostatku péče na straně klientů těchto služeb.

V zájmu posílení ekonomické jistoty poskytovatelů sociálních služeb i v zájmu dynamického rozvoje sociálních služeb je nezbytné přijmout taková opatření v oblasti financování sociálních služeb, aby poskytovatelé sociálních služeb nebyli závislí na přiznání dotace ze státního rozpočtu a to bez ohledu na to, že jejich poskytování není v souladu s právem EU⁴³.

5. Porovnání ekonomické efektivity financování a poskytování různých typů sociálních služeb ve vybraných lokalitách a jejich zobrazení

Na základě výše uvedených charakteristik a poznatků získaných v rámci realizovaných terénních šetření byla posouzena struktura financování všech poskytovatelů služeb sociální péče ve sledovaných regionech v roce 2009 na základě údajů z žádostí poskytovatelů sociálních služeb o poskytnutí dotace na sociální služby v roce 2011. Ze sledovaných údajů vyplynulo, že ve všech sledovaných regionech obdrželi všichni poskytovatelé služeb sociální péče, kteří byli registrováni k 1. lednu 2007, dotaci od MPSV na svoji činnost s výjimkou jednoho zařízení⁴⁴.

Pokud by měla být porovnána efektivnost financování a poskytování různých typů sociálních služeb ve vybraných lokalitách je možno konstatovat, že na základě provedených propočtů se mezi jednotlivými sledovanými regiony objevují z hlediska výše podílu dotací přiznaných MPSV na cel-

kových nákladech jednotlivých typů služeb – jako základního kritéria po toto hodnocení – velmi malé difference. Tyto difference totiž vyplývají z administrativně direktivního přístupu k celému systému financování sociálních služeb, který jednotlivé regiony nemohou prakticky vůbec ovlivnit. Efektivnost financování a poskytování jednotlivých typů služeb je proto možno hodnotit na celostátní úrovni.

Pokud bychom vyšli z premisy, že neefektivnější je ta služba, na jejímž financování se dotace přiznané MPSV podílejí nejméně, získáme toto pořadí:

• pečovatelská služba	21,90 %
• odlehčovací služby	23,11 %
• domovy pro seniory	23,76 %
• domovy se zvláštním režimem	24,39 %
• sociální služby poskytované ve zdravotnických zařízeních	27,67 %
• domovy pro osoby se zdravotním postižením	31,06 %
• chráněné bydlení	38,11 %
• tísňová péče	38,69 %
• týdenní stacionáře	40,11 %
• denní stacionáře	41,26 %
• osobní asistence	45,23 %
• centra denních služeb	49,55 %
• průvodcovské a předčitatelské služby	51,55 %
• podpora samostatného bydlení	56,57 %

Vzhledem k výchozí premise, že efektivní je jak z pohledu státu, tak i z pohledu zřizovatele taková forma zajištění péče o příjemce příspěvku na péči, kdy výše úhrady klienta za poskytovaný typ služby spolu s výší příspěvku na péči a úhradou zdravotní péče od zdravotní pojišťovny uhradí průměrné celostátní náklady daného typu služby, a k tomu, že podle záměrů MPSV v příštích letech v rámci jednotlivých reformních kroků přestane stát zasahovat do systému služeb sociální péče a síť těchto služeb na regionální úrovni vznikne na základě

⁴³ Viz: *Rozbor právního systému České republiky v oblasti sociálních služeb a jejich financování ve vztahu k právu Společenství v oblasti sociálních služeb v obecném zájmu*. Praha: Advokátní kancelář HOLEC, ZUSKA & Partneři, 2011.

⁴⁴ Jednalo se o zařízení, které bylo registrováno jako chráněné bydlení.

→ **Tabulka č. 8 » Navrhovaná výše příspěvku na péči v závislosti na formě poskytované péče (v Kč měsíčně)**

Příspěvek na péči	Forma péče			Žádný reg. poskytovatel
	pobytové zařízení	ambulantní zařízení	terénní zařízení	
I.	800	2 000	2 000	0
II.	5 000	5 000	8 000	4 000
III.	10 000	10 000	14 000	8 000
IV.	15 000	15 000	20 000	12 000

Pramen: Vlastní propočty

vztahů poptávky a nabídky⁴⁵, je však toto pořadí pouze ilustrativní.

Řešení, která by vedla ke zvýšení efektivity financování této péče, je proto třeba spatřovat především:

- v odstranění závislosti poskytovatelů služeb sociální péče na přiznání dotací ze státního rozpočtu,
- v podmínění výplaty příspěvku na péči zajištěním péče prioritně od registrovaného poskytovatele sociální služby.

Klíčovým prvkem, který je v tomto smyslu možno spatřovat, je diferenciací výše příspěvku na péči v závislosti na tom, zda péče o příjemce příspěvku na péči je poskytována v pobytovém nebo v ambulantním zařízení nebo zda je poskytována v přirozeném domácím prostředí prostřednictvím registrovaného poskytovatele sociálních služeb nebo prostřednictvím rodinných příslušníků nebo blízkých osob. Pro tuto diferenciaci lze využít finanční prostředky, které jsou doposud poskytovány poskytovatelům služeb sociální péče ve formě dotací ze státního rozpočtu. Současně lze navrhnout, aby v případě, kdy je příjemci příspěvku na péči v I. stupni závislosti poskytována potřebná forma péče v jeho přirozeném domácím prostředí rodinnými příslušníky nebo osobami blízkými bez participace registrovaného poskytovatele sociální

služby, byla výše tohoto příspěvku stanovena na úrovni 0 Kč, tzn. aby se příspěvek nevyplácel. Toto řešení lze odůvodnit tím, že rozsah potřebné péče, které je v tomto případě příjemci příspěvku na péči poskytována, nepřekračuje takový rozsah pomoci, který by měl být poskytován v rámci intergenerační solidarity a nikoli za úplatu.

Při koncipování konkrétního návrhu výše naznačených úprav bylo matematicky modelováno množství variant úprav výše příspěvku na péči. Jako optimální se přitom jeví varianta uvedena v tabulce č. 8.

Provedené propočty ukazují, že při zachování struktury příjemců příspěvku na péči z prosince 2010 by došlo k navýšení objemu finančních prostředků o cca 122 mil. Kč měsíčně, resp. o 1460 mil. Kč ročně. Lze předpokládat, že ve skutečnosti by toto navýšení bylo vyšší, neboť v důsledku výrazného navýšení úrovně příspěvku na péči pro ty příjemce příspěvku na péči, kterým by byla péče poskytována v jejich přirozeném domácím prostředí prostřednictvím registrovaného poskytovatele sociálních služeb, se výrazně zvýší nabídka těchto služeb, čehož využije řada příjemců příspěvku na péči, kterým je dnes péče poskytována rodinnými příslušníky nebo blízkými osobami např. v důsledku nedostupnosti těchto služeb především v okrajových částech jednotlivých regionů.

⁴⁵ Viz: Suda, R.: *Uvažované modely financování sociálních služeb v r. 2013–2014. Přednáška na konferenci Financování v sociálních službách, Praha, 19. června 2012.*

Nicméně lze předpokládat, že v porovnání s objemem dotací, který je poskytován registrovaným poskytovatelům služeb sociální péče (v roce 2009 činil tento objem 5652 mil. Kč) dojde k významné úspoře veřejných prostředků.

Současně bude vytvořeno tržní prostředí při poskytování sociálních služeb, na základě poptávky po sociálních službách se bude rozšiřovat jejich nabídka (a to zejména ve venkovských regionech, kde je v současné době nabídka těchto služeb zpravidla velmi omezená), lze předpokládat, že do systému poskytování sociálních služeb se zapojí i nové subjekty, vč. zahraničních. Tím vznikne potřebná síť služeb sociální péče v jednotlivých regionech, budou vytvořeny základní předpoklady pro včasnou reakci na očekávané demografické trendy, na řešení jejichž důsledků v oblasti sociálních služeb není Česká republika v současné době připravena⁴⁶. Klíčovým limitem pro realizaci tohoto řešení je dosažení politické shody na všech úrovních veřejné správy, tak i na tripartitní bázi.

6. Shrnutí, závěry a doporučení

Provedená analýza ekonomické efektivity péče o příjemce příspěvku na péči navázala na dříve realizovaná hodnocení efektivity sociálních služeb, kdy byla pozornost věnována hodnocení efektivity poskytování sociálních služeb pouze vybranými typy těchto služeb. Získané poznatky opakovaně ukázaly, že stávající systém financování služeb sociální péče (a tedy i systém péče o příjemce příspěvku na péči) je neefektivní především:

- v důsledku závislosti poskytovatelů sociálních služeb na výši přiznaných dotací ze státního rozpočtu,
- v důsledku tzv. „cenové regulace“ výše úhrady za pobyt a stravu v pobytových a ambulantních zařízeních a za jednotlivé úkony v rámci terénních sociálních služeb ze strany státu,
- v důsledku dlouhodobého tunelování systému

sociálních služeb ze strany zdravotních pojišťoven, které kryjí náklady na poskytování ošetrovatelské a rehabilitační péče v pobytových zařízeních pouze z cca 20 %.

Tyto poznatky byly v rámci realizace tohoto projektu rozšířeny především o tyto poznatky:

- kritéria pro stanovení míry závislosti a tedy i pro přiznání příspěvku na péči v jednotlivých stupních závislosti nejsou stanovena objektivně pro všechny skupiny zdravotně handicapovaných skupin, popř. způsob hodnocení míry závislosti není vhodně nastaven,
- sociální pracovníci jednotlivých obcí s rozšířenou působností a obecních úřadů obcí s pověřeným obecním úřadem nemají přehled o celkovém počtu a struktuře příjemců příspěvku na péči podle jednotlivých stupňů míry závislosti na území města a jeho spádového území,
- v zájmu zvýšení efektivity péče o příjemce příspěvku na péči je potřeba změnit formu výplaty této sociální dávky a zvýšit kontrolní činnost Krajským pobočkám Úřadu práce ČR podle § 29 zákona č. 108/2006 Sb., o sociálních službách, v platném znění.

Z provedeného porovnání struktury financování všech typů služeb sociální péče ve sledovaných regionech vyplynulo, že všichni poskytovatelé těchto služeb s výjimkou jednoho, dostali v roce 2009 dotaci ze státního rozpočtu, a proto na základě výše definovaných tezí péče o příjemce příspěvku na péči v těchto zařízeních není efektivní.

Z provedeného rozboru podílu občana a jeho rodiny na krytí nákladů poskytovaných sociálních služeb vyplynulo, že nejvyšší podíl úhrady klienta na krytí nákladů poskytovaných sociálních služeb je v pobytových zařízeních, a to jak v absolutním, tak v relativním vyjádření, zatímco nejnižší výše úhrady klienta v absolutním vyjádření je při poskytování terénních sociálních služeb, v relativním vyjádření je přitom na srovnatelné úrovni v ambulantních zařízeních denního charakteru (centra

⁴⁶ Viz: Průša, L. a kol.: *Poskytování sociálních služeb pro seniory a osoby se zdravotním postižením*. Praha: VÚPSV, 2010. ISBN 978-80-7416-048-6.

→ denních služeb, denní stacionáře). Jedná se o zcela logické závěry, které vyplývají ze samotných principů konstrukce výše úhrad klienta za poskytované služby podle platné právní úpravy.

Analýza přiznané dotace ze státního rozpočtu na financování poskytovaných sociálních služeb ukázala, že v roce 2009 nejvyšší dotace v absolutním vyjádření v přepočtu na jednoho klienta měsíčně byly poskytnuty zařízením poskytující služby v týdenních stacionářích a v domovech pro osoby se zdravotním postižením, nejnižší naopak pro služby tísňové péče a pro zařízení pečovatelské služby. V relativním vyjádření byla poskytnuta relativně nejvyšší úroveň podpory na služby podporovaného bydlení a na průvodcovské a předčitatelské služby, nejnižší naopak zařízením poskytujícím pečovatelskou službu a odlehčovací služby. Tyto údaje potvrdily, že systém poskytování dotací ze strany MPSV nebyl využit k podpoře deklarovaného přechodu od služeb poskytovaných v pobytových zařízeních ke službám poskytovaným v přirozeném prostředí jednotlivých klientů sociálních služeb.

Pokud jde o porovnání výše prostředků poskytovaných poskytovatelům služeb sociální péče z rozpočtu jednotlivých obcí, měst a krajů, provedená analýza ukázala, že v absolutním vyjádření byla největší úroveň podpory poskytována týdenním a denním stacionářům, nejnižší zařízením poskytujícím služby tísňové péče. V relativním vyjádření k úrovni celkových provozních nákladů byla nejvyšší úroveň podpory poskytnuta zařízením poskytujícím pečovatelskou službu a denním stacionářům, naopak relativně nejnižší úroveň podpory byla poskytnuta zdravotnickým zařízením poskytujícím sociální služby a domovům pro seniory. V tomto směru se ukázalo, že příspěvky poskytovatelům sociálních služeb nejsou poskytovány v převážné míře jako důsledek podpory realizace místních, popř. regionálních plánů rozvoje sociálních služeb, ale představují „doplňek“ k dotacím poskytnutým MPSV ze státního rozpočtu tak, aby byl zajištěn základní provoz jednotlivých poskytovatelů.

V součtu obou zdrojů poskytovaných z veřejných finančních prostředků byla nejvyšší úroveň podpory v absolutním vyjádření poskytnuta v roce 2009 týdenním stacionářům a domovům pro osoby se zdravotním postižením, nejnižší úroveň podpory naopak byla přiznána zařízením poskytující služby tísňové péče a pečovatelskou službu. V relativním vyjádření v relaci k výši celkových nákladů byla nejvyšší úroveň podpory přiznána denním stacionářům a centrům denních služeb, nejnižší úroveň podpory v relativním vyjádření naopak byla poskytnuta zdravotnickým zařízením poskytující sociální služby a domovům pro seniory.

Výrazným způsobem ovlivňuje efektivnost péče o příjemce příspěvku na péči přístup zdravotních pojišťoven k financování nákladů ošetrovatelské a rehabilitační péče v pobytových zařízeních sociálních služeb. Výkonové hodnocení nákladů této péče na rozdíl od paušální platby srovnatelného typu péče v lůžkových zdravotnických zařízeních a pouze relativně pětina výše úhrady skutečných nákladů této péče jsou projevem diskriminačního postoj zdravotních pojišťoven vůči pobytovým zařízením sociálních služeb, což výrazným způsobem negativně ovlivňuje efektivnost péče poskytované příjemcům příspěvku na péči.

Vedle těchto skutečností ovlivňují efektivnost poskytování jednotlivých typů sociálních služeb i další faktory. Ukázalo se, že závislost poskytovatelů sociálních služeb na přiznání dotací ze státního rozpočtu brání rozvoji sociálních služeb, což se projevuje mj. v tom, že kapacity terénních a ambulantních služeb se od roku 2007 prakticky nezvýšily a počet nově vytvořených pracovních míst je relativně velmi nízký. Pokud by bylo vytvořeno žádoucí tržní prostředí, dříve provedené propočty ukázaly, že v sektoru sociálních služeb by bylo možno vytvořit až 11,8 tis. nových pracovních míst.

Dalším faktorem, jemuž v tomto smyslu byla věnována pozornost, byl vliv poklesu příjmu z ekonomické aktivity v důsledku péče o příjemce příspěvku na péči a kompenzace tohoto příjmu právě příspěvkem na péči. Dlouhodobá péče o rodinného příslušníka nebo blízkou osobu je totiž

spojena s komplexním sociálním, ekonomickým a zdravotním dopadem na pečovatele a jeho nejbližší okolí. V praxi se postupně rozvíjí model tzv. sdílené péče, jehož cílem je umožnit nesoběstačné osobě žít nezávislým životem ve vlastní domácnosti za pomoci rodiny a komunitních služeb tak dlouho, dokud se tento způsob jeví jako smysluplný a praktický. Z dříve provedených propočetů MPSV vyplývá, že celkové náklady této péče jsou v porovnání s jinými formami nejnižší, což vede k úvaze o vhodnosti diferenciaci výše příspěvku na péči v závislosti na tom, zda péče o příjemce příspěvku na péči je poskytována v pobytovém nebo ambulantním zařízení nebo v jeho přirozeném prostředí a to buď registrovaným poskytovatelem sociálních služeb, nebo rodinným příslušníkem, popř. blízkou osobou.

Pozornost byla rovněž věnována porovnání výše přiznané státní dotace s objemem odvodů, které je poskytovatel sociálních služeb a každý jeho zaměstnanec povinen odvést na daních a na pojistném na sociálním a zdravotním pojištění. Této problematice doposud nebyla v literatuře věnována prakticky žádná pozornost. Z provedených analýz výše státních dotací a objemu zaplacených přímých a nepřímých daní vč. sociálního a zdravotního pojištění poskytovateli služeb sociální péče a jejich zaměstnanců vyplývá, že v roce 2009 obdrželi poskytovatelé těchto služeb od MPSV dotaci v celkové výši 5653 mil. Kč, přičemž celkový objem zaplacených daní a pojistného činil 7574 mil. Kč, tj. o cca jednu třetinu více. Objem dotací poskytovaných MPSV ze státního rozpočtu se v porovnání s objemem daní a pojistného zaplaceného poskytovateli služeb sociální péče přitom výrazně snižuje. Tyto údaje potvrdily výše uvedené teze o to, že zajišťování péče o příjemce příspěvku

na péči při současném systému financování této péče není efektivní.

Na základě výše uvedených charakteristik byly vysloveny dva základní předpoklady, které by vedly ke zvýšení efektivnosti financování této péče. Jde o odstranění závislosti poskytovatelů služeb sociální péče na přiznání dotací ze státního rozpočtu a o podmínění výplaty příspěvku na péči zajištěním péče prioritně od registrovaného poskytovatele sociální služby. Klíčovým prvkem, který je v tomto smyslu možno spatřovat, je diferenciaci výše příspěvku na péči v závislosti na tom, zda péče o příjemce příspěvku na péči je poskytována v pobytovém nebo v ambulantním zařízení nebo zda je poskytována v přirozeném domácím prostředí prostřednictvím registrovaného poskytovatele sociálních služeb nebo prostřednictvím rodinných příslušníků nebo blízkých osob. Pro tuto diferenciaci lze využít finanční prostředky, které jsou doposud poskytovány poskytovatelům služeb sociální péče ve formě dotací ze státního rozpočtu. Tímto krokem by bylo současně vytvořeno tržní prostředí při poskytování sociálních služeb a lze předpokládat, že do systému poskytování sociálních služeb by se zapojily i nové subjekty, vč. zahraničních. Tento krok přispěje ke vzniku sítě služeb sociální péče v jednotlivých regionech, budou vytvořeny základní předpoklady pro včasnou reakci na očekávané demografické trendy, na řešení jejichž důsledků v oblasti sociálních služeb není Česká republika v současné době připravena.

Uvedená řešení přispějí k odstranění současných problémů a k potřebnému rozvoji tohoto segmentu veřejných služeb. Jedná se o řešení, která jsou běžně v praxi uplatňována v řadě evropských zemí a jejich zkušenosti je proto možno využít i v naší zemi.

→ LITERATURA A PRAMENY

1. Bareš, P.: *Cílové skupiny v krajských střednědobých plánech rozvoje sociálních služeb zpracovaných v období 2006–2007*. Praha: VÚPSV, v. v. i., 2008. ISBN 978-80-7416-009-7
2. Bartoňová, J.: *Modely rodinné péče o starého člověka*. In: Jeřábek, H. a kol.: *Rodinná péče o staré lidi*. Praha: CESES FSV UK, 2005
3. Červenková, A., Bruthansová, D., Pechanová, M.: *Sociálně zdravotní služby poskytované klientům na ošetrovatelských odděleních domovů důchodců a v léčebnách dlouhodobě nemocných se zřetelem k jejich sociální situaci a zdravotnímu stavu*. Praha: VÚPSV, 2006. ISBN 80-87007-35-2
4. Formánková, P., Novotný, A., Efenberková, M.: *Problematika realizace rodinné péče o osobu se sníženou soběstačností*. Kontakt č. 2/2012. ISSN 1212-4117
5. Dospiva, S.: *Jak je to s doplácením státu na domovy důchodců*. Zpravodaj ústavů sociální péče č. 2/2005
6. Hauschild, R.: *Die Erfahrungen mit dem deutschen Pflegeversicherungssystem*. In: *Soziale Sicherheit in Europe*. Bad Boll, 1998
7. Janýška, A.: *Transformace pobytových sociálních služeb pro osoby s mentálním postižením: dosavadní vývoj, existující mýty a pastí a ekonomické podmínky jejich poskytování*. FÓRUM sociální politiky č. 5/2011. ISSN 1802-5854
8. Jarošová, D.: *Péče o seniory*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, 2006
9. Jeřábek, H.: *Rodinná péče o seniory jako „práce z lásky“: nové argumenty*. Sociologický časopis č. 2/2009
10. Mertl, J.: *Přístupy k hodnocení efektivnosti sociálních služeb v národním hospodářství*. Praha: VÚPSV, 2007. ISBN 978-80-87007-72-3
11. Krebs, V., Průša, L.: *Financování sociálních služeb – teoretická východiska a skutečnost*. In: *Sborník z mezinárodní konference Veřejná ekonomika a správa 2011*. Ostrava: Vysoká škola báňská – Technická univerzita Ostrava, 2011. ISBN 978-80-248-2493-2
12. Průša, L.: *Model optimálního uspořádání sociálních a zdravotních služeb na regionální úrovni*. Praha: VÚPSV, 2006. ISBN 80-87007-36-0
13. Průša, L.: *Efektivnost sociálních služeb – vybrané prvky a aspekty*. Praha: VÚPSV, v. v. i., 2007. ISBN 978-80-87007-73-0
14. Průša, L.: *Efektivnost financování sociálních služeb v domovech pro seniory*. Praha: VÚPSV, 2008. ISBN 978-80-7416-018-9
15. Průša, L.: *Sociální služby – srovnání ČR a EU*. Praha: Centrum sociálních služeb, 2008
16. Průša, L. a kol.: *Poskytování ošetrovatelské a rehabilitační zdravotní péče uživatelům pobytových sociálních služeb v pobytových zařízeních sociálních služeb a v lůžkových zdravotnických zařízeních*. Praha: VÚPSV, 2009. ISBN 978-80-7416-030-1
17. Průša, L.: *Je nový systém financování sociálních služeb pro staré občany efektivní?* Národohospodářský obzor č. 3/2009, str. 141–156. ISSN 1213-2446
18. Průša, L. a kol.: *Poskytování sociálních služeb pro seniory a osoby se zdravotním postižením*. Praha: VÚPSV, 2010. ISBN 978-80-7416-048-6
19. Průša, L.: *Vývoj výdajů na pečovatelskou službu v letech 1990–2008 a jejich efektivnost*. In: *Pečovatelská služba v České republice*. Tábor: Asociace poskytovatelů sociálních služeb České republiky, 2010. ISBN 978-80-904668-0-7
20. Průša, L.: *Příspěvek na péči – teoretická východiska a realita*. In: *Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie Sociálny rozvoj a kvalita života v kontexte makroekonomického nerovnováhy*. Velký Meder: Ekonomická univerzita v Bratislave, 2012. ISBN 978-80-225-3398-0

21. Samuelson, P. A., Nordhaus, W. D.: *Ekonomie*. Praha: Svoboda, 1991. ISBN 80-205-0192-4
22. Suda, R.: *Uvažované modely financování sociálních služeb v r. 2013–2014*. Přednáška na konferenci Financování v sociálních službách, Praha, 19. června 2012
23. Wistow, G.: *Developing social care: the past, the present and the future*. [online], cit. [2011-09-17], dostupné z: <http://www.scie.org.uk/publications/positionpapers/pp04.asp>
24. Tomeš, I.: *Mezinárodní aspekty problematiky dlouhodobé péče o seniory a zkušenosti s jejím řešením ve vybraných evropských zemích*. Praha: VÚPSV, 2010
25. Vlach, J.: *Šetření výdělků starších zaměstnanců*. Praha: VÚPSV, 2006. ISBN 80-87007-39-5
26. Vlach, J. a kol.: *Gender v managementu*. Praha: VÚPSV, 2008. ISBN 978-807416-003-5
27. *Návrh modelu financování sociálních služeb*. Praha: MPSV, 1997, č. j. 21-20144/97
28. *Dlouhodobý koncepční rozvoj VÚPSV, v. v. i. v letech 2011–2017*. [online], cit. [2011-03-08], dostupné z: http://www.vupsv.cz/sites/File/o_nas/zakladni_dokumenty/MPSV-rozvoj-VUPSV.pdf
29. *Pilotní výzkum způsobů zajištění péče o příjemce příspěvku na péči ve vybraných lokalitách*. Praha: Markent, s. r. o. & VÚPSV, v. v. i., 2011
30. *Předpokládaný vliv změny způsobu financování sociálních služeb na úroveň nezaměstnanosti*. SOCIO-KLUB, Zdravotně sociální fakulta Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích, Profesní komora sociálních pracovníků, 2000
31. *Případové studie způsobů zajištění péče o příjemce příspěvku na péči*. Praha: Markent, s. r. o. & VÚPSV, v. v. i., 2011
32. *Příspěvek na péči – analýza datových zdrojů*. Praha: VÚPSV, v. v. i., 2011
33. *Rozbor právního systému České republiky v oblasti sociálních služeb a jejich financování ve vztahu k právu Společenství v oblasti sociálních služeb v obecném zájmu*. Praha: Advokátní kancelář HOLEC, ZUSKA & Partneři, 2011
34. *Statistická ročenka z oblasti práce a sociálních věcí*. Praha: MPSV, 2006 a 2010
35. *Velikostní struktura obcí v České republice podle výsledků Sčítání lidu 2001*. Demografie č. 4/2004
36. *Výzkumný záměr VÚPSV, v. v. i. 2004–2010*. [online], cit. [2011-03-08], dostupné z: http://www.vupsv.cz/sites/File/o_nas/zakladni_dokumenty/vyzkum_zamer_04-10.pdf

KLÍČOVÁ SLOVA

sociální služby, financování sociálních služeb, příspěvek na péči, dotace ze státního rozpočtu, ošetrovatelská péče

ABSTRACT

The aim of this paper is to analyze the economic efficiency of providing care for the recipient of the care. Based on the characteristics of the basic theoretical background will be identified criteria for evaluation and will be providing the evaluation of economic efficiency of provision care for the recipient of the care benefit.

KEYWORDS

social services, financing of social services, care benefit, subsidy from the state budget, nursing care

JEL CLASSIFICATION

E60, H40

×

Nie je riziko ako riziko: diskusia o rôznych prístupoch k využívaníu pojmu riziko

► Ing. Zuzana Brokešová, Ph.D. » Katedra poisťovníctva, Národohospodárska fakulta,
Ekonomická univerzita v Bratislave¹

* Rizikám i neistote čelia jednotlivci počas celého života. I keď je tento pojem starý ako civilizácia sama v jeho chápaní a definovaní existujú značné rozdiely a nezrovnalosti. Nielen každý vedný odbor ale aj takmer každý autor ho chápe i definuje v nadväznosti na svoje potreby i zameranie, čo je aj dôvodom mnohých rozporov a nedorozumení. Navyše v súčasnosti, keď sa zintenzívňujú snahy o multiodborové zameranie výskumu je tento problém ešte výraznejší a jeho riešenie vystupuje do popredia. K tejto problematike má za cieľ prispieť aj predkladaný príspevok, v ktorom sa na základe analýzy prístupov rôznych autorov pokúsime vymedziť odtienky vo využívaní pojmu riziko autormi v rámci jednotlivých vedných odborov ako aj upozorniť na základné problémy vo existujúcej terminológii.

Článok je rozdelený na tri časti. Prvá časť analyzuje historický vývoj pojmu riziko i zmeny v jeho využívaní. V druhej časti sa zameriavame na analýzu tohto pojmu z pohľadu jednotlivých vedných oblastí. Posledná časť článku sumarizuje rôzne spôsoby využívania pojmu riziko z hľadiska teórie i praxe pričom abstrahujeme od prístupu jednotlivých vedných odborov.

1. Historické korene pojmu riziko

Aj keď sa pojem riziko môže javiť ako novodobý fenomén nie je tomu tak. Jeho stopy je možné sledovať až do dávnej minulosti, pričom pôvod tohto slova nie je možné jednoznačne identifikovať. Autorov zaoberajúcich sa teóriou pojmu rizikom je možné rozdeliť do dvoch názorových línii. Prvá skupina autorov uvádza, že pojem riziko pochádza z arabského slova „risk“, ktoré pôvodne označovalo priaznivú i nepriaznivú udalosť (napr. Majtánová a kol., 2005). Iní sa prikláňajú k názoru, že pôvod tohto slova je možné vystopovať až do čias antického Grécka, kde sa ale jeho význam líšil (napr. Skjong, 2005). Za prvý zachovaný dokument využívajúci slovo riziko, v zmysle útes alebo skalisko, títo autori považujú dielo Homéra. Z gréčtiny sa tento pojem neskôr preniesol do latinčiny tvoriacej východisko mnohých jazykov. Korene dnešného pojmu riziko, tak môžeme nájsť v slovách ako „resicum“, „risicum“, „riscus“. Do slovenčiny pojem riziko dostal z talianskeho slova „risico“, v zmysle nebezpečenstvo.²

V tomto období sa však ešte význam pojmu riziko líšil v porovnaní s dnešným ponímaním. Významný pokrok vo vnímaní tohto pojmu bol do-

¹ Článok je výstupom z výskumného projektu VEGA číslo 1/1122/11 „Perspektívy poisťného trhu v Slovenskej republike v siločiach civilizáčnych výziev“, riešeného na Katedre poisťovníctva na Národohospodárskej fakulte Ekonomickej univerzity v Bratislave.

² Podľa listu číslo JP-1584/08 od Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra, Slovenská akadémia vied.

siahnutý až v 16. storočí v Nemecku, kde sa pojem „rysigo“ používal ako obchodný termín vo význame: „odvážiť sa alebo prevziať obchody a usilovať sa mať ekonomický úspech“.

Chápanie pojmu riziko v dnešnom význame bolo zavedené až v 17. storočí moreplavcami. Pojmom „risicum“ označovali zaistenia právnych problémov pri námorných obchodoch v prípade straty alebo poškodenia zásielky (Smejka a Rais, 2003).

Boom v oblasti využívania pojmu riziko, ako aj rôznorodosť prístupov k nemu, priniesla až moderná doba. S rozvojom vedecko-technického pokroku začalo totiž prudko narastať, tak množstvo, ako aj závažnosť rozmanitých katastrof a negatívnych prejavov často označovaných ako riziko alebo prejavy rizika. Dnes je slovo riziko veľmi často skloňovaným pojmom, pričom najčastejšie sa používa práve v negatívnom kontexte. K dnešnej popularizácii navyše výrazne prispela aj globalizácia a informačná superdiaľnica, ktorá spôsobila revolúciu v prenose správ a informácií. Na jednej strane sa tým zvýšila informovanosť obyvateľstva, v dôsledku čoho toto môže pociťovať oveľa vyšší stupeň ohrozenia. Globalizácia však podnietila nielen prenos informácií ale aj možnosti prenosu pôvodcov i dôsledkov negatívnych javov. Ak napríklad minulosti vypukla morová nákaza bola lokalizovaná len na určitom území a prenos tisícky kilometrov od tejto oblasti mal len veľmi nízku pravdepodobnosť. Avšak dnes v ére leteckej dopravy takýto scenár nadobúda reálne základ. A práve takéto udalosti sa bežne označujú za rizikové. A aj keď je využitie pojmu riziko v tomto kontexte bežne ostáva otázkou či je skutočne aj terminologicky správne.

2. Súčasný prístup k pojmu riziko z hľadiska jednotlivých odborov

Analýzou i kvantifikáciou rizík sa zaoberá mnoho vedných odborov vrátane ekonómie, biológie, sta-

vebníctva, strojárstva, chémie a mnohých iných. A hoci je riziko široko a často využívaným pojmom, nie je k dispozícii jednotná definícia tohto pojmu. Nielen každý vedný odbor pristupuje k riziku podľa svojich potrieb ale takmer každý autor si definíciu rizika vytvára podľa svojich vlastných požiadaviek. Je preto problematické nielen vymedziť definíciu rizika v rámci jedného vedného odboru ale takmer nemysliteľné určiť jednotnú definíciu rizika tak, aby zahŕňala všetky odbory a oblasti.

Považujeme však za dôležité zdôrazniť, že aj vzhľadom na vyššie uvedené fakty existuje niekoľko pokusov o konštrukciu takejto definície. Prvý známym vedecký pokus o komplexné definovanie rizika je možné nájsť v doktorandskej práci amerického autora Alana H. Willetta už v roku 1901. Riziko chápal ako „objektívnu koreláciu subjektívnej neistoty“ (Willet, 1951, str. 6). Jeho definícia obsahuje dva hlavné aspekty. Po prvé je to rozlišovanie objektívneho a subjektívneho, čo sa prenieslo aj do definícií mnohých ďalších autorov. Riziko je podľa neho objektívnym fenoménom, ktoré môže byť meraný empiricky a je nezávislé od individuálneho pozorovateľa. Druhým aspektom Willetovej definície je jeho tvrdenie, že riziko nie je definované stupňom pravdepodobnosti. Teda vysoký alebo nízky stupeň pravdepodobnosti neželanej udalosti nevyvoláva vysoký alebo nízky stupeň rizika. Willetova definícia bola predzvesťou mnohých ďalších pokusov o pochopenie pojmu riziko. Žiadna z nich však dodnes nebola všeobecne uznaná ako univerzálna definícia rizika. Boli však vytvorené určité stereotypy v prístupe k riziku z pohľadu rôznych vedných oblastí. V kontexte možnosti vymedzenia základných príčin vzniku rizík a ich kvantifikácie sa v literatúre najčastejšie skloňuje chápanie rizika z dvoch základných pohľadov: z hľadiska spoločenských vied a z hľadiska technických a prírodných vied (Renn, 1992).³

³ Považujeme za potrebné podotknúť, že nami uvedené rozdelenie vedných odborov nie je totožné so štandardne využívaným členením podľa Organizácie pre hospodársku spoluprácu a rozvoj. Vychádzali sme zo zjednodušeného prístupu uvedeného v Renn (1992) a Zinn (2008) a do kategórie spoločenských vied zahŕňame Spoločenské ako aj Humanitné vedy a do kategórie technické a prírodné vedy zaraďujeme Prírodné vedy, Technické vedy, Lekárske vedy a Pôdohospodárske vedy.

→ 2.1 Prístup v pojmu riziko z pohľadu spoločenských vied

V strede záujmu spoločenských vied je človek ako základná jednotka spoločnosti. Aj k pojmu riziko sa teda v týchto vedách pristupuje v podobnom kontexte. Ak keď do tejto skupiny vied patrí veľké množstvo rôznych disciplín, v analýze sme sa s ohľadom jednak na dostupnosť zdrojov ako aj na početnosť využívania tohto pojmu primárne zamerali na tri oblasti a to ekonómiu, psychológiu a sociológiu.

V minulosti mali ekonómovia tendenciu chápať riziko ako pojem spojený s racionálnym správaním (Taylor-Gooby a Zinn, 2006). V dôsledku modifikácie tejto ústrednej myšlienky a výraznej matematizácie ekonomickej vedy je dôležité upozorniť, že niektoré oblasti ekonómie sa pri chápaní rizika približujú skôr k technickému prístupu. Dnes sa teda z hľadiska ekonómie ako vedy riziko najčastejšie chápe ako pojem nie fyzickej straty alebo iných objektívnych efektov ale iba ako očakávaná užitočnosť, ktorá je obvykle vyjadrená pomocou peňazí. To je veľmi výhodné, pretože je možné priamo porovnávať viaceré riziká a náklady (Renn, 1992). Kvantitatívne vyjadrovanie rizika v ekonómii je zakotvené v diele Franka Knighta, ktorý poskytol v roku 1921 prvý vedeckejší pokus o definovanie rizika. Riziko chápal ako „*merateľnú neistotu*“ (Knight, 1921, str. 233). Definícia Franka Knighta predstavovala východisko pre mnohých ďalších autorov. Napríklad Adams (1992, str. 9) pracuje s pojmom riziko ako „*neistotou budúcich výnosov*“. Podobne aj Lipsey (1990, str. 149) pristupuje k riziku ako k „*odchýlke možných výsledkov vyplývajúcich z uskutočnenia daného výberu*“, McCarty (1986, str. 421), ktorý ho chápe ako „*stav, v ktorom môže byť definované viacero možných budúcich udalostí*“ alebo Byrns a Stone (1989, str. 644), ktorí ho považujú za stav, kedy „*môže byť stanovená pravdepodobnosť nastania danej udalosti*“. Komplexnejšiu definíciu uvádza John Sloman, ktorý tvrdí, že riziko vzniká, keď „*výsledok môže alebo nemusí nastať ale pravdepodobnosť nastania je*

známa“ (Sloman, 2003, str. 59). Z uvedených definícií je teda zjavné, že ekonómovia vo všeobecnosti reflektujú najmä výsledný stav a pravdepodobnosť jeho nastania.

Špecifickou oblasťou ekonómie z hľadiska vnímania rizika je poisťovníctvo, kde riziko predstavuje jeho hlavný obchodný artikel. Totiž zatiaľ čo v kontexte ekonómie môže riziko predstavovať tak zisk aj stratu, v poisťovníctve sa autori prikláňajú k chápaniu rizika skôr ako negatívnej udalosti prínášajúcej stratu. Z hľadiska poisťovníctva teda jednotliví vybraní autori definujú riziko ako „*druh neistoty, v ktorej možné príjmy môžu predstavovať oboje „stratu“ aj „nie stratu“, skôr ako s neistotou predstavujú možnosť zisku*“ (Trieschmann, Hoyt and Sommer, 2005, str. 4), „*neistotu zahŕňajúca stratu*“ (Rejda, 2003, str. 3) ako aj „*možnosť variability budúcich dôsledkov*“ (Baranoff, 2004, str. 10). Závisí však aj od uhla pohľadu. Hoci pre klientov poisťovní riziko predstavuje určitú formu ohrozenia a prípadne možnej finančnej alebo nefinančnej straty, pre poisťovne je to ich predmet činnosti. Ich prístup k pojmu riziko by teda nemal byť primárne negatívny.

Ďalšími vednými disciplínami, na ktoré sme sa zamerali je psychológia a sociológia. V týchto oblastiach je používanie pojmu riziko významne prepojené najmä s individualitou (Taylor-Gooby a Zinn, 2006). Keďže tieto vedy neprešli tak významnou matematizáciou ako ekonómia, ich prístup k pojmu riziko adekvátne reflektuje stredobod ich záujmu (v užšom či širšom kontexte). Je však potrebné podotknúť, že tieto vedy nezavrhujú ani prítomnosť ďalších faktorov, ich primárny pohľad je však nasmerovaný na človeka. Psychológia sa teda nezaobera možnosťami exaktnej kvantifikácie rizika ale skôr jeho vplyvom na ľudskú osobnosť. Naopak sociológovia vychádzajú z predpokladu, že riziká sú viac ovplyvňované sociálnym zriadením a kultúrou ako iba racionálnym plánovaním (ekonomické chápanie) alebo individuálnymi emóciami (psychologické chápanie). Riziko teda chápu ako „*rozdiel medzi realitou a možnosťou. Teda ako reálne udalosti alebo nebezpečenstvá*

ktoré objektívne môžu vzniknúť bez zásahu subjektívnymi alebo sociálnymi faktormi“ (Zinn, 2008, str. 4–5).

2.2 Prístup v pojmu riziko z pohľadu technických a prírodných vied

Zatiaľ čo v sociálnych vedách sa na riziko nahliada skôr na stav spojený s ľudskou myslou a subjektivitou, z pohľadu prírodných a technických vied sa termín riziko chápe skôr ako štatisticko-pravdepodobnostný pojem. Prírodnými vedami, ktoré budeme ďalej analyzovať je najmä matematika a biológia. V rámci technických vied to bude komplexný pohľad na technické chápanie rizika vrátane rizika v oblasti informačných a komunikačných technológií.

V matematike, ako prírodnej vede, sa riziko najčastejšie definuje ako štandardná odchýlka (Adams a kol., 1993). Prípadne sa definuje pomocou funkcie rizika, vyjadrujúcej pomocou očakávanej hodnoty funkciu straty, ktorá je dôležitá najmä z pohľadu rizikovej teórie (Hickman a Zahn, 1966). Využívanie pojmu riziko teda nie je limitované na pozitívny ani negatívny výsledok a predstavuje v podstate zmenu, ktorá môže byť očakávaná ale aj neočakávaná.

Naproti tomu z hľadiska biológie, ale aj medicíny, je prístup k riziku postavený skôr na negatívnych výsledkoch udalostí. Riziko tu predstavuje dôležitý a často využívaný pojem hlavne z hľadiska toxikologického a epidemiologického výskumu. V tejto oblasti je dôležité ohodnocovať faktory ako napríklad životný štýl alebo diéta môžu ovplyvniť pravdepodobnosť ochorenia alebo či určitá liečebná metóda výrazne redukuje symptómy ochorenia. Inou oblasťou je pravdepodobnosť a závažnosť vedľajších efektov z liečiv a možnosť ich akceptácie vzhľadom k výsledkom liečby. Prístup k riziku je ale teda evidentne výrazne negatívny a nastanie týchto javov sa očakáva.

Poslednou oblasťou, ktorou sa budeme v analýze zaoberať je technické chápanie rizika a teda využívanie tohto pojmu v technických vedách. Tu sa

riziko zväčša definuje ako „multiplikácia škody a pravdepodobnosti udalosti (za časovú jednotku)“ (Fluerer, 2006, str. 55). Podobné definície uvádzajú aj Smith, Merna a Jobling (2003, str. 2), pre ktorých riziková udalosť znamená, že „existuje rozsah dôsledkov udalosti, ktoré môžu byť viac alebo menej priaznivé ako najpravdepodobnejší výsledok a každý z týchto výsledkov z rozsahu má pravdepodobnosť nastania“; Pandian Ravindranath (2007, str. 3), ktorý vymedzuje riziko ako „pravdepodobnosť utrpenia straty, pokiaľ sledované ciele podliehajú faktorom, ktoré sú nepredvídateľné alebo nesúvisiace“ alebo Gerrard a Thompson (2002, str. 14), ktorý ho definujú ako jav, ktorý „ohrozuje jeden alebo viac hlavných cieľov projektov a má neistú pravdepodobnosť“. Opäť je tu teda pohľad na riziko výrazne negatívne orientovaný, pričom ale očakávania nastania takéhoto javu nie sú isté. Je však evidentné, že k riziku prístupujú v zmysle udalosti, ktorá môže poškodiť alebo narušiť výsledok respektíve priebeh určitého realizovaného projektu.

Na základe vykonanej analýzy definícií rizika je zjavné, že z hľadiska jednotlivých vedných odborov je možné badať určitú tendenciu k chápaniu rizika podobným spôsobom. Aj keď z hľadiska jednotlivých autorov pri definovaní rizika stále prevláda výrazná rôznorodosť prístupov vo všeobecnosti je však v rôznych oblastiach vedy a výskumu možné vymedziť určité smery prístupu. V prvom rade je potrebné pochopiť, či je riziko chápané v zmysle javu, ktorý objektívne existuje a nie je dôsledkom konania spoločnosti alebo či je riziko sprostredkované alebo dokonca vytvorené spoločnosťou nezávisle od jeho objektívnej existencie. Prvý prístup, ktorý je možné nazvať objektívny prístup, je charakteristický pre prístup k pojmu riziko v technických a prírodných vedách, zatiaľ čo druhý spôsob, ktorý môžeme nazvať subjektívny prístup, popisuje pohľad na pojem riziko v spoločenských vedách. Špecifickou oblasťou je ekonómia, ktorá je v podstate prepojením subjektívnych a objektívnych rizík. Táto syntéza je dôsledkom rôznorodosti ekonomickej vedy ako vedy →

- zameranej na skúmanie ľudského rozhodovania ale zároveň aj silnou matematizáciou niektorých oblastí ekonómie.

3. Základné spôsoby substitúcie pojmu riziko

Aj keď má chápanie pojmu riziko v jednotlivých vedných oblastiach svoje špecifiká, ich definíciami sa prelínajú rovnaké pojmy, a to konkrétne: neistota, pravdepodobnosť, hazard/nebezpečenstvo, volatilita, očakávaná strata a udalosť. V ďalšej časti sa preto zameriame na preskúmanie využiteľnosti týchto pojmov z hľadiska definovania pojmu riziko.

3.1 Riziko ako neistota

Chápanie rizika ako neistoty je veľmi častým javom. Aj keď Alan Willett, ktorého definíciu sme uviedli v predchádzajúcej časti príspevku, stotožňoval pojmy riziko a neistota, ďalší vývoj v definovaní rizika sa uberal smerom odlišovania týchto dvoch pojmov. Napríklad Frank Knight v diele, *Risk, Uncertainty and Profit* (1921), vydanom dvadsať rokov po Willettovej definícii, tieto dva pojmy označil sa odlišné.⁴ Avšak ani dodnes sa mnoho autorov nestotožnilo s týmto pohľadom a pojem riziko využívajú na označenie neistoty a naopak. Americký autor Rejda (2008, str. 3) definuje riziko ako „neistotu zahŕňajúca možnosť vzniku straty“, podobne Charles Hardy v knihe *Riziko a rizikové správanie* (angl. *Risk and Risk Bearing*) (1931, str. 1) chápe „riziko ako neistotou s ohľadom na náklady, stratu a poškodenie“ rovnako ako aj mnoho definícií uvedených v predchádzajúcej časti tohto textu. Teda aj takmer o sto rokov po rozdelení týchto dvoch pojmov dochádza v odbornej i vedeckej literatúre k ich častému stotožňovaniu.

Vnímanie rizika ako neistoty je spojené s psy-

chologickým fenoménom avšak všeobecné stotožňovanie týchto dvoch pojmov vedie k mylným záverom (Crowe a Horn, 1967). Riziko sa totiž štandardne charakterizuje ako objektívny jav, zatiaľ čo neistota je javom subjektívnym. Neistota je stavom mysle, prostredníctvom ktorého jednotlivec pociťuje pochybnosti. Keďže ide o subjektívny fenomén v konfrontácii s aktuálnym stavom reality, dvaja jednotlivci môžu zažiť neistotu rozličnej intenzity. Dôvodom sú nielen rozličné psychologické dispozície jednotlivca ale aj nedostatok znalostí týkajúcich sa faktov relevantných pre rozhodovanie.

Pojmy riziko a neistota teda nie je možné stotožňovať. Na podporu tohto názoru vystupujú mnohí autori. Spomenúť môžeme napríklad Petra Fishburna (1984, str. 397), ktorý hovorí, že „neistota nie je nevyhnutnou súčasťou rizika“ alebo Terje Avena (2010, str. 52–53), ktorý zastáva názor, že „neistota je izolovaná od dôsledkov a vážnosť dôsledkov nemôže byť použitá na definovanie rizika“.

3.2 Riziko ako pravdepodobnosť

Mnohí výskumníci a analytici definujú riziko formálne pomocou pravdepodobnosti. Napríklad „riziko je pravdepodobnosť neželanej udalosti“ (Aven, 2010, str. 18), „riziko je pravdepodobnosť, nepriaznivého výsledku“ (Graham and Weiner, 1995, str. 30), „riziko je miera pravdepodobnosti a intenzity nepriaznivého výsledku“ (Lowrance, 1976, str. 94), „riziko je kombinácia pravdepodobnosti udalosti a jej dôsledkov“ (ISO, 2002, str. 2), „riziko znamená pravdepodobnosť, že nám škoda v dôsledku negatívnej odchýlky vznikne alebo nevznikne, nikdy to nemôže byť istota“ (Čejková, Řezáč a Zuzaňák, 1998, str. 18). Hoci však hrá pojem pravdepodobnosť v definovaní rizika dôležitú úlohu, sám o sebe nie je na vysvetlenie rizika dostačujúci. Pravdepodobnosť je totiž rovnako rozmanitý výraz ako rizi-

⁴ Podľa Knight (1921) vyplýva závažný rozdiel medzi rizikom a neistotou v tom, že riziko je charakterizované náhodnosťou, ktorá môže byť presne meraná. O neistote teda hovoril vtedy, ak nie sme schopní kvantifikovať pravdepodobnosti rozličných výsledkov, zatiaľ čo riziko sa aplikuje na situácie, kde je pravdepodobnosť možných výsledkov známa.

ko a nemá tiež univerzálnu definíciu (Crowe a Horn, 1967). Existujú dva základné spôsoby interpretácie pravdepodobnosti. V prvom je pravdepodobnosť interpretovaná ako relatívna početnosť, kým druhé vysvetlenie chápe pravdepodobnosť ako „*meradlo neistoty o budúcich udalostiach a dôsledkoch na základe informácií a znalostiach okolností*“ (Aven, 2010, str. 31–32). Teda autori, ktorí definujú riziko ako „možnosť straty“ prinajmenšom tvrdia, že existuje len malý ak nie žiadny rozdiel medzi rizikom a pravdepodobnosťou (Crowe a Horn, 1967). V literatúre sa navyše často uvádza, že vnímanie rizika ako pravdepodobnosti je úzko spojené s pojmom neistota (napríklad Ericson a Doyle, 2004 alebo Hubbard, 2009). Toto považujeme za máťúce a nie práve vhodne aplikované chápanie pojmu riziko.

3.3 Riziko ako hazard/nebezpečenstvo

S chápaním rizika ako hazardu/nebezpečenstva prípadne ich kombinácie sa stretneme v literatúre pomerne často (Pfeffer, 1956). Čo to však hazard/nebezpečenstvo predstavuje a je vhodné tieto definície prepájať? Autor Chovan (2000, str. 29) definuje hazard ako „*vyššiu mieru rizika a predstavuje snahu ako čo najrýchlejšie a najefektívnejšie zvládnuť stanovenú úlohu a dosiahnuť stanovený cieľ bez snahy o elimináciu miery rizika a bez snahy o akúkoľvek preventívne opatrenia obmedzujúce hazard*“, podľa Rejdu (2003, str. 5) je hazard „*podmienka, ktorá zvyšuje pravdepodobnosť straty*“. Ide teda o príčinu straty. V angličtine sa navyše rozlišujú dva pojmy, a to *peril* a *hazard*. Významové odtienky medzi týmito slovami nie je jednoduché preložiť. *Peril* sa definuje ako príčina/zdroj straty napríklad oheň, nehoda, explózia a podobne, čo vytvára riziko a teda voľno ho môžeme preložiť ako nebezpečenstvo. Naopak hazard sú tie faktory, ktoré sú spojené s prostredím, v ktorom vzrastajú straty. Napríklad stavba domu blízko veľkej rieky môže poškodiť ich brehy je potom vystavený nebezpečenstvu povodní a hazard predstavuje blízkosť domu k rieke, ktorý zvyšujú

nebezpečenstvo povodne. Niektoré udalosti, ktoré môžu byť klasifikované ako „*peril*“ za niektorých okolností sa viac približujú k definícii hazardu (Crowe a Horn, 1967). Podľa nášho názoru, definovanie rizika pomocou pojmov hrozba alebo nebezpečenstvo má svoje opodstatnenie. Ide najmä o fakt, že hrozba/nebezpečenstvo sú v prevažnej miere odborov a ich definícií iniciátormi rizika a sú teda prvým krokom pre vznik rizika.

3.4 Riziko ako volatilita

Chápanie rizika ako volatility je charakteristické najmä v spojitosti s akciovými trhmi a teda pre svet financií a investovania. Podľa Hubbarda (2009, str. 84) „*ak sa cena akcie často a výrazne mení, je považovaná za volatilnú, a teda aj rizikovú*“. Prvotný impulz k chápaniu rizika takýmto smerom poskytol nositeľ Nobelovej ceny Harry Markowitz (1952, str. 90) vo svojej Modernej teórii portfólia. Riziko však nedefinoval priamo, ale len vo všeobecnosti takto: „*Ak... [pojem] „riziko“ [nahradíme] „varianciou výnosu“, potom vznikne malá zmena významu*.“ Pracuje s volatilitou, ako s rizikom. Teda s niečím, čo je akceptovateľné, ak je zárobok dostatočne vysoký. Tento prístup sa ujal aj u ďalších autorov, napríklad Philippe Jorion (2001, str. 6), ktorý definuje riziko ako „*volatilitu neočakávaných výsledkov*“ alebo autori Baker, Bradley a Wurgler (2011, str. 41), ktorí definujú „*riziko ako volatilitu*“. V praxi, avšak, analytici často porovnávajú historickú volatilitu výnosov s rizikom. Pokiaľ je pravda, že akcie s historicky vysokou volatilitou výnosov sú pravdepodobne tiež rizikové akcie, musíme brať do úvahy, že volatilita akcií je riziková iba ak vlastníte akcie a tiež že, volatilita sa nemusí nevyhnutne rovnať riziku. Veľmi jednoduchý a názorný príklad uvádza Hubbard (2009, str. 84–85). Predpokladajte, že hráte hru, kde hádzeme hraciu kocku. Účasť v hre je podmienená vkladom 100 EUR. Čokoľvek pri hode kockou sa vynásobí vynásobím sumou 100 EUR a túto sumu dostane hráč vyplatenú. Takže pri každom hode môže vyhrať od 100 EUR do 600 EUR. Existuje tu volatilita →

→ o výsledku hodu? Áno, výsledkom hry môžete byť 0 EUR alebo až 500 EUR. Existuje tu riziko? Odpoveď na túto otázku však už nie je jednoznačná. Ak sa prikloníme k tradičnému chápaniu rizika v negatívnom zmysle, tak pri tejto hre žiadne riziko nevzniká, pretože nie je možné aby nastal taký výsledok hry, ktorý by skončil stratou. Ak sa však riziko chápe v zmysle tak negatívnej ako aj pozitívnej zmeny je možné jeho význam stotožňovať jednak s volatilitou ale aj s odchýlkou od očakávaného stavu.

3.5 Riziko ako očakávaná strata

Riziko sa bežne definuje ako pomocou očakávanej straty najmä v technických vedách ale tento pohľad je bežný aj pre oblasť ekonómie. V oboch týchto smeroch sa k riziku ako k očakávanej strate pristupuje najmä ako k negatívnejmu javu. Napríklad pre niektorých expertov je „*riziko rovné očakávanej strate*“ (HM Treasury, 2005, str. 33), „*riziko je definované ako očakávaná neželateľná udalosť*“ (Verma a Verter, 2007, str. 1288), „*riziko odkazuje na očakávanú stratu spojenú s udalosťou, pričom sa meria pomocou kombinácie rozmeru a pravdepodobnosti všetkých možných negatívnych dôsledkov udalosti*“ (Mandel, 2007, str. 14). Je však dôležité poznamenať, že pojmom pojem očakávaný nepredstavuje len synonymum slova predpokladaný ale napríklad vo vede o rozhodovaní⁵ často označuje „*vážený priemer pravdepodobnosti*“ (Hubbard, 2009, str. 86). To potom znamená, že očakávaná strata je pravdepodobnosť každej možnej straty násobený celkovou stratou. Problémom rizika ako očakávanej straty je fakt, že táto hodnota je odvodená od aktuálnych dôsledkov. Riziko je totiž spájané práve s budúcnosťou a nie prítomnosťou. Ak je totiž už jav prítomný nejde o riziko ale skôr o neistotu.

3.6 Riziko ako udalosť

Vnímanie rizika ako udalosti je charakteristické najmä pre sociálne vedy, pričom ale ani technické vedy pri tomto prístupe nezaostávajú. Pohľad na riziko ako udalosť môžeme nájsť napríklad v definícií Rosa, ktorý chápe riziko ako „*situáciu alebo udalosť, kde niečo čo má ľudskú hodnotu (vrátane ľudí samých) je v ohrození a výsledok je neistý*“ (Rosa, 1998, str. 18). Opäť tu teda jasne badať negatívny prístup k tomuto pojmu a teda chápanie rizika ako negatívnej udalosti alebo udalosti s negatívnym výsledkom. Špecifický prístup k definovaniu rizika má oblasť poisťovníctva. Riziko sa tu chápe nielen ako udalosť ale doslova ako stav sveta. Z hľadiska toho prístupu teda riziko existuje nezávisle od nášho vnímania a znalostí (Rosa, 1998). Vysvetlenie tohto vzťahu je možné na príklade fajčiarov a ich zdravia, ktoré je ohrozené rôznymi udalosťami ako dôsledkom fajčenia (napríklad rakovina pľúc a následná smrť). Rakovina pľúc teda predstavuje riziko podľa definície, kde riziko je definované ako udalosť. Je to však zároveň aj udalosť, ktorá môže nastať — určitý stav sveta (Aven, 2010). Podľa nášho názoru, aj keď chápanie rizika ako udalosti je veľmi časté najmä v bežnom živote, v odborných a vedeckých kruhoch aplikácia týchto princípov oddeľuje riziko a ohodnocovanie rizík. Okrem toho je toto vnímanie mierne neštandardné v tejto oblasti, čo môže viesť k problémom jeho každodenného využívania.

4. Záver

Hlavným cieľom predkladaného príspevku bolo na základe analýzy prístupov rôznych autorov vymedziť odtienky vo využívaní pojmu riziko autormi v rámci jednotlivých vedných odborov ako aj upozorniť na základné problémy vo existujúcej terminológii.

⁵ Teória rozhodovania (angl. decision-making theory) je multidisciplinárna vedná disciplína spájajúca ekonómiu, psychológiu, filozofiu, matematiku i štatistiku.

Na základe zistených výsledkov vykonanej analýzy je evidentné, že z hľadiska jednotlivých vedných odborov je možné badať určitú tendenciu k chápaniu rizika podobným spôsobom. Aj keď z hľadiska jednotlivých autorov stále prevláda pri definovaní rizika výrazná rôznorodosť prístupov. V kontexte podobnosti jednotlivých prístupov je možné vymedziť dva odlišné smery vnímania. Prvý z týchto prístupov je možné nazvať objektívny prístup. Tento je charakteristický pre využívanie pojmu riziko v prírodných a technických vedách. Na termín riziko sa tu nahliada skôr ako na štatisticko-pravdepodobnostný pojem. Naproti tomu v sociálnych vedách sa k riziku častejšie pristupuje subjektívne čo znamená, že na riziko sa tu nahliada skôr ako na stav spojený s ľudskou myslou a subjektivitou. Tento rozdiel je spojený jednak predmetom ako aj metódami výskumu v týchto oblastiach. Navyše bez ohľadu na odbor, z hľadiska

ktorého sa na pojem riziko nahliada, sme zistili, že jednotliví autori často stotožňujú pojem riziko s inými pojmami, ako napríklad neistota, pravdepodobnosť, hazard/nebezpečenstvo, volatilita, očakávaná strata alebo udalosť.

Na základe zistených výsledkov si teda dovoľme konštatovať, že aj keď je konštrukcia všeobecne uznávanej definície rizika v súčasnosti len ambicióznym snom, je potrebné v tejto oblasti urobiť niektoré kroky na zjednotenie využívanej terminológie. Práve nejednotná terminológia totiž vyvoláva mnoho problémov najmä preto, že sa tento pojem využíva takmer vo všetkých oblastiach vedy i praxe. Už Voltair povedal: „*Ak chceš so mnou konverzovať, definuj mi svoje pojmy.*“ Nepochopenie terminologického aparátu totiž môže viesť k jeho nesprávnemu vyžitiu, čo je síce v bežnej reči akceptovateľné avšak v akademickej oblasti to prináša mnohé komplikácie.

Špecifickou oblasťou ekonómie z hľadiska vnímania rizika je poisťovníctvo, kde riziko predstavuje jeho hlavný obchodný artikel. Totiž zatiaľ čo v kontexte ekonómie môže riziko predstavovať tak zisk aj stratu, v poisťovníctve sa autori prikláňajú k chápaniu rizika skôr ako negatívnej udalosti prinášajúcej stratu.

LITERATÚRA

1. Adams, A. (1992): *Investment*. Great Britain: Graham & Trotman
2. Adams, A., Bloomfield, D., Booth, P., England, P. (1993): *Investment mathematics and statistics*. USA: Graham & Trotman
3. Aven, T. (2010): *Misconceptions of Risk*. Chichester: John Wiley & Sons
4. Baker, M., Bradley, B., Wurgler, J. (2011): *Benchmarks as Limits to Arbitrage: Understanding the Low-Volatility Anomaly*. Financial Analysts Journal, 67(1): 39–54
5. Baranoff, E. G. (2004): *Risk Management and Insurance*. USA: Wiley
6. Byrns, R. T., Stone, G. W. (1989): *Economics*. USA: Scott Foresman and Company
7. Crowe, R. M., Horn, R. C. (1967): *The Meaning of Risk*. The Journal of Risk and Insurance, 34(3): 459–474
8. Čejková, V., Řezáč, F., Zuzaňák, A. (1998): *Pojištění pro podnikatele*. Břeclav: Moraviapress
9. Ericson, R. V., Doyle, A. (2004): *Uncertain Business: Risk, Insurance and the Limits of Knowledge*. Toronto: University of Toronto Press
10. Fishburn, P. C. (1984): *Foundations of Risk Measurement. I. Risk As Probable Loss*. Management Science, 30(4): 396–406

- 11. Fluerer, T. (2006): *Decision making for complex socio-technical system: robustness from lessons learned in long-term radioactive waste government*. Netherlands: Springer
12. Gerrard, P., Thompson, N. (2002): *Risk-Based E-Business Testing*. USA: Artech house
13. Graham, J. D., Weiner, J. B. (eds.) (1995): *Risk versus Risk: Tradeoffs in Protecting Health and the Environment*. Cambridge: Harvard University Press
14. Hardy, C. O. (1931): *Risk and Risk Bearing*. Chicago: University of Chicago
15. Hickman, J. S., Zahn, D. A. (1966): *Some Mathematical Views of Risk*. The Journal of Risk and Insurance, 33(3): 437–446
16. HM Treasury. (2005): *Managing Risk to the Public. Appraisal guidance*. Norwich: HM Treasury
17. Hubbard, D. W. (2009): *The failure of risk management: Why it's broken and how to fix it*. Hoboken: Wiley & Sons
18. Chovan, P. (2000): *Teória a prax poistenia*. Bratislava: SÚVAHA
19. ISO (2002): *Risk Management Vocabulary*. ISO/IEC Guide 73
20. Jorion, P. (2001): *Value at Risk: The New Benchmark for Managing Financial Risk*. London: McGraw-Hill Trade
21. Knight, F. H. (1921): *Risk, Uncertainty and Profit*. Boston: Houghton Mifflin
22. Lipsey, R. G. (1990): *An introduction to positive economics*. Great Britain: George Weidenfeld and Nicolson
23. Lowrance, W. (1976): *Of Acceptable Risk: Science and the Determination of Safety*. Los Altos: William Kaufmann Inc.
24. Majtánová, A. a kol. (2005): *Poistovníctvo*. Bratislava: EKONÓM
25. Mandel, D. (2007): *Toward a Concept of Risk for Effective Military Decision Making*. Technical Report 2007-124. Toronto: Defence R&D Canada
26. Markowitz, H. (1952): *Portfolio Selection*. The Journal of Finance, 7(1): 77–91
27. McCarty, M. H. (1986): *Managerial economics with applications*. USA: Scott Foresman and Company
28. Nigel, J. S., Merna, T., Jobling, P. (2003): *Managing Risk: In Construction Projects*. London: John Wiley & Sons
29. Pandian Ravindranath, C. (2007): *Applied software risk management: A guide for software project managers*. USA: Taylor & Francis Group
30. Pfeffer, I. (1956): *Insurance and Economic Theory*. Homewood: Richard D. Irwin, Inc.
31. Rejda, G. E. (2003): *Principles of Risk Management and Insurance*. USA: Addison Wesley
32. Renn, O. (1992): *Concepts of risk: a classification*. In: Krinsky, S., Golding, D.: Social Theories of Risk. Westport: Praeger, s. 53–82
33. Rosa, E. A. (1998): *Metatheoretical foundations for post-normal risk*. Journal of Risk Research, 1(1): 15–44
34. Skjong, R. (2005): *Etymology of risk: Classical Greek origin – nautical expression-metaphor for difficulty to avoid in the sea*. [online] [cit. 10-02-2013]. Dostupné z: <http://research.dnv.com/skj/Papers/ETYMOLOGY-OF-RISK.pdf>
35. Sloman, I. (2003): *Economics*. Great Britain: Prentice Hall
36. Smejkal, V., Rais, K. (2003): *Řízení rizik*. Praha: Grada Publishing
37. Smith, J. N., Merna, T., Jobling, T. (2003): *Managing risk in construction projects*. UK: Blackwell Publishing
38. Taylor-Gooby, P., Zinn, J. (2006): *Risk in social science*. USA: Oxford University Press
39. Trieschmann, J. S., Hoyt, R., Sommer, D. (2005): *Risk management and insurance*. USA: Thomson South-Western

40. Verma, M., Verter, V. (2007): *Railroad transportation of dangerous goods: population exposure to air-borne toxins*. Computers and Operations Research, 34(5): 1287–1303
41. Willet, A. H. (1951): *The Economic Theory of Risk and Insurance*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press
42. Zinn, O. J. (2008): *Social Theories of Risk and Uncertainty: An Introduction*. UK: Blackwell Publishing

KLÚČOVÉ SLOVÁ

pojem riziko, prístup sociálnych vied k riziku, prístup technických a prírodných vied k riziku

ABSTRACT

Currently, the concept of risk is now very often used. Risk management or risk assessment are parts of almost every field of science. However, these disciplines understand the concept of risk differently. This state also causes many conflicts and misunderstandings. The main aim of the paper is define the nuances of these approaches by the analysis of different approaches of various disciplines authors to the concept of risk as well as to highlight the fundamental problems in used terminology. Based on the results, we would like to note that the understanding of the concept of risk do not vary only between different fields of science but even from the perspective of the individual authors. Although we understand that unifying conceptual bases is unrealistic dream, we appeal to a consistent interpretation of the concept of risk at least in the initial phase of scientific research.

KEYWORDS

concept of risks, risk in social sciences, risk in technical and natural sciences

JEL CLASSIFICATION

B40, G32, Z00

Analýza vlivu liberalizace železničního trhu na hospodaření Českých drah

► Ing. Zdeněk Tomeš, Ph.D. » Katedra ekonomie, Ekonomicko-správní fakulta, Masarykova univerzita¹

* 1. Úvod

Česká železnice prochází procesem liberalizace trhu. V roce 2003 došlo k oddělení železniční infrastruktury do vlastnictví nezávislého manažera infrastruktury Správy železniční dopravní cesty (SŽDC) a k umožnění vstupu dalších železničních dopravců na existující železniční síť. Od té doby došlo k rozvoji konkurence na české železnici, kdy na českém trhu aktivně působí řada nezávislých operátorů. Ovšem i nadále si dominantní postavení na trhu udržují České dráhy (ČD), jejichž tržní podíl v roce 2011 na trhu nákladní železniční dopravy činil 76,2 % a na trhu železniční osobní dopravy 98,6 %² (SŽDC 2011). Zdálo by se, že díky této dominanci by České dráhy neměly mít se vznikající konkurencí zásadnější problémy. Ovšem situace na trhu železniční dopravy je složitější. Nově vznikající konkurence se etabloje především v nejatraktivnějších tržních segmentech, kterými jsou celovlakové přepravy v nákladní dopravě a trasa Praha-Ostrava v dopravě osobní. Proto je zajímavou otázkou, jak dalece se tyto trendy promítají do hospodaření Českých drah. Cílem tohoto článku je analýza dopadu liberalizace na hospodaření Českých drah.

2. Analýza

2.1 Výkony

Po roce 1990 významně poklesly výkony železniční dopravy. Strukturální vývoj ekonomiky s posunem od průmyslu ke službám negativně ovlivnil výkonnost nákladní železniční dopravy. Dopady restrukturalizace na výkonnost české železniční dopravy byly dále zesíleny ekonomickými recesemi let 1997–1999 a 2008–2010. Ve srovnání let 2010 a 1993 tak došlo k reálnému poklesu nákladní dopravy o více než 50 % a k poklesu osobní dopravy o více než 30 %. Důsledkem tohoto vývoje je ohrožení výnosů z hustoty (Nash 2011), kdy na krytí vysokých fixních nákladů, které jsou přítomny na železnici je generován nižší objem tržeb. Důsledkem je pokles ziskovosti nákladní a růst ztrátovosti osobní železniční dopravy.

Pokles výkonů železniční dopravy je možné analyzovat v kontextu dlouhodobých ekonomických a strukturálních trendů. Nákladní železniční doprava ve vyspělých zemích čelí situaci, kdy její hlavní konkurenční výhodu představuje přeprava velkých objemů materiálu s vysokým poměrem hmotnost/cena (Heatley 2009). Typickými příklady

¹ Článek je výstupem výzkumu, který byl podpořen grantem TA ČR č. TD 10063 „Optimalizace regulace konkurenčního prostředí v železniční osobní a nákladní dopravě“. Kontakt na autora: tomes@econ.muni.cz.

² Podle vlakových kilometrů.

takovýchto materiálů je uhlí, železo, nebo dřevo. Na rozdíl od industriálních ekonomik přelomu devatenáctého a dvacátého století se jádro ekonomické aktivity ve vyspělých zemích posouvá od průmyslu ke službám a klesá význam přepravy základních surovin. Tím, jak během transformačního procesu klesaly v českých podmínkách výkony průmyslu, tak se propadaly i objemové výkony nákladní železniční dopravy, která tak přichází o zakázky a není pravděpodobné, že nově přepravované produkty, jako jsou pozemní vozidla či kontejnery budou schopny kompenzovat tyto výpadky.

Pokles výkonů postihnul i osobní železniční dopravu. Byl o něco slabší než u nákladní dopravy, přesto se však výkony osobní železniční dopravy vyvíjí v rozporu s vývojem reálné ekonomiky. Zatímco reálný hrubý domácí produkt se v období 1993–2010 zvýšil o 60 % (MF 2011), výkony osobní železniční dopravy poklesly o více než 30 %. Příčiny poklesu byly odlišné od poklesu nákladní dopravy. Hlavní příčinou byl růst životní úrovně obyvatel provázený vyšší motorizací, který vedl k poklesu využívání osobní železniční dopravy. Vývoj HDP tak má na výkony osobní železniční dopravy dvojznačný vliv. Růst HDP v důsledku konjunktury hospodářského cyklu má v krátkém období příznivý dopad na výkony osobní železniční dopravy, protože ekonomický růst krátkodobě stimuluje poptávku po dopravních službách a stimuluje růst počtu přepravených osob. V dlouhém období však růst HDP stimuluje růst životní úrovně, který vede k nárůstu vlastnictví osobních automobilů a k poklesu výkonů osobní železniční dopravy. Vývoj výkonů však není jediným determinantem vývoje tržeb na železnici. Dalším faktorem je reálná výše železničních tarifů. Propady výkonnosti železniční dopravy by bylo teoreticky možné kompenzovat zvyšováním cen za poskytnuté železniční služby a kompenzovat tak propad výkonů. Údaje o vývoji reálných železničních tarifů zachycuje graf 2.

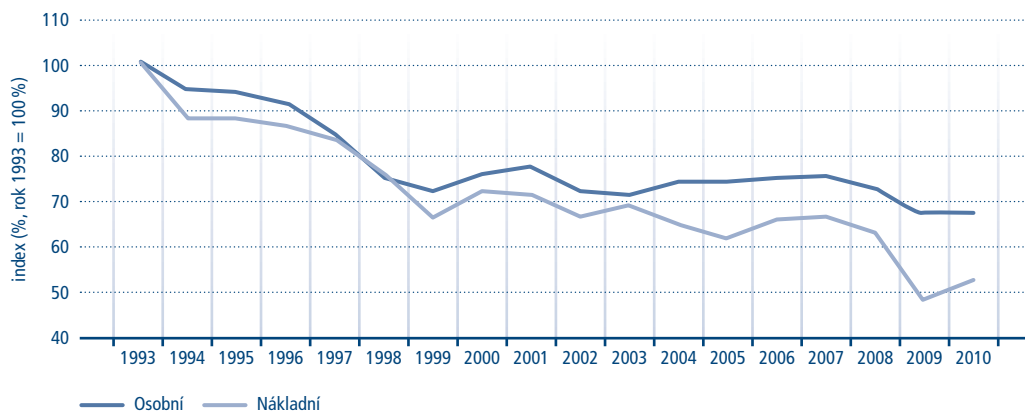
Lze pozorovat výrazně divergentní vývoj u tarifů osobní a nákladní dopravy. Vývoj reálných cen nákladní železniční dopravy reflektuje její křeh-

kou konkurenční pozici, kdy se reálné ceny tarifů ČD po roce 1999 kontinuálně snižovaly. Důvodem mohla být intenzivní intermodální konkurence ze strany silniční nákladní dopravy. Druhým možným vysvětlením je konkurenční tlak nových dopravců na železnici. Další možností je posun skladby nákladní železniční přepravy směrem ke komoditám s nízkou přidanou hodnotou. Nákladní železniční doprava tak ve sledovaném období čelí dvěma problémům. Za prvé poklesy na polovinu její výkony v důsledku propadu poptávky a dále dochází i k poklesu tarifů, které si je schopna účtovat za své služby. V reálném vyjádření se tak u tržeb nákladní dopravy v reálném vyjádření násobí propad výkonů propadem reálných cen tarifů. V reálném vyjádření, tak v období 1993–2010 klesly tržby nákladní železniční dopravy o dvě třetiny. Odlišný cenový vývoj zaznamenaly reálné tarify v osobní železniční dopravě, které tak zřejmě následují celoevropské trendy, kdy s růstem vyspělosti ekonomiky klesá význam nákladní dopravy a roste význam osobní železniční dopravy. Ve sledovaném období tak v případě České republiky vidíme postupný nárůst reálné hodnoty tarifů v devadesátých letech, kdy tento vývoj mohl být korekcí umělé nízkých cen železničních tarifů během centrálně plánované ekonomiky. V současnosti došlo k určitému zbrzdění nárůstu tarifů, což může být důsledkem postupné liberalizace trhu a možné konkurence nových dopravců i na trhu osobních železničních přepravních služeb. Budoucí vývoj reálných cen tarifů jak v osobní, tak nákladní dopravě bude odvislý od několika faktorů. Klíčovou roli pak v něm bude hrát cenová elasticita poptávky po železničních přepravních službách. Vzhledem ke skutečnosti, že jak osobní, tak nákladní železniční doprava se nacházejí pod intenzivním konkurenčním tlakem ostatních dopravních módů, jsou možnosti pro nějaké výraznější zvyšování železničních tarifů limitované (Ivaldi 2005).

Vývoj tržeb na železnici odrážel celkovou ekonomickou situaci, kdy železnice ztrácela některé své tradiční zákazníky a pouze výjimečně získáva-

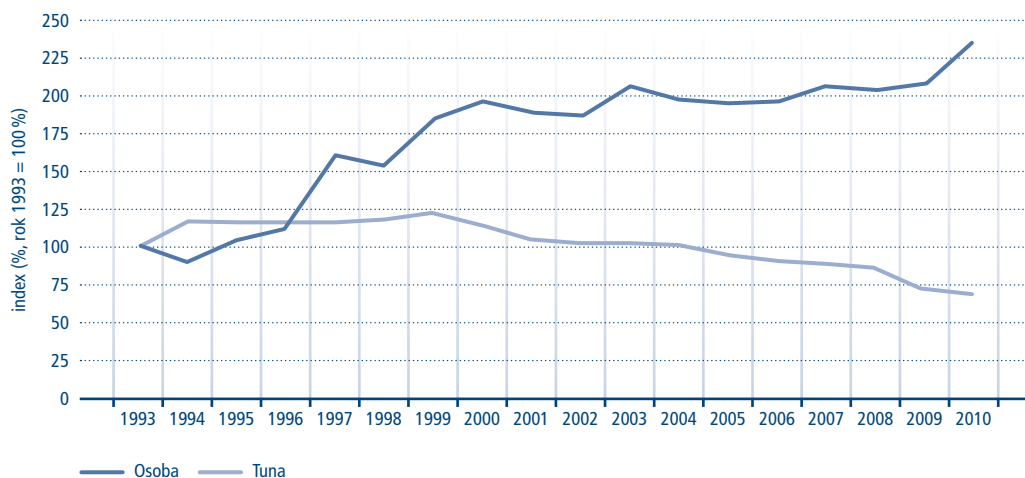

→ **Graf č. 1 » Indexy výkonů železniční dopravy (% , rok 1993 = 100 %)**

Pramen: Výroční zprávy Českých drah, 1996–2010

Graf č. 2 » Indexy reálných cen tarifů v železniční dopravě (% , rok 1993 = 100 %)

Pramen: Výroční zprávy Českých drah, 1996–2010

Tabulka č. 1 » Tržby ČD z prodeje vlastních výrobků a služeb (mil. Kč, běžné ceny)

	1993	1996	1999	2002	2003	2006	2008	2009	2010
Nákladní	14 845	19 525	19 323	17 871	18 531	17 252	16 863	11 189	11 836
Osobní	1 977	4 057	4 642	5 176	5 051	5 913	6 228	6 625	6 621

Pramen: Výroční zprávy Českých drah, 1996–2010

la nové. Železnice je financována směsicí komerčních a veřejných zdrojů. Komerční tržbami jsou příjmy z osobní a nákladní dopravy, veřejnými dotacemi jsou pak dotace na úhradu ztrát osobní dopravy a investiční dotace (Tomeš 2010). Pokud se podíváme na vývoj komerčních tržeb ČD v běžných cenách, lze konstatovat, že jak u osobní dopravy, tak u nákladní dopravy víceméně stagnovaly. Tato situace je důsledkem poklesu výkonových ukazatelů na železnici a současné nízké schopnosti železnice zvyšovat jednotkové sazby za přepravu v důsledku intenzivní konkurence ze strany ostatních dopravních módů.

Srovnání v běžných cenách do určité míry odhaluje, jakým způsobem klesá význam železniční přepravy v národním hospodářství. Zatímco v období 1995–2010 se nominální HDP v České republice zvýšil o 150 % (MF 2011), potom tržby ČD v běžných cenách poklesly o 12 %. Na tomto poklesu se zásadním způsobem podílely tržby nákladní dopravy, které poklesly v běžných cenách o 35 %. Odlišným způsobem se vyvíjely výkony osobní dopravy, které se ve stejném období v běžných cenách zvýšily o 141 %. Lze vysledovat rozdílný vývoj trendů u osobní a nákladní dopravy. Výkony poklesly jak u nákladní, tak osobní železniční dopravy, i když u nákladní o něco více. Hlavně však poklesly reálné tarify u nákladní dopravy, zatímco u osobní dopravy výrazně vzrostly. Navíc se díky současné globální ekonomické recesi opět výrazně propadly výkony nákladní železniční dopravy (OECD 2011). Důsledkem je, že se poměr tržeb nákladní a osobní dopravy změnil z poměru 7:1 v roce 1993 na 1,8:1 v roce 2010. Tradičním zdrojem zisku na ČD byly výkony nákladní dopravy. Ovšem současná ekonomická krize nákladní dopravu velmi výrazně postihla. Podle údajů ČD došlo u nákladní dopravy mezi roky 2009 a 2008 k propadu výkonů o 22 % a u tržeb dokonce o 31 %. Hlavní příčinou je globální ekonomická krize, která v českých podmínkách silně zasáhla především těžký průmysl. Problémy tohoto odvětví se pak projeví i ve výkonech nákladní dopravy, která se prudce propadla.

Při podrobnější analýze tržeb osobní i nákladní dopravy lze vysledovat i některé další parametry, které determinovaly její výkonnost. V osobní dopravě relativně stagnoval údaj o průměrné přepravní vzdálenosti. Jeho hodnota se zvýšila z hodnoty 35,3 km v roce 1993 na 40,3 km v roce 2010 (ČD 1996, 2010). Dalším významným údajem je také počet osob na vypravený vlak, který ve sledovaném období kontinuálně klesal z hodnoty 91,7 v roce 1993 na hodnotu 58,3 v roce 2007. Tato zpráva není dobrá pro ČD z důvodu potřeby dosahovat výnosů z rozsahu a hustoty a nižší počet přepravených osob na jeden vlak znamená, že tyto úspory jsou ohroženy. V nákladní přepravě průměrná přepravní vzdálenost poklesla z hodnoty 206,7 km v roce 1993 na 181 km v roce 2010 (ČD 1996, 2010).

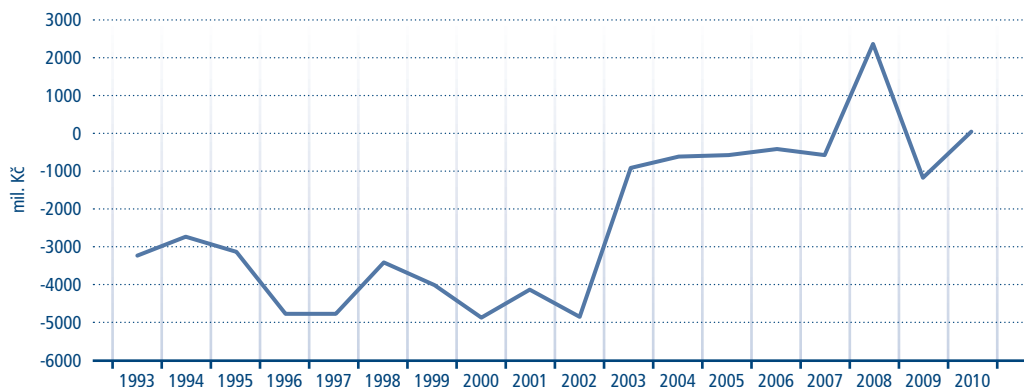
2.2 Ziskovost

Základní problém železničního podnikání představuje skutečnost, že se jedná v současné Evropě o principiálně ztrátové podnikání (Nash 2002). Chronicky ztrátová je především osobní doprava, která je bez dotací konkurenceschopná pouze na rychlíkových relacích mezi velkými městy a v dojíždkách do velkých aglomerací. Nákladní doprava je provozně zisková, ovšem bez zaučtování extrémně vysokých nákladů na vybudování a údržbu železniční infrastruktury. Důsledkem tohoto vývoje je celková ztrátovost železničního podnikání, která se v devadesátých letech promítala do výrazných ztrát ČD. Obrat ve vývoji ziskovosti přišel po roce 2003 v souvislosti s provedením železniční reformy v České republice. Velká část infrastrukturálních investic, údržby a závazků byla vyvedena z ČD na nově vzniklého manažera infrastruktury SŽDC a důsledkem tohoto vývoje bylo prudké vylepšení ziskovosti ČD, jak dokumentuje graf 3.

Jak je vidět z grafu 3, po roce 2003 došlo k výrazné změně trendu ve vývoji ziskovosti ČD. V důsledku vyčlenění železniční dopravní cesty z ČD na SŽDC došlo ke dvěma okolnostem, které vylepšily ukazatele finančního hospodaření ČD. Zaprvé došlo k téměř kompletnímu oddlužení ČD, což vy-

→ Graf č. 3 » *Hospodářský výsledek ČD v letech 1993–2010 (mil. Kč, běžné ceny)*

Pramen: Výroční zprávy Českých drah, 1996–2010

lepšilo ukazatele ziskovosti, rentability a likvidity. Druhým důvodem zlepšených ukazatelů ziskovosti bylo, že v rámci reformy došlo k vytěsnění některých ztrátových činností z ČD na SŽDC. Celkový hospodářský výsledek ČD se skládá z několika dílčích částí, na jejichž velikost působí odlišné faktory. Typickou situací v jednotlivých letech bylo, že nákladní doprava skončila v zisku a osobní doprava ve ztrátě. Náklady na provozování osobní dopravy převyšovaly výnosy z osobní dopravy dokonce i v okamžiku, kdy byly do výnosů započteny veřejné dotace na úhradu ztrát osobní dopravy. V roce 2009 bylo při tržbách 6,5 mld. Kč v osobní dopravě vyplaceno Ministerstvem dopravy a jednotlivými kraji více než 12 mld. Kč na úhradu ztrát v osobní dopravě, a to v situaci, kdy dotace na osobokilometr jsou výrazně nižší v případě autobusové dopravy (Tomeš, Pospíšil 2006).

Na počátku roku 2003 vznikla vyčleněním z ČD Správa železniční dopravní cesty (SŽDC) jako organizace zajišťující funkce vlastníka a manažera železniční infrastruktury. Zpočátku byla tato funkce relativně formální, kdy SŽDC byla objednavatelem služeb při zajišťování provozu a provozuschopnosti železniční dopravní cesty, postupně se však situace měnila. V období 2003–2008 řídila

provoz na železnici z pověření SŽDC akciová společnost České dráhy. V roce 2008 za částku 11,58 mld. Kč odkoupila SŽDC od ČD část podniku, který byl potřebný k provádění řízení na síti. Organizace železničního provozu po roce 2003 tak byla silně determinována skutečností, že v oblasti řízení provozu byla SŽDC odkázána na služby ČD, protože až do roku 2008 SŽDC nebyla dostatečně vybavena k tomu, aby tyto funkce vykonávala vlastními silami. Financování celého procesu probíhalo následujícím způsobem. SŽDC získala na zajišťování železničního provozu dotaci ze Státního fondu dopravní infrastruktury (SFDI) ve výši zhruba 5–6 mld. Kč ročně. Dalším zdrojem financování provozních nákladů pak byly poplatky za používání železniční dopravní cesty od ČD a marginálně i od ostatních železničních operátorů. Výsledná částka pak byla použita na úhradu faktur ve prospěch ČD na zajištění provozu a provozuschopnosti železniční dopravní cesty. V zásadě tak tímto způsobem docházelo k dofinancování Českých drah přes SŽDC a SFDI.

2.3 Likvidita

Problémy se ztrátovostí ČD a současných vysokých investic se pak promítaly do problémů s likviditou na ČD. V období po roce 1993 lze pozorovat postupné zhoršování ukazatelů likvidity, až do situace, kdy se ČD téměř přiblížila situaci platební neschopnosti. V okamžiku, kdy se situace s cash-flow na ČD již stávala kritickou, tak obvykle došlo k nějakému mimofádnému vylepšení těchto ukazatelů. Lze identifikovat dva klíčové okamžiky, kdy došlo k zásadnímu vylepšení ukazatelů likvidity. Poprvé to bylo v roce 2003, kdy došlo k výraznému vylepšení ukazatelů likvidity v důsledku převodu infrastruktury z ČD na SŽDC. Následovalo další období, kdy se ukazatele likvidity zhoršovaly. V dalším kritickém roku 2008 došlo k jednorázovému vylepšení ukazatelů likvidity prodejem části podniku SŽDC.

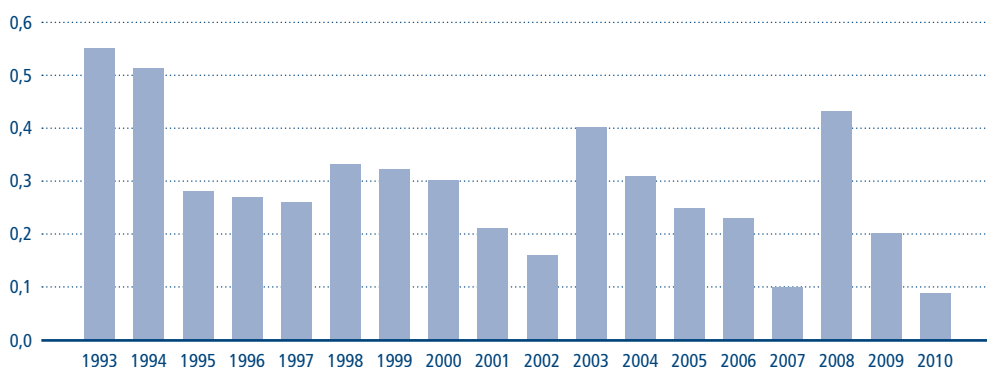
Je tak možné formulovat dvě hypotézy ohledně časování zásadních reforem na české železnici. První hypotéza je odvozena z premisy, že k zásadním reformám na české železnici je přistoupeno v okamžiku, kdy je potřebné implementovat evropské reformy, popřípadě v situaci, kdy k jejich implementaci nastaly vhodné okolnosti. Druhou

možnou hypotézou ohledně časování reforem je, že k jejich implementaci dochází vždy tehdy, kdy se České dráhy nacházejí v kritických problémech se zadlužeností nebo likviditou a téměř nejsou schopny uhrazovat své závazky. To byla situace v letech 2003 i 2008. Tato situace je důsledkem úzkého provázání ČD s veřejnými rozpočty a politikou sférou, která přetrvává i po provedení vertikálního unbundlingu v České republice.

2.4 Investice

Na české železnici se v posledních osmnácti letech intenzivně investovalo. Hlavní investiční akcí představovala modernizace a přestavba čtyř hlavních železničních koridorů. Celkové investiční náklady na tyto koridory se odhadují na 200 mld. Kč, přičemž více než polovina této částky již byla prostažena (SŽDC 2011). Smyslem modernizace a přestavby koridorů bylo zabezpečit kvalitní spojení na hlavních tazích v České republice, ovšem takto pojatá investiční výstavba vzbuzuje celou řadu otázek. Poplatky za použití železniční dopravní cesty v osobní dopravě se pohybují na úrovni 1,4 mld. Kč ročně a jsou tak evidentně zcela nedostačující pro zajištění návratnosti investovaných zdrojů do mo-

Graf č. 4 » Likvidita ČD

Pramen: Výroční zprávy Českých drah, 1996–2010

→ dernizace železniční dopravní cesty. Investice do modernizace železniční dopravní cesty je možné rozdělit do dvou období, a to do období před oddělením infrastruktury a po něm. Do jeho provedení byly hlavním investorem ČD. Jedním z důsledku masivních investic do železniční infrastruktury v devadesátých letech byla skutečnost, že se zanebdávaly investice do vozového parku. Vozový park byla opotřebovaný a zastaralý již z období komunismu a přesměrování investic do železniční infrastruktury vedlo k nízkým investicím do železničních kolejových vozidel. Tato situace se změnila po roce 2003. Investiční výstavba, dotace a údržba byly převedeny na manažera infrastruktury SŽDC a ČD, které byly nyní obětovány o péči o infrastruktury si intenzivněji uvědomily, že na liberalizovaném trhu železničních dopravních služeb je zastaralost jejich vozového parku vážným hendikepem a začaly masivněji investovat do modernizace kolejových vozidel. Protože jejich běžné zdroje nedostačují k jejich financování, přistoupily k financování dluhovému. V tomto případě se tedy dostává do určitého konfliktu požadavek rovného přístupu a co největší konkurence na trhu s požadavkem na finanční rentabilitu železničního provozu. Pořizovací ceny moderní železniční kolejové techniky jsou velmi vysoké a ve většině případů

pořizovány na úvěr nebo na leasing. K finanční smyslnosti či přímo realizovatelnosti takové transakce je ovšem nutné, aby pro takto nákladnou vozovou techniku existovalo dostatečné využití v dlouhodobých smlouvách s objednateli osobní železniční dopravy (Ministerstvo dopravy a kraje). Oddělení infrastruktury a služeb tak způsobilo, že se míra investic na české železnici zvýšila. Manažer infrastruktury logicky pokračuje v investicích do infrastruktury a ČD zvyšují tempo investic do kolejových vozidel. Existuje tak rozdíl oproti situaci, kdy infrastruktura i provoz byly integrovány v rámci ČD před reformou. Tehdy bylo možné nastavit investiční priority a tempo investic bylo nižší.

Značné investice do modernizace vozového parku se negativně projevovaly v ukazatelích likvidity a zadluženosti ČD. Otázkou tedy zůstává proč ČD, které se dlouhodobě nacházejí v obtížné finanční situaci, věnují tak vysoké zdroje na investiční výdaje. Jedním z vysvětlení může být politická objednávka v prostředí měkkých rozpočtových limitů (Kornai et al. 2003). Rozsah osobní dopravy na železnici je politicky citlivá otázka a ČD mohou mít motivaci modernizovat svůj vozový park a zlepšovat služby zákazníkům bez ohledu na následné problémy s likviditou a zadlužeností, pokud

Česká železnice prochází procesem liberalizace. Dochází k otevření trhu jak v oblasti nákladní, tak v posledních letech i osobní dopravy. I když tržní podíly nově vstupujících dopravců postupně narůstají, dominantním operátorem v obou segmentech zůstává národní dopravce České dráhy. Proces liberalizace trhu a tlak nově nastupující konkurence se však intenzivně promítá do jejich výsledku hospodaření. Působení konkurence vytváří tlak na pokles tarifů a zesiluje tak poklesy tržeb dané ekonomickou recesí a odlivem zákazníků ke konkurenci. Tlak konkurence na kvalitu služeb zase přinutil České dráhy ke zvýšené investiční činnosti v oblasti obnovy vozového parku. Tyto investice jsou takřka výhradně financovány dluhově. Vzhledem k nízké schopnosti Českých drah generovat komerční tržby je splácení těchto závazků podmíněno úzkou vazbou Českých drah na veřejné rozpočty.

mohou očekávat vstřícnost politické reprezentace při jejich řešení. Finanční náklady, které v důsledku těchto investic vznikají, jsou potom uhrazovány buď z veřejných dotací, nebo nárůstem cizích zdrojů, jejichž sanace je v konečném důsledku řešena opět za asistence veřejných rozpočtů.

Do značné míry jsou příčinnou tohoto vývoje vzájemné vazby železničního sektoru a politické reprezentace. Železnice představuje významného zaměstnavatele, působí na ní silné odbory, je významným příjemcem veřejných dotací a je také výrazným zákazníkem pro domácí průmyslové a stavební podniky. Tyto všechny faktory z ní dělají přitažlivý cíl pro nejrůznější přímé i nepřímé politické ovlivňování investičních rozhodování na železnici. Rozhodnutí o výstavbě koridorů bylo založeno rozhodnutím vlády a bylo vyjádřením snahy o kvalitní železniční propojení státu. Je otázkou, zda konkrétní realizace, kdy dochází k vysoce nákladným napřimováním existujících tratí je rozumnou investicí, vezmeme-li v úvahu potenciál osobní železniční dopravy a možnosti českých veřejných rozpočtů. Podobným způsobem je možné vnímat i rozhodnutí o masivních nákupech nových vozových soustav motivovaných mimo jiné i snahou dokumentovat sílu a prestiž národního dopravce bez ohledu na náklady. Neoptimální alokaci investic na železnici napomáhá i nepružná manažerská struktura Českých drah, která je důsledkem dlouhodobé historie, monopolního postavení, byrokratické organizační struktury a technicko-provozního přístupu k řešení ekonomicko-marketingových problémů. Tyto skutečnosti pak vedou k situaci, kdy České dráhy vykazují nízkou orientaci na potřeby zákazníka, marketing je velmi slabý a kalkulace investic i provozu vychází ze sporných premis. Byrokratická a málo flexibilní organizační struktura ČD pak vede k situaci, kdy jednotlivé odbory ČD spolu málo komunikují a rozhodování v investiční oblasti jsou málo koordinovány s provozním řízením a marketingem. Navíc do investičního i provozního rozhodování zasahují politické vlivy, kdy kromě smysluplnosti investic hrají roli také politické motivy prezentace síly národního

podniku, podpora domácího průmyslu v otázce rozhodování o dodavatelích investičních celků a jejich oprav. Toto prolínání ekonomických a politických motivů na železnici vede k nejasným kritériím při rozhodování o alokaci investic.

2.5 Zaměstnanost

Na české železnici docházelo ve sledovaném období k dlouhodobému a poměrně razantnímu snižování počtu zaměstnanců. Toto snižování mělo dvě hlavní příčiny. První příčinou bylo snižování výkonů na železnici, které snižovalo potřebný počet zaměstnanců k zajištění přepravních služeb a bylo řešeno především nenahrazováním odcházejících zaměstnanců. Tento proces byl podporován poměrně velkorysým sociálním programem ČD dotovaným z veřejných zdrojů na zmírnění sociálních důsledků snižování počtu zaměstnanců. Druhým výrazným faktorem vedoucím k poklesu počtu zaměstnanců v rámci ČD bylo jejich postupné přesouvání na SŽDC, kde se jejich počet zvýšil z 500 na 10 000 a uvažuje se o jejich dalším navyšování.

Relativně dynamický pokles počtu zaměstnanců na ČD byl ovšem provázen výrazně pomalejším poklesem mzdových nákladů. Důvodem byl dynamický růst průměrné mzdy na ČD. Tento růst je mimo jiné způsobován i silným vlivem odborů na železnici. Je zajímavé, že u firmy, která je vysoce ztrátová, a kde je oproti skladbě populace nižší vzdělanostní struktura existuje vyšší průměrná mzda než ve zbytku národního hospodářství. Produktivita na železnici je v současnosti oproti zbytku národního hospodářství zhruba třetinová. Dalším zajímavým údajem je, že mzda průměrného zaměstnance na ČD je větší než přidaná hodnota, kterou vytvoří. Jak je možné, že efektivnost na železnici je natolik nízká, že nekryje ani osobní náklady a je tak výrazně nižší než kolik je průměr v národním hospodářství? Základní příčina spočívá ve skutečnosti, že železniční doprava je relativně náročná na lidskou práci, tudíž i přes značné pokroky v automatizaci využívá vysoký počet zaměstnanců. Jejich dalšímu snižování brání mimo →

→ **Tabulka č. 2 » Počet zaměstnanců ČD**

	2008	2009	2010
Skupina ČD celkem	48 592	41 081	38 046
České dráhy, a. s.	34 685	28 569	26 992
v tom: provozování dráhy	16 497	10 591	9 586
provozování drážní dopravy	16 672	16 716	15 679

Pramen: Výroční zprávy Českých drah, 2008–2010

jiné bezpečnostní aspekty. Navíc tento relativně vysoký počet zaměstnanců na železnici se násobí vysokou průměrnou mzdou. Dohromady oba tyto faktory způsobují vysoký podíl osobních nákladů na celkových. Oproti těmto vysokým nákladům stojí relativně nízké tržby způsobené nízkou dynamikou odvětví a intenzivní konkurencí ostatních dopravních módů. Čistým důsledkem jsou pak vysoké finanční ztráty železnice a nízká přidaná hodnota na zaměstnance. Tato neuspokojivá situace se pak namísto snižování mezd, propouštění zaměstnanců nebo zvyšování tržeb řeší obvykle outsourcingem části zaměstnanců a činnostmi nepřinášejícími bezprostředně tržby na SŽDC.

2.6 Veřejné dotace

Vysoká ztrátovost odvětví a vysoké investice způsobují, že na krytí nákladů železničního podnikání nejsou komerční tržby dostačující a k dofinancování jsou nutné dotace z veřejných rozpočtů. Před reformou roku 2003 existovaly tři hlavní typy dotací, které směřovaly do ČD. Byla to investiční dotace určená na modernizaci infrastruktury a vozového parku, provozní dotace určená na dofinancování provozních nákladů železniční dopravy a dotace na úhradu ztrát z provozování osobní dopravy. Po provedení reformy došlo k rozšíření spektra veřejných dotací plynoucích do odvětví. Namísto jednoho subjektu železniční dopravy se objevily dva a oba jsou ve svých finančních potřebách kriticky závislí na veřejných dotacích. Pokud se budeme zabývat skladbou veřejných dotací po reformě, tak

ty se skládají z následujících částí. Za prvé se jedná o investiční dotaci pro SŽDC, kterou získává od Státního fondu dopravní infrastruktury (SFDI). Tato dotace je určena především pro investice do modernizace železniční dopravní cesty. Hlavní část této dotace je používána na financování modernizace koridorů a železničních uzlů v jejich trase. Tempo nárůstu investiční dotace odráží situaci, kdy akceleruje tempo jejich výstavby. Druhým typem dotace je dotace na provoz, který získává SŽDC také od SFDI. Jejím smyslem je dofinancovat provozní náklady SŽDC, které má s údržbou a zajišťováním provozuschopnosti železniční dopravní cesty. SŽDC oficiálně vykazuje, že tyto náklady se blíží 11–13 mld. Kč. Ovšem poplatků za použití železniční dopravní cesty se ve sledovaném období pohyboval pouze přibližně na poloviční úrovni. Proto je a bylo nutné běžný provoz SŽDC dofinancovávat pomocí tohoto typu dotace, aby SŽDC měla zdroje na běžný provoz. Vzhledem k současnému poklesu výkonů železniční dopravy v České republice především v nákladní dopravě, který se pak negativně odráží v objemu vybraných poplatků za použití železniční dopravní cesty lze očekávat, že tento typ dotace bude muset být dále navyšován, aby se udrželo financování železniční dopravní cesty při životě. Dalším typem dotace je odpouštění závazků SŽDC. Tento typ závazku má svůj původ v celkovém převodu dluhů z ČD na SŽDC na počátku roku 2003. Téměř veškeré závazky bývalých ČD byly převedeny na SŽDC, která neměla žádné vlastní zdroje na jejich průběžnou úhradu. Z tohoto důvodu byl nutný mechanismus,

kdy namísto SŽDC uhrazovalo splátky úroků a úvěrových splátek Ministerstvo financí a z titulu tohoto plnění vznikaly pohledávky státu vůči SŽDC. Vzhledem k tomu, že není vlastní zdroj financování, ze kterých by SŽDC mohla tyto závazky uhrazovat, byly ze strany státu průběžně odpouštěny. Další významnou dotací představuje dotace Českým drahám na úhradu ztrát vzniklých z provozování osobní dopravy. Osobní železniční doprava v podání Českých drah vykazuje nízké tržby a vysoké náklady na jejich provozování. Výsledná ztráta je dofinancována z veřejných rozpočtů, konkrétně pak ze státního rozpočtu a z rozpočtů krajů. Vývoj dotací z veřejných rozpočtů zachycuje graf 5.

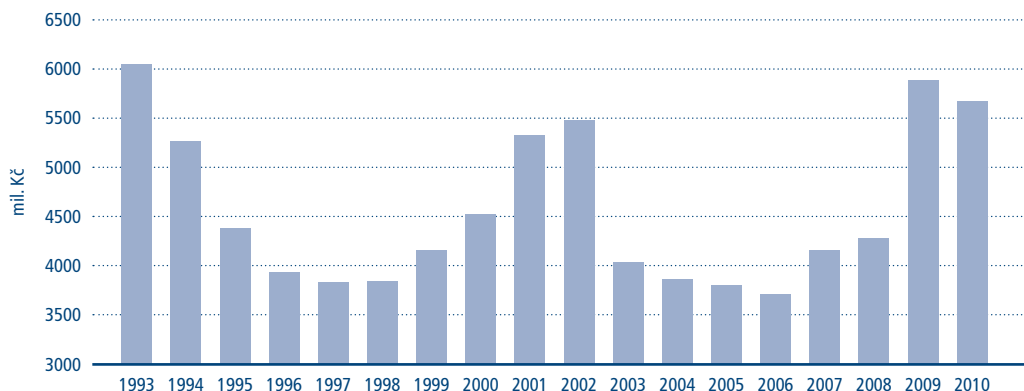
2.7 Zadluženost

Dalším významným ukazatelem finanční stability železnice byl vývoj zadluženosti. V průběhu let 1993–2002 zadlužení Českých drah plynule narůstalo v důsledku infrastrukturních a dopravních investic. Protože běžné příjmy ČD včetně veřejných dotací nepostačovaly k financování těchto investičních akcí, České dráhy se při jejich financování často uchýlovaly k dluhovému financování. Ke

konci roku 2002 tak cizí zdroje ČD přesáhly hranici 58 mld. Kč, z nichž většina byla bankovní úvěry u zahraničních bank se státní zárukou. V důsledku vertikálního oddělení došlo k jednorázovému oddlužení ČD. Dlouhodobé závazky byly převedeny na SŽDC a ty se tak ujaly jejich splácení. Na úhradu krátkodobých závazků ČD vydala SŽDC dluhopisy s nominální hodnotou 7 mld. Kč s jednorázovou splatností v roce 2011. Těmito dvěma operacemi došlo k jednorázovému a téměř kompletnímu oddlužení ČD, které tak na počátku roku 2003 mohly začít, co se týče zadlužení s čistým štítem. Nicméně ten dlouho nevydržel, protože se okamžitě počaly zadlužovat znovu především pak v důsledku investic do modernizace vozového parku. Kromě přímého zadlužování pak břemeno financování investičních akcí u ČD také zvyšuje řada dlouhodobých pronájmů (leasingů), které zhoršují problémy s likviditou na ČD.

Příčin neustálého nárůstu zadlužení ČD je několik. Za prvé dochází k situaci, kdy běžné výnosy získané z tržeb nestačí na úhradu nákladů, které jsou spojeny s provozováním železniční dopravy. Příčinou je jednak nízká schopnost železnice generovat nové zákazníky a zvyšovat jednotkové ceny. Druhou příčinou provozní ztrátovosti jsou

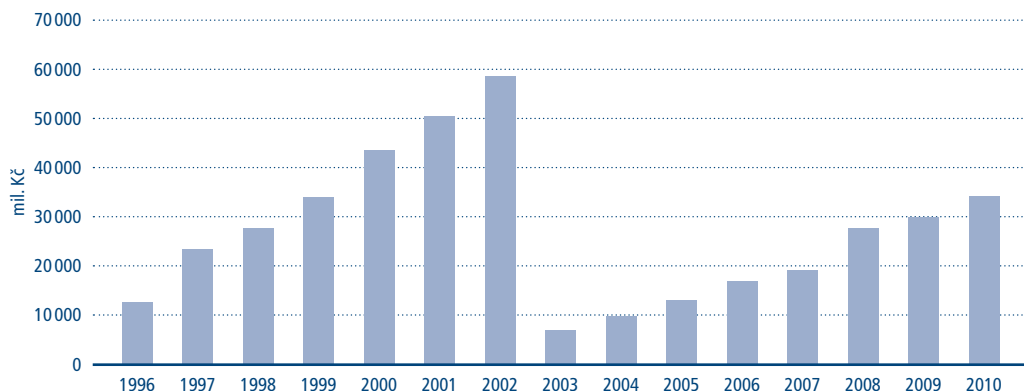
Graf č. 5 » Dotace na osobní dopravu (mil. Kč, stálé ceny)

Pramen: Výroční zprávy Českých drah, 1996–2010

→ **Graf č. 6 » Cizí zdroje ČD (mil. Kč, běžné ceny)**

Pramen: Výroční zprávy Českých drah, 1996–2010

Tabulka č. 3 » Skladba cizích zdrojů ČD v letech 2002, 2008 a 2010

	2002	2008	2010
Dlouhodobé úvěry a půjčky	37 173	9 059	12 467
Dlouhodobé závazky	7 123	2 336	1 946
Krátkodobé úvěry a půjčky	1 747	2 445	6 045
Krátkodobé závazky	11 257	13 701	13 447
Celkem	57 264	29 936	27 542

Pramen: Výroční zprávy Českých drah, 1996–2010

vysoké provozní náklady, u kterých vzniká otázka, jak dalece jsou tyto náklady oprávněné a nutné. České dráhy představují typický podnik ve státním vlastnictví, které plní některé cíle na politickou objednávku se všemi ekonomickými neduhy, které jsou s takovýmto provozním modelem spojeny. České dráhy jsou pověstné nízkou provozní efektivností, přezaměstnaností a vysokými mzdami. Dále jsou si vědomy a aktivně využívají skutečnosti, že jsou výrazně dotovány, protože národní železniční podnik přece nelze nechat zkrachovat. Důsledkem těchto vzorců chování je několik skutečností. Za prvé ČD nejsou příliš motivovány ke snižování nákladů, protože vědí, že případné defi-

city v jejich rozpočtu budou dříve nebo později dofinancovány z veřejných rozpočtů. Naopak mají motivaci zvyšovat své investiční náklady na modernizaci infrastruktury (před oddělením) a modernizaci vozového parku, aby zvýšily svoji konkurenceschopnost s ostatními dopravními módy a s ostatními železničními dopravci. Jsou si dobře vědomi, že při dynamice jejich tržeb nejsou schopni tyto investiční a provozní výdaje pokrýt. Proto se na jejich financování snaží získat nejrůznější veřejné dotace. Protože tento proces dobývání renty z veřejných rozpočtů může nějakou dobu trvat, než je úspěšně realizován, vzniká problém s financováním běžných a investičních výdajů. Proto se

ČD průběžně zadlužují, aby překonaly tento časový nesoulad, často pomocí dluhopisů či bankovních úvěrů se státní zárukou a spoléhají na to, že v okamžiku, kdy se situace s financováním jejich závazku začne stávat kritickou, tak veřejné rozpočty nějakým způsobem vypomohou.

Nárůst cizích zdrojů, především pak bankovních úvěrů a dluhopisů však není jediným způsobem, kterým se projevuje obtížná finanční situace ČD. ČD se v situaci měkkých rozpočtových omezení uchylují k celé řadě dalších způsobů financování svých výdajů. V několika případech došlo k emisím dluhopisů. Dříve měly tyto dluhopisy státní záruku, nyní tomu již tak není, je však skutečností, že v případě neschopnosti ČD tyto úvěry splácet, by stát zřejmě přistoupil k nějaké formě jejich sanace. Dalším dynamickým způsobem nárůstu závazků ČD jsou nárůsty finančních leasingů, které si ČD berou na nákup nových kolejových vozidel. Tyto závazky dále zvyšují závazkovou angažovanost ČD, které tak musí počítat s větším zatížením v budoucnu. Dalším způsobem jednorázového financování jsou pro ČD odprodeje nepotřebného majetku, kterým si ČD jednorázově vylepšují rozpočet, aby měly na úhradu dodatečných příjmů spojených s pořízováním investic.

Pokud se podíváme na vývoj zadluženosti v ČD v širší perspektivě, jsou zřejmé její příčiny. Po odběremenění ČD o starost o infrastrukturní investice dochází k tomu, že ČD se pod narůstajícím tlakem konkurence snaží vylepšit svoji pozici modernizací svého vozového parku. Vzhledem k tomu, že

provozní zdroje včetně dotací k tomuto cíli nedostačují, musejí tyto investice financovat dluhově. Vzhledem k perspektivám osobní železniční dopravy je možnost, že by tyto závazky byly splaceny z provozních výnosů velmi nízká. Vzhledem k tomu, že zadluženost ČD dále narůstá, ČD evidentně spoléhají na to, že jejich závazky budou nějakým způsobem dříve nebo později sanovány z veřejných zdrojů, tak jak se již stalo mnohokrát v minulosti.

3. Závěr

Česká železnice prochází procesem liberalizace. Dochází k otevření trhu jak v oblasti nákladní, tak v posledních letech i osobní dopravy. I když tržní podíly nově vstupujících dopravců postupně narůstají, dominantním operátorem v obou segmentech zůstává národní dopravce České dráhy. Proces liberalizace trhu a tlak nově nastupující konkurence se však intenzivně promítá do jejich výsledku hospodaření. Působení konkurence vytváří tlak na pokles tarifů a zesiluje tak poklesy tržeb dané ekonomickou recesí a odlivem zákazníků ke konkurenci. Tlak konkurence na kvalitu služeb zase přinutil České dráhy ke zvýšené investiční činnosti v oblasti obnovy vozového parku. Tyto investice jsou takřka výhradně financovány dluhově. Vzhledem k nízké schopnosti Českých drah generovat komerční tržby je splácení těchto závazků podmíněno úzkou vazbou Českých drah na veřejné rozpočty.

LITERATURA A PRAMENY

1. České dráhy: *Výroční zprávy Českých drah a. s.* 1996–2011. www.ceskedrahy.cz
2. Heatley, D.: *The history and future of railways in New Zealand*. Working paper, New Zealand Institute for the study of competition and regulation, 2009
3. Ivaldi, M.: *Restructuring Railways: In Theory and Practice*. Working paper, IDEI, 2005
4. Kornai, J., Maskin, E., Roland, G.: *Understanding the Soft Budget Constraint*. Journal of Economic Literature, 2003, Vol. XLI, pp. 1095–1136
5. Nash, C.: *Regulatory reform in rail transport – the UK experience*. Swedish Economic Policy Review, 2002, Vol. 9, No. 2, p. 257–286
6. Nash, C.: *Competition and regulation in rail transport*. In: Palma, A. (ed.): *Handbook of Transport Economics*. Edward Elgar, 2011

- 7. Ministerstvo financí ČR: *Makroekonomická predikce ČR*. 2003–2011. www.mfcr.cz
- 8. OECD: *Trends in Transport Sector 1970–2010*. International Transport Forum, 2011
- 9. Správa železniční dopravní cesty: *Výroční zprávy Správy železniční dopravní cesty*, s. o. 2003–2011. www.szdc.cz
- 10. Tomeš, Z.: *Veřejné dotace do železniční dopravy v České republice*. Scientia et Societas, 2010, roč. VI, č. 4, s. 134–142, ISSN 1801-7118
- 11. Tomeš, Z., Pospíšil, T.: *Ekonomické aspekty železniční dopravy*. Brno: Masarykova univerzita, 2006, ISBN 80-210-4220-6

KLÍČOVÁ SLOVA

železnice, liberalizace, konkurence, veřejné dotace

ABSTRACT

Czech railway market is undergoing the process of liberalization. The competition intensifies both in the freight and passenger sectors. Despite these advances, the incumbent Czech Railways are still keeping dominant position in both markets. However the pressure of competition is influencing its financial situation. The downward pressure on tariffs is decreasing its revenues. The higher quality standards of new entrants have forced the incumbent to increase investment into rolling stock. The resulting increase in indebtedness and decrease in liquidity will be matter of concern for public budgets.

KEYWORDS

railway, liberalization, competition, subsidies

JEL CLASSIFICATION

L22, L43, L92, R41

×

The relationship of environmental and economic performance

► Ing. Jana Hornungová, Ing. Markéta Klímková » Department of Economics,
Faculty of Business and Management, Brno University of Technology¹

* 1. Introduction

Currently the companies are forced to adapt more and more trends that required the society. The demands of customers grows and with it to grow requirements not only on the product itself, but on all activities, which are needed for the manufacture of this type of product. The environmental protection is one of the trends that are forcing the small and medium enterprises, not only in the Czech Republic, to radical changes in their activities, structure and organization of work. The companies, which want to succeed not only in domestic markets but also to those abroad, must declare their quality of enterprise management with the application of the generally accepted management practices, the introduction of management and ownership of relevant certificates and testimonials. With the environmental protection as such is associated considerable spending. This concerns not only the activities of the firm develops to ensure that organic production, but also those activities that must make certain to remove the effects of which were caused by its action. The environmental and economic performance of the company are together very closely related. The strong governance and ensure the continued growth of the lead-

ing sustainability performance of the business. It must not be overlooked, however, that the sustainability can be for small and medium enterprises (SMEs) rather difficult.

The first part of the paper is documentary analysis based on secondary data. Mainly we drew on foreign journals and books, that are focused on relevant issues. Than we will analyze data from the specific research on which we were participated as a researchers. The research was focused on the performance evaluation of the small and medium-sized enterprises in the Czech Republic.

For the processing of the data we used classical main methods of scientific work – analysis, induction, comparison and some statistical methods. On the basis of the research data we analyzed relationship between environmental and economic performance and we draw the conclusions that arise from this relationship.

2. Small and medium-sized companies (SMEs)

Currently, SMEs are forced to meet the requirements of environmental legislation and implement steps to improve its environmental performance. These activities are very demanding for them. Un- ➔

¹ This paper has been created within grant FP-S-12-1 "Efficient Management of Enterprises with Regard to Development in Global Markets" from the Internal Grant Agency at Brno University of Technology.

→ der the leadership of the European Union (EU) was a lot of program to support the small and medium businesses in achieving compliance with legislation in the field of sustainable development. In the European Union the small business consists approximately 99% of all enterprises and with their activities generate 57% of economic value added. These values indicate that SMEs have a significant share of economic activity across the EU.

The individual entities as individualists have too much influence on different areas of sustainable development, but the combination of its activities represent a significant effect. It is thus apparent that only large businesses have an impact on sustainable development, therefore it is necessary that a part of efforts to discuss environmental, economic or social problems were also SMEs.

The Czech Republic is considered a country of small and medium business. This claim can be evidenced of information given on the website of the Czech Statistical Office, under which showed business activity at 31 December 2010 in the CR 1,021,280 legal and physical persons. From this number it was 1,019,595 small and medium-sized enterprises, which corresponds to 99.84% share in the total number of active enterprises. They produce more than 1.855 million jobs opportunities and employ 61% of the people, that working in the private sector (CzechInvest, 2011; Dotace, 2011; ECAP, 2011; Svaz průmyslu a obchodu, 2010; Vebor, Srpová et al., 2008).

First, it would be useful to define what the term "small and medium-sized enterprises" signifies. The division is based on fundamental criteria, which include the size of the business units, number of employees, size of annual turnover and annual balance sheet total (total assets). The exact definition of a micro, small and medium-sized enterprises is based on Commission Regulation (EC) No. 800/2008 in the Czech Republic. There were defined these criteria: number of employees, turnover, total asset value and independence. The criteria that define micro, small and medium-sized businesses are the following:

- For the micro, small and medium entrepreneurs (company) it is considered an entrepreneur who employs fewer than 250 employees and an annual turnover not exceeding EUR 50 million or annual balance sheet total not exceeding EUR 43 million.
- Within the SME category the small enterprises are defined as enterprises which employ fewer than 50 persons and whose annual turnover or annual balance sheet total not exceeding EUR 10 million.
- Within the category of small and medium-sized enterprises there are defined a micro businessmen as entrepreneurs who employ fewer than 10 persons and whose annual turnover or annual balance sheet total not exceeding EUR 2 million.

The European Union considers the sector of small and medium-sized enterprises as the backbone of European economy and driving force of innovation, employment and social integration. Currently, the sector of small and medium-sized enterprises is numerously supported by the grant policy of the Czech Republic (CzechInvest, 2011; Dotace, 2011; ECAP, 2011; Svaz průmyslu a obchodu, 2010).

3. Sustainable development

The permanent sustainability or sustainable development have become lately quite modern and in the media often used this term. The current company is developing more and more pressure to "green" behavior of individuals, businesses and organizations. But what lies behind these terms it is often very difficult to define.

In recent years, it begins to realize to massive industrial development and integration of new technologies for rapid economic development, which bring with it a considerable population increase. A human activity during its development gradually surpassed the natural processes and has become a leading force in shaping the environment. This development, however, brings out

a number of positive and negative aspects. Over the years there has been intensive use of natural resources, whose quantity is limited. Industrial developments also brought with it a greater burden on the environment in terms of its pollution and produce more waste. A growing population brings with it more demands for food and raw materials. Unsustainable development causes a widening of the gap between rich and poor countries. Statistics are tracking a human development in elapsed time.

A sustainable development is “such a development that meets the needs of the present without compromising the ability of future generations to meet their own needs”. This definition was created by the World Commission on Environment and Development in 1987 (Cenia, 2011).

In the Czech Republic the sustainable development was defined in the Law on Environment No. 17/1992 Coll.: “Sustainable development is development that current and future generations to preserve the possibility of meeting their basic needs and still reduce the diversity of nature and preserves the natural features ecosystem” (TZB INFO, 2011).

The above definitions show that the sustainable development is not only the material of the world. An important role has also the human thinking, beliefs and behavior of society as a whole.

The bases of sustainability are the three pillars:

- Environmental – for the provision of environmental sustainability it is necessary that as intensity of use of renewable resources do not exceed their regeneration rate or intensity of pollution does not exceed the assimilative capacity of the environment.
- Economic – people should not consume more than they produce. It is important to keep the total wealth as capital, which consists of natural capital (i.e. the sum of natural resources), made capital (i.e. products arising human labor) and “intangibles” capital (i.e. people, their education and institutions). From the side of economic sustainable development is important,

whether and to what extent can replace the natural capital of the others.

- Social – for the permanent social sustainability is important that each individual's standard of living was adequate and safe. This pillar is gradually adding more and more important and a sustainable development is increasingly understood as a permanent improvement of social conditions within the ecological carrying capacity of the Earth.

The sustainable development represents a balance between these three pillars, which constitute the basic areas of human life.

The sustainable development can be measured and monitored with using indicators of sustainable development. These are indicators of the development of a selected phenomenon obtained by continuously monitoring, recording and evaluation of well-defined set of data (Institute for Environmental Policy, 2011). The efforts about monitoring indicators progress at the local, national and international level. For the possibility of easy comparison between countries is a tendency to standardize these indicators – for example, a set of European Common Indicators (European Common Indicators – ECI). The indicators play an important role in evaluating the success and effectiveness of individual measures. They are created for all three areas of sustainable development. The most famous is one of gross domestic product (GDP), Human Development Index (HDI), or carbon footprint as a happy planet index (HPI).

4. *Environmental performance*

The environment is an integral part of people's lives. Human society with the environment has been around since ancient times assimilate and understand it as a part of itself. The nature provided the people and still provides everything you need to live. In recent centuries, however, people seemed to forget that not only take from nature, but it is important to change their behavior and begin to look after it. The modern trend, however,

- shows a change for the better. People realize the necessity of environmental protection to which they belong. The evaluation of environmental protection is essential to look at problems and their solutions both in terms of using narrow short-term financial effects, and also from a broader perspective that includes the real welfare benefits and long term development of economic assumptions and qualitative development. A crucial role plays not

mental performance. All behavior impacts on the environment are analyzed for its individual components. It could say that in this case comes to the fore the significance of individual environmental indicators. These indicators include using land or resources, releases of harmful substances into the air, water and soil throughout the product life cycle, etc. The rate of environmental impact requires complete identification of all components of busi-

The permanent sustainability or sustainable development have become lately quite modern and in the media often used this term. The current company is developing more and more pressure to "green" behavior of individuals, businesses and organizations. But what lies behind these terms it is often very difficult to define.

only applying the principle of precaution and prevention, but also the development of technologies and knowledge, which are the product of investment in human capital. Business policy should be based on those principles by emphasizing global responsibility in terms of world trade and globalization.

The essence of activities leading to environmental protection is an efficiently functioning economy, promoting access to sustainable development, competitiveness in global markets and the EU environmental standards. Protecting the environment is determined effectively completed a full transformation, the terms of the internal EU market, global and competitive conditions for economic and development conditions in world trade (Kocmanová, Dočekalová, 2011).

As mentioned earlier, the company with its work and activities constantly affects the environment around it. The influence of the environment shall be assessed in terms of the amount of harmful activities, which it develops. The better the company to the environment will behave, the greater will be the environmental performance. Otherwise, the more damage to the business environment makes it will be the worse its environ-

ness performance measurement with regard to individual components and the combination of measurement vector index or an overall indicator (Schaltegger, Wagner, 2006).

Constant pressure on the environment influences the daily activities of enterprises.

Industrial engineering is the fraction of engineering that focuses on process improvement through people management, operations and technology. For maximize efficiency, performance, production and information systems are used very often mathematical models. The activities related to industrial engineering can create a proactive approach to reduce the impact on the environment. Other tools commonly used in industrial engineering such as the analytical techniques used for better decision making and problem solving. Based on these techniques is to identify viable and effective combinations that lead to optimal solutions (Taubitz, 2010).

For the evaluation of environmental performance is also very important information about the environmental profile of the company. Information about the environmental profile are available in each company, but many companies are not linked to values has information. The sustainabili-

ty is necessary to know the benefits of environmental performance for commercial, economic and social sphere, the influence of environmental aspects and impacts on company financial results, financial situation, business performance, etc. The decision-making processes in the enterprise are important information on material and energy flows and related environmental costs. Environmental costs are considered business expenses and are not distinguished from other costs. In connection with the implementation of environmental systems is the tendency to allocate these environmental costs and to establish strategies to reduce them. The basis for allocation of environmental costs is to use the product life cycle from an environmental perspective (Kocmanová et al., 2010).

5. Economic performance

Economic performance is a term which is currently being increasingly encountered not only in business areas, but also in everyday life. The economists, management of firms or other specialists discuss mainly the evaluation of economic performance of firms. There is more and more emphasis on determining whether a firm can increase its value so as to provide adequate return on investment creditors. The basic aim of most businesses is generally considered to maximize and increase the market value over a longer period of time. The economic performance of the company is required to further analyze and evaluate. It is for this purpose was created by many different methods. In practice, the most common and most widely used method is to evaluate the financial and economic business performance through fundamental or technical analysis, which assesses the business just from an economic point of view based on a detailed study and analysis of financial statements (Fischer, 1992; Kuin, 1968).

One unknown is the question of how to measure economic performance. In connection with the introduction of performance measurement (Performance Measurement System) as the most com-

mon indicators of breakdown appears to divide the performance assessment approach using the “financial and non-financial indicators” as many matches of Czech, and foreign authors (Ittner et al., 2003; Pavelková, Knápková, 2009). The basis is surely monitoring financial performance.

The classic indicators of economic performance measurement can mention the following groups of indicators in the evaluation of economic performance used: profit indicators, indicators of cash flows and profitability indicators. These indicators, however, have certain shortcomings, among which we could include:

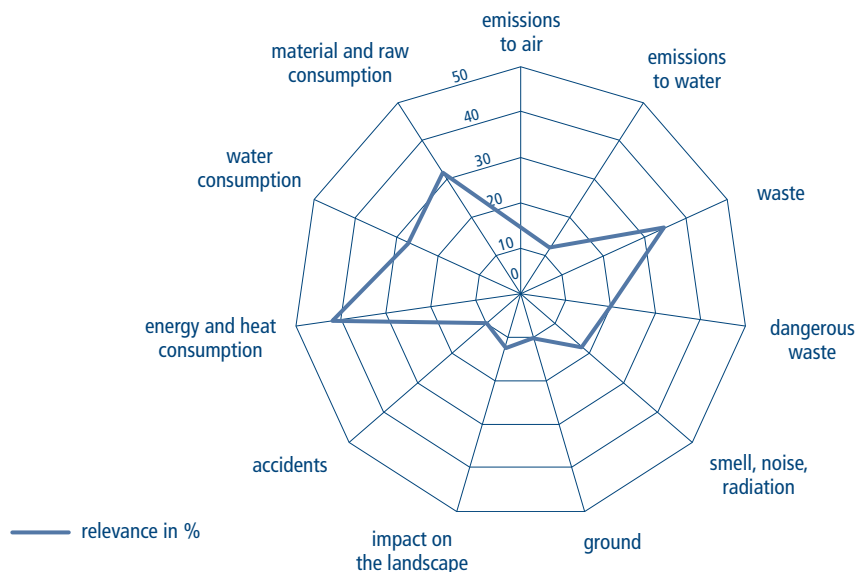
- Financial indicators are too historical.
- They provide small information about the causes and solutions to problems.
- They can not capture key business changes.
- Some business activities pay little attention, such as environmental effects, innovation, etc. (Synek, 2008).

Financial indicators report on activities in the company, which is expressed in monetary value. If, however, put increasing emphasis on other activities taking place in the company of other activities, and which may have a significant effect its operation is needed, along with financial indicators also monitor non-financial indicators. These are the measurement of performance indicators included as modern and as the most famous representative of this group are very often presented EVA or Economic Value Added. Its popularity lies mainly in that it combines profit with the size of the risk that is often associated with the achievement of this outcome (Mařík, Maříková, 2001).

To assess the economic situation there are several indicators that vary by use. The economic indicators are very often encountering the problem, which is called a comprehensive view on the issue. In this case it is not appropriate to focus only on the data resulting from the financial statements, it is necessary to include elements of uncertainty calculation, converted to their present value. Therefore, it is one of the most considered indicators of economic performance of EVA (Economic

→ **Figure 1 » Environmental Aspects Affecting Business Performance**

Source: Own research

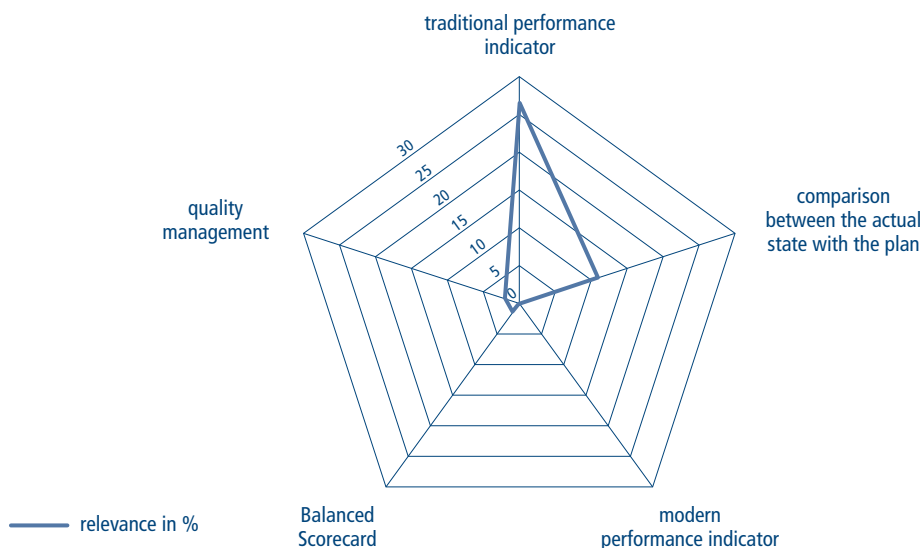
Value Added) as the company looks at the economic performance relative to the company (Hyršlová, 2009; Parmenter, 2008). Suitable is the union of both classic and modern economic indicators.

6. Methodology and research

During the studies at the Faculty of Business and Management, we were entering into a specific research No FP-S-12-1 "Efficient Management of Enterprises with Regard to Development in Global Markets from the Internal Grant Agency at Brno University of Technology", whose solution was based on a detailed analysis of the survey in which companies were approached in the Czech Republic without a resolution size. The drawback of the sample survey has been selected only small and medium enterprises, which were to the whole research. Individual companies were interviewed via e-mail, and we sent 1,000 questionnaires. The completed questionnaires were evaluated at the

beginning of 2012 and throughout the investigation, the author participated article.

As the name of research, the questionnaire focused on three areas of company performance. Questionnaire contained over 50 questions that were designed to obtain information from various areas. The length of the questionnaire was seen as a negative firm. Return usable questionnaires were only 5%. This fact was due to a lack of willingness of companies to complete all questions. Some parts have been filled only sporadically or not at all, and therefore these questionnaires could be used. Applicability was determined on the basis of pre-negotiated terms, based on the necessity of completing each questionnaire. If the questionnaire was filled in every part, was included in the next survey. Under this condition, it was after a thorough investigation of incoming questionnaires collected; only 50 firms whose results are for research purposes could be used and are reliable. This paper focuses on the impact of environmental performance on economic performance.

Figure 2 » *Economic Aspects Affecting Business Performance*

Source: Own research

Therefore, the following text based on its assessment of information relating to this area.

The first part of the research was focused on the environmental area, especially to the question which environmental indicators affecting business performance. We surveyed business questioned which of these indicators considers those that have a direct impact on overall business performance. Individual answers to this question are shown in Figure 1.

Companies in this issue have shown interest in this type of monitoring indicators. This is certainly an increasing awareness of the effects of individual activities on the environment. Often it is necessary to follow any of the indicators from the legislative point of view.

In Figure 1 can be seen that businesses seeking to increase their efficiency for reducing energy consumption and heat. This effort to reduce energy consumption also follows with certainty from the continuous increase in their prices. Businesses are thus forced to watch and record both power

consumption and heat, since the aim is to reduce consumption of energy. This is due largely to maintain the prices of products already that level. The constant increase in product prices would lead to lower consumption and thus lower production, which is certainly inconvenient.

The third other environmental parameters on which the companies targeted include efforts to reduce water consumption and raw material and last but not least, the continuous elimination of waste. Consumption of raw materials and certainly related to the previous, mostly monitored indicator. Monitoring of this indicator is important in terms of pricing products and also in the business economy. It is necessary to have an overview of how the individual purchases of materials, as well as its output, since in this case it may happen that a company's performance negatively affects the human factor in the potential and the "theft" of property and thus not used to its business. Businesses are now also faced with high production of waste, which attempts to eliminate, the various reusing or →

→ recycling waste in others involve many costs that can be used by businesses more efficiently. The reason for the monitoring of waste is often a legislative framework.

On the other hand we examined economic aspects which affect to the business performance. This results, five groups of indicators, we can see in Figure 2.

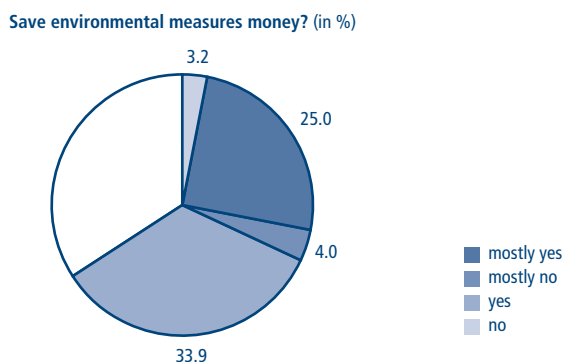
If companies follow economic performance, mostly use traditional performance indicators, which belong to financial analysis and indicators, it is from this financial analysis resulting. Almost 30% of companies surveyed said this type of indicators for guiding the monitoring of economic performance. This finding is not so surprising since similar results as presented by the Czech Statistical Office, which published the results of financial analyzes of various areas of industry indicators and just return on equity, return on sales, assets or costs were one of the most watched economic indicators. An interesting finding in our case, however, is that none of the companies does address the measurement of economic performance in terms of modern indicators. One of the best known indicators, presenting this group of indicators is certainly "Economic Value Added – EVA" indicator in the evaluation of combining profit with the size of risk. We believed that businesses will now be di-

rected to newer and more reliable forms of measurement of economic performance, which are focused not only on economic profits, but also as value creation, or other performance measures.

As already mentioned, the economic performance can be monitored on the basis of financial or nonfinancial indicators. In our case, it is desirable to monitor certain financial requirements, which occurs because of environmental measures. Innovation in this area or additional monitoring of certain parameters is certainly costly affair, so it is appropriate for firms to monitor both the benefits of these measures and incurred costs associated with this. In Figure 3 you can see how companies respond to the question of whether they in some way reducing the impact on the environment save money, which was associated with reducing energy costs, reduce waste, etc.

From this graph it is clear that the vast majority of businesses environmental measures save money. Answer "yes" have chosen almost 34% of enterprises, the second most frequently cited response was "mostly yes", in percentage terms it is 25%. This is certainly gratifying, because it is proof that when businesses start in certain way to monitor and record the different environmental indicators towards their elimination, this is done, moreover, can save a certain amount of money, which is only

Figure 3 » How the Environmental Measures Save the Financial Resources

Source: Own research

positive. This fact is we have to answer this question, the only confirmed, as if such companies reduce energy consumption or water, logically leads to the fact that saving the financial resources spent on these components. On the other hand, detailed tracking and registration (and reduce) the environmental aspects of business can often save money in the statutory penalties for failure to set limits, etc.

Based on the results of the research we tried to determine whether there is a relationship (dependence) between economic and environmental performance. The wanted output had to confirm us our hypothesis. To determine of this dependence between variables, we used the correlation coefficient. We used for the calculation the program Statistica. For variables we choose two questions from the questionnaire, which are related and which can confirm interdependence. They are:

- x – Energy saving,
- y – Reducing operating cost of company.

When monitoring the relationship between the measured values of x , y (pair x_i , y_i) we dealt with, whether exists or does not exist a correlation or we watched the level of intensity (tightness) of this relationship. To the calculation was necessary to first identify the covariance:

$$s_{xy} = \overline{xy} - \bar{x} \cdot \bar{y}$$

and standard deviations, the calculation is based on deviations from the mean. The equation for calculating the correlation coefficient is:

$$r_{xy} = \frac{s_{xy}}{s_x s_y}.$$

REFERENCES

1. CENIA (2011): *Udržitelný rozvoj*. [on-line] [cit. 2011-12-02]. Available at: [http://www.cenia.cz/web/www/web-pub2.nsf/\\$pid/MZPMSFHV0HSB](http://www.cenia.cz/web/www/web-pub2.nsf/$pid/MZPMSFHV0HSB)
2. CzechInvest (2011): *Definice malého a středního podnikatele*. [on-line] [cit. 2011-03-31]. Available at: <http://www.czechinvest.org/definice-msp>
3. Dotace (2011): *Dotace EU pro všechny*. [on-line] [cit. 2011-04-03]. Available at: <http://dotace.ihned.cz/c1-21374760-dotace-eu-pro-vsechny>

The correlation value in this case is **0.193015** released, thus it is understood that the **variable is dependent**. The output of this statistical calculation confirmed that our assumptions about the relationship of economic and environmental performance are true.

7. Conclusion

This article should bring new information on the area of environmental and economic performance of enterprises. The first part is given a theoretical overview covering both forms of environmental, and economic performance of enterprises, but also short summary of SMEs and sustainable development. The second part of this paper is no longer focused purely practical, as it brings information from specific research that was just the area of business performance focused. Provides information on environmental and economic indicators that are most commonly monitored companies, but also confirms the fact that the introduction of environmental measures in place to investigate the activities of business funds. This information may be valuable for finding companies, just as costs related to environmental protection, are often negative effect prior to the introduction of various measures.

Some limitation of the research is the size of the sample. Overall, we addressed more than 1,000 companies, but the representative sample was only 50 companies. We can say that with a larger sample we could receive another, possibly different data.

4. ECAP (2011): *Malé, čisté a konkurenceschopné*. [on-line] [cit. 2011-04-10]. Available at: http://ec.europa.eu/environment/sme/pdf/brochure_layout_cs.pdf
5. Fisher, J. (1992): *Use of Non-Financial Performance Measures*. Journal of Cost Management, 6(1), pp. 1–8
6. Hyršlová, J. (2009): *Účetnictví udržitelného rozvoje podniku*. Praha: Vysoká škola ekonomie a managementu
7. Ittner, C., Larcker, D., Randall, T. (2003): *Performance implications of strategic performance measurement in financial services firms*. Accounting, Organizations & Society, 28(7/8)
8. Kocmanová, A., Dočekalová, M. (2011): *Environmental, social and economic performance and sustainability in SMEs*. In: Liberec Economic Forum 2011, pp. 242–252
9. Kocmanová, A., Hornungová, J., Klímková, M. (2010): *Udržitelnost: Integrace environmentální, sociální a ekonomické výkonnosti podniku*. Brno: CERM
10. Kuin, P. (1968): *Management Performance in Business and Public Administration*. Academy Of Management Journal, 1(4), pp. 371–377
11. Mařík, M., Maříková, P. (2001): *Moderní metody hodnocení výkonnosti a oceňování podniku: ekonomická přidaná hodnota, tržní přidaná hodnota*. Praha: Ekopress
12. Parmenter, D. (2008): *Klíčové ukazatele výkonnosti: rozvíjení, implementování a využívání vítězných klíčových ukazatelů výkonnosti (KPI)*. Praha: Česká společnost pro jakost, XV, 242
13. Pavelková, D., Knápková, A. (2009): *Výkonnost podniku z pohledu finančního manažera*. Praha: Linde
14. Schaltegger, S., Wagner, M. (2006): *Managing Sustainability Performance Measurement and Reporting in an Integrated Manner, Sustainability Accounting as the Link between the Sustainability Balanced Scorecard and Sustainability Reporting*. Dordrecht: Springer
15. Soukopová, J., Hřebíček, J., Štencl, M., Trenz, O. (2011): *Integration of economic, environmental, social and corporate governance performance and reporting in enterprises*. Acta Universitatis Agriculturae et Silviculturae Mendelianae Brunensis, Brno, Mendelova univerzita v Brně, No. 7, pp. 157–166
16. Svaz průmyslu a dopravy ČR (2010): *Evropská unie jako přínos pro konkurenceschopnost malých a středních podniků v globální ekonomice*. [on-line] [cit. 2011-03-21]. Available at: <http://www.spcr.cz/aktualni-tema/evropska-unie-jako-prinos-pro-konkurenceschopnost-malych-a-strednich-podniku-v-globalni-ekonomice>
17. Synek, M. (2008): *Nová ekonomika, nové ukazatele. Ekonomika a management*. [online] [cit. 2011-12-15]. Available at: <http://www.ekonomikaamanagement.cz/cz/clanek-nova-ekonomika-nove-ukazatele.html>
18. Taubitz, M. A. (2010): *Professional Safety*. Lean, Green & Safe, 55(5), pp. 39–46
19. TZB INFO (2011): *Trvalá udržitelnost a její hodnocení (II)*. [on-line] [cit. 2011-12-03]. Available at: <http://www.tzb-info.cz/4945-trvala-udrzitelnost-a-jeji-hodnoceni-ii>
20. Ústav pro ekopolitiku (2011): *Výkladový slovník*. [on-line] [cit. 2011-12-06]. Available at: <http://slovník.ekopolitika.cz/slovník.pdf>
21. Veber, J., Srpová, J. a kol. (2008): *Podnikání malé a střední firmy*. Praha: Grada Publishing

KLÍČOVÁ SLOVA

ekonomická výkonnost, environmentální výkonnost, malé a střední podniky, udržitelný rozvoj

ABSTRACT

The article is focused on a detailed description of the environmental performance of the company and its influence to economic performance in framework of sustainable development in small and medium enterpris-

es in the Czech Republic. The purpose of the article is to present some results of the data obtained from grant No. FP-S-12-1 called "Efficient Management of Enterprises with Regard to Development in Global Markets" from the Internal Grant Agency at Brno University of Technology. The main aim is to bring new findings from the performance area and detection if there has been some relationship between environmental and economic performance.

KEYWORDS

economic performance, environmental performance, small and medium-sized enterprises, sustainable development

JEL CLASSIFICATION

M21, M29

x

Scientia & Societas

Scientia et Societas * číslo 4 * ročník IX
Recenzovaný společenskovědní časopis | Vychází čtyřikrát ročně

Vydavatel

NEWTON College, a.s., Politických vězňů 10, 110 00 Praha 1, IČ: 27081869 | www.newtoncollege.cz

Redakce

Politických vězňů 10, 110 00 Praha 1 | e-mail: redakce@sets.cz | www.sets.cz

Výkonný redaktor

PhDr. Jiří Malý, Ph.D. | e-mail: jiri.maly@sets.cz

Redakční rada

Předseda redakční rady

PhDr. Jiří Malý, Ph.D., ředitel Institutu evropské integrace, NEWTON College, a.s.

Členové redakční rady

- PhDr. PaedDr. Eva Ambrozová, Ph.D., vedoucí Ústavu humanitních věd, NEWTON College, a.s.
prof. Ing. Ladislav Blažek, CSc., Ekonomicko-správní fakulta, Masarykova univerzita
doc. PhDr. Viktória Dolinská, Ph.D., Ekonomická fakulta, Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici
prof. Ing. Bojka Hamerníková, CSc., Ústav ekonomie, NEWTON College, a.s.
Mgr. Jiří Hodný, Ph.D., Fakulta ekonomiky a managementu, Univerzita obrany
doc. Ing. Petr Chvojka, CSc., bývalý hlavní ekonom ČSOB
prof. Ing. Jaroslav Jakš, DrSc., Metropolitní univerzita Praha, o.p.s.
doc. Ing. Martina Jiránková, Ph.D., ředitelka Centra evropských studií, Vysoká škola ekonomická v Praze
Ing. Jiří Kolečák, Ph.D., Fakulta podnikatelská, Vysoké učení technické v Brně
Mgr. Petr Kraus, člen dozorčí rady NEWTON College, a.s.
prof. Ing. Václav Kubišta, CSc., Metropolitní univerzita Praha, o.p.s.
Ing. Milan Lindner, Ph.D., místopředseda představenstva NEWTON College, a.s.
MUDr. Jan Mojžíš, rektor a předseda představenstva NEWTON College, a.s.
doc. PhDr. Karel Pavlica, Ph.D., ŠKODA AUTO Vysoká škola o.p.s.
doc. Ing. Stanislav Šaroch, Ph.D., prorektor pro vědu a výzkum, ŠKODA AUTO Vysoká škola o.p.s.
prof. Ing. Milan Šíkula, DrSc., ředitel Ekonomického ústavu Slovenskej akadémie vied
prof. Ing. PhDr. Ing. Vladimír Tomšík, Ph.D. Ph.D., viceguvernér České národní banky
Mgr. Ing. Petr Wawrosz, Ph.D., Vysoká škola finanční a správní, o.p.s.
prof. Ing. Milan Žák, CSc., rektor Vysoké školy ekonomie a managementu

Grafická úprava

Matěj Bacovský, BIOPORT.cz

Sazba

studio@vemola.cz

Rozhodnutím Rady pro výzkum a vývoj ze dne 20. 6. 2008 byl časopis Scientia et Societas zařazen na Seznam recenzovaných neimpaktovaných periodik vydávaných v ČR

Vyšlo v Praze 30. prosince 2013

MK ČR E 16579 | ISSN 1801-7118

© NEWTON College, a.s.

Scientia Societas { 4'13 }

časopis pro společenské vědy a management
číslo 4 | 2013 | ročník IX
cena 89 Kč

4

{13}

